

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

VALODA: NOZĪME UN FORMA

6

**Valodas sistēma
un lietojums**

Andra Kalnača
(krājuma sastādītāja un redaktore)

LANGUAGE: MEANING AND FORM

6

**Language System
and Language Use**

Andra Kalnača
(editor)

Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums = Language: Meaning and Form 6. Language System and Language Use : LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums; krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 232 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma. 6. Valodas sistēma un lietojums* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Domes 2015. gada 30. marta lēmumu, protokola Nr. 2251-V2-2/10.

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze Auziņa, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

Ina Druviete, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte,
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Daiki Horiguchi, Iwate University

Magdalene Huelmann, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Svetlana Polkovņikova, Daugavpils Universitāte

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Iļja Seržants, Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Vilniaus universitetas

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti

All articles are double-blind peer-reviewed

Korektore Ruta Puriņa

Angļu valodas redaktore **Andra Damberga**

Maketu un vāka noformējumu veidojusi **Andra Liepiņa**

© Latvijas Universitāte, 2015

© U. Balodis, G. Bērziņa, A. Butāne, A. Daina,
D. Deksnis, I. Fēbiga, J. Girčienē, D. Horiguči,
A. Kalnača, V. Kalnbērziņa, S. Kļaviņa,
I. Lokmane, M. Nikolajeva, T. Pakalne, I. Pūtele,
D. Šveikauskienē, I. Urbanoviča, V. Valskys,
Z. Vinčela, 2015

ISSN 2255-925

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-039-2

Saturs

Priekšvārdi	5
1. Emīlijas Soidas zinātniskās darbības un teorētisko ideju analīze	7
Sarma Kļaviņa Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība un zinātniskais mantojums <i>Academic work and scientific legacy of Emīlija Soida</i>	9
Andra Kalnača Emīlijas Soidas vārddarināšanas/formveidošanas principi vispārīgās valodniecības aspektā <i>Emīlija Soida's word formation/inflection principles from the perspective of general linguistics</i>	17
Ilze Lokmane Vārdkopu reducēšanās un konversija: Emīlijas Soidas interpretācija <i>Reduction of word-groups and conversion: Emīlija Soida's contribution</i>	26
Iveta Pūtele Derivatīvās galotnes izmantojums termindarināšanā Emīlijas Soidas uzskatu kontekstā <i>The use of derivational endings in term formation in the context of views of Emīlija Soida</i>	35
Inta Urbanoviča Adjektīvu sufiksu semantiskais raksturojums Emīlijas Soidas pētījumos <i>Semantic description of the adjective suffixes in Emīlija Soida's researches</i>	42
2. Vispārīgā valodniecība, vārddarināšana, morfēmika, morfoloģija, morfosintakse	53
Uldis Balodis Writing down Lutsi: Creating an orthography for a South Estonian variety of Latgale <i>Rakstu formas izveide Ludzas apkārtnes dienvidigauņu valodas izloksnei</i>	55
Gita Bērziņa Latīņu salikteni un to tulkošanas iespējas latviešu valodā <i>Latin compounds and translation possibilities in Latvian</i>	68
Anita Butāne Ģenitīveņi: gramatiskās sistēmas elementu pāreja leksiskajā sistēmā jeb leksikalizēšanās <i>Indeclinable genitives: the transition of grammatical elements into the lexical system, or lexicalization</i>	80

Anete Daina

Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā
Verb varēt 'can' modal semantics and functions in Latvian 89

Daiga Deksnē

Priedēkļverbi mūsdienu latviešu valodas tekstos un to grupēšanas iespējas
Verbs with prefixes in contemporary Latvian texts and their grouping 103

Ieva Fībiga

Daži vārddarināšanas paņēmieni Galēna traktātos
Some word formation patterns in Galen's Treatises 112

Jurgita Girčienē

Common root neologisms on the internet
Vienas saknes neoloģismi internetā 126

Daiki Horigučī

Dubultā prefiksācija latviešu valodā
Double prefixation in Latvian 138

Vita Kalnbērziņa

Ciešamā kārtā latviešu un angļu zinātniskajā rakstu valodā
Passive voice in English and Latvian academic writing 147

Marija Nikolajeva

Constituents of spatial adpositional phrases in Latvian and Mandarin Chinese
Telpisko adpozicionālo savienojumu elementi latviešu un ķīniešu valodā 155

Tatjana Pakalne

Regulārie atvasinājumi latviešu valodā un mentālais leksikons:
izpētes virzieni
Regular derivatives in Latvian and the mental lexicon: possible directions for research 174

Daiva Šveikauskienē

Morphemic structure of the Lithuanian prefixes
Lietuviešu valodas priedēkļu morfēmiskā struktūra 189

Vidas Valskys

Reliability types and typical devices of their expression in advertisement texts
Uzticamības tipi un to raksturīgākie izteiksmes līdzekļi reklāmas tekstos 198

Zigrīda Vinčēla

Trešās personas vietniekvārdi „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” un zinātniskajos rakstos angļu valodā
The use of the third person pronouns in “The Balanced Corpus of Modern Latvian” and research articles in English 212

VALODA: NOZĪME UN FORMA. Izdošanas principi 225

LANGUAGE: MEANING AND FORM. Publishing Principles 229

Priekšvārdi

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma. 6. Valodas sistēma un lietojums” ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras (sadarbībā ar Baltu valodniecības katedru) 2014. gada 20. un 21. martā rīkotās 50. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Vispārīgā valodniecība: valodas sistēma un lietojums” referātu apkopojums.

Konference tika veltīta LU Filoloģijas fakultātes docentes, dekāna vietnieces un Latviešu valodas katedras vadītājas *Dr. philol.* Emīlijas Soidas (1924–1989) deviņdesmit gadu jubilejai. Konferences tematika bija saistīta ar šādiem Emīlijas Soidas zinātniskās darbības virzieniem – vispārīgo valodniecību, morfoloģiju, vārddarināšanu, morfēmiku, morfosintaksi.

Konferencē tika nolasīti 43 referāti, kurus prezentēja kolēģi no dažādām Latvijas, Lietuvas, Japānas, Somijas, Polijas augstskolām un pētnieciskajām institūcijām. Referātos tika aplūkota gan valodnieces Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība, gan dažādi vispārīgās valodniecības, morfoloģijas, vārddarināšanas, morfēmas u. c. jautājumi. Īpaši iepriecināja lielais vārddarināšanas problemātikai veltītais referātu skaits – *Dr. philol.* Emīlijas Soidas ieguldījums latviešu valodniecībā saistīts tieši ar vārddarināšanas kā īpašas lingvistiskas apakšnozares postulēšanu, kā arī sistēmiskas vārddarināšanas teorijas un terminoloģijas izveidi.

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma. 6. Valodas sistēma un lietojums”, kurā ietilpst deviņpadsmit rakstu (ietverot arī divus atsevišķi tapušus pētījumus), atspoguļo 50. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences saturu. Raksti krājumā kārtoti divos tematiskos lokos. Vienu loku veido raksti saistībā ar Emīlijas Soidas zinātnisko darbību un teorētisko ideju interpretāciju (autore – Sarma Kļaviņa, Ilze Lokmane, Inta Urbanoviča, Andra Kalnača (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Iveta Pūtele (LU Latviešu valodas institūts)), otru – pētījumi, kas veltīti vispārīgajai valodniecībai, vārddarināšanai, morfoloģijai, morfēmikai un morfosintaksei (autori – Uldis Balodis (Helsinki Universitāte), Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*, Ivates Universitāte), Daiva Šveikauskiene (*Daiva Šveikauskienē*) un Jurgita Girčiene (*Jurgita Girčienē*) – Lietuviešu valodas institūts, Vids Valskis (*Vidas Valskys*, Lietuvas Edukoloģijas universitāte), Vita Kalnbērziņa, Zigrīda Vinčela, Gita Bērziņa, Ieva Fībiga, Tatjana Pakalne, Marija Nikolajeva (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Anīta Butāne un Anete Daina (LU Latviešu valodas institūts), Daiga Deksnē (Sabiedrība „Tilde”). Krājumu ievada Sarmas Kļaviņas raksts „Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība un zinātniskais mantojums”.

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma. 6. Valodas sistēma un lietojums” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītāja pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, kā arī gan redkolēģijas, gan pieaicinātiem recenzentiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Īpaša pateicība pienākas Latvijas Universitātei, kas finansējusi projektu Nr. 2013/ZP-113, kā arī LU Akadēmiskajam apgādam.

Andra Kalnača,
krājuma „Valoda: nozīme un forma. 6. Valodas sistēma un lietojums”
sastādītāja un redaktore

1.

**Emīlijas Soidas zinātniskās darbības
un teorētisko ideju analīze**

Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība un zinātniskais mantojums

Academic work and scientific legacy of Emīlija Soida

Sarma Kļaviņa

E-pasts: sarmak@latnet.lv

Dr. philol. Emīlija Soida (1924–1989) ir viena no pēckara latviešu valodniecības kariatīdēm – viņa izveidoja un trīsdesmit četrus gadus Latvijas Valsts universitātē docēja mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģijas kursu, un lika pamatus vārddarināšanai kā patstāvīgai latviešu valodniecības nozarei. Jūlijs Kārkliņš, Emīlija Soida, Marta Rudzīte un Alīse Laua bija pirmie pēckara valodnieki, kas 20. gs. 50. gadu sākumā izstrādāja un aizstāvēja disertācijas un ieguva zinātnisko grādu latviešu valodniecībā.

Rakstā aplūkota E. Soidas daudzpusīgā darbība Latvijas Universitātes Latviešu valodas katedrā un Vēstures un filoloģijas fakultātē no 1953. līdz 1989. gadam. Tā veidoja pedagoģiskais darbs un ar to saistītie zinātniskie pētījumi latviešu valodas morfoloģijā un vārddarināšanā, vispārīgajā valodniecībā, īpaši lingvistiskās domas vēsturē, kā arī katedras vadītājas (1976–1987) un prodekānes (1955–1961) pienākumi. Apcerē dots arī ieskats E. Soidas publicēto darbu bibliogrāfijā: zinātniskajās publikācijās un sagatavotajās mācību grāmatās, un mācību līdzekļos augstskolai un vidusskolai.

Atslēgvārdi: morfoloģija, vārddarināšana, vispārīgā valodniecība, Latvijas Universitāte, Latviešu valodas katedra.

Filoloģijas zinātņu kandidāte (mūsdienu terminoloģijā – filoloģijas doktore) docente Emīlija Soida ir viena no kariatīdēm, kas pēc Otrā pasaules kara veidoja, savos plecos cēla un turēja kādu latviešu valodniecības apakšnozari. Alīses Lauas plecos bija fonētika un leksikoloģija, Martas Rudzītes – dialektoloģija un vēsturiskā gramatika, Artura Ozola – literārās valodas vēsture, Jūlija Kārkliņa – sintakse, bet Emīlijas Soidas ziņā bija morfoloģija un vārddarināšana.

E. Soidas akadēmiskā darbība – tie ir gandrīz četri gadu desmiti Latvijas (Valsts) Universitātē – no 1950. gada līdz mūža beigām 1989. gadā, Trešās atmodas laikā (LUA, 7. apr., 9221. l.).

1. Studijas un akadēmiskās gaitas sākums

E. Soida, ar izcilību absolvējusi Ludzas vidusskolu, pirmajā pēckara rudenī, 1945. gadā, Latvijas Universitātē sāka studēt latviešu valodu un literatūru. Atceroties studiju gadus, E. Soida atzina, ka sirdi un prātu toreiz saviļņojušas prof. Jāņa Alberta Jansona lekcijas par latviešu folkloru, prof. Jāņa Endzelīna lekcijas latviešu valodniecībā un prof. Roberta Pelšes mākslas vēstures lekcijas.

Diplomdarbā E. Soida aprakstīja Viļānu izloksni (LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l., 95. lp.), un tā sākotnējais vadītājs bija prof. J. Endzelīns. Bet 1950. gada aprīļa sākumā profesoru no darba universitātē atbrīvoja par atteikšanos pieņemt antizinaīnisko, taču par marksistisku pasludināto akadēmiķa Nikolaja Marra mācību. Tad E. Soidas diplomdarba vadību nācās pārņemt lektoram Pēterim Kļaviņam. Studijas E. Soida beidza 1950. gada jūnijā, tieši tad, kad Padomju Savienības valodniecībā notika radikālas pārmaiņas: maijā laikrakstā „Pravda” sākās diskusija par stāvokli valodniecībā, 20. jūnijā rakstu publicēja valsts lielākā autoritāte Josifs Staļins un sagrāva līdz šim valdījušo marrismu.

Šī krasā pagrieziena laikā studijas beigušo E. Soidu uzņēma aspirantūrā (LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l., 128. lp.), lietojot mūsdienu terminoloģiju, – doktorantūrā. Pēc lielām pārdomām vēlāk tika izraudzīts zinātņu kandidāta disertācijas temats – „Vārdkopas jaunlatviešu publicistiskajos darbos („Pēterburgas Avīzēs”). Tā vadība bija jāuzņemas tikko 1950. gada maijā filoloģijas zinātņu kandidāta grādu folkloristikā ieguvušajam un prof. J. Endzelīna vietā par Latviešu valodas katedras vadītāja pienākumu izpildītāju ieceltajam lektoram Arturam Ozolam.

Latviešu valodniecībā jēdziens *vārdkopa* tolaik vēl bija svešs, tāpēc aspirante patstāvīgi apguva gan valodniecības teoriju, gan valodas materiāla pētīšanas un aprakstīšanas praksi. Disertācijas izstrādes gaitā veidojās E. Soidas turpmākās darbības iezīmes – viņai piemītošā interese par lingvistiskās domas vēsturi, kā arī vēlme pacelties pāri empīriskajam valodas faktu aprakstam, meklēt procesus vispārīgās likumsakarības un teorētisko pamatu.

E. Soida sava pētījuma 618 mašīnraksta lappusēs (Soida 1954) ir devusi sistēmisku „Pēterburgas Avīžu” valodā lietoto vārdkopu analīzi pēc to komponentiem, bet ievadnodaļu ir veltījusi vārdkopu teorijas attīstības apskatam krievu un latviešu gramatikās, sākot ar Mihaila Lomonosova krievu gramatiku (1757), Augusta Bīlenšteina latviešu gramatiku (1863–1864) un indoeiropiešu valodu salīdzināmajām gramatikām līdz 20. gs. 50. gadu latviešu un krievu gramatikām.

1954. gada 12. jūnijā E. Soida disertāciju sekmīgi aizstāvēja LU Filoloģijas fakultātes padomes sēdē (LVA, 1340. f., 3. apr., 172. l., 84.–94. lp.). Oficiālais recenzents, Tartu Universitātes profesors Pauls Ariste (*Paul Ariste*), slavēja disertanti par erudīciju un lietpratību. Otrs recenzents, jaunais zinātņu kandidāts Jūlijs Kārklīņš, kas 1953. gada februārī pats bija aizstāvējis disertāciju par vienkopas teikumu tipiem, augstu vērtēja E. Soidas izstrādāto vārdkopu tipoloģiju. Tajā pašā padomes sēdē kandidāta disertāciju par Ziemeļvidzemes izloksnēm aizstāvēja arī Marta Rudzīte, bet 1954. gada oktobrī disertāciju „Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiski fonoloģiskā sistēma” (zinātniskais vadītājs arī prof. P. Ariste) aizstāvēja Alīse Laua. Šie jaunie valodnieki bija pirmie zinātņu kandidāti, resp., doktori, pēckara latviešu valodniecībā, un viņiem turpmāk bija aktīvi jāpiedalās pēckara Latvijas valodniecības veidošanas procesā. Ieguvuši zinātnisko grādu, viņi varēja būt par nākamo zinātņu kandidātu disertāciju oficiālajiem recenzentiem. Piem., E. Soida jau 1955. gada maijā recenzēja Mildas Lepikas disertāciju „Noliegto pārejošo verbu objekta locījums latviešu literārajā valodā” (zinātniskais vadītājs prof. J. Endzelīns) un 1956. gada novembrī Antonijas Ahero disertāciju „Saliktie īpašības vārdi mūsdienu latviešu valodā”, ko bija vadījis prof. P. Ariste (LVA, 2370. f., 1. apr., 110. l.).

2. Pedagoģiskais darbs un zinātniskā pētniecība

E. Soida strādāja LU Latviešu valodas katedrā no 1953. gada 1. oktobra līdz savai aiziešanai mūžībā 1989. gada 5. decembrī, tātad trīsdesmit sešus gadus. Vecākās pasniedzējas, vēlāk docentes E. Soidas kursi bija mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģija un vārddarināšana, vispārīgā valodniecība, īpaši valodniecības vēsture, ievads valodniecībā. Katru gadu E. Soida gādīgi vadīja un rūpīgi recenzēja daudzus kursa darbus un diplomdarbus.

1953. gada oktobrī un novembrī jaunā pasniedzēja mācīja arī praktisko latviešu valodu krievu studentiem, līdz stājās spēkā PSRS Kultūras ministrijas Augstākās izglītības pārvaldes 1953. gada 25. jūlija pavēle, ar kuru latviešu valodai tika noteikts neobligāta priekšmeta statuss. Tādējādi samazinājās mācībspēku slodze un E. Soida kļuva par vecāko pasniedzēju, kas strādāja pusslodzi (LUA, 7. apr., 9221. l., 16. lp.).

E. Soida izveidoja un trīsdesmit četrus gadus docēja mūsdienu latviešu valodas morfoloģijas kursu. Apmēram pāris tūkstoši latviešu valodas un literatūras nodaļas studentu, arī pašreizējie latviešu valodniecības profesori, zināšanas par latviešu valodas morfoloģiju ir guvuši no doc. E. Soidas. Protams, sagatavot mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģijas kursu bija iespējams, pētot šīs valodas apakšsistēmas vienības, to savstarpējās attiecības un funkcionēšanu. E. Soida iedziļinājās gramatiskā kategoriju būtībā un izpausmēs, vienmēr respektēja gramatiskās formas un nozīmes vienību, kā arī analīzes aspektu (sinhronija vai diahronija). To apliecina E. Soidas publicēto darbu saraksts, ko sagatavojusi LU Akadēmiskās bibliotēkas bibliogrāfe Liāna Langrāte par godu valodnieces 75. gadadienu (Langrāte 2000, 236–242).

Iegūtā pedagoģiskā un pētnieciskā darba pieredze mudināja E. Soidu 20. gs. 60. gados diferencēt morfoloģijas izpētes objektus (morfēma, vārds, vārdforma) un apzināties morfēmiskās, formveidošanas jeb morfoloģiskās un vārddarināšanas analīzes īpatnības. Pakāpeniski E. Soida arvien vairāk pievērsās vārddarināšanas sistēmas izpētei. Zinātniskajos rakstos, sākot ar 1969. gadu, viņa piedāvāja vārddarināšanas teorētisko koncepciju un pirmoreiz latviešu valodniecībā raksturoja sinhroniskas un sistēmiskas vārddarināšanas analīzes būtību un atšķirības, formulējot pamatjēdzienus: motivācija, derivatīvā nozīme, vārddarināšanas tips, modelis un skaidrojot formas un nozīmes vienību respektējošas analīzes principus (Soida 1969b, 43–52; Soida 1970, 75–94). Šī koncepcija bija veidojusies gan čehu valodnieka Miloša Dokulila monogrāfijas „Tvoření slov v češtině” (*Miloš Dokulil* 1962), gan krievu valodnieku Jeļenas Kubrjakovas (*Elena Kubrjakova* 1965), Igora Uluhanova un Vladimira Lopatina darbu (*Igor' Uluhanov, Vladimir Lopatin* 1969) ietekmē.

Materiālo bāzi latviešu vārddarināšanas izpētei – latviešu valodas inverso vārdnīcu – E. Soida izstrādāja kopā ar katedras kolēģi Sarmu Kļaviņu: 1970. gadā 500 eksemplāru metienā tika publicēta šī latviešu leksikogrāfijā vēl nepazīstamā tipa vārdnīca (Soida, Kļaviņa 1970). Baltijā tā bija pirmā inversā vārdnīca, bet pasaulē – viena no pirmajām divdesmit šā tipa vārdnīcām. Pirmais izdevums kļuva par bibliogrāfisku retumu, bet interese par to bija liela, tāpēc *Dr. philol.* S. Kļaviņa sagatavoja otro, papildināto un laboto izdevumu (Soida, Kļaviņa 2000).

Tātad 1970. gadā E. Soidai bija gan teorētiskā koncepcija, gan valodas materiāls, lai aprakstītu latviešu valodas vārddarināšanas sistēmu. Septembrī viņa ieguva vecākās zinātniskās līdzstrādnieces statusu diviem gadiem jeb, runājot mūsdienu terminoloģijā, pirmshabilitācijas atvaļinājumu. Intensīvais darbs vainagojās ar disertācijas „Vārddarināšanas sistēma mūsdienu latviešu literārajā valodā” manuskriptu apmēram 600 mašīnraksta lappusēs. 1972. gada novembrī Latviešu valodas katedra to apsprieda un ieteica aizstāvēšanai (LUA, 7. apr., 9221. l., 44. lp.). Pēc tā laika zinātnisko grādu iegūšanas noteikumiem disertāciju vajadzēja publicēt grāmatā, turklāt arī tulkot krieviski. Taču disertantei nebija laika to darīt, jo vajadzēja atsākt pilnas slodzes pedagoģisko darbu katedrā, un tā pētījums palika npublicēts 37 gadus. Tomēr konferenču referātos, rakstos un lekcijās vairākus būtiskus latviešu valodas vārddarināšanas jautājumus E. Soida aplūkoja ar jauno pieeju un analizēja pēc jauniem principiem. Tā tika aprakstītas galotnes derivatīvās funkcijas (Soida 1976a; Soida 1977), sintaktiskas cilmes atributīvie ģenitīveņi (Soida 1974; Soida 1976b), verbu derivācijas un valences attieksmes (Soida 1985), reflektīvā verba vieta latviešu vārddarināšanas sistēmā (Soida 1972). Daudzas no šīm publikācijām *Dr. philol.* Anna Vulāne ir sakopojusi mūsdienu latviešu literārās valodas vārddarināšanai veltītā hrestomātijā (Hrestomātijā mūsdienu latviešu literārās valodas vārddarināšanā 1992, 4–59), 1991. gadā viņa atkārtoti izdevusi arī E. Soidas pētījumu par adverbjiem un adverbēšanos (Soida 1969a).

Atgriezusies pedagoģiskajā darbā, E. Soida atsāka docēt latviešu valodas morfoloģiju, vārddarināšanu un valodniecības vēsturi, kā arī rūpēties par mācību literatūru studentiem, skolotājiem un skolēniem.

3. Administratīvais darbs fakultātē un katedrā

Paralēli pedagoģiskajam un pētnieciskajam darbam E. Soida septiņpadsmit gadus veica arī administratīvo darbu: 6,5 gadus (1955–1961) bija Vēstures un filoloģijas fakultātes prodekāne, 10,5 gadus (1976–1987) Latviešu valodas katedras vadītāja.

Par fakultātes prodekāni jaunā zinātņu kandidāte kļuva 1955. gadā, kad, reorganizējot republikas augstskolas, ļoti paplašinājās LU Vēstures un filoloģijas fakultāte. 1955. gadā tajā tika iekļauta Rīgas Pedagoģiskā institūta Vēstures nodaļa, 1958. gadā – šī institūta Valodas un literatūras fakultāte, bet 1960. gadā – Daugavpils Pedagoģiskā institūta Latviešu valodas un literatūras nodaļa. Šajā periodā, darbojoties fakultātes vadībā, nebija iespējams sistemātiski strādāt zinātnisko darbu un celt savu mācībspēka kvalifikāciju. E. Soida atkārtoti lūdza LU rektoru: „[...] pašreiz mans lielākais lūgums ir atbrīvot mani no dekāna vietnieka pienākumiem [...]” (LUA, 7. apr., 9221. l., 32. lp.) Pēc šī lūguma apmierināšanas 1961. gadā E. Soida varēja aizrautīgi pievērsties darbam Latviešu valodas katedrā docentes amatā, taču 1976. gada 1. septembrī viņai atkal nācās uzņemties administratīvos pienākumus – pārņemt katedras vadību no docentes Alīses Lauas.

Vairāk nekā desmit gadu, t. i., līdz 1987. gada 27. februārim, vadīdama katedru, E. Soida ar lielu atbildību rūpējās par latviešu filoloģijas studiju pilnvērtīgu norisi, par latviešu valodas pētīšanu, mācīšanu un saglabāšanu nākotnei. Lielu uzmanību viņa veltīja mācību literatūras – programmu, mācību grāmatu un mācību līdzekļu – sagatavošanai. 1985. gadā E. Soidas sastādītas un rediģētas iznāca jaunas latviešu

valodas un literatūras specialitātes programmas, bet katedras docētāji šajā periodā publicēja piecas mācību grāmatas un piecpadsmit mācību līdzekļus. Viņa pati piedalījās PSRS Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas apstiprinātās vispārīgās valodniecības mācību grāmatas tulkošanā (Koduhovs 1987), latviskojot tās pirmo daļu (*Valodniecības vēsture*). Otro un trešo daļu (*Valodas teorija un Valodniecības metodes*) pārtulkoja šo studiju kursa daļu docētāja S. Kļaviņa. Tulkošanas procesā abas docentes ieguldīja daudz pūļu vispārīgās valodniecības latviešu terminoloģijas radīšanā. Vēl jāpiebilst, ka jau pirms mācību grāmatas tulkošanas E. Soida bija arī izstrādājusi mācību līdzekli valodniecības vēsturē par strukturālisma skolām aizrobežu valodniecībā (Soida 1968).

Būdama katedras vadītāja, E. Soida daudz enerģijas veltīja ikgadējo A. Ozola dienas zinātnisko konferenču plānošanai un rīkošanai. Tās faktiski bija starptautiskas, jo arvien kuplā skaitā pulcēja Latvijas un citzemju valodniekus, piem., 1978. gada konferencē par semantikas problēmām tika nolasīti 72 referāti no daudzām PSRS universitātēm un zinātniskajiem institūtiem.

E. Soidai bija plašas zināšanas un intereses: vēsture, literatūra, mūzika un glezniecība. Lingvistisko literatūru – ap 2000 grāmatu no viņas bagātās mājas bibliotēkas – tuvinieki uzdāvināja toreizējai Filoloģijas fakultātes lasītavai. Šis krājums palīdzēja fakultātē pilnvērtīgi studēt valodniecības vēsturi, vispārīgo valodniecību, morfoloģiju un vārddarināšanu.

Darbu virpulī katedras vadītāja prata saglabāt lielu cilvēcību, emocionalitāti un aizrautību gan attiecībās ar kolēģiem, gan saskarsmē ar studentiem.

4. Emīlijas Soidas atstātais zinātniskais mantojums

E. Soidas akadēmiskā darbība pārtrūka pēkšņi 1989. gada 5. decembrī 65 gadu vecumā. Viņas nozīmīgākais darbs – pētījums par latviešu valodas vārddarināšanas sistēmu – palika mašīnrakstā npublicēts līdz 2009. gadam.

E. Soidas pēctece, latviešu valodas morfoloģijas pētniece un kursa docētāja *Dr. philol.* Dzintra Paegle, būdama katedras vadītāja (1993–1999), pūlējās iegūt līdzekļus E. Soidas manuskripta izdošanai un rūpējās par tā sagatavošanu publicēšanai. 2009. gadā šis darbs vainagojās ar rezultātu – LU Akadēmiskais apgāds izdeva E. Soidas pētījumu „Vārddarināšana” Dz. Paegles redakcijā (Soida 2009).

20. gs. 70. gados izstrādātais E. Soidas darbs joprojām ir aktuāls un arī lielā mērā novatorisks, jo arī 21. gs. latviešu valodas zinātniskajos aprakstos jādodomā par vārddarināšanas vietu sistēmā un analīzes principiem.

Autorkolektīva krājumā „Latviešu valoda”, ko izdevusi Valsts valodas komisija un sastādījis tās priekšsēdētājs, angļu leksikoloģijas un leksikogrāfijas speciālists *Dr. habil. philol.* prof. Andrejs Veisbergs, patstāvīga vārddarināšanas apraksta nav. Vai tāpēc, ka krājums iecerēts kā „enciklopēdiski populāra grāmata” (Veisbergs 2013, 15)? Tomēr lakonisku ieskatu vārddarināšanā atrodam krājuma morfoloģijas ievadjautājumu iztirzājumā, ko devusi pētniece un pašreizējā kursa docētāja *Dr. philol.* prof. Andra Kalnača (Veisbergs 2013, 47–50).

2013. gadā iznākušajā autoru kolektīva izstrādātajā „Latviešu valodas gramatikā” plašu nodaļu „Vārddarināšana” (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 190–299) ir sagatavojusi *Dr. philol.* prof. A. Vulāne, un tās pamatā ir E. Soidas izveidotā

latviešu valodas vārddarināšanas sistēmiskā un sinhroniskā analīze, ko latviešu valodnieki pazīst jau dažus gadu desmitus.

E. Soidu viņas zinātniskajā darbībā arvien interesēja valodniecības teorētiskie jautājumi, īpaši vispārīgā vārddarināšanas teorija. Viņa labi pazina gan pagātnes lingvistu, gan laikabiedru teorētiskās atziņas, galvenokārt ģermāņu un slāvu valodu pētījumos gūtās, savu uzskatu sistēmu viņa veidoja kopsakarā ar tām.

Neapšaubāmi, E. Soidas pētījums „Vārddarināšanas sistēma mūsdienu latviešu literārajā valodā” ir viņas lielākais un nozīmīgākais devums latviešu valodniecībā. Un, tikai pateicoties Dz. Paegles uzņēmībai, pūlēm un pacietībai, šis mašīnraksta manuskripts pēc vairākiem gadu desmitiem tapa par grāmatu un nonāca zinātniskajā aprītē. Šo ieguvumu būtiski nemazina arī kļūdas, kas radušās, manuskriptu pārrakstot, un ir palikušas neizlabotas, piem., akadēmiķa Filipa Fortunatova (*Filip Fortunatov*) un profesora Jana Boduēna de Kurtenē (*Jan Baudouin de Courtenay*) uzvārdos, u. c.

2000. gadā publicētajā E. Soidas darbu bibliogrāfijā grāmatu „Vārddarināšana” velti meklēt, jo tā izdota tikai 2009. gadā, t. i., divdesmit gadus pēc autorei nāves, bet E. Soidas zinātniskie raksti un mācību līdzekļi studentiem pieminēti jau iepriekš.

Taču E. Soida daudz enerģijas veltīja arī latviešu valodas skolas mācību grāmatu izstrādei. Kopā ar Ilmāru Freidenfeldu, Alfrēdu Jankevicu, Jūliju Kārkliņu, Alīsi Lauu un Ilgu Martinsoni izstrādātā un 1963. gadā publicētā mācību grāmatā 9.–11. klasei līdz 1975. gadam piedzīvoja desmit izdevumus. Turklāt pirms mācību grāmatas klajā laišanas autoru kolektīvs sagatavoja arī palīg līdzekļi vidusskolu skolotājiem. Pēc gadsimta ceturkšņa E. Soida atkal piedalījās mācību grāmatas vidusskolām izstrādē, šoreiz kopā ar Margoni Apini, Ainu Blinkenu, Ilmāru Freidenfeldu, Helgu Grasi, Alīsi Lauu un Martu Rudzīti. Šim mācību līdzeklim bija trīs izdevumi – 1988., 1989. un 1990. gadā. Īpaši jāpiemin J. Kārkliņa, M. Rudzītes un E. Soidas sagatavotā unikālā rokasgrāmata latviešu valodas mācīšanai 11. klasē. Ar nosaukumu „Valodas mācība” 1977. gadā to izdeva grāmatu apgāds „Zvaigzne”. E. Soida šajā grāmatā saistoši izklāstīja 11. klasē mācāmos vispārīgās valodniecības jautājumus: valodas būtība, cilme un attīstība, pasaules valodu klasifikācija, indoeiropiešu valodu saime un baltu valodu grupa, rakstības izcelšanās un attīstība. Lai parādītu valodu radniecību un dotu vielu to salīdzināšanai, E. Soida sagatavoja grāmatai arī interesantu pielikumu – skaņuplati „Valodu paraugi”.

Valodniece un pedagoge E. Soida devusi arī nozīmīgu ieguldījumu zināšanu izplatīšanā sabiedrībā. Kad notika universālās Latvijas padomju enciklopēdijas gatavošana 10 sējumos (1981–1987), Galvenajai enciklopēdiju redakcijai ļoti noderēja E. Soidas palīdzība. Erudītā zinātniece bija valodniecības nozares zinātniskā konsultante un pati uzrakstīja 50 rakstus par valodniecības vēstures, vispārīgās valodniecības, morfoloģijas un vārddarināšanas jautājumiem.

Tautas izglītībai un dzimtajai valodai bija veltīts E. Soidas darba mūžs, un nozīmīgs ir viņas atstātais zinātniskais mantojums.

Avoti

1. LUA, 7. apr., 9221. l. – Latvijas Universitātes arhīvs, 7. apraksts, Emīlijas Soidas personlieta.
2. LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l. – Latvijas Valsts arhīvs, Latvijas Valsts universitātes fonds, 30. apraksts: Filoloģijas fakultāte, 7. lieta: Padomes sēžu protokoli (1946–1950).
3. LVA, 1340. f., 3. apr., 172. l. – Latvijas Valsts arhīvs, Latvijas Valsts universitātes fonds, 3. apraksts: Zinātņu daļa (Disertantu personlietas), 172. lieta: Emīlija Soida.
4. LVA, 2370. f., 1. apr., 110. l. – Latvijas Valsts arhīvs, LPSR ZA Valodas un literatūras institūta fonds, 1. apraksts, 110. lieta: Zinātniskās padomes sēžu protokoli (1956. gada 2. pusgads).

Literatūra

1. Dokulil, Miloš. 1962. *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Akademia.
2. *Hrestomācija mūsdienu latviešu literārās valodas vārd darināšanā*. 1992. Vulāne, Anna (sast.). Rīga: Latvijas Universitāte.
3. Kubrjakova, Elena. 1965. *Čto takoe slovoobrazovanie*. Moskva: Nauka.
4. Langrāte, Liāna. 2000. Emīlijas Soidas darbu bibliogrāfija. *Baltu filoloģija. IX. LU Zinātniskie raksti*. 625. Rīga: Latvijas Universitāte.
5. Lopatin, Vladimir, Uluhanov, Igor'. 1969. K sootnošeniju edinic slovoobrazovaniija i morfologii. *Jedincy raznyh urovnej grammatičeskogo stroja jazyka*. Moskva: Nauka.
6. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
7. Soida, Emīlija. 1954. *Vārdkopas jaunlatviešu publicistiskajos darbos („Pēterburgas Avīzēs”)*. Filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija. Rīga: Latvijas Valsts universitāte (manuskripts LU Akadēmiskajā bibliotēkā).
8. Soida, Emīlija. 1968. *Galvenās strukturālisma skolas aizrobežu valodniecībā*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
9. Soida, Emīlija. 1969a. *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
10. Soida, Emīlija. 1969b. Forma un nozīme mūsdienu latviešu valodas vārd darināšanas sistēmā. *Vārd darināšanas problēmas mūsdienu valodniecībā*. Zinātniskās konferences [5. Artura Ozola diena] materiāli. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 43–52.
11. Soida, Emīlija. 1970. Vārd darināšanas analīzes principi mūsdienu valodniecībā un valodā. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta rakstu krājums. Rīga: Zvaigzne, 75–94.
12. Soida, Emīlija, Kļaviņa, Sarma. 1970. *Latviešu valodas inversā vārdnīca*. [1. izdevums]. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
13. Soida, Emīlija. 1972. Refleksīvais verbs latviešu valodas vārd darināšanas sistēmā. *Valodniecība. Folkloristika. Metodika*. Zinātniskās konferences [8. Artura Ozola diena] tēzes. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 33–37.

14. Soida, Emīlija. 1974. Ģenitīveņi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10. Rīga: Avots, 114–128.
15. Soida, Emīlija. 1976a. Galotnes funkcijas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā. *LPSR ZA Vēstis*. Nr. 12, 103–112.
16. Soida, Emīlija. 1976b. Sintaktiskas cilmes atributīvie ģenitīveņi. *Valodas sistēma*. LVU Zinātniskie raksti, 259, 148–210.
17. Soida, Emīlija. 1977. Galotnes derivatīvās funkcijas latviešu valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 2, 109–121.
18. Soida, Emīlija. 1985. Verbu derivācijas un valences attieksmes. *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 160–166.
19. Soida, Emīlija, Kļaviņa, Sarma. 2000. *Latviešu valodas inversā vārdnīca*. 2. izdevums. Rīga: RaKa.
20. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
21. Veisbergs, Andrejs (red.). 2013. *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Summary

Dr. philol. Emīlija Soida (1924–1989) is one of the caryatids of the post-war Latvian linguistics. She established a morphology course of Latvian literary language at the University of Latvia and gave the lectures of this course herself for thirty four years, as well as laid the foundation for word-formation as a permanent branch of Latvian linguistics. Jūlijs Kārklīšs, Emīlija Soida, Marta Rudzīte and Alīse Laua were the first linguists of the post-war era, who at the beginning of the 50-ties of the 20th century produced and defended dissertations and obtained academic degree in Latvian linguistics.

The article outlines the versatile activities of Soida within the Department of Latvian Language and the Faculty of History and Philology of the University of Latvia from 1953 till 1989. Those included research of the morphology and word formation of Latvian language, acquisition of general linguistics, in particular, history of linguistic thought, as well as the responsibilities of the Head of Department (1976–1987) and the Deputy Dean of the Faculty (1955–1961). The article provides an insight into the bibliography of the works published by Soida: academic publications, textbooks and study aids for university and secondary school.

Emīlijas Soidas vārddarināšanas/formveidošanas principi vispārīgās valodniecības aspektā

Emīlija Soida's word formation/inflection principles from the perspective of general linguistics

Andra Kalnača

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: kalnaca@latnet.lv

Emīlija Soida ir viena no sinhroniska un sistēmiska latviešu morfoloģijas un vārddarināšanas apraksta izveidotājām. Viņas uzskati aktualitāti nav zaudējuši arī mūsdienās, jo E. Soidas piedāvātajam latviešu valodas gramatiskās sistēmas aprakstam raksturīga augsta vispārinājuma pakāpe, kas savukārt ļauj latviešu valodas materiālu veiksmīgi interpretēt arī vispārīgās un tipoloģiskās valodniecības kontekstā. Īpaši novatoriska ir E. Soidas izveidotā vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni simetriskā tipoloģija, kas balstās uz šais procesos izmantotajiem valodas līdzekļiem. Tā E. Soida gan vārddarināšanā, gan formveidošanā šķir morfoloģisko, sintaktisko un semantisko paņēmieni. Morfoloģiskais paņēmieni balstās uz afiksāciju, sintaktiskais – uz sintaktiskajiem sakariem kontekstā, semantiskais – uz leksēmu kontekstuālu vai paradigmātisku lietojumu.

Atslēgvārdi: vārddarināšana, formveidošana, vārddarināšanas celms, formveidošanas celms, vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni un līdzekļi.

Ievads

Emīlija Soida uzskatāma par vienu no mūsdienu latviešu morfoloģijas un vārddarināšanas apraksta izveidotājām. Viņa latviešu valodniecībā kopš 20. gs. 60. un 70. gadiem ieviesusi un nostiprinājusi virkni būtisku sinhroniskās gramatikas un vārddarināšanas teorētisko principu, kas balstās galvenokārt uz Prāgas strukturālisma ideju metodoloģiju un skaidri iezīmē atteikšanos no iepriekš izmantotās jaungramatiķu pieejas valodas sistēmas aprakstā (plašāk sk. Kalnača 2004, 8; Kalnača 2009; Paegle 2009). Rakstā E. Soidas idejas aplūkotas arī vispārīgās valodniecības un teorētiskās gramatikas aspektā, jo atziņas aktualitāti nav zaudējušas arī mūsdienās un vairākas joprojām uzskatāmas par novatoriskām.

1. Vārddarināšanas un formveidošanas šķirums

Emīlija Soida latviešu valodas materiālā, gan balstoties uz funkcijām valodas sistēmā, gan terminoloģiski argumentē vārddarināšanas un formveidošanas analīzes atšķirību, kā arī afiksu funkcionāla dalījuma nepieciešamību vārddarinātajos afiksos un formveidotajos afiksos, jo tas izriet no valodas sistēmas

būtības un vārda kā leksiskas un gramatiskas vienības esamības šai sistēmā (par to sk. plašāk Kļaviņa 2000, 232–233; Kalnača 2009). Vārddarināšanas un formveidošanas procesu šķērums, kas mūsdienu valodniecības teorijā un praksē ir pašsaprotams, veidojies Prāgas lingvistiskajā skolā, attīstot Ferdinanda de Sosīra (*Ferdinand de Saussure*) idejas par valodas zīmes funkcijām (par to arī Matthews 1997, 178, 405; Crystal 2000, 195, 421; Soida 2009, 32–33; Aronoff, Fudeman 2011, 109–110 u. c.). Kā norāda Marks Aronofs (*Mark Aronoff*) un Kīrstina Fjudmena (*Kirsten Fudeman*), vārddarināšanas un formveidošanas procesi tikuši norobežoti tieši atšķirīgu valodas sistēmas funkciju dēļ, lai gan izmantotie līdzekļi (afiksi u. c.) ir vieni un tie paši (Aronoff & Fudeman 2011, 171). Ja tiek norobežota vārddarināšana kā jaunu leksisku vienību radīšanas process un formveidošana kā vienas leksēmas gramatisko formu izteikšanas process, tad saistībā ar šīm funkcijām nošķirami arī, piem., vārddarināšanas un formveidošanas afiksi (sk. arī Plungian 2011, 47–49). Uzsverot vārddarināšanas saikni ar valodas vārdu krājumu resp. leksikoloģiju, E. Soida (2009, 33–34), atsaucoties uz vārddarināšanas teorētiķiem Vladimiru Lopatinu (*Vladimir Lopatin*) un Igoru Uluhanovu (*Igor' Uluhanov*), iesaka vārddarināšanu interpretēt ne tikai kā vienu no valodas gramatiskās sistēmas procesiem, bet arī kā īpašu valodniecības nozari. Vienlaikus E. Soida arī min, ka čehu valodnieks Miloš Dokulils (*Miloš Dokulil*), kura idejas ir noteikušas straujo vārddarināšanas teorijas attīstību latviešu u. c. valodniecībā, tomēr ir piesardzīgs attiecībā pret vārddarināšanas kā valodniecības nozares postulēšanu, norādot, ka vārdu darināšana lielā daļā valodu īstenojas galvenokārt ar morfoloģiskiem līdzekļiem, tāpēc šis process neapšaubāmi pieder pie morfoloģijas (Dokulil 1969). E. Soida (2009, 33) arī citē M. Dokulilu [E. Soidas tulkojums]: „Atbilde uz jautājumu par to, vai vārddarināšana pieder .. pie gramatikas, .. protams, atkarīga no tā, ko mēs saprotam ar gramatiku.”

Jāatzīst, ka ideja par vārddarināšanu kā patstāvīgu valodniecības nozari tomēr nav guvusi vispārēju atbalstu. Vispārīgajā morfoloģijā, kā arī lietuviešu, angļu u. c. gramatiskajās tradīcijās joprojām dominē viedoklis, ka vārddarināšana afiksālās un morfosintaktiskās dabas dēļ tomēr ietilpināma morfoloģijā un gramatikā kopumā (sk., piem., Katamba 1993; Paulauskienė 1994; Ambrazas 1996; Ambrazas 1997; Spencer 2000; Haspelmath 2002; Trask 2008; Aronoff, Fudeman 2011; Veisbergs 2013). Arī, piem., čehu valodniecībā vārddarināšana, lai gan norobežota no morfoloģijas, tomēr ir definēta un aprakstīta kā gramatikas apakšnozare (Karlík et al. 1995).

Latviešu valodniecībā vārddarināšanas statuss joprojām ir diskusiju objekts. Par vārddarināšanu parasti ticis runāts galvenokārt morfoloģijas kontekstā, nereti akcentējot vārddarināšanas īpašās iezīmes un iespēju interpretēt to kā īpašu valodniecības apakšnozari (piem., Kalme, Smiltnece 2001; Paegle 2003; Kalnača 2013b; sk. arī Skujiņa 2007, 429; Veisbergs 2013). 2013. gadā iznākušajā „Latviešu valodas gramatikā” norādīts (ar atsauci uz E. Soidu (2009)): „Mūsdienās **vārddarināšana** jeb **derivatoloģija** (< lat. *derivatus* ‘atvasināts’ + gr. *logos* ‘mācība’) tiek uzskatīta par patstāvīgu valodniecības nozari, kurā pēta sekundāro, resp., no citiem vārdiem darināto, vārdu struktūru, darināšanas paņēmienus un līdzekļus, raksturo vārddarināšanas tipus, modeļus un semantiku, kā arī

vārddarināšanas sistēmas attīstības tendences.” (Vulāne 2013, 190) Taču fakts, ka vārddarināšana tomēr aprakstīta kā latviešu gramatikas daļa blakus fonētikai un fonoloģijai, morfēmikai, morfonoloģijai, morfoloģijai un sintaksei, liek jautāt – vai tā patiesi ir atsevišķa valodniecības nozare, varbūt tomēr apakšnozare vai tieši gramatikai resp. morfoloģijai piederīga apakšnozare? Tātad vārddarināšanas vieta valodas sistēmas aprakstā ir cieši saistīta ar jau E. Soidas citēto M. Dokulila norādi – ko mēs saprotam ar gramatiku. Te noteikti vēl turpināmas diskusijas.

2. Vārddarināšana *vs.* formveidošana kā secīgs process

E. Soida (1970; 1976; 2009) izvirza arī *vārddarināšanas celma* un *formveidošanas celma* ideju, ar to akcentējot, ka valodā gan vārddarināšana, gan formveidošana ir ar noteiktiem principiem saistīti regulāri ķēdveida procesi, par kuru sākumpunktu mūsdienu valodā parasti uzskatāms vai nu vienskaitļa nominatīva, vai arī nenoteiksmes celms (retāk izmantoti citi lietvārda vai darbības vārda formu celmi). Vārddarināšanas vai formveidošanas gaitā šādi celmi var papildināties ar vārddarināšanas vai formveidošanas afiksiem, arī mainīties morfonoloģiski un kalpot jau par pamatu tālākiem atvasinājumiem vai gramatiskajām formām, piem.:

(1) a. Vārddarināšana

māj-a → *māj-īg-s* → *mājīg-um-s*
pērl-e → *pērl-ū* (GEN PL) → *pērl-ain-s*
nes-t → *nēs-ā-t* → *nēsā-šan-a*
vēl-ē-t → *vēlēj-u* (IMPV) → *vēlēj-um-s*

b. Formveidošana

zirn-is → *zirn-a* (GEN SG)
pīrk-t → *pērk-u* (PRS), *pīrk-u* (IMPV), *pīrk-š-u* (FUT I)
krau-t → *krau-j-u* (PRS), *krāv-u* (IMPV), *krau-š-u* (FUT I)
krauj-u (PRS) → *krauj-am-s*
krāv-u (IMPV) → *krāv-us-i*
krauš-u (FUT I) → *krauš-ot*

Šāds vārddarināšanas un formveidošanas celmu princips akcentē arī valodas kā hierahiskas sistēmas izpratni (sk. arī vispārīgās morfoloģijas atziņas, piem., Katamba 1993, 45–55; Haspelmath 2002, 130–133).

Latviešu valodniecībā tomēr joprojām ir atšķirīgi uzskati par to, kurš darbības vārda celms ir vienkāršo laika formu veidošanas pamats – nenoteiksmes celms vai blakus nenoteiksmei arī tagadnes un pagātnes celms. Dzintra Paegle monogrāfijā „Latviešu literārās valodas morfoloģija” raksta: „Laika formu veidošanas analīzē, pēc E. Soidas izstrādātās metodikas, par **pamatu** [izcēlums te un tālāk – DzP] ir ņemts verba **nenoteiksmes celms**. Līdz šim verba laika formu veidošanā nenoteiksmes celms izmantots tikai nākotnes formu tapšanas skaidrojumā, bet vienkāršās tagadnes un vienkāršās pagātnes veidošanā par pamatu tika ņemts jau gatavs tagadnes vai pagātnes celms.” (Paegle 2003, 98; sk. arī Soida et al. 1962, 118–131)

Viedoklis, ka darbības vārda formas ir atvedināmas no kāda noteikta celma, kas ir uzskatāms par paradigmas sākumcelmu (baltu valodās šai funkcijā resp. vienkāršo laika formu veidošanas pamatā ir nenoteiksmes celms), saskan ar vispārīgās morfoloģijas teoriju (sk., piem., Spencer 2000, 226–227; Haspelmath 2002, 130–133) un izmantots arī lietuviešu valodniecībā (sk., piem., Paulauskienė 1994, 281). Arī Trevors G. Fennells (*Trevor G. Fennell* 1995, 80–87), aprakstot darbības vārda formu veidošanas sistēmu latviešu valodā un tās atspoguļojuma tradīcijas latviešu gramatikās kopš 17. gs., min, ka par centrālo resp. citu formu (tagadnes, pagātnes, nākotnes) veidošanas pamatformu uzlūkojama tieši nenoteiksme.

Savukārt „Mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģijā” (I daļā) (Ahero et al. 1959, 583), Vilmas Kalmes, Guntas Smiltnieces (2001, 197–198) un Dainas Nītiņas (2001, 66–67, 71) veidotajos vienkāršo laika formu veidošanas aprakstos pausts, ka vienkāršo laika formu veidošanas pamats ir trīs celmi – nenoteiksmes celms, kā arī tagadnes un pagātnes celms. Šis viedoklis faktiski atspoguļo t. s. Prisciāna formveidošanas principus, kas gramatikā pazīstami, kopš tos m. ē. 6. gs. formulējis latīņu gramatiķis Prisciāns, bet kas mūsdienu gramatikas teorijā jau tiek traktēti citādi (plašāk Haspelmath 2002, 132; sk. arī Kalnača 2013a, 459; Kalnača 2014, 78–79). Dažādi darbības vārda laika formu celmi nereti ir saistīti ar formveidošanas afiksu vai morfonoloģisku elementu piemītību, proti, ir ar kādu pazīmi marķēti attiecībā pret nenoteiksmi, tāpēc nav uzskatāmi par primāriem. Tas savukārt ļauj runāt par īpašām darbības vārda formveidošanas ķēdēm, kuru formāls un semantisks sākumpunkts ir kāda *sākotnēja* forma.

Latviešu (un līdzīgi arī lietuviešu) valodā par verba paradigmas sākumpunktu uzskatāma nenoteiksme, jo nenoteiksmei nepiemīt neviena no darbības vārda pamatkategorijām – tā neizsaka personu, laiku, izteiksmi, kā arī kārtu, taču lielākā daļa dažādu izteiksmju vienkāršo laika formu, arī daļa divdabja formu, ir veidotas no nenoteiksmes celma. Tāpēc jāatzīst, ka E. Soidas uzskati vārddarināšanas un formveidošanas celmu sakarā jau 20. gs. 60. gadu pirmajā pusē bijuši ļoti mūsdienīgi.

3. Vārddarināšanas vs. formveidošanas paņēmieni un līdzekļi

E. Soida būtiski ir attīstījusi vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni un līdzekļu izpratni. Proti, vārddarināšanas un formveidošanas paņēmienus atkarībā no izmantotā līdzekļa var grupēt morfoloģiskajā, sintaktiskajā un semantiskajā. Savukārt līdzekļi var būt afiksācija, sintaktiskie sakari resp. konteksts, skaņu mijas un polisēmija vārddarināšanā vai saknes maiņa formveidošanā (par to sk. arī Paegle 2003, 15–16; Skujiņa 2007; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 200–210, 304). Lai gan šī vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni un līdzekļu sistēma modelēta latviešu valodai, tā uzskatāma par universālu un izmantojama arī tipoloģiski atšķirīgu valodu analīzē. Iespējams, ka tieši E. Soidas postulētā vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni un līdzekļu sistēma ir viens no

oriģinālākajiem pienesumiem ne tikai latviešu valodas aprakstā, bet valodniecībā kopumā.

Interesanti, ka vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni un līdzekļu interpretācijā ir labi redzama E. Soidas uzskatu attīstība. Vārddarināšanas teorijai, arī formveidošanai veltītajos rakstos, kā arī monogrāfijā „Vārddarināšana”, kas izstrādāta 20. gs. 70. gados, bet publicēta 2009. gadā, E. Soida (2009, 68–74) par vārddarināšanas paņēmieniem uzskatījusi sufiksāciju, prefiksāciju un konversiju, salikteņu darināšana aplūkota sufiksācijas un prefiksācijas sakarā, minēts arī invertētais (vēlāk arī reversais) vārddarināšanas paņmiens (sk. (2a) piemēru), tāpat norādīti arī vairāki kombinēti vārddarināšanas paņēmieni (sk. (2b) piemēru):

- (2) a. *pārzināt* : *pārzinis*, *izklaidēt* : *izklaide*, *iekārtot* : *iekārta*
 b. *akmens* : *pārakmeņoties*, *kalķis* : *pārkalķoties*

Konkrēti valodas elementi – sufiksi, prefiksi, galotnes –, ar kuru palīdzību tiek darināti jauni vārdi, uzskatīti par vārddarinātājiem formantiem resp. līdzekļiem (Soida 2009, 49–56). Tas pats attiecināms arī uz formveidošanu.

Kopumā šāds vārddarināšanas paņēmieni un līdzekļu apraksts sastopams arī vispārīgos formveidošanas un vārddarināšanas aprakstos morfoloģijas resp. gramatikas kontekstā – tiek runāts galvenokārt par tādiem paņēmieniem kā afiksācija, salikteņu darināšana, konversija (jeb nulles derivācija), savukārt apvienošana (arī teleskopēšana, angļu val. *blending*, sk. (3a) piemēru), strupināšana (angļu val. *clipping*, sk. (3b) piemēru), abreviācija (sk. (3c) piemēru), reversā vārddarināšana (arī invertētā vārddarināšana, angļu val. *backformation*, sk. (3d) piemēru) uzskatītas par perifēriem un mazāk svarīgiem paņēmieniem (sk., piem., Aronoff, Fudeman 2011, 110–130; arī Katamba 1993; Haspelmath 2002; Veisbergs 2013).

- (3) a. *mēstule* < *mēsls* + *vēstule* (piemērs no Skujiņa 2007, 393)
 b. *Robis* < *Roberts*, *Beta* < *Elizabete*
 c. *LU* < *Latvijas Universitāte*, *HZF* < *Humanitāro zinātņu fakultāte*
 d. *ieteka* < *ietecēt*, *nodoms* < *nodomāt*

Taču, kā liecina E. Soidas docētā „Mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģijas” kursa materiāli (*Dr. philol.* Ilzes Lokmanes (Bīberes) lekciju pieraksti) 1983. gadā, šai laikā E. Soida jau bija attīstījusi savu oriģinālu skatījumu vārddarināšanas un formveidošanas procesu interpretācijā. Gan lekciju materiāls, gan E. Soidas izveidotā „Morfoloģiskās analīzes tabula”, kas izmantota semināru nodarbībās, apliecina izteiktu kursa docētājas uzskatu evolūciju, nošķirot vārddarināšanas/formveidošanas paņēmienus un līdzekļus (sk. attēlu). „Morfoloģiskās analīzes tabulai” ir divas daļas – vārddarināšana (no ailes „Vārds” līdz ailei „Paņmiens”) un formveidošana (no ailes „Forma, tās raksturojums” līdz ailei „Formas tips”).

Vārds		
Vārda celms	Priedēklis	Vārda morfēmiskais satāvs
	Sakne	
	Piedēklis	
Galotne		
Motivētālvārds		
Vārddarināšanas celms		
Līdzeklis		
Paņēmiens		
Forma, tās raksturojums		
Formas celms	Priedēklis	Formas morfēmiskais sastāvs
	Sakne	
	Piedēklis	
Galotne		
Vārda celma un formas celma salīdzinājums		
Formveidošanas celms		
Formants		
Paņēmiens		
Formas tips		

Attēls. E. Soidas izveidotā morfoloģiskās analīzes tabula

Gan vārdu darināšanā, gan formu veidošanā iespējami trīs paņēmieni, kas norobežoti pēc izmantotajiem līdzekļiem – afiksiem (priedēkļiem, piedēkļiem, galotnēm), sintaktiskajiem sakariem un leksēmu lietojuma konteksta (par to plašāk sk. arī attiecīgajās definīcijās „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (Skujiņa 2007)):

- 1) morfoloģiskais (gan vārddarināšanas, gan formveidošanas līdzekļi – afiksi, kopā ar tiem arī skaņu mijas); morfoloģiskajā paņēmiņā tādējādi kā līdzekļi ietilpināti sufiksācija, prefiksācija, fleksācija, kas iepriekš uzskatīti par atsevišķiem paņēmieniem;
- 2) sintaktiskais (vārddarināšanā – salikteņu darināšana no vārdu savienojumiem, kā arī vārdu lietojums citas vārdšķiras funkcijā resp. konversija, formveidošanā – divu vārdu kombinācija gramatiskas nozīmes izteikšanā);
- 3) semantiskais (vārddarināšanā – polisēmija, formveidošanā – dažādu sakņu izmantojums vienā paradigmā).

Šāda klasifikācija nepārprotami apliecina vārddarināšanas ciešo saikni ar morfoloģiju resp. gramatiku. Šīs E. Soidas idejas atspoguļojas Dz. Paegles (2003) veidotajā latviešu morfoloģijas aprakstā, tās iestrādātas arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (Skujiņa 2007), daļēji transformētā veidolā izmantotas arī „Latviešu valodas gramatikā” (Nītiņa, Grigorjevs 2013).

Secinājumi

1. E. Soidas izveidotie latviešu valodas vārddarināšanas un formveidošanas principi atspoguļo mūsdienīgu un sistēmisku, uz valodas funkciju izpratni balstītu sinhroniskās valodniecības skatījumu.
2. E. Soidas izveidotie latviešu valodas vārddarināšanas un formveidošanas principi atbilst vispārīgiem sinhroniskās valodniecības apraksta principiem, kas paredz arī vārddarināšanas un formveidošanas procesu funkcionālu šķīrumu.
3. Vārddarināšanas/formveidošanas aprakstu E. Soida papildinājusi ar abu procesu paņēmieni un līdzekļu šķīrumu, tādējādi izveidojot formāli simetrisku, bet saturiski atšķirīgu morfoloģiskā apraksta sistēmu:
 - a) ar trim vārddarināšanas paņēmieniem (morfoloģisko, sintaktisko, semantisko);
 - b) ar trim formveidošanas paņēmieniem (morfoloģisko, sintaktisko, semantisko), kam atbilst trīs gramatisko formu tipi – sintētiskais, analītiskais, supletīvais.

Saīsinājumi

FUT I	vienkāršā nākotne
GEN	ģenitīvs
IMPV	vienkāršā pagātne
PL	daudzskaitlis
PRS	vienkāršā tagadne
SG	vienskaitlis

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 1996. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
3. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
4. Aronoff, Mark, Fudeman Kirsten. 2011. *What is morphology?* Willey-Blackwell.
5. Crystal, David. 2000. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishers Ltd.
6. Dokulil, Miloš. 1962. *Tvoření slov v češtině*. Praha: Nakl. Československé akademie věd.

7. Fennells, Trevors. G. 1995. Verbu konjugācija pirmajās latviešu gramatikās. *Lingua Lettica*: raksti latviešu lingvistikā. Melbourne: Latvian Tertiary Committee, 95–109.
8. Haspelmath, Martin. 2002. *Understanding Morphology*. Hodder Education.
9. Kalme, Vilma, Smiltneice, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePa.
10. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. Kalnača, Andra. 2009. Morfēmu tipoloģija Emīlijas Soidas pētījumos. *Filoloģijas un mākslas zinātnes Latvijas Universitātē 1919–2009*. Cimdīņa, Ausma (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 131–138.
12. Kalnača, Andra. 2013a. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
13. Kalnača, Andra. 2013b. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
14. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
15. Karlík, Petr et al. 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
16. Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. MacMillan Press LTD.
17. Kļaviņa, Sarma. 2000. Emīlijas Soidas (1924–1989) devums Latvijas zinātnē un izglītībā. *Baltu Filoloģija*. IX. Rīga: Latvijas Universitāte, 231–235.
18. Lokmane (Bībere), Ilze. 1983. *Morfoloģija*. Rīga: LU (nepublicēti lekciju materiāli).
19. Matthews, Peter H. 1997. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
20. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija* (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats): mācību līdzeklis. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
21. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
22. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
23. Paegle, Dzintra. 2009. Priekšvārdi. *Vārddarināšana*. Soida, Emīlija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–8.
24. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfoloģija: paskaitos liuanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
25. Plungian, Vladimir A. 2011. *Vvedenie v grammaticheskiju semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira*. Moskva: RGGU.
26. Skujīņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
27. Soida, Emīlija. 1970. Vārddarināšanas analīzes principi mūsdienu valodniecībā un valodā. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: Zvaigzne, 75–94.
28. Soida, Emīlija. 1976. Galotnes funkcijas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā. *LPSR ZA Vēstis*. Nr. 12 (353), 103–112.
29. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
30. Soida, Emīlija et al. 1962. *Latviešu valodas mācība. Palīgīdzeklis vidusskolu skolotājiem*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

31. Spencer, Andrew. 2000. *Morphological Theory*. Blackwell.
32. Trask, Robert L. 2007. *Language and Linguistics. The Key Concepts*. Stockwell, Peter (ed.). Routledge.
33. Veisbergs, Andrejs. 2013. *English and Latvian Word Formation Compared*. Rīga: The University of Latvia Press.
34. Vulāne, Anna. 2013. Vārdarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Emīlija Soida is one of the founders of the synchronic and systemic description of Latvian morphology and word formation. The description of Latvian grammar made by Soida is characterised by a high level of generalization, thus allowing her to treat the material of Latvian grammar in the context of typological and general linguistics. The symmetric typology of word formation/inflection patterns and means established by Soida is especially innovative. In word formation and inflection Soida postulates morphological, syntactic and semantic patterns. Every pattern is based on specific language elements – affixation in the morphological pattern, syntactic relations and context in the syntactic pattern, and contextual or paradigmatic usage of lexemes in the semantic pattern.

**Vārdkopu reducēšanās un konversija:
Emīlijas Soidas interpretācija**
*Reduction of word-groups and conversion:
Emīlija Soida's contribution*

Ilze Lokmane

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ilokmane@latnet.lv*

Emīlija Soida latviešu valodas vārddarināšanas sistēmas analizē īpašu uzmanību pievēršusi sintaktisko un semantisko procesu lomai jaunu leksisku vienību rašanās procesā. Rakstā analizētas vārdkopu sintaktiskās reducēšanās un semantiskās kondensēšanās attieksmes, kas realizējas konversijas (substantivēšanās) gaitā, kad īpašības vārds vai divdabīš – vārdkopas atkarīgais komponents – viens pats pārņem visa vārdu savienojuma sintaktisko un semantisko slodzi.

Raksta mērķis ir parādīt, ka, balstoties uz sintaktisko un semantisko procesu attieksmju analīzi Emīlijas Soidas skatījumā, iespējams veidot substantivējumu tipoloģiju, kas atšķiras no latviešu vārddarināšanas teorijā visai izplatītā dalījuma daļējā jeb kontekstuālā un pilnīgā jeb morfoloģiskā konversijā.

Atslēgvārdi: sintaktiskā redukcija, konversija, substantivēšanās, semantiskā kondensācija.

Termins *redukcija* resp. *reducēšanās* tiek lietots dažādās valodniecības apakšnozarēs, ar to saprotot kādu valodas vienību sašaurināšanos vai samazināšanos.

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termins *redukcija* skaidrots šādi: „Sintaksē – viena vai vairāku strukturāli nozīmīgu teikuma komponentu izlaidums teikumā. Redukcija parasti notiek konteksta, runas situācijas vai konsituācijas ietekmē, piem., salikta teikuma *Viens padoms ir zelta vērts, bet divi – vēl vērtīgāki* otrajā daļā reducēts teikuma priekšmets *padomi* un saitiņa *ir*, resp., *divi padomi ir vēl vērtīgāki*. Redukcija ir tekstveides paņēmieni, kas ļauj izvairīties no informatīva pārdaudzuma un nav uzskatāms par valodas kļūdu.” (Skujiņa 2007, 322) Pasaules valodniecībā teikuma komponentu izlaidums konsituācijas ietekmē dēvēts arī par elipsi (sk. Crystal 1999, 102; Matthews 1997, 111).

Fonētikā redukcijas izpratne ir šāda: „... process, kurā segments vai segmentu virkne vājinās, t. i., reducējas, piem., īsa neuzsvērtā patskaņa zudums: *interesants* [intresants] [...]” (Skujiņa 2007, 322; tāda pati termina *redukcija* nozīme arī Bussmann 1990, 631; Matthews 1997, 311; Crystal 1999, 285).

Sintaksē redukcijas izpratne ir plašāka un daudzveidīgāka, piem., tiek lietoti arī termini *reducēts palīgteikums* (angļu val. *reduced clause*) ar subjekta un

palīgverba izlaidumu (piem., angļu val. *while driving*), *reducēts pasīvs* (angļu val. *reduced passive*) ar darītāja nosaukuma izlaidumu (Matthews 1997, 311). Vācu lingvistiskajā literatūrā par redukciju tiek saukts arī transformācijas paveids, kurā komplekss elements tiek aizstāts ar vienkāršu (piem., pronomenu) (Bussmann 1990, 631), arī paplašinātas sintaktiskas struktūras aizstāšana ar vienkāršu (Bartschat et. al. 1981, 216; Bussmann 1990, 631).

Latviešu valodniecībā sintaktiskā redukcija analizēta galvenokārt teksta sintakses pētījumos kā normatīvs tekstveides paņēmieni (sk. Kārklīšs 1978; Rozenbergs 1989; Lokmane 2005; Nītiņa 2013). Emīlija Soida analizējusi nominālu vārdkopu reducēšanos saistībā ar vienu no vārddarināšanas paņēmieniem – konversiju.

Saskaņā ar „Valodniecības pamatterminu skaidrojošo vārdnīcu” **konversija** ir „jauna vārda darināšana, vārdam vai vārdformai (bez jebkādiem vārddarināšanas afiksiem) mainot vārdšķirisko piederību, piem., *ar katru dienu kļūstam vecāki* (īp. v.) un *mani vecāki* (lietv.) *dzīvo laukos*. Līdz ar vārdšķiras maiņu parasti mainās arī morfoloģiskā paradigma un sintaktiskās funkcijas, tāpēc šo paņēmieni mēdz dēvēt par morfoloģiski sintaktisko. Dažkārt to mēdz dēvēt tikai par sintaktisko paņēmieni un konversijā ietilpināt arī vienas vārdšķiras vārda lietošanu citas vārdšķiras funkcijā (nemainot vārdšķiru), piem., *jaunais vienmēr šķiet neparasts*”. (Skujīņa 2007, 194)

Citos latviešu valodas vārddarināšanai veltītos pētījumos konversijas izpratne ir līdzīga – konversija ir vārdu pāreja no vienas vārdšķiras otrā bez morfēmiskās struktūras izmaiņām (Smiltneiece 2001, 55; Vulāne 2013, 207). Norādīts arī, ka konversija saistīta ar leksikalizēšanās procesiem valodā (Vulāne 2013, 207).

Konversijas un tai radniecīgu parādību raksturošanai klasiskajos semantikas un gramatikas pētījumos lietota daudzveidīga terminoloģija, kas reizē atspoguļo parādības sarežģīto sintaktiski semantisko dabu. Piem., teorētiskās valodniecības klasiķis Džons Lajonss (*John Lyons* 1969, 282–283) parādību, kad kāda vārdforma teikumā uzņemas citai vārdformai raksturīgu funkciju, sauc par *sekundāru* jeb *otrreizēju kategorizāciju*. Sintaktiskā forma iegūst jaunu (sekundāru) funkciju un līdz ar to jaunas vārdšķiras iezīmes. Ježijs Kurilovičs (*Jerzy Kuryłowicz* 1962, 62–63) tādos teikumos kā **Jaunais** mūs vienmēr saista vairāk saskaņā ar *sintaktisku derivāciju* (šajā gadījumā – substantivāciju) un norādījis, ka tas ir priekšnoteikums pārejai citā vārdšķirā jeb leksiskai derivācijai. Savukārt semantikas pētnieks Mihails Ņikitins (*Mihail Nikitin* 1996, 633–634) lieto terminu *okazionāli substantivējumi* un uzsver, ka tie ir radniecīgi *elipsei* (resp., redukcijai) un te vērojama valodas struktūru kompresija runā.

Emīlijas Soidas devums konversijas izpētē latviešu valodniecībā saistāms galvenokārt ar diviem aspektiem. Pirmkārt, E. Soida atšķirībā no pārējiem pētniekiem uzsver konversijas, konkrētāk, substantivēšanās, saikni ar vārdkopām, tā norādot uz **sintaktisko procesu lomu vārddarināšanā**.

Vārdkopas atkarīgais komponents – īpašības vārds, vietniekvārds vai divdabis – viens pats pārņem visas vārdkopas nominatīvo un arī sintaktisko slodzi, un notiek substantivēšanās (Soida 1968, 317). Vārdkopas neatkarīgajam komponentam parasti ir tik ļoti vispārināta nozīme, ka to nemaz nav nepieciešams pieminēt:

(1) *Kāds [cilvēks] teica.*

Viņu pamanīja arī citi [skolēni] klasē.

Sastaptā [sieviete] pārjautāja.

Katrs otrs [cilvēks] staigāja ar dūri kabatā.

Jaunajiem [laudīm] tāda mūzika nepatīk.

„Ja arī šādai īpašības vārdu funkcionēšanai lietvārdu vietā vēsturiski ir kāds cits pamatojums, tad tomēr mūsdienu valodā, kad robežas starp šīm divām vārdu šķirām ir diezgan krasi iezīmējušās, īpašības vārdu lietošanu lietvārdu vietā, liekas, balsta tieši lietvārdu vārdkopas ar ļoti vispārinātas nozīmes centrālo komponentu. Atkarīgā komponenta izteiktā īpašība ir tik spilgta, ka ar laiku zināmos apstākļos tās nosaukums var kļūt par pašas raksturojamās parādības nosaukumu (*jauni laudis – jaunie, pieauguši laudis – pieaugušie*).” (Soida 1968, 307)

Arī citi latviešu vārddarināšanas pētnieki konversijas (resp. substantivācijas) raksturojumā piemin sintaktiskus aspektus, bet priekšplānā izvirza ko citu – pirmkārt, sintaktisko funkciju maiņu un, otrkārt, konteksta ietekmi, vārdkopu reducēšanās aspektam īpašu uzmanību nepievēršot.

Lai parādītu, ka konversija ir pakāpenisks process, kas sākas kontekstā un ne vienmēr skar valodas sistēmu, vairāki valodnieki šķir dažādas konversijas pakāpes. Kādas tās ir, un kas ir šķīruma pamatā?

Anna Vulāne „Latviešu valodas gramatikas” nodaļā par vārddarināšanu norāda, ka lingvistiskajā literatūrā konversiju pieņemts skatīt trijos līmeņos: pilnīgā, daļējā un kontekstuālā. Autore uzsver, ka nav lietderīgi runāt par daļēju konversiju, jo tai nav būtiskas nozīmes vārdšķīru piederības un semantikas izpratnē, un proponē divus paveidus: **pilnīgā** (morfoloģiskā) un **kontekstuālā** (funkcionālā) **konversija**:

„Pirmā pakāpe ir t. s. kontekstuālā jeb funkcionālā konversija, kas notiek runā un ir saistīta ar vārdformas lietojumu konkrētā kontekstā un ierobežota ar to. Piem., teikumā *Kas šodien būs saldaļā?* īpašības vārds *saldaļais* aizstājis lietvārdu *saldaļdiens*. Vārdforma šā teikuma ietvaros veic citas vārdšķiras funkcijas, bet jauns vārds nerodas. Ja īpašības vārds tiek regulāri izmantots šādā funkcijā, tajā ietvertā pazīmes nozīme izbāl [*šeit un citur citātos raksta autore pasvītrojumi – I. l.*] un vārds iegūst priekšmeta nosaucēja nozīmi.” (Vulāne 2013, 208)

„Pilnīgā jeb morfoloģiskā konversija notiek tad, ja vārdu arī ārpus konteksta uztver ar jauno nozīmi. Tad var uzskatīt, ka ir radies jauns vārds, kam ir savas leksiski gramatiskās pazīmes un funkcijas. Motivētājforma valodā lielākoties ir saglabājusies un tiek aktīvi lietota. Daļai vārdu tā ir reti sastopama.” (Vulāne 2013, 208)

Tātad izvirzīti šādi pilnīgās konversijas noteikšanas kritēriji:

- 1) vārdu bieži lieto citas vārdšķiras funkcijā;
- 2) vārdam ir mainīta nozīme, proti, sakotnējā nozīme izbāl;
- 3) ārpus konteksta vārdu uztver ar jauno nozīmi.

Līdzīgi kritēriji parādās arī citu autoru darbos, bet pēc tiem praktiski neiespējami nošķirt kontekstuālo konversiju no pilnīgās, un vērtējums ir subjektīvs.

Daina Nītiņa (2001, 23) šķir *pilnīgus substantivējumus* no *daļējiem jeb konteksta substantivējumiem* un norāda, ka visbiežāk kontekstā substantivējas vispārīgas nozīmes adjektīvi, kā *mazais, lielais, jaunākie, vecākie, tuvākie, tālākie* u. tml., arī skaitļa vārdi *vieni, otri, pirmais, otrs*, substantīviskā izmantojumā bieži sastopami divdabji, kā *stāvošie, notiekošais, redzētais, nesamais* u. tml., arī adjektīvi un divdabji saistījumā ar *kas, kaut kas, nez kas, kāds: kaut kas silts un smeldzošs, viņam kas labs padomā*. Tātad visi minētie piemēri ir uzskatāmi par daļējiem substantivējumiem, tomēr autore skaidrus nošķiršanas kritērijus nemin.

Arī Vilma Kalme un Daina Smiltnece (2001, 55) norāda uz dažādām konversijas pakāpēm un ar to saistītajām semantiskajām pārmaiņām: „Konversijas process ir pakāpenisks. Sākumā noris t. s. kontekstuālā konversija, kad runātājs vai rakstītājs kādu vārdu sāk lietot citas vārdšķiras vietā noteiktā kontekstā. Tā, piem., teikumā *Ar kuru automašīnu brauksim, vai ar vieglo?* īpašības vārds *vieglo* aizstājis lietvārdu *automašīna*. Līdzīgā kontekstā izmantojot vārdu *vairākkārt*, īpašības vārdā ietvertā *pazīmes semantika pamazām izbāl*, vārds kļūst par priekšmeta vai būtnes nosaucēju. .. Derivāta nozīme salīdzinājumā ar motivētā vārdu ir konkretizējusies un sašaurinājusies, tajā ietvertais jēdzieniskais saturs vairāk vai mazāk mainījies.”

Par kontekstuālās un pilnīgās konversijas norobežošanu teikts: „Kad konversija realizējusies pilnīgi? Par konversijas ceļā radušos kāda leksiska vienība uzlūkojama tad, kad runātāja apziņā ārpus konteksta vārds pirmām kārtām asociējas ar citu, ar „jauno” vārdšķiru un tam ir šīs vārdšķiras sintaktiskās funkcijas teikumā.” (Kalme, Smiltnece 2001, 55) Par piemēru minēts substantivējums *vecāki*, kas tiešām ir nepārprotams, bet arī nesistēmisks. Lai pārbaudītu, ar ko kāds vārds runātājiem asociējas, būtu jāveic psiholingvistisks eksperiments. Turklāt sintaktisko funkciju kritēriju nevar izmantot, jo tas tikpat labi der daļējiem substantivējumiem.

„Daļējie substantivējumi ir vārdi, ko lieto gan kā lietvārdus, gan kā īpašības vārdus vai divdabjus.” (Kalme, Smiltnece 2001, 85) Tātad te parādās vēl viens kritērijs – ja īpašības vārdu kā apzīmētāju nemaz nelieto, tad tas ir pilnīgs substantivējums, ja var lietot abējādi – daļējs.

„Daļējo substantivējumu paveids ir konteksta substantivējumi. Par konteksta substantivējumu var kļūt jebkurš īpašības vārds, ja tekstā ir izlaists lietvārds, kuru tas apzīmē.” (Kalme, Smiltnece 2001, 85) Interesanti, ka tālāk minēti piemēri tikai ar nenoteiktajām formām, bet konteksts nav norādīts:

(2) *Ēst var sūru, piedzert klāt var rūgtu.*

Jauns ar spēku, vecs ar prātu.

Labs labu nemaitā.

Vecam tas nav pa spēkam.

Neatbildēts paliek jautājums, kāpēc šajos piemēros būtu izlaists lietvārds, bet, ja īpašības vārds ir noteiktajā formā, tad izlaiduma nav.

Dzintra Paegle (2003, 29) daļējas un pilnīgas konversijas raksturojumā min tās pašas šķirējpazīmes: „Daļēja konversija ir tad, ja tikai kādā atsevišķā gadījumā vārds iegūst citas vārdšķiras sintaktisko lietojumu, ko nosaka noteikts sintaktisks konteksts. Piemēri. *Jauns ar spēku, vecs ar prātu. Kur divi strīdas, tur trešam tiek. Paēdis izsalkušu nesaprot.* ... Pilnīga konversija ir tad, kad kādas citas vārdšķiras

vārds, nemainoties tā gramatiskajai struktūrai, iegūst kādu citu, patstāvīgu nozīmi, kāda tam iepriekš nav bijusi. .. Tādējādi konversijas gadījumā vārds nemaina savu gramatisko struktūru, bet iegūst citas vārdšķiras sintaktisko lietojumu un pilnīgas konversijas gadījumā arī citu nozīmi.”

Andrejs Veisbergs (2013, 95–96), salīdzinādam konversiju latviešu un angļu valodā, norāda, ka konversija ir vārda funkcijas maiņa, morfoloģiska transpozīcija. Pilnai konversijai raksturīgs tas, ka vārds tiek lietots kā citas vārdšķiras vārds bez jebkādiem ierobežojumiem, savukārt daļējai konversijai – tas, ka vārds pārņem tikai dažas jaunās vārdšķiras iezīmes, piem., vārdu *the poor* ‘nabagie’ angļu valodā nevar lietot daudzskaitlī, kaut gan semantiski tas ir daudzskaitlis. Latviešu valodas piemēri šīs tēzes ilustrācijai nav minēti, un netop skaidrs, kāpēc par stabiliem substantīvātiem adjektīviem uzskatīti, piem., *slimais, vecais, sikais, mīļākais, kritušais*, bet par kontekstuāliem, piem., *klibais, trakais, paēdušais*.

Var piekrist tam, ka konversija ir pakāpenisks process, un novilkt robežu starp daļēju jeb kontekstuālu un pilnīgu konversiju ir grūti. Tāpēc substantivējumu klasifikāciju vajadzētu balstīt uz kādām citām pazīmēm. Pirmkārt, daudzos minētajos piemēros var saskatīt sintaktisku redukciju, resp., kāda vispārīgas nozīmes vārda izlaidumu, nevis aizstāšanu. Otrkārt, konversijas procesā pazīmes nozīme neizbāļ, notiek **semantiska kondensēšanās**. Pēc raksta autores domām, tieši šī E. Soidas ideja turpmākajos pētījumos ir palikusi nenovērtēta.

Tātad, otrkārt, Emīlija Soida (1968, 301) uzsvērusi **semantiskos procesus**, kas raksturo konversiju, un norādījusi, ka šāda veida vārdkopu reducēšanos var saukt arī par **semantisko kondensāciju**. Ja šis process notiek bez jebkādam formālām pārmaiņām, tā ir konversija (substantivācija). „Pārveidojumi šā vārddarināšanas paņēmiena [*substantivācijas* – I. L.] rezultātā skar satura plānu. Bāzes vārds iegūst substantīva funkcijas, pārņemdam šai vārdšķirai raksturīgās gramatiskās nozīmes. Rezultātā veidojas jauna nominatīva vienība, kas ārēji homonīma ar bāzes vārdu, bet semantiski atšķiras tai ziņā, ka bāzes vārdā kā pazīmes izteicējā implicēts jēdziens par apzīmējamo. .. Substantivācija tādējādi ir patstāvīgs univērbizācijas paņēmienis, kura rezultātā apzīmētājs kļūst par apzīmējamā nosaukumu. No vienas puses substantivācijai ir zināma līdzība ar salikteņiem – tās rezultātā darināto vārdu nozīmes bāzi veido apzīmējamā un apzīmētāja vārda sintaktisks savienojums. Substantivējumā šā savienojuma nozīme tiek sakoncentrēta nevis vārdkopas galvenajā, bet gan atkarīgajā – pazīmes izteicējā komponentā.” (Soida 2009, 70–71)

Semantisko pārmaiņu raksturojumā būtisks ir E. Soidas (1968, 309) atziņums: „Substantivācijas procesā atkarīgā komponenta forma nepārveidojas. Tas tādēļ, ka substantivē saskaņotus apzīmētājus. Toties jo dziļāki un būtiskāki ir semantiskie pārveidojumi – atribūtvā nozīme tiek pārtransformēta par priekšmetisko. Šis vārdkopas reducēšanās process cieši jo cieši saistīts ar teikumu, ar vārdkopas elementu funkcionēšanu teikumā.” Autore norādījusi, ka semantiska vārdkopas kondensācija ir arī salikteņu darināšana un atvasinājuma darināšana no vārdkopas atkarīgā komponenta:

- (3) *Krievu zeme – Krievija*
tēvu zeme – tēvija

Tātad E. Soidas izpratnē konversija ir vārdkopu semantiska kondensēšanās, resp., vārddarināšanas process, kad viens komponents (atkarīgais) pārņem visas vārdkopas semantisko un funkcionālo slodzi. Dažos gadījumos te saskatāma arī sintaktiska redukcija, bet citos ne, piem., substantivējumiem *neticamais, labais, skaistais, jaunais* u. c. nevaram konkrēti atrast reducēto vispārīgas nozīmes lietvārdu, kam īpašības vārds vai divdabīs būtu pakārtots. Tas liek domāt, ka konversijas pamatā tikai dažos gadījumos ir sintaktiskā redukcija. Tādējādi būtu lietderīgi noskaidrot semantiskās reducēšanās un sintaktiskās redukcijas attiecības.

Par kontekstuālās (jeb funkcionālās) un morfoloģiskās (jeb pilnīgās) substantivācijas šķītrumu E. Soida nav runājusi. Vai tas vispār ir lietderīgs? Pēc raksta autore domām, balstoties uz sintaktiskās redukcijas iespējamības, kontekstuālās atkarības un semantiskajiem procesiem, var konstatēt citus substantivējumu tipus.

Substantivējumu tipi

Var šķirt **dažādas kontekstuālās atkarības pakāpes**, kas, kā redzēsīm, ir cieši saistītas ar **semantiskajiem procesiem**.

1. Reducētais komponents **minēts iepriekš kontekstā**, piem.:

(4) *Pa ceļu gāja divi vīri, tad viens otram/jaunais vecajam teica.*

Šī būtu atzīstama par īsti kontekstuālu konversiju, kas vienmēr ir saistīta ar sintaktisku redukciju. Tādējādi nav lietderīgi nosaukt kontekstuālus substantivējumus bez konteksta (kā sarakstu), tā analizējama vienīgi tekstā.

2. Apzīmējamo vārdu, kas **tekstā nav tieši nosaukts**, var izsecināt no paša teikuma, vispārīgām zināšanām vai plašāka konteksta, piem.:

(5) *Laimīgie stundas neskaita.*

Te vērojams vārdkopas komponenta izlaidums (tātad sintaktiska redukcija), un substantivējums nozīmē tieši to pašu, ko vārdkopa *laimīgie [cilvēki]*. Šādā funkcijā var lietot gan īpašības vārdus ((6) piemērs), gan divdabjus ((7) piemērs):

(6) *svešais, jaunais, laimīgais, piederīgais, aklais, kurlais, klibais, garais, trakais, bagātais, varenais, mīlais, dārgais, svešais, ticīgais, vainīgais, mirstīgais [cilvēks]; mazais, sīkais [bērns, cilvēks]*

(7) *apsūdzētais, laulātais, jaunlaulātais, pazīstamais, kritušais, mirušais, pieaugušais, ievainotais, izredzētais, sabiedrotais, klātesošais [cilvēks]*

Šo substantivējumu gramatiskās nozīmes izriet no vārdkopas kā veseluma un tās lietojuma teikumā. Visbiežāk tiem raksturīga vīriešu dzimte kā dzimtes opozīcijas nemarķētais loceklis, īpaši, ja runājam par cilvēku vispār, kaut gan personu nosaukumiem kontekstā iespējams arī lietojums sieviešu dzimtē. Daudzskaitlis vai vienskaitlis ir kontekstuāli motivēti un izriet no reducētā vārda skaitļa nozīmes, savukārt noteiktība rāda, ka nosauktā reālija adresātam ir jau zināma. Reducētā komponenta vispārīgā nozīme (kā redzams pēc piemēriem, tas gandrīz vienmēr ir vārds *cilvēks*) un adjektīva vai divdabja noteiktība ļauj saprast substantivējuma nozīmi ārpus konteksta. Arī V. Kalme un G. Smiltiece (2001, 85) norādījušas, ka substantivējumi bieži ir personu nosaukumi pēc kādām fiziskām,

psihiskām pazīmēm, sabiedriskā stāvokļa. Semantiski izņēmumi šajā grupā ir *saldais [ēdiens], sīvais [dzēriens]*.

Teikumā šādi substantīvējumi „paceļas“ vienu pakāpi augstāk un sāk funkcionēt reducētā vārdkopas neatkarīgā komponenta vietā.

3. Substantīvējumi ar **mainītu nozīmi**. Šajā gadījumā par sintaktisko redukciju, vismaz sinhroniskā aspektā, runāt nevar, kaut gan formāli paskaidrojamo lietvārdu var pievienot:

- (8) *bērna vecāki* [*cilvēki?]
klases vecākais [*skolēns?]
mīļākais [*cilvēks?]

To varētu dēvēt par pilnīgu konversiju, ko raksturo leksiskās nozīmes specializēšanās. Tātad nevis biežais lietojums noteic, ka konversija ir pilnīga jeb morfoloģiska, bet gan semantiskas pārmaiņas. Šādu pilnīgu substantīvējumu ir maz.

4. Substantīvējumi, kam raksturīgi tikai **semantiski pārveidojumi**, sintaktiskas redukcijas nav, jo paskaidrojamo lietvārdu nevar pievienot. Substantīvējumiem, kuru pamatā ir ciešamās kārtas divdabis, ir objekta nozīme:

- (9) *ēdamais* ‘tas, ko ēd’, *kurināmais* ‘tas, ko kurina’, *nezināmais*, *zināmais*, *neticamais*, *redzamais*, *neredzamais*, *sapņojamais*, *dzirdamais*, *jaušamais*, *sakāmais*, *uzkožamais*, *rakstāmais*, *pakaramais*, *sitamais*, *dzirdētais*, *meklētais* u. c.

Emīlija Soida (2009, 71) par šiem substantīvējumiem teikusi: „Substantivācija tādējādi ir patstāvīgs vārddarināšanas paņēmieni. Tā rezultātā veidojas leksiskas vienības ar koncentrētu nozīmi, kas diezgan regulāri ļauj transformēties ar plašākām sintaktiskajām konstrukcijām, piem., *dzeramais* – tas, ko var dzert; *ēdamais* – tas, ko var ēst; *pakaramais* – tas, ar ko pakar; *sitamais* – tas, ar ko sit.”

Ja substantīvējuma pamatā ir īpašības vārda noteiktā forma, tam ir pazīmes priekšmetiskoju nozīme:

- (10) *skaistais* ‘tas, kas ir skaists’
ļunais ‘tas, kas ir ļauns’
labais, jaunais, neglītais u. c.

Visbiežāk substantīvējums izsaka pazīmes vispārinājumu (līdzīgi kā lietvārdi *skaistums*, *ļunums* utt.), retāk tie ir konkrētu reāliju nosaukumi (*nelabais* ‘velns’, *zaļais* ‘dolārs’, *melnie* ‘dusmas, trakums’). Varētu teikt, ka gandrīz visu šīs grupas substantīvējumu nozīmē ietilpst sēma ‘lieta’. Tiem raksturīgas gramatiskās nozīmes, kas (atšķirībā no kontekstuāli atkarīgajiem substantīviem) nav variatīvas, – vienskaitlis un vīriešu dzimte kā opozīciju nemarkētie locekļi; savukārt noteiktība arī šajā gadījumā liecina, ka parādība adresātam jau ir pazīstama. Ja runājam par zināmo, pati lieta, kam raksturīga pazīme, nav jānosauc – tāpēc visbiežāk substantīvijas tieši noteiktās formas. Tas saskan ar apgalvojumu, ka pilnīgas substantivācijas gadījumā sašaurinās gramatiskā paradigma (par to sk. arī Vulāne 2013, 208).

Arī citos gadījumos sintaktiska reducēšanās kombinējas ar semantisku kondensēšanos vai kādiem citiem semantiskiem procesiem, piem., objekta vispārinājums un redukcija verbālā vārdkopā pievieno darbības vārdam semantisko elementu ‘prast’ – *Bērnš jau lasa*.

Secinājumi

Emīlijas Soidas devumu substantivēšanās izpētē īsi iespējams raksturot šādi:

- 1) ir apzināta sintaktisko procesu loma vārddarināšanā,
- 2) semantiskie pārveidojumi skatīti ciešā saistībā ar sintaktiskiem procesiem un jaunu leksisku vienību rašanos (konversija un semantiskā kondensēšanās).

Īpaši jāuzsver tas, ka uz minētajām pazīmēm iespējams balstīt derivātu tipoloģiju, kas, pēc raksta autores domām, precīzāk raksturo substantivēšanās procesu nekā visai apšaubāmais daļējās un pilnīgās konversijas šķērums, kura pamatā (kā redzējām raksta sākuma daļā) ir tikai lietojuma biežums, runātāju asociācijas vai subjektīvs spriedums par nozīmes maiņu.

Literatūra

1. Bartschat, Brigitte et. al. 1981. *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
2. Bussmann, Hadumod. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
3. Crystal, David. 1999. *The Penguin dictionary of language*. Penguin Books.
4. Kārklīšs, Jūlijs. 1978. Teikuma struktūras pārveidojumi konsituācijas ietekmē. *Innovācīi na raznyh jazykovyh urovnjah*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 3–39.
5. Kuryłowicz, Jerzy. 1962. Derivācija leksicheskaja i derivācija sintaksicheskaja. *Očerki po lingvistike*. Moskva: Izdatel'stvo inostranoj literatury, 57–70.
6. Lokmane, Ilze. 2005. *Konsituātivo saistījumu semantika mūsdienu latviešu valodā. Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga: Latvijas Universitāte.
7. Lyons, John. 1969. *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Matthews, Peter H. 1997. *Concise dictionary of linguistics*. Oxford, New York: Oxford University Press.
9. Nikitin, Mikhail. 1996. *Kurs lingvisticheskoj semantiki*. Sankt-Peterburg: Nauchnyj centr problem dialoga.
10. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija: konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
11. Nītiņa, Daina. 2013. Teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 883–922.
12. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
13. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
14. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

15. Soida, Emīlija. 1968. Daži jautājumi par nominālo vārdkopu reducēšanos. *Latviešu leksikas attīstība. LVU Zinātniskie raksti*. 86. Rīga: Zinātne, 299–317.
16. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
17. Veisbergs, Andrejs. 2013. *English and Latvian word formation compared*. Rīga: The University of Latvia Press.
18. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

The article deals with syntactic and semantic processes observed in substantivization of the definite forms of adjectives and declinable participles. Emīlija Soida has analysed the syntactic reduction of word-groups as the basis of conversion – a process in which a word or a word-form acquires the semantics and syntactic functions of another part of speech without any change in form. Latvian grammarians working on conversion afterwards have emphasized other aspects of the process, concentrating mainly on distinction between complete or morphological and partial or contextual conversion.

The aim of the article is to show that typology of substantivizations can be based on the analysis of semantic and syntactic aspects of conversion as proposed by Emīlija Soida.

Derivatīvās galotnes izmantojums termindarināšanā Emīlijas Soidas uzskatu kontekstā

The use of derivational endings in term formation in the context of views of Emīlija Soida

Iveta Pūtele

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ivetap@lza.lv*

Derivatīvā galotne ir plaši izmantots termindarināšanas līdzeklis. Galotnes derivatīvās funkcijas latviešu valodā ir viena no tēmām, kam savos pētījumos pievērsusies Emīlija Soida, izsakot piezīmes arī par derivatīvās galotnes lomu termindarināšanā.

Rakstā analizēti E. Soidas uzskati par derivatīvās galotnes izmantošanu vārdarināšanā un termindarināšanā, ar derivatīvo galotni darināto terminu veidi, to īpatnības, kā arī aplūkots, kā mūsdienu termindarināšanā izpaužas E. Soidas atziņas.

E. Soidas uzmanību īpaši piesaistījuši darinājumi no 2. un 3. konjugācijas vārdiem, jo viņa uzskata, ka tā ir jauna galotnes derivatīvo funkciju aktivizēšanās latviešu literārajā valodā, kad veidojas vārdiem semantiski atbilstoši, bet struktūras ziņā vienkāršāki substantīvi. E. Soida attiecībā uz šiem darinājumiem savos darbos lietojusi terminu *invertētā vārdarināšana*.

Analizējot terminoloģisko materiālu, var secināt, ka atvasināšana ar derivatīvo galotni no 2. un 3. konjugācijas darbības vārdiem, īpaši termindarināšanā, ir aktivizējusies 20. gs. 60.–70. gados, kā to minējusi E. Soida, taču šāds lietvārdu darināšanas veids pastāvējis jau iepriekš. Prefiksālu 2. un 3. konjugācijas darbības vārdu celmi lietvārdu darināšanai ar derivatīvo galotni tiek izmantoti visbiežāk; produktīvākā derivatīvā galotne lietvārdu darināšanai no darbības vārdu celmiem ir *-e*; derivatīvā galotne biežāk izmantota tieši termindarināšanā, jo šāda atvasinājuma nozīme salīdzinājumā ar pamatvārdu parasti sašaurinās un specializējas.

Atslēgvārdi: derivatīvā galotne, galotnes derivatīvās funkcijas, termindarināšana, invertētā vārdarināšana, atvasināšana, derivatīvo funkciju aktivizēšanās.

Derivatīvā galotne ir plaši izmantots termindarināšanas līdzeklis. Galotnes derivatīvās funkcijas latviešu valodā savukārt ir viena no tēmām, kam savos pētījumos pievērsusies Emīlija Soida (1977, 109–121; 2009, 52–56), izsakot piezīmes arī par derivatīvās galotnes lomu termindarināšanā (2009, 56, 73).

Rakstā analizēti E. Soidas uzskati par derivatīvās galotnes izmantošanu vārdarināšanā un termindarināšanā, ar derivatīvo galotni darināto terminu veidi, to īpatnības, kā arī aplūkots, kā mūsdienu termindarināšanā izpaužas E. Soidas atziņas.

E. Soida norādījusi, ka galotne latviešu valodā blakus savai galvenajai funkcijai – gramatiskās nozīmes izteikšanai un gramatiskās formas veidošanai,

uzņemas arī otru – vārddarinātāja funkciju. Viņa izteikusi atziņu, ka visbiežāk galotne kā vārddarinātājs formants parādās atšķirīgu vārdsķiru vārdos ar identiem celmiem, bet reizēm diferencē vārdus ar identiem celmiem vienas vārdsķiras robežās (Soida 2009, 52–56).

Tradicionāli latviešu valodā derivatīvā galotne pievienota bezpiedēkļa (1. konjugācijas) verbu saknei (sk. (1) piemēru), arī prefiksālo 1. konjugācijas verbu celmiem (sk. (2) piemēru):

- (1) *dob-t : dob-e, skāb-t : skāb-e, aug-t : aug-s, sal-t : sal-s, seg-t : seg-a, slāp-t : slāp-es*
 (2) *atbirt : atbiras, atlikt : atliekas, iekurt : iekurs*

E. Soidas (1977, 109–121; 2009, 54) uzmanību īpaši piesaistījuši darinājumi no 2. un 3. konjugācijas verbiem. E. Soida uzskata, ka viņas pētījumu laikā tā ir jauna galotnes derivatīvo funkciju aktivizēšanās latviešu literārajā valodā, kad veidojas verbiem semantiski atbilstoši, bet **strukturās ziņā vienkāršāki substantīvi** (verbu celmi tiek saīsināti, **galotni pievienojot saknei tieši**), piem.:

- (3) *kalt-ē-t : kalt-e, sarg-ā-t : sardz-e, sēd-ē-t : sēd-e*

E. Soida (2009, 72) attiecībā uz šiem darinājumiem savos darbos lietojusi terminu *invertētā vārddarināšana*. Par īpašu jaunu, bieži izmantotu latviešu valodas tendenci E. Soida (1977, 109–121; 2009, 48, 55, 78) atzinusi galotnes derivatīvo funkciju aktivizēšanos lietvārdu darinājumos no 2. un 3. konjugācijas darbības vārdu **prefiksālajiem** celmiem, piem.:

- (4) *izstrād-ā-t : izstrād-e, aizstāv-ē-t : aizstāv-is, attec-ē-t : attek-a, apsarg-ā-t : apsardz-e, iekārt-o-t : iekārt-a, izpild-ī-t : izpild-e*

Tādējādi no 2. un 3. konjugācijas verbu celmiem tiek darināti strukturās ziņā atšķirīgi atvasinājumi – verba celms tiek nevis paplašināts, bet saīsināts, atmetot sufiksu.

Tā kā analogā veidā galotne izmantota arī substantīvu darināšanai no prefiksāliem 1. konjugācijas verbiem, E. Soida (2009, 55–56) secina, ka motivētāja verba celma saīsināšana šai darināšanas procesā nav galvenais – visus **deverbālos ar galotni darinātos substantīvus apvieno pazīme, ka galotne pievienota saknei tieši**:

- (5) *aizkār-t : aizkar-s, aizvēr-t : aizvar-s, apspries-t : apspried-e, atkāp-ties : atkāp-e, atvēr-t : atver-e, iegul-t : iegul-as, ieplak-t : ieplak-a, nogul-t : nogul-as, sakau-t : sakāv-e*

Galotnes kā derivatīvās morfēmas izmantojums īpaši spilgti vērojams lietvārdu sistēmā. Arī terminoloģijā būtiskākais ir derivatīvās galotnes izmantojums lietvārdu darināšanā, kurā tā lietota trīs veidos (Vulāne 2013, 245):

- 1) kā patstāvīgs derivatīvais līdzeklis, veidojot jaunas nominatīvas vienības;
- 2) kā viens no divafiksu (prefiksāli flektīvā) atvasinājuma derivatīvajiem komponentiem;
- 3) kā derivatīvais līdzeklis atvasinājumsalikteņu darināšanā.

Šajā rakstā tiks aplūkots pirmais veids, kad galotne ir **patstāvīgs termindarināšanas līdzeklis**.

Ar derivatīvo galotni darinātos terminus var motivēt:

1) pirmatnīgu darbības vārdu celmi, piem.:

- (6) *liekt : liece, vilkt : vilce, vilkt : velce, trūkt : trūce, sūkties : sūce, spiest : spiede, lēst : lēse, vērties : vēre, cirst : cirte, svilpt : svilpis, dzīt : dzinis, šūt : šuve, pūt : puve*

2) prefiksālu 1. konjugācijas darbības vārdu celmi, piem.:

- (7) *atslēgt : atslēga, atlaist : atlaide, piespraust : piespraude, saspraust : saspraude, noplūst : noplūde, izplūst : izplūde, aplēst : aplēse, atvērt : atvere, aizdegt : aizdedze*

3) bezprefiksu 2. un 3. konjugācijas darbības vārdu celmi, piem.:

- (8) *maksāt : maksa, blīvēt : blīve, tecēt : tece, sēdēt : sēde, sēdēt : sēža, bīdīt : bīde, slīdēt : slīde, spīdēt : spīde, ritēt : rite, kaltēt : kalte*

4) prefiksālu 2. un 3. konjugācijas darbības vārdu celmi, piem.:

- (9) *atmaksāt : atmaksa, apgaismot : apgaisme, ierīkot : ierīce, iztvaicēt : iztvaice, pārtvaicēt : pārtvaice, piegādāt : piegāde, izlādēt : izlāde, uzlādēt : uzlāde, iestrādāt : iestrāde, apstrādāt : apstrāde, pārstrādāt : pārstrāde, izkliedēt : izkliede, spulgot : spuldze, sakabināt : sakabe, piekabināt : piekabe, uzkabināt : uzkabe, ietecēt : ietece, notecēt : notece, iztecēt : izteka, noteka*

5) retumis – primārs vai sekundārs īpašības vārds, piem.:

- (10) *smails : smaile, īpatns : īpatnis*

Ar derivatīvo galotni darināto terminu raksturīgā semantika:

1) rīku, instrumentu, materiālu nosaukumi, piem.:

- (11) *svira, spiede, urbis, sakabe, piekabe, spuldze, blīve, cērte, vilce, ziede, skābe*

2) darbības veicēju nosaukumi, piem.:

- (12) *aizstāvis, uzraugs, pārzinis*

3) darbības objekta, rezultāta nosaukumi, piem.:

- (13) *piekars, piespraude, aizkars, krava, spējas, trūce, lēse, apdare, sūce*

4) darbības vietas nosaukumi, piem.:

- (14) *ieplaka, atteka, ieteka, izteka, atauga*

5) procesa, stāvokļa nosaukumi, piem.:

- (15) *apraide, apsilde, ataudze, bīde, slīde, rite, izlāde, liece, iztvaice, pārtvaice, padeve, ievade, izvade, novade* (šādi darinātiem procesa nosaukumiem bieži atbilst atvasinājumi ar izskaņu *-šana*)

Attiecībā uz deverbāliem substantīviem un termindarināšanu E. Soida (2009, 56, 73) paudusi atziņu, ka „šie substantīvi semantiski ir šaurāki par pamatverbiem, taņīs norobežota un bieži vien terminizēta viena no daudznozīmīga verba nozīmēm vai arī sašaurināta verba pamata nozīme”, kā arī ka „invertētajā vārddarināšanā blakus vārdiem ar sērijsveida nozīmi veidojas individualizētas jeb terminoloģizētas nozīmes vārdi”.

Galotnes derivatīvās funkcijas termindarināšanā izmantotas kopš apzinātas terminoloģijas veidošanas aizsākumiem. Jau Gothards Frīdrihs Stenders (*Gotthard Friedrich Stender* 1783, 156; 1988, 546) ieteicis garākos, ar izskaņu *-šana* atvasinātos, vārdus aizstāt ar īsākiem – ar galotni *-a* atvasinātiem:

(16) *dzirda, redza, oža, bauda, jūta*

Kopš 19. gs. otrās puses, bet īpaši – kopš 20. gs. otrā gadu desmita derivatīvās galotnes plaši tiek izmantotas termindarināšanā lietvārdu atvasinājumos no 1., 2. un 3. konjugācijas darbības vārdiem, gan no prefiksāliem, gan bezprefiksāliem celmiem. Arī Valentīna Skujiņa savā pētījumā „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi” (2002, 88) secinājusi, ka „termina funkcijā ar galotni atvasinātajiem lietvārdiem pamatā visbiežāk ir darbības vārds, turklāt izplatās ne tikai piedēkļformas, kas valodā ir parastākas, bet arī bezpriedēkļa formas”.

Šis ir viens no biežāk izmantotajiem Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas jaunu terminu darināšanas veidiem, kas atspoguļojas „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” (1922). Šajā vārdnīcā sastopami tādi termini kā

(17) *apdare, aizdedze, berze, liece, noliece, rite, sakabe, slīde, slodze* u. c.

Termindarināšanā tiek izmantotas visas derivatīvās galotnes: *-a, -e, -is, -s*. Taču to produktivitāte ir atšķirīga.

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” ar derivatīvo galotni *-a* darināti gan procesu nosaukumi ((18) piemērs), gan aparātu, ierīču nosaukumi ((19) piemērs), piem.:

(18) *ieros-inā-t : ieros-a*

(19) *spies-t : spied-a*

Taču šī galotne nav produktīva. Arī minētā piemēra variantu ar galotni *-a* mūsdienās aizstājis variants ar galotni *-e – spied-e*.

Derivatīvā galotne *-s* arī nav īpaši produktīva, taču jaunu terminu darināšanai izmantota visos periodos un sastopama arī „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā”, piem.:

(20) *iztēl-o-ties : iztēl-s* ‘priekšstats’

uzspies-t : uzspied-s ‘spiedogs’

Derivatīvā galotne *-e* terminu darināšanai latviešu valodā izmantota visbiežāk un dažādām semantiskajām grupām. „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” galotne *-e* lietota gan procesa ((21) piemērs), gan rezultāta ((22) piemērs), gan rīku nosaukumos ((23) piemērs), piem.:

(21) *izmekl-ē-t : izmekl-e* ‘analīze’, *piegād-ā-t : piegād-e, iztēl-o-ties : iztēl-e*

(22) *atļau-t : atļāv-e (atļāv-es princips), raudz-ī-t : raudz-e, lēst : lēse*

(23) *sakabināt : sakabe*

Tā kā ar galotni *-e* darināmi gan procesa, gan rezultāta nosaukumi, reizēm vienādi atvasināts termins var nosaukt gan vienu, gan otru, piemēram, *apdare*.

Derivatīvā galotne *-is* visproduktīvākā ir personu un rīku, ierīču nosaukumu darināšanā, piem.:

(24) *urb-t* : *urb-is*, *zāg-ē-t* : *zāg-is*, *trieb-t* : *trieb-is*, *trīs-ē-t* : *trīs-is*

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” derivatīvā galotne *-is* izmantota gan atvasinājumos no darbības vārdu celmiem, darinot rīku nosaukumus (25) un darbības rezultāta nosaukumus (26), gan atvasinājumos no īpašības vārdu celmiem (27), piem.:

(25) *atgaism-o-t* : *atgaism-is* ‘abažūrs’, *trīs-ē-t* : *trīs-is*

(26) *dal-ī-t* : *dal-is* ‘paja’

(27) *smail-s* : *smail-is* ‘konuss’

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” materiāls liecina, ka E. Soidas minētais invertētais vārddarināšanas paņēmiens šajā laikā jau tiek visai plaši izmantots. Darinot terminus ar šo paņēmienu, „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” izmantoti gan prefiksālu (28), gan bezprefiksālu darbības vārdu celmi (29), piem.:

(28) *ieros-inā-t* : *ieros-a*, *izmekl-ē-t* : *izmekl-e*, *piegād-ā-t* : *piegād- e*,
iztēl-o-ties : *iztēl-e*, *atgaism-o-t* : *atgaism-is*

(29) *raudz-ī-t* : *raudz-e*, *dal-ī-t* : *dal-is* ‘paja’

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” sastopami arī ar derivatīvo galotni no 1. konjugācijas darbības vārdiem, pamatverba celmu nesaīsinot, darināti termini, piem.:

(30) *atļau-t* : *atļāv-e*, *spies-t* : *spied-a*

Kā jau minēts iepriekš, E. Soida (2009, 53) norādījusi, ka ir gadījumi, kad galotne diferencē vārdus ar identiem celmiem vienas vārdšķiras robežās. Jāatzīst, ka dažādu derivatīvo galotņu izmantojums atšķirīgu terminu radīšanai no viena celma ir ne pārāk produktīvs, bet tomēr apzināti izmantots termindarināšanas paņēmiens, piem.:

(31) *iztēl-o-ties* : *iztēl-e*, *iztēl-o-ties* : *iztēl-s* ‘priekšstats’

smail-s : *smail-e*, *smail-s* : *smail-is* ‘konuss’

notec-ē-t : *notek-a*, *notec-ē-t* : *notec-e*

aug-t : *augs*, *aug-t* : *audz-e*; *ataug-t* : *ataug-a*, *ataug-t* : *ataudz-e*

Terminu darināšana ar derivatīvajām galotnēm plaši izmantota tehnisko nozaru terminoloģijā. Latviešu valodā ienākuši un nostiprinājušies tādi termini kā (32) *berze*, *sūce*, *ierīce*, *slīde*, *pārbīde*, *nobīde*, *rite*, *sakabe*, *piekabe*, *spiede* u. c.

Ne visi ar šo paņēmienu darinātie termini ir plaši pazīstami. Ir termini, kas darināti jau sen, bet vispārlietojamā valodā lietoti reti, piem., spēkratu jomas termins *klaudze* ‘asa, dobja, klauvējoša skaņa, kas var liecināt par nenormāliem procesiem vai palielinātām spraugām mežglu vai agregātu salāgojumos’ sastopams jau 20. gs. 70. gados (Brinkmanis, Pommers et al. 1974, 89).

Šādi darinājumi terminoloģijā turpina ienākt no jauna paralēli garākiem un pierastākiem atvasinājumiem ar piedēkli. Piem., spēkratu ekspluatācijas, diagnostikas un remonta jomā paralēli piedāvāti abi varianti – ar piedēkli un derivatīvo galotni atvasinātie termini:

(33) *bremžu čīkstoņa, bremžu čīkste*

Paralēli tiek lietoti arī citi, īpaši procesu izsakoši termini, kuros konkurence starp ar piedēkli *-šan-* (resp. – izskaņu *-šana*) un derivatīvo galotni *-e* darinātiem terminiem pastāvējusi vienmēr, piem.:

(34) varianti *uzbriede* un *uzbriešana*

Terminoloģijā īsie atvasinājumi biežāk ar laiku izkonkurē darinājumus ar piedēkli. To nosaka gan valodas ekonomijas princips, gan apstākļi, ka atvasinājumos ar derivatīvo galotni vārds iegūst izteiktāku terminoloģizētu nozīmi.

Derivatīvā galotne kā vārddarināšanas līdzeklis mūsdienās tiek izmantota dažādu nozaru (demogrāfijas, ekonomikas, valodniecības, informātikas, auto-tehnikas, enerģētikas u. c.) terminoloģijā, piem.:

(35) *ataudze, atteice, ielāde, paredze, vērte, nodrose, pakalpe, pārlūks*

Tomēr aktīvākais šo darinājumu rašanās laiks, šķiet, ir 20. gs. otrais līdz astotais gadu desmits.

Mūsdienās biežāk derivatīvā galotne tiek izmantota kā vārddarināšanas līdzeklis atvasinājumsalikteņu darināšanā, piem.:

(36) *slaidrāde, datņkope, tiešsaiste, pašattīre*

Secinājumi

Apkopojot vērojumus par derivatīvās galotnes izmantojumu terminoloģijā saistībā ar E. Soidas atziņām, var izdarīt dažus secinājumus:

- 1) atvasināšana ar derivatīvo galotni no 2. un 3. konjugācijas darbības vārdiem, īpaši termindarināšanā, ir aktivizējusies 20. gs. 60.–70. gados, kā to minējusi E. Soida, bet tas nav pilnīgi jauns vārddarināšanas paņēmiens – šādi lietvārdi darināti arī iepriekš (arī daži E. Soidas (2009, 55) minētie vārdi, piemēram, *atteka* un *pieteka*, nav 20. gs. vidus jaunvārdi (ME I 1923–1925, 203; ME III 1927–1929, 303);
- 2) prefiksālu 2. un 3. konjugācijas darbības vārdu celmi lietvārdu darināšanai ar derivatīvo galotni tiek izmantoti visbiežāk;
- 3) produktīvākā derivatīvā galotne lietvārdu darināšanai no darbības vārdu celmiem ir *-e*;
- 4) derivatīvā galotne biežāk izmantota tieši termindarināšanā, jo atvasinājuma nozīme salīdzinājumā ar pamatvārdu parasti sašaurinās un specializējas.

Saīsinājumi

ME Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns

Avoti

1. Brinkmanis, Olafs, Pommers, Juris et al. 1974. *Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca. Terminoloģija 10*. Rīga: Zinātne.
2. Mīlenbahs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija.
3. *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. 1922. Rīga: Izglītības ministrija.

Literatūra

1. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
2. Soida, Emīlija. 1976. Galotnes funkcijas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā. *LPSR ZA Vēstis*. Nr. 12 (353), 103–112.
3. Soida, Emīlija. 1977. Galotnes derivatīvās funkcijas latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Vēstis*. Nr. 2 (355), 109–121.
4. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
5. Stender, Gotthard, Friedrich. 1783. *Lettische Grammatik*. Mitau: Steffenhagen, Hochfürstl. Hofbuchdrucker.
6. Stenders, Gothards, Frīdrihs. 1988. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem*. Rīga: Liesma.
7. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 245–246.

Summary

The derivational ending is a widely used means of term formation. The derivative functions of endings in the Latvian language is one of the topics that Emīlija Soida dealt with in her research, occasionally also making remarks regarding the role of derivational endings in term formation.

The article analyses the views of Soida regarding the use of derivational ending in word formation and term formation, types of terms formed with the derivational ending, their characteristics, along with the discussion of the way the ideas of Soida express themselves in the contemporary term formation.

Soida paid a special attention to the derivations from the verbs of the 2nd and 3rd conjugation, as she believed that to be a new activation of the derivative functions of endings in the Latvian literary language, when nouns semantically corresponding to the verbs, but of simpler structure, are formed. Soida used a term *inverted word formation* with regard to these derivations.

Analysing the terminological material, a conclusion can be reached that derivation with the derivational ending from the verbs of the 2nd and 3rd conjugation, especially in term formation, has been more widespread in 1960s–70s, as indicated by Soida, while the same method of noun formation has also been known previously. Prefixed stems of the verbs of the 2nd and 3rd conjugation are most frequently used in formation of nouns with the derivational ending; the most productive derivational ending for creation of nouns of the verb stems is *-e*; the derivational ending is most frequently used exactly in term formation, as the meaning of such a derivative usually is more narrow and specialised in comparison to the original word.

**Adjektīvu sufiksu semantiskais raksturojums
Emīlijas Soidas pētījumos**
*Semantic description of the adjective suffixes
in Emīlija Soida's researches*

Inta Urbanoviča

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: inta.urbanovica@lu.lv

Emīlija Soida ir viena no zināmākajām 20. gs. valodniecēm, kas veicinājusi strukturālisma ideju attīstību latviešu valodniecībā. Viens no lielākajiem viņas ieguldījumiem ir vārddarināšanas kā patstāvīgas valodniecības nozares teorētiskā pamata izstrāde. Rakstā ir pievērsta uzmanība E. Soidas izpratnei par vārddarināšanas nozīmi, vienu no vārddarināšanas teorijas pamatjēdzieniem. Savos pētījumos E. Soida akcentē domu, ka vārddarināšanas nozīme pamatojas uz vārddarināšanas attieksmēm starp motivētājvienību un darinājumu un tā ir strukturāli izsecināma. Vārddarināšanas nozīme ir kopīga viena vārddarināšanas tipa darinājumiem, līdz ar to tai ir jābūt pietiekami abstraktai un vispārinātai. E. Soidas izpratne par vārddarināšanas nozīmes principiem spilgti izpaužas viņas pētījumā „Vārddarināšana”, kurā ir izstrādāta vienota sistēma derivatīvo elementu semantikas analīzē. Rakstā ir sīkāk aplūkota E. Soidas pieeja adjektīvu sufiksu vārddarināšanas nozīmes analīzē, jo, pēc raksta autores domām, tieši šajā nodaļā lieliski atklājas E. Soidas strukturālā koncepcija par vārddarināšanas nozīmes būtību un analīzes principiem.

Atslēgvārdi: Emīlija Soida, vārddarināšanas jeb derivatīvā nozīme, adjektīvu sufiksi, sufiksa semantika.

Emīlijas Soidas pētījumiem ir ļoti svarīga nozīme latviešu vārddarināšanas attīstībā, jo viņas darbos tiek piedāvāts uzskatīt vārddarināšanu par īpašu valodniecības nozari ar savu teorētisko koncepciju un analīzes materiālu. 20. gs. 60. gados, aprakstot un definējot dažādus morfoloģijas izpētes objektus, E. Soida aizvien noteiktāk nošķir vārddarināšanas objektus no citiem morfoloģijas jautājumiem, un 70. gados viņai bijusi apkopota pietiekama teorētiskā bāze un valodas materiāls, lai uzsāktu latviešu valodas vārddarināšanas sistēmas aprakstu, kas pēc vairāku gadu darba vainagojies ar pētījumu „Vārddarināšanas sistēma mūsdienu latviešu literārajā valodā” (plašāk par to sk. Kļaviņa 2000). Šis darbs gan ticis publicēts tikai 2009. gadā ar nosaukumu „Vārddarināšana” (Soida 2009), pateicoties Latvijas Universitātes pētniecības projektam „Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē: pētījumi gramatikā” (projekta vad. A. Kalnača) un Dzintras Paegles kā zinātniskās redaktore pašizliedzīgajam darbam (Kalnača 2009, 132). E. Soida (2009, 10) norāda: „Ilgāku laiku valodniecībā nebija

skaidri noteikta vārddarināšanas vieta. Parasti vārdu darināšana tika aplūkota morfoloģijā. Ir mēģināts vārddarināšanas apskatu ietilpināt leksikoloģijā. Mūsdienu valodniecībā, runājot par valodu kā sistēmu, vārddarināšana tiek klasificēta par patstāvīgu valodniecības nozari ar vārddarināšanas sistēmu kā tās pētījamo objektu.” Darbojoties vārddarināšanas jomā, E. Soida nošķīra šīs nozares izpētes objektu, izmantoja jaunas analīzes metodes, kā arī definēja svarīgākos terminus. Savos pētījumos E. Soida izstrādājusi būtiski jaunas lingvistiskās idejas, un to interpretācijas ziņā viņa uzskatāma par vienu no izcilākajām zinātniecēm, kas spējusi virzīt latviešu valodas izpēti modernās lingvistikas gultnē (Kalnača 2009, 137).

E. Soida piedāvāja 20. gs. otrajai pusei novatorisku skatījumu uz latviešu valodas izpēti, kura pamatā bija sinhroniski sistēmisks analīzes princips, kas balstīts uz strukturālās lingvistikas idejām. E. Soida uz jaungramatismu balstīto iepriekšējo gadu desmitu pieeju morfoloģijas aprakstā nomainīja ar Prāgas lingvistiskās skolas un tās ietekmē attīstījušās krievu modernās valodniecības atziņām (Kalnača 2004, 8; Kalnača 2009, 132). Pievēršoties vārddarināšanas izpētei, E. Soida (2009, 30) norāda, ka „vārddarināšanas teorijas attīstība cieši saistīta ar sinhroniskās valodniecības attīstību 20. gadsimtā un tās izveide grodi saaužas ar dažādu skolu un virzienu zinātniskajām koncepcijām”. Novatoriskās vārddarināšanas koncepcijas izstrādē E. Soida pamatā balstījās uz tajā laikā aktuāliem pētījumiem, piemēram, čehu valodnieka Miloša Dokulila (*Miloš Dokulil*), kā arī krievu valodnieku Jeļenas Kubrjakovas (*Elena Kubrjakova*), Igora Uluhanova (*Igor' Uluhanov*), Jeļenas Zemskas (*Elena Zemskaja*) darbiem. Teorijas pamatā ir strukturālismam raksturīgā atziņa, ka valoda ir sistēma, kas pētāma sinhroniskā aspektā, un vārddarināšana, līdzīgi kā citi valodas līmeņi, ir viens no valodas sistēmiskās izpausmes veidiem. E. Soida (2009, 37) definē vārddarināšanas sistēmu kā patstāvīgu valodas struktūras līmeni, ko veido vārddarināšanas jeb derivatīvā nozīme¹ un materiālie tās izteikšanas līdzekļi.

E. Soidas izstrādātā vārddarināšanas teorija ir plašs un zinātniski pamatots uzskatu kopums, kas aptver daudzveidīgu pētāmo jautājumu loku. Šajā rakstā uzmanība pievērsta E. Soidas izpratnei par vārddarināšanas jeb derivatīvo nozīmi, kas ir viens no svarīgākajiem jēdzieniem vārddarināšanas teorijā. „Motivācija, formants, vārddarināšanas paņēmieni, vārddarināšanas tips, vārddarināšanas nozīme ir galvenie jēdzieni, kas veido vārddarināšanas sistēmas analīzes pamatu mūsdienu sinhroniskajā valodniecībā un vārddarināšanas analīzi pretstata morfoloģiskajai analīzei, kā arī pamato vārddarināšanas un morfoloģijas līmeņa norobežošanu valodā.” (Soida 2009, 33)

Vārddarināšanas nozīme iemieso vārddarināšanas sistēmas semantisko aspektu, līdz ar to no strukturālās lingvistikas viedokļa, ņemot vērā Ferdinanda de Sosīra (*Ferdinand de Saussure*) izstrādāto atziņu par valodas zīmes duālo dabu (par to sk., piem., Saussure 1966), vārddarināšanas nozīme nodrošina vārddarināšanas sistēmas būtību. E. Soida definē, ka vārddarināšanas nozīme ir „vispārināta nozīme, kas aptver darinājumu kopu ar vienu un to pašu formantu”

¹ E. Soidas pētījumos abi termini tiek lietoti kā absolūtie sinonīmi, savukārt „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (2007) tie tiek šķirti. Rakstā izmantota E. Soidas izpratne par abu terminu ekvivalenci.

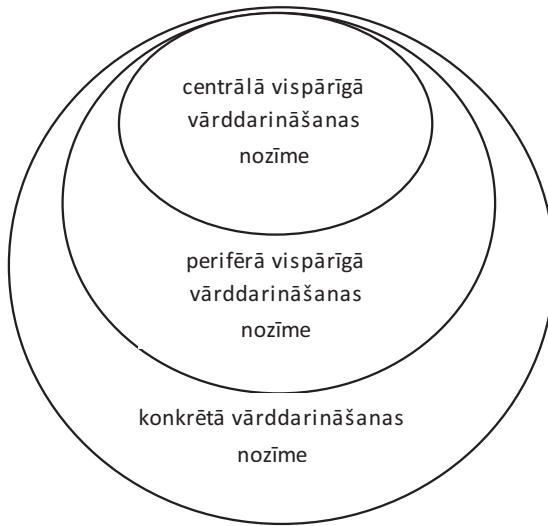
(Soida 2009, 37)². Katram vārddarināšanas tipam ir raksturīga vispārināta vārddarināšanas nozīme, kas ir veidojusies kā abstrakcija. „Vārddarināšanas tipa nozīme ir vispārīgas attieksmes, kas veidojas starp motivēto vārdu un motivētāju vārdu. Tā ir semantiska strukturālā shēma, uz kuras balstītas darinājumu konkrētās leksiskās nozīmes un plašāki vai šaurāki to apvienojumi leksiskās grupās.” (Soida 2009, 62) Tātad vārddarināšanas nozīme ir vispārināta abstrahēta nozīme, kas ir strukturāli izsecināma, salīdzinot motivētājvārda un darinājuma semantiku. „Motivētā un motivētāja vārda veidotā binārā opozīcija atklāj darinājuma strukturālo un semantisko raksturu, tās semantiskās un strukturālās atšķirības no motivētājvārda jeb pamatvārda. Strukturālās atšķirības izpaužas vārddarinātāja celma un vārddarinātāja formanta raksturā, semantiskās – vārddarināšanas attieksmēs, kas saista šos struktūras komponentus. [...] Uz vārddarināšanas attieksmēm bāzējas vārddarināšanas nozīme.” (Soida 2009, 37) Vārddarināšanas nozīme ir komplicēta – tā var ietvert gan ļoti vispārinātas semantiskās attieksmes, gan arī ļoti konkrētu leksiski derivatīvo nozīmi. Šī iemesla dēļ vārddarināšanas nozīmi var dalīt vairākos apakštipos:

- 1) vispārīgā vārddarināšanas nozīme;
- 2) konkrētās (leksiski derivatīvās) nozīmes;
- 3) individuālās leksiskās nozīmes (sk. Soida 2009, 63).

Vārddarināšanas nozīmes analīzē E. Soida izmanto centra un perifērijas principu: „Katru vārddarināšanas tipa nozīmi veido vairāku apakštipu niansētas nozīmes. Tās parasti pamatojas motivētājvārdu semantikā un veido veselu nozīmju skalu ar centrālo, vairāk akcentēto un perifēriālo daļu. Starp raksturojamo vārddarināšanas tipu nozīmēm veidojas savdabīgas, dzīvas un dialektiskas mainīgas saiknes. Tās centrālā daļa glabā vārddarināšanas tipā tverto raksturīgo attieksmju paveidu, kas sacementē un vienlaikus ļauj atzartoties vārddarināšanas apakštipu nozīmēm.” (Soida 2009, 89) Centrālā vispārīgā vārddarināšanas nozīme ir ļoti abstrakta, tā ir attiecināma uz visu vārddarināšanas tipu un ir identificējama visiem viena vārddarināšanas tipa darinājumiem, tomēr tā ir ļoti svarīga vārddarināšanas procesā, jo palīdz nošķirt katra vārddarināšanas tipa savdabību un veido vārddarināšanas sistēmas pamatu. Perifērā vispārīgā vārddarināšanas nozīme nav tik tipiska, tā nav sastopama visos viena vārddarināšanas tipa darinājumos, tomēr ir identificējama pietiekami regulāri. Perifērās nozīmes var būt arī vairākas. Attālināto perifēro zonu veido vārddarināšanas nozīmes, kas ir identificējamās atsevišķiem darinājumiem un ir uzskatāmas par sporādisku parādību mūsdienu valodā.

Labākai izpratnei to varētu ilustratīvi atspoguļot kā apļveida shēmu ar centrālo un perifēro daļu (sk. 1. attēlu).

² Te un turpmāk citātos nav saglabāti oriģinālie izcēlumi.

1. attēls. Vārddarināšanas nozīmju sistēma

Ilustratīvajā shēmā ir piedāvāts minimāls vārddarināšanas nozīmes strukturālais dalījums. Konkrētā vārddarināšanas tipā tas var būt daudz sarežģītāks un daudzslāņaināks, tomēr pamatā visos gadījumos var identificēt vismaz vienu vai divus vārddarināšanas nozīmes tipus, sākot no centrālās zonas.

Savos vārddarināšanas pētījumos E. Soida ir pievērsusies vairākām vārdsšķirām, galvenokārt adjektīvam, verbam, adverbam, tomēr vislabāk strukturālā pieeja vārddarināšanas nozīmes izpratnē ir vērojama ar sufiksiem atvasināto adjektīvu analizē. To nosaka vairāki faktori. Pirmkārt, E. Soida detalizēti neanalizē substantīvu vārddarināšanas elementu sistēmu un pamato to sava pētījuma „Vārddarināšana” ievadā (sk. Soida 2009, 10–11). Otrkārt, latviešu valodā adjektīvu sufiksu skaits ir neliels, tāpēc ir vieglāk izveidot pārskatāmu vārddarināšanas nozīmju tīklu, kurā ietvertas gan vispārinātās, gan konkrētās vārddarināšanas nozīmes. Ja salīdzina sufiksu sistēmu un prefiksu sistēmu, tad prefiksu sistēma šai ziņā nav tik ērta. Treškārt, adjektīvu sufiksu semantika ir pietiekami abstrakta, lai tajā varētu identificēt gan vispārināto vārddarināšanas nozīmi, gan arī konkrētās leksiski derivatīvās vai pat individuāli izveidotās vārddarināšanas nozīmes. Turpretim substantīvu sufiksu sistēmai ir raksturīga daudz lielāka konkrētība, bet verbu sufiksu sistēmai raksturīga pilnīgi pretēja parādība – ļoti augsta vispārinājuma pakāpe. Ceturtkārt, adjektīvu sufiksālie atvasinājumi labi padodas derivatīvajai un semantiskajai strukturēšanai, jo tiem lielākoties ir identificējama motivētājvienība, un tas ļauj sastatīt motivētājvārda un motivējamā vārda semantiku. Piektkārt, latviešu valodniecībā adjektīvu sufiksu semantika ir pietiekami plaši aprakstīta (sk., piem., Mīlenbahs 1893; Endzelīns 1938; Saule-Sleina 1959; Rūķe-Draviņa 1959), un šie iepriekšējie pētījumi ļauj veidot jaunas kvalitātes vispārinātus secinājumus.

Latviešu valodā ar sufiksiem atvasināto adjektīvu klāsts ir plašs un daudzveidīgs, un arī mūsdienās adjektīvu atvasināšana ar sufiksiem ir aktīvs process. Bieži vien adjektīvu sufiksācija tiek izmantota kombinēti ar citiem vārddarināšanas

paņēmienu, piem., prefiksāciju vai sintaktisko paņēmienu. Latviešu valodas gramatikās ir fiksēti šādi pašvalodas adjektīvu vārddarināšanas sufiksi: *-ād-*, *-ain-*, *-an-*, *-ēj-*, *-en-*, *-gan-*, *-īg-*, *-īn-*, *-iņ-*, *-isk-*, *-išķ-*, *-ot-* (sk., piem., Saule-Sleine 1959, 229–290; Ceplīte, Ceplītis 1997, 43; Kalme, Smiltnece 2001, 122). E. Soida (2009, 88) norāda, ka šos adjektīvu sufiksus var dalīt trīs grupās:

- 1) produktīvie sufiksi (*-īg-*, *-ēj-*, *-ain-*, *-isk-*, *-ot-*);
- 2) mazproduktīvie sufiksi (*-an-*, *-ād-*, *-en-*, *-gan-*, *-in-*);
- 3) neproduktīvie sufiksi (*-j-*, *-l-*, *-n-*, *-t-*, *-v-*).

Ar sufiksiem atvasināto adjektīvu vārddarināšanas tipu derivatīvā nozīme spīlgtāk izpaužas tieši produktīvo sufiksu *-ain-*, *-ēj-*, *-isk-*, *-īg-*, *-ot-* atvasinājumos (sk. Soida 2009, 124), līdz ar to šiem atvasinājumiem E. Soidas darbos ir atvēlēta plašāka vieta.

Līdz 20. gs. otrajai pusei latviešu gramatikās dominēja tradīcija, ka vārddarināšanas sufiksu semantikas aprakstos tiek fiksētas svarīgākās leksiski derivatīvās nozīmes to lietojuma biežuma secībā. Ilustrācijai var aplūkot adjektīvu sufiksa *-ain-* semantisko raksturojumu 1959. gadā izdotajā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā”. Te ir dots kopumā detalizēts sufiksa semantikas apraksts, kas ir papildināts ar konkrētiem ilustratīviem piemēriem, sk., piem., adjektīvus ar sufiksu *-ain-*, kur sufikss (Saule-Sleine 1959, 229–233)

- 1) norāda, ka kādam priekšmetam piemīt lielākā vairumā vai augstākā pakāpē tas, kas ietverts pamatvārda nozīmē (*saulains*, *atvarains*);
- 2) parāda, ka kaut kam lielā mērā piemīt (arī pieliets, piejaukts) tas, ko apzīmē pamatvārds (*ūdeņaini kartupeļi*);
- 3) metaforiski izsaka kādu abstraktu īpašību (*svelmains kauns*, *akmeņains miers*);
- 4) apzīmē kāda cita priekšmeta redzamu pazīmi vai ar tā (priekšmeta) ārējo izskatu, ar ārējām pazīmēm saistītu īpašību (*kalnains apvidus*, *robainas lapas*);
- 5) kvantitatīvi izceļ kādam nedzīvam priekšmetam vai parādībai piemītošu pazīmi vai īpašību, kas var raksturot priekšmetu daļēji (*miglains rīts*, *duļķaina straume*) vai pilnīgi (*miltaini kartupeļi*, *vilnains lakats*);
- 6) izceļ zināmas personas kādas ārējas pazīmes kvantitatīvu izpausmi, nereti izlietojot šos atvasinājumus figurālā nozīmē (*grumbaina seja*, *pinkaina galva*);
- 7) nosauc pazīmes kvantitāti, kas attieksmē pret pamatvārdu ir ierobežota ar kādu objektīvu nosacījumu (*pirkstaini cimdi*), šādos gadījumos kvantitātes loma ir sekundāra, par galveno pazīmi kļūst atšķirīgais, raksturīgais;
- 8) var aizstāt vārdkopā salīdzinājuma veidā izteiktu līdzīgumu kādā pazīmē (*ledains – auksts kā ledus (ledains skatiens)*);
- 9) nosauc no pamatvārda nozīmes izrietošu abstraktu īpašību (*teiksmains*, *spokains*).

No apraksta var secināt, ka sufiksam *-ain-* latviešu literārajā valodā ir vismaz 9 leksiski derivatīvās nozīmes. Šīs nozīmes ir fiksētas tikai sufiksāliem atvasinājumiem, atsevišķs semantiskais apraksts ir dots arī adjektīvu salikteņiem,

kam beigu komponentā ir raksturīgs sufikss *-ain-* (sk. Saule-Sleine 1959, 233–234). Piedāvātais apraksts ir detalizēts, tajā ir analizēti konkrēti atvasinājumi un to nozīme kontekstuālā lietojumā. Tomēr vietumis sufiksālo atvasinājumu semantikas apraksts dublējas, līdz ar to var secināt, ka tas ir pārāk sadrumstalots.

E. Soida savā pētījumā „Vārddarināšana” piedāvā citu skatījumu uz vārddarināšanas sufiksu semantiku. Viņa centusies apvienot konkrētās leksiski derivatīvās nozīmes, mēģinot vispārināt noteiktam vārddarināšanas tipam raksturīgo semantisko attieksmju tipu. Tā, piem., jau minētajam sufiksam *-ain-* E. Soida (2009, 90–95) sniedz šādus vārddarināšanas semantikas skaidrojumus:

a) kvantitatīvās attieksmes:

- adjektīvs ar sufiksu *-ain-* norāda, ka raksturojamam priekšmetam lielā skaitā piemīt motivētājsubstantīva nosauktais priekšmets (*ābolains, krūmains* u. tml.);
- adjektīvs ar sufiksu *-ain-* norāda, ka raksturojamais priekšmets ir klāts, mehāniski sajaukts ar pamatvārda nosaukto priekšmetu (*akmeņains, duļķains, mālains, porains, posmains, sviedrains* u. tml.);

b) piemītības attieksmes:

- adjektīvs ar sufiksu *-ain-* nosauc kādu raksturojamā priekšmeta detaļu, kas ir saistāma ar motivētājevārdu (*asakains, briļļains, ragains, vēderains* u. tml.);

c) līdzības attieksmes:

- atvasinājums ar *-ain-* norāda uz kvalitatīvu līdzību ar motivētājevārda nosaukto priekšmetu (*brīnumains, stiklains, zīdains* u. tml.).

Katram attieksmju tipam jeb vispārinātai vārddarināšanas nozīmei tiek pievienots plašs derivātu klāsts alfabētiskā secībā, kuros ir identificējama attiecīgā semantika. Tāpat vajadzības gadījumā tiek pievienoti ilustratīvi piemēri un to kontekstuāls lietojums. Pēc piemēru daudzuma un lietojuma biežuma var konstatēt, ka kvantitatīvās attieksmes sufiksam *-ain-* ir uzskatāmas par vārddarināšanas nozīmes centrālo daļu, savukārt piemītības un līdzības attieksmes veido vārddarināšanas sufiksa perifēro semantisko zonu.

Līdzīgā veidā E. Soida aplūko arī citu produktīvo adjektīvu sufiksu semantiku, cenšoties identificēt tiem vispārināto vārddarināšanas nozīmi, kas raksturo attiecīgo vārddarināšanas tipu. Pēc rūpīgas sufiksu semantikas analīzes E. Soida (2009, 124) norāda, ka vispārinātās adjektīvu sufiksu vārddarināšanas nozīmes var klasificēt divās grupās:

- 1) **afiksi ar tieša raksturojuma semantisko komponentu**, resp., afiksi, kas norāda uz atvasinājuma tiešām attieksmēm ar motivētājevārda nosaukto parādību;
- 2) **afiksi ar kvalificējošo semantisko komponentu**, resp., afiksi, kas norāda uz netiešām jeb figurālām attieksmēm ar motivētājevārda nosaukto parādību.

Tiešā raksturojuma attieksmes liecina par atvasinātā adjektīva nozīmes tiešu saistību ar motivētājevārdā nosaukto parādību. Tā, piem., adjektīvs *putekļ-ain-s* ir atvasināts no substantīva *putekļi*, un tas tieši nosauc pazīmi ‘tāds, kas satur daudz

putekļu' (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”)³; adjektīvs *bail-īg-s* ir atvasināts no substantīva *bailes* un nosauc tiešu pazīmi ‘tāds, kas bieži baidās, tramīgs’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”); *tuv-ēj-s* atvasināts no adjektīva *tuv-s* ar nozīmi ‘samērā tuvs, tuvīns’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”). Tiešā raksturojuma attieksmes var izpausties gan kvalitatīvā, gan kvantitatīvā aspektā, līdz ar to tās var dalīt sīkāk.

Tieša raksturojuma kvalitatīvās attieksmes, kas ir ietvertas vārddarināšanas nozīmē, norāda uz kvalitatīvu atbilstību, proti, sufiksāli atvasinātajam adjektīvam kā būtiska pazīme piemīt ar motivētālvārdu nosauktā parādība, ko var vispārināt – ‘piemīt motivētālvārdā nosauktā parādība kā raksturīga pazīme’. Tā, piem., adjektīvs *ūs-ain-s* ir atvasināts no substantīva *ūsa*, un tā nozīmē ir ietverta norāde par motivētālvārda parādības piemērtību kā raksturīgu pazīmi – ‘tāds, kam ir ūsa’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”); *puic-isk-s* ir darināts no substantīva *puika* un nosauc pazīmi ‘tāds, kas raksturīgs puikam; tāds, kas pēc izskata, izturēšanās atgādina puiku’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”); *vakar-ēj-s* ir atvasināts no adverbā *vakar* un nozīmē ‘saistīts ar vakardienu, tai raksturīgs’ (sk. „Skaidrojošā vārdnīca”)⁴. Tiešā raksturojuma kvalitatīvās attieksmes sufiksālo atvasinājumu semantikā biežāk izpaužas kā nozīme

- a) ‘ar motivētālvārdu nosauktais priekšmets piemīt kā tipiska pazīme’ (*astains, briļļains, cekulains, ragains, somains, ūsains* u. tml.) (sk. Soida 2009, 92–93);
- b) ‘piemīt tādas pašas pazīmes kā motivētālvārda nosauktajam priekšmetam’ (*kauslīgs, palaidnīgs, zaglīgs* u. tml.) (sk. Soida 2009, 100);
- c) ‘piemīt tās būtiskās pazīmes, kas raksturīgas ar motivētālvārdu nosauktajam priekšmetam’ (*bērnišķīgs, sievišķīgs* u. tml.) (sk. Soida 2009, 100); (*austrumniecīks, cilindrisks, jūrniecīks, komunistīks, tipogrāfīks* u. tml.) (sk. Soida 2009, 103–107);
- d) ‘patstāvīga un izteikta spēja būt par aktīvu motivētālvārda nosauktās darbības veicēju’ (*lipīgs, rijīgs, skaudīgs* u. tml.) (sk. Soida 2009, 109).

E. Soida konstatē, ka tiešā raksturojuma kvalitatīvās attieksmes vārddarināšanas nozīmē ir raksturīgas tādiem sufiksiem kā *-isk-* (piem., *cilindrīks, jūrniecīks, komunistīks, zinātnīks*) un *-īg-* (piem., *bērnišķīgs, sievišķīgs, lipīgs, rijīgs, skaudīgs*) un minētajiem sufiksiem šīs attieksmes var uzskatīt par centrālo vispārīgo vārddarināšanas nozīmi. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc valodas praksē adjektīvu atvasinājumi ar sufiksiem *-isk-* un *-īg-* tiek jaukti (par to sk. Urbanoviča 2011, 118–126). Tāpat šī abstrahētā vispārinātā vārddarināšanas nozīme ir identificējama arī atvasinājumos ar sufiksiem *-ain-* (piem., *briļļains, cekulains, ragains, ūsains*), *-ot-* (piem., *blāzmots, cimdots*), *-ēj-* (piem., *vakarējs, ārējs*), taču tā ir sastopama retāk, resp., veido attiecīgā sufiksa vārddarināšanas nozīmes perifēro zonu.

Tieša raksturojuma kvantitatīvās attieksmes vārddarināšanas procesā īstenojas adjektīvos kā nozīmes daļa, kas norāda, ka pazīmes nesējs lielā skaitā

³ Skaidrojumam izmantota vārda pamatnozīme.

⁴ „Skaidrojošā vārdnīca” izmantota tajos gadījumos, ja nepieciešamais šķirklis nav atrodams „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (sk. tīmeļa vietni www.tezaurs.lv).

ietver ar motivētājbārdu nosaukto parādību. Šo nozīmi varētu vispārināt – ‘lielā mērā piemīt motivētājbārdā nosauktā parādība’. Tā, piem., atvasinājumā *lietains*, kas ir atvasināts no substantīva *lietus*, derivatīvais sufikss ne tikai norāda, ka atvasinājums nosauc parādību, ko ietver motivētājbārds, bet arī liecina par motivētājbārda nosauktās parādības kvantitatīvo daudzumu – ‘tāds (laiks), kad bieži līst lietus’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”); adjektīvs *spēcīgs* ir atvasināts no substantīva *spēks*, un sufikss *-īg-* piešķir atvasinājumam arī semantisko komponentu, kas norāda uz kvantitatīvo daudzumu ‘tāds, kam ir daudz spēka’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”). Kvantitatīvās attieksmes, pēc E. Soidas pētījumiem, var šķirt sīkāk pēc to izpausmju veida – ārēji kvantitatīvās attieksmes un iekšēji kvantitatīvās attieksmes. Ārēji kvantitatīvās attieksmes var definēt kā nozīmi:

- 1) ‘lielā skaitā klāts ar pamatvārda nosauktajiem priekšmetiem’ (*alkšņains, nātrains, puķains, robains, smilgains* u. tml.) (sk. Soida 2009, 91);
- 2) ‘piemīt lielā skaitā’ (*blusains, ērcains, tārains* u. tml.) (sk. Soida 2009, 91);
- 3) ‘ilgstoši turpinās un atkārtojas’ (*lietains, mākoņains, vējains* u. tml.) (sk. Soida 2009, 91);
- 4) ‘lielā mērā piemīt ar pamatvārdu nosauktā parādība’ (*zālīgs, naudīgs, pienīgs* u. tml.) (sk. Soida 2009, 98).

Iekšēji kvantitatīvās attieksmes var izpausties tādā nozīmē kā

- ‘mehāniski sajaukts ar pamatvārda nosaukto priekšmetu’ (*dublains, mālains, ūdeņains* u. tml.) (sk. Soida 2009, 92).

Kvantitatīvās attieksmes veido vispārināto centrālo vārddarināšanas nozīmi tādiem adjektīvu sufiksiem kā *-ain-* (piem., *alkšņains, blusains, lietains, robains*) un *-ot-* (piem., *celmots, lapots, piparots, žuburots*), tāpēc šiem sufiksiem ir sinonīmiskas funkcijas adjektīvu vārddarināšanas procesā (par to sk. Soida 2009, 98). Savukārt adjektīviem ar sufiksu *-īg-* (piem., *bailīgs, godīgs, spēcīgs*) šī nozīme parādās retāk, resp., tā veido vārddarināšanas nozīmes perifēriju. Šī iemesla dēļ valodas praksē atvasinājumi ar sufiksiem *-ain-* vai *-ot-* retāk tiek jaukti ar sufiksa *-īg-* atvasinājumiem (Urbanoviča 2011, 134–136).

Retos gadījumos sufiksa vārddarināšanas nozīmē ir vērojams kvantitatīvais samazinājums. Šādu vārddarināšanas nozīmi E. Soida (2009, 116) ir konstatējusi tādiem adjektīvu sufiksiem kā, piem., *-gan-* (*zilgans, brūngans*), *-ēj-* (*kalsnējs, bālnējs*), tomēr sufikss *-gan-* ir ierobežots lietojuma ziņā, jo to var pievienot galvenokārt krāsu adjektīvu celmiem, savukārt atvasinājumos ar *-ēj-* kvantitatīvais samazinājums attiecināms uz vārddarināšanas nozīmes perifēro zonu. Tātad šī vispārinātā vārddarināšanas nozīme nav uzskatāma par izplatītu adjektīvu derivatīvo sufiksu semantiskajā sistēmā.

Latviešu valodā ir sastopami adjektīvu sufiksāli atvasinājumi, kuru nozīme nav tieši saistāma ar motivētājbārda semantiku, bet liecina par metaforisku nozīmes pārnesumu. E. Soida šādas attieksmes dēvē par figurālām jeb kvalificējošām attieksmēm ar motivētājbārda semantiku. **Kvalificējošas attieksmes** norāda

uz tēlainu salīdzinājumu ar motivētālvārdā nosaukto parādību, resp., sufiksa vārddarināšanas nozīme ietver nozīmes pārnese. E. Soida nelieto terminu „metafora”, tomēr viņas pētījumā nenoliedzami parādās atziņa, ka daļa sufiksālo atvasinājumu ir veidojušies metaforiski, jo „blakus nominatīvajai nozīmei tiek akcentēta kvalificēšanas nozīme [...] tās pamatošanai tiek izmantots salīdzinājums” (Soida 2009, 93). Tā, piem., adjektīvs *žult-ain-s* ir atvasināts no substantīva *žults*, taču adjektīva nozīmē ir vērojams metaforisks nozīmes pārnese ‘nikns, ļauns (par cilvēku); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”), *lāc-īg-s* ir atvasināts no substantīva *lācis*, bet adjektīva nozīme ir metaforiska ‘neveikls, tūlīgs, arī smagnējs (par cilvēku); tāds, kurā izpaužas šīs īpašības’ (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”). Šo vārddarināšanas nozīmi, pēc E. Soidas pētījumiem, var vispārināt – ‘kvalitatīvi līdzīgs pamatvārda nosauktajam priekšmetam’, un tā ir sastopama atvasinājumos ar tādiem sufiksiem kā *-ain-* (piem., *medains (smails), stiklains (skats), zeltains (rudens), žultains (vārds)*), *-ot-* (piem., *spārnots (teiciens)*), *-īg-* (piem., *spocīgs (skats), cūcīgs (cilvēks), kodolīgs (teiciens), pretīgs (smakojums)*), *-isk-* (piem., *atlantisks (spēks), dēmonisks (troksnis), lopisks (izskats)*). Tomēr šis attieksmju tips visiem sufiksiem ir identificējams kā vārddarināšanas nozīmes perifērā zona, resp., nevienam sufiksam to nevar uzskatīt par centrālo vispārināto vārddarināšanas nozīmi.

Atsevišķi E. Soida aplūko arī tos gadījumus, kad adjektīva sufiksa uzdevums atvasināšanas procesā ir formāls, resp., gramatisks, jo sufikss tiek pievienots, lai citu vārdšķiru celmus darinātu par adjektīviem, piem., *-ēj-* (*četrējs, malējs, vietējs*). Šādos atvasinājumos adjektīvu sufiksu semantikai ir sekundāra nozīme, jo galvenais uzdevums ir vārdšķiras maiņa kontekstā.

Pēc E. Soidas adjektīvu sufiksu apraksta var secināt, ka katram sufiksam ir raksturīga noteikta vārddarināšanas nozīmju sistēma, sastāv no centrālās un perifērās daļas, un pēc darinājumu analīzes var identificēt noteiktu vispārināto vārddarināšanas nozīmi, kas veido derivatīvā tipa pamatu un kas nosaka tā vietu latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā, kā arī var identificēt vārddarināšanas nozīmes, kas tiek izmantotas retāk un tāpēc uzskatāmas par sufiksa vārddarināšanas nozīmes perifēro zonu. Produktīvajiem adjektīvu sufiksiem ir raksturīgas šādas galvenās vispārinātās vārddarināšanas nozīmes:

- 1) sufiksam *-ain-* dominē kvantitatīvo attieksmju vispārinātā vārddarināšanas nozīme;
- 2) sufiksam *-ot-* dominē kvantitatīvo attieksmju vispārinātā vārddarināšanas nozīme;
- 3) sufiksam *-īg-* dominē kvalitatīvo attieksmju vispārinātā vārddarināšanas nozīme, kas palaiķam pārklājas ar kvantitatīvo attieksmju vispārināto nozīmi;
- 4) sufiksam *-isk-* dominē kvalitatīvo attieksmju vispārinātā vārddarināšanas nozīme;
- 5) sufiksam *-ēj-* dominē gramatisko attieksmju vispārinātā vārddarināšanas nozīme.

Tie sufiksi, kuriem sakrīt vispārinātā vārddarināšanas nozīme, kas veido vārddarināšanas nozīmes centrālo daļu, piem., sufiksi *-ain-* un *-ot-* vai arī

-īg- un -isk-, valodas praksē dažkārt funkcionē paralēli, un šādu atvasinājumu nozīmes šķiršana sagādā problēmas valodas praksē (par to plašāk sk. Urbanoviča 2011, 66–71 u. c.). Šādos gadījumos, ja nepieciešams, var izmantot E. Soidas pieeju un mēģināt diferencēt sufiksālo atvasinājumu semantiku pēc vispārinātās vārddarināšanas nozīmes centrālās un perifērās zonas.

Kopumā, izpētot E. Soidas adjektīvu sufiksu semantisko analīzi, var veidot vispārinātu shēmu, kurā iekļauta produktīvo adjektīvu sufiksu vispārināto vārddarināšanas nozīmju centrālā un perifērā zona, kas atspoguļo adjektīvu sufiksu vārddarināšanas sistēmas semantisko būtību (sk. 2. attēlu.).

	-ain-	-ot-	-īg-	-isk-	-ēj-
Centrālā vispārīgā vārddarināšanas nozīme	kvantitatīvās attieksmes	kvantitatīvās attieksmes	kvalitatīvās attieksmes (+ kvantitatīvās attieksmes)	kvalitatīvās attieksmes	gramatiskās attieksmes
Perifērā vispārīgā vārddarināšanas nozīme	kvalitatīvās attieksmes (+ kvantitatīvās attieksmes)	kvalitatīvās attieksmes (+ kvantitatīvās attieksmes)	kvalificējošās attieksmes		
Perifērās konkrētās vārddarināšanas nozīmes	kvalificējošās attieksmes	kvalificējošās attieksmes			

2. attēls. Adjektīvu sufiksu vispārinātās vārddarināšanas nozīmes

Šī shēma ir ļoti vispārīga, un adjektīvu sufiksu vārddarināšanas semantika realitātē ir daudz komplicētāka, tomēr te iezīmējas vārddarināšanas sistēmas pamats, no kura tālāk attīstītās un sazarojas adjektīvu sufiksālo atvasinājumu konkrētās leksiski derivatīvās nozīmes.

Secinājumi

E. Soidas pētījumi vārddarināšanas jomā ir vērtīgs devums latviešu valodniecības attīstībā, jo piedāvā tam laikam novatorisku skatījumu uz vārddarināšanas sistēmu, kā arī jaunas metodes valodas sistēmas elementu izpētē. E. Soidas izstrādātais adjektīvu sufiksu semantiskais raksturojums vārddarināšanas sistēmas kontekstā apvieno līdzšinējās tradīcijas adjektīvu sufiksu semantikas pētniecībā

ar novatoriskiem strukturālās lingvistikas analīzes principiem, tādējādi iezīmējot jaunu skatījumu uz vārddarināšanas nozīmi un tās strukturēšanas iespējām, kā arī piedāvājot jaunas idejas arī valodas vienību semantikas izpētē.

Literatūra

1. Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. 1997. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Endzelīns, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte.
3. Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePa.
4. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
5. Kalnača, Andra. 2009. Morfēmu tipoloģija Emīlijas Soidas pētījumos. *Filoloģijas un mākslas zinātnes Latvijas Universitātē 1919–2009*. Cimdiņa, Ausma (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 131–138.
6. Kļaviņa, Sarma. 2000. Emīlijai Soidai – 75. Emīlijas Soidas (1924–1989) devums Latvijas zinātnē un izglītībā. *Baltu filoloģija. IX. LU Zinātniskie raksti*. 625. Rīga: Latvijas Universitāte, 231–235.
7. Mīlenbahs, Kārlis 1893. *Par galotnēm -ējs, -īgs, -isks. Daži jautājumi par latviešu valodu*. 2. burtnīca. Jelgava, 5–73.
8. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 17.01.2015.]
9. Rūķe-Draviņa, Velta. 1959. *Diminutive im Lettischen*. Lund: H. Ohlssons Boktryckeri.
10. Saule-Sleina, Mērija. 1959. Adjektīvu atvasināšana ar piedēkļiem. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 224–293.
11. Saussure, de Ferdinand. 1966. *Course in General Linguistics*. New York, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company.
12. *Skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/> [skatīts 17.01.2015.]
13. Skujīņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
14. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Urbanoviča, Inta. 2011. *Paronīmija latviešu valodas paralēlismu sistēmā. Sufiksālā paronīmija*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Summary

Emīlija Soida was one of the best known linguists in the 20th century among those, who contributed to the development of the structural ideas and methods in the research of Latvian language. The article focuses on conception of one of basic terms in word formation theory – derivational meaning. The aim of this paper is to analyze how derivational meaning is manifested in the system of the adjective suffixes. Role of derivational meaning is present in the derivational model, therefore it must be sufficiently abstract and generalized, and Soida has tried to arrange derivational meaning according to quantitative, qualitative and figurative aspects, as well as to divide the central and peripheral zones in derivational meaning.

2.

**Vispārīgā valodniecība, vārddarināšana,
morfēmika, morfológija, morfosintakse**

Writing down Lutsi: Creating an orthography for a South Estonian variety of Latgale

Rakstu formas izveide Ludzas apkārtnes dienvidigauņu valodas izloksnei

Uldis Balodis

University of Helsinki
P.O. Box 3 (Fabianinkatu 33)
00014 University of Helsinki, Finland
e-mail: ubalodis@gmail.com

Lutsi Estonian is a variety of South Estonian historically spoken in the pre-World War II rural parishes of Pilda, Nirza, Brigi, and Mērdzene near the city of Ludza in Latgale (eastern Latvia). Lutsi developed independently from other South Estonian dialects for at least several centuries and, as a result, differs in several respects from the South Estonian presently spoken in the Võro and Setu regions of Estonia and adjacent areas in Russia. Since early 2013, I have been documenting the remaining language and culture knowledge among present-day Lutsi descendants and revisiting the villages documented by Oskar Kallas in 1894 as having Estonian (Lutsi) speaking inhabitants. The goal of this research is to write a Lutsi language primer with which Lutsi descendants as well as other interested individuals can reacquaint themselves with one of the historic languages of Latgale. This article presents the Lutsi practical orthography I have designed. I begin by introducing the Lutsi people, their language, and the history of its documentation. In discussing the Lutsi language I address the particular issues involved in writing Lutsi and present Livonian as a model for writing a Finnic language for a primarily Latvian-speaking population. I then present the current form of the Lutsi practical orthography at the end of this article.

Keywords: Lutsi, South Estonian, Võro, Seto, Latvia, Latgale, orthography, phonology, written language, standardization.

1. Introduction

The area surrounding the city of Ludza in Latgale (eastern Latvia) has been home to a population of South Estonian speakers for at least several centuries. This group, called the Lutsi Estonians or Lutsis, derives its name from the Estonian word for Ludza. The dialect spoken by this group is a South Estonian variety similar to the language still currently spoken by the Setu people of southeastern Estonia and the adjacent Pechorsky District in Russia.

The purpose of this article is to present the practical orthography I have designed for writing the Lutsi language. I begin by giving an introduction to the Lutsi people and their language as well as the history of their documentation. In discussing the Lutsi language, I address the particular issues involved in writing Lutsi and present Livonian as a model for writing a Finnic language for a population

that is now primarily Latvian-speaking. I then discuss the current form of the Lutsi practical orthography at the end of this article.

My current work with the Lutsis began in April 2013. I am working to document the remaining knowledge among Lutsi descendants of their ancestors' language and culture. Funded by the Kone Foundation in Finland, the end goal of the current work is to take this information and create a Lutsi language primer written in Latvian. This primer will serve as an introduction to the Lutsi language for contemporary Lutsi descendants as well as anyone else interested in learning about this community, which forms part of the historic linguistic and ethnic diversity of Latvia.

As it will be discussed in a greater detail below, Lutsi has almost no history of use as a written language by its speakers. During the course of its documentation, researchers such as Oskar Kallas and Paulopriit Voolaine have used an orthography modelled on Estonian for writing Lutsi, while others, like August Sang, have used the Finno-Ugrian transcription system. Neither of these transcription types is suitable as a practical orthography for a lay audience no longer speaking Lutsi. While the Finno-Ugrian transcription system would be too technical and include detail beyond that which is necessary for writing Lutsi, the Estonian-based orthography used in the past encodes too few details necessary for clearly conveying the pronunciation of Lutsi for potential speakers with no intuition for some features of Lutsi pronunciation.

Therefore, the difficulty in creating a Lutsi orthography lies at finding the balance between too much detail and too little for a community that no longer has any living fluent speakers, who could model pronunciation for language learners or others interested in Lutsi.

2. Location, origins, and nearest relations

The Lutsis form one of three groups of South Estonian speakers often collectively referred to as the Estonian language islands (Estonian *Eesti keelesaared*) and are shown in Figure 1. The other two groups – the Leivu and Kraasna Estonians – also no longer speak their varieties of South Estonian. The Leivu Estonians lived near Alūksne in northeastern Latvia in and around the villages of Ilzene and Lejasciems. The Kraasna Estonians lived rather close to the Lutsis but about 30 km across the present-day border into Russia in a network of villages near the city of Krasnogorodsk. The Kraasna Estonians were the first to be mostly assimilated already before the World War II and are now Russian-speaking. Leivu Estonian lost its last speaker in 1988 and this community is now Latvian-speaking (Kallas 1894, 1903, Niilus 1937, Korjus 2001, Pajusalu 2009).

As a dialect of South Estonian, Lutsi is a member of the Finnic sub-branch of the Finno-Ugrian language family, which itself constitutes a branch of the Uralic family of languages. Historically, the Lutsis have referred to themselves by the term *mārahva* 'country folk, country people' and their language as *mākīl* or *māvārki* 'country language, country speech'. Lutsis are primarily Catholic and have traditionally worked as fishermen, beekeepers, and farmers specializing in growing flax. The origin of the Lutsis is uncertain, though popular theories involve them having come to Latgale as refugees from the Great Northern War or as

Catholics fleeing forced conversion to Lutheranism. The similarity of the Lutsi spoken in the twentieth century with contemporary varieties of Setu suggest that a separation of several hundred years is likely.

Figure 1. The Estonian language islands and South Estonian dialects in Estonia (map from Iva, Pajusalu 2004)

The isolation of the Lutsi community is evidenced by the preservation of features, which have become rare or are no longer encountered in other Finnic languages and even in the South Estonian spoken currently in Estonia. Lutsi maintains archaic forms and features such as intervocalic /g/ in *jegä* ‘ice’ (cf. South Estonian [Võro] *i(g)ä* ~ *ijä*, Finnish *jää*, North Sámi *jiékŋa*, Hungarian *jég*)¹. Lutsi also preserves the archaic *-hn* form of the inessive noun case and two different third person plural verb endings: (1) *-vaq/väq*, cognate with Finnish *-vat/vät*, Estonian *-vad* and (2) *-seq*. Diphthongs can be found in Lutsi words, such as *süöväq* ‘they eat,’ which are absent in cognate Estonian (*söövad*) or South Estonian [Võro] (*süvväq*) forms, but present in cognate Finnish forms (*syövät*). Lutsi also shows a considerable influence in its vocabulary and phonology from Latvian, Russian, and Polish due to language contact (Ariste 1981).

¹ Lutsi language examples in this article are taken from Sang 1936a, 1936b.

The first extensive documentation of the Lutsis and their language was conducted by Estonian researcher Oskar Kallas in 1893. Figure 2 shows the villages noted by Kallas as having Estonian (i.e., Lutsi) speaking inhabitants. As the extent of Lutsi use has only decreased since Kallas' time, this map can be considered to show the maximum known extent of the Lutsi-speaking region.

Figure 2. Lutsi villages visited by Oskar Kallas

By the last decades of the twentieth century, Lutsi was still actively spoken by a few individuals in the village of Lielie Tjapši (Lutsi *Jānikulā*), which is also identified on the map. Note that the villages divide into three clusters: to the south near Pilda, to the east near Nirza, and to the north near Mērdzene. The administrative boundaries, which have changed quite a bit since before the World War II, reflect the boundaries of the rural parishes (Latvian *pagasts*) as they were from the 1990s until their dissolution in 2009. The darker boundaries are those of the current administrative divisions known as municipalities (Latvian *novads*).

Following his landmark documentation of the language and extent of the Lutsi community, Kallas published his findings in the volume *Lutsi maarahvas* (Lutsi kinfolk) in 1894. Kallas' description contains the only known information regarding the Lutsi dialect of the northern Mērdzene region, which was the first of the Lutsi dialects to become extinct. Further documentation of Lutsi followed by other researchers in the first decades of the twentieth century leading up to the World War II. In 1911, Finnish linguist Heikki Ojansuu documented the Lutsi

spoken in many of the villages of the Pilda area. Estonian linguist August Sang documented Lutsi in the 1930s and created many high quality linguistic transcripts of Lutsi speakers also from the Pilda area. Estonian researcher Paulopriit Voolaine began his work with the Lutsis in the 1920s and worked closely with them over the span of his entire life. During his decades of research, Voolaine documented the language of Lutsi speakers in the Nirza and Pilda regions, although he worked most closely with Pilda area speakers. Voolaine worked to raise the national conscience of the Lutsis and encouraged them to use their language. In his final years he had a close relationship with the final native fluent speakers of Lutsi living in Lielie Tjapši (Lutsi *Jānikülā*).

3. The Lutsi language

Figure 3 shows the consonant phonemes of Lutsi written out in the International Phonetic Alphabet (IPA). This phonemic inventory is quite similar to that of Estonian and other South Estonian varieties. Note that Lutsi has a phonemic glottal stop, just as other South Estonian dialects. One common place to see the glottal stop is in distinguishing nominative singular and plural forms: *akna* ‘window’ → *akna?* ‘windows’, *tāi* ‘louse’ → *tāi?* ‘lice’

Plosives, fricatives, and affricates are voiced intervocally. All consonants, other than the glottal stop, can be palatalized. The lateral is velarized unless preceding a front vowel. Consonants in parentheses are found only in borrowed words.

	LABIAL		CORONAL			DORSAL		LARYNGEAL
	Bilabial	Labio-dental	Dental	Alveolar	Palato-alveolar	Palatal	Velar	Glottal
Nasal	m		n					
Plosive	p		t				k	ʔ
Fricative		(f) v		s	(ʃ)(ʒ)		(x)	h
Affricate			ts					
Approximant						j		
Tap/Trill			r					
Lateral approximant			ɭ					

Palatalized consonants: m^j, n^j, p^j, b^j, t^j, d^j, k^j, g^j, f^j, v^j, s^j, z^j, ʃ^j, ʒ^j, ts^j, dz^j, r^j, ɭ^j

Voiced allophones: b, d, g, z, dz

Figure 3. Lutsi consonant phonemes²

² Finno-Ugrian transcription equivalents to IPA where not the same: ʃ = š, ʒ = ž, ʔ = ʔ. Palatalization is shown in Finno-Ugrian transcription using an acute accent (e.g., s^j = ś, t^j = t’).

While voicing is not contrastive, palatalization is contrastive, though not for all consonants. Consonants are palatalized when followed by /i/ and sporadically when followed by other front vowels. However, palatalized consonants can occur in all positions. One environment where contrastive palatalization appears is word-finally in some verbs, cf. *laul* ‘s/he sings’, *laulʲ* ‘s/he sang’; *u:t* ‘s/he expects’, *u:tʲ* ‘s/he expected’; *jauh* ‘s/he grinds’, *jauhʲ* ‘s/he ground’. This word-final palatalization arose as a result of historic assimilation of front vowels by preceding consonants.

As in other dialects of South Estonian dialects and many Finnic languages, Lutsi has vowel harmony. Figure 4 shows the Lutsi vowels arranged according to their permitted grouping within words. /i/ is a neutral vowel and can occur within words containing vowels from either group. /e/ has a retracted allophone written as <e*> in Figure 4. This allophone does not occur in initial syllables, but is instead found in non-initial syllables within words containing back vowels. In existing transcribed texts, [u] appears to be in free variation with [ɤ] and therefore these two vowels are treated as a single phoneme in this article. However, as acoustic studies of Lutsi do not exist, a more detailed description of [ɤ] and [u] and their relationship is currently unavailable.

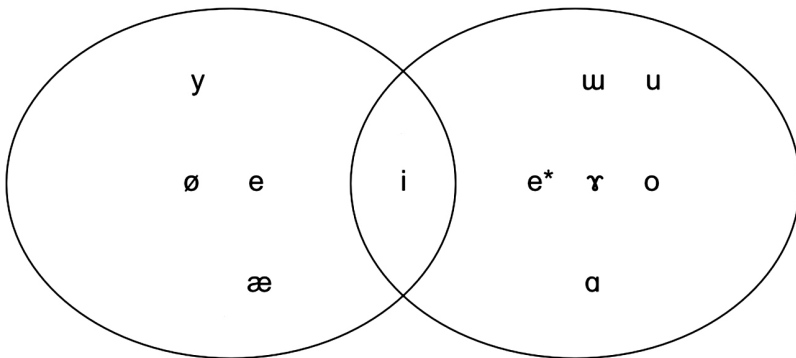

Figure 4. Lutsi vowels³ arranged according to vowel harmony groups

Quantity is contrastive for both vowels and consonants. As in other Estonian and South Estonian dialects, Lutsi distinguishes three quantities. The quantity distinctions are not a segmental distinction, but instead are a foot-level phenomenon found in disyllabic feet. While the duration of a disyllabic foot as a whole stays about the same, the ratio of syllable length between stressed and unstressed syllables changes. This phenomenon is referred to as foot isochrony. These differences in syllable quantity impact the length of vowels and consonants within those syllables.

Figure 5 shows examples of the three-way quantity contrast in Lutsi. In nouns, a common place to encounter this is in the nominative/genitive, partitive,

³ Finno-Ugrian transcription equivalents to IPA where not the same: y = ü, ø = ö, æ = ä, ɤ = e, u = j, e* is not an IPA symbol. The Finno-Ugrian transcription symbol used for this vowel is e̊.

and illative case forms of CV.CV disyllables. Quantity 1 (Q1) or “short”, where the initial syllable is short and the second syllable longer, is seen in the nominative/genitive case forms. Quantity 2 or “long”, where the initial and second syllables are of approximately equal length, is observed in partitive case forms. Quantity 3 or “overlong”, where the initial syllable is longer than the second syllable, is seen in illative case forms. In general, phonetically long vowels are Q3 in CV monosyllables.

	Q1 ‘short’ (nominative/genitive)	Q2 ‘long’ (partitive)	Q3 ‘overlong’ (illative)
‘deep’	<i>sy.væʹ</i>	<i>syv.væʹ</i>	<i>syvː.væ</i>
‘name’	<i>ni.miʹ</i>	<i>nim.meʹ</i>	<i>nimː.me</i>
‘ice’	<i>je.gæʹ</i> (nom.)	<i>jek.kæʹ</i>	<i>jekː.kæ</i>

Figure 5. Examples of Lutsi quantities in CV.CV disyllables

Thus, it can be said that the important features of the Lutsi sound system, which should be noted in a Lutsi orthography are (1) palatalization, (2) voicing, (3) quantity distinctions.

4. History of writing Lutsi

Lutsi has no established written tradition of its own. The only attempts to write Lutsi by its speakers came in the 1930s when Estonian researcher Paulopriit Voolaine along with members of the Lutsi community in eastern Latvia wrote a number of letters in a practical Lutsi orthography to Oskar Kallas who was working in the Estonian diplomatic service during that time. One such letter⁴ is shown in Figure 6.

The orthography used in these letters is based on the Estonian orthography. The vowels æ, ø, y, ɣ are written as they are in Estonian: ä, ö, ü, õ, respectively. Long vowels and consonants are marked by doubling that vowel or consonant. Palatalization, which is not written in Estonian, is marked by Voolaine with an apostrophe when it cannot be otherwise predicted, as in *aitʹumma*. The glottal stop is also marked using an apostrophe as in *vanõmbaʹ*. The orthography used in this letter is very reasonable for the Lutsi community of the 1930s, when there was still a relatively large number of Lutsi speakers remaining.⁵

⁴ The translation of this letter reads: “In Jānikülā (Lielie Tjapši), Sunday 28. I. 1934. Dear Mr. O. Kallas! A great thanks for the Bible, which we received today and started to read. There is much that gives knowledge (to us). The elder Lutsis:”. [Thank you to Karl Pajusalu for checking this translation.]

⁵ Heikki Ojansuu (1912) and Villem Grünthal (1912) found no more than 200 Lutsi speakers. Paulopriit Voolaine (1925) placed the number of Lutsi speakers at 120. August Sang (1936c) estimated that there were 30-40 native speakers of Lutsi.

Following the example of Estonian, the three quantity distinctions are not marked in all situations. This again reflects the different state of the Lutsi language in the 1930s as compared to the present. Quantity distinctions in Estonian and Lutsi are often predictable from context for speakers. Additionally, with living native speakers still present and Lutsi actively in use in at least a few of the historical Lutsi villages, pronunciation issues would largely have been cleared up just by consulting with living speakers.

The present day situation is different. With no living speakers and no environment where one can go and hear Lutsi spoken on a daily basis, a more specific orthography is necessary.

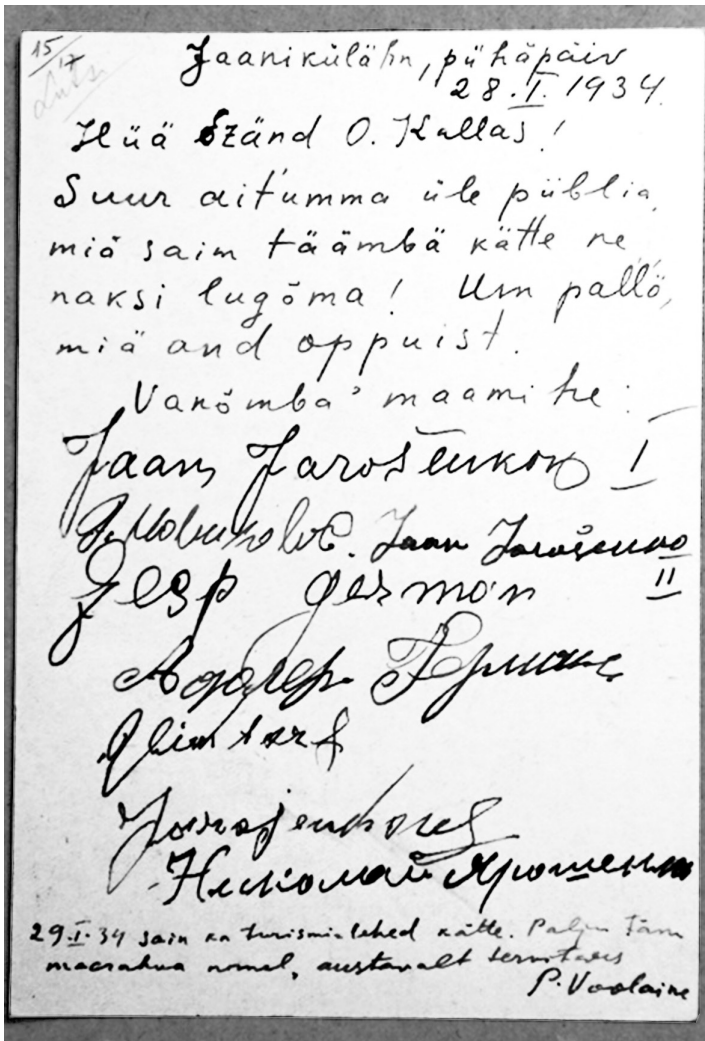

Figure 6. Letter in Lutsi written by Paulopriit Voolaine and Lieli Tjapši (Lutsi Jänikülä) community members to Oskar Kallas (from the archives of the Estonian Literary Museum)

5. Livonian as a model for Lutsi orthography design

The Lutsi community has presently shifted entirely to speaking Latvian and the Latgalian variety of Latvian. For this reason, the ideal orthography for use in writing Lutsi language materials is one based on the orthographic conventions with which this community will be most comfortable, those of Latvian and Latgalian.

Within Latvia there is a model for representing a Finnic language in writing for people who speak and are literate in Latvian. That model is Livonian. The Livonian orthography employs the Latvian methods for marking vowel length and palatalized consonants. Vowel length is marked with a macron and palatalization with a comma under the palatalized letter. As the number of speakers of Livonian has continued to decrease and the base of speakers has become increasingly composed of speakers of the Eastern dialect of Livonian, the Livonian orthography has changed to meet the shifting needs of the community writing and reading Livonian (Ernštreits 2010, 153–154).

The changes in the Livonian community are similar to those experienced by Lutsi descendants. Prior to the World War II, the Livonian orthography would have been used primarily by Livonian speakers. Some books and a newspaper (*Līvli*) were published using this orthography. However, in the decades that followed, the Livonian orthography has been used less by native speakers of the language in colloquial everyday contexts such as writing letters or publishing articles in newspapers and increasingly by non-speakers and/or learners of Livonian.

The representation of half-long vowels is an example of a change in the way Livonian has been written over the course of the twentieth century. Prior to the World War II, half-long vowels were written as short vowels. This is because half-long vowels occur predictably in Livonian, as they do in Lutsi, in the second-syllable of CV.CV disyllables. The same is also true for parallel forms in Estonian. For the pre-World War II population of Livonians it was unnecessary to mark this predictable feature, because there were still sufficient speakers present who could model proper pronunciation. However, in the last several decades this situation has changed. Now with very few fluent or near-fluent speakers of Livonian remaining, it has become necessary to mark this difference in phonetic length in the written form of Livonian in order to ensure that this nuance of Livonian pronunciation is not lost.

Therefore, in the absence of a living speech community, it becomes necessary for the orthography itself to take on a teaching role when the likely user of that orthography has gone from being a fluent speaker of a language to being a language learner or a non-fluent speaker of that language instead. At the same time, care must be taken to not overburden an orthography with too much detail as that can make such a system cumbersome to use exactly for the people whom it is intended to help.

6. Lutsi orthography

As Lutsi finds itself in a similar situation to Livonian with very few speakers and a target population for its orthography, which is presently entirely Latvian-speaking, the Livonian orthography is a good starting point for Lutsi. Livonian

marks vowel length using the macron, consonant length using doubling of the lengthened consonant, and palatalization using the Latvian comma diacritic. All of these symbols are understandable to Latvian speakers and these are all features, which need to be marked for Lutsi. The low front unrounded vowel /æ/ written as <ä> in Livonian can also be likewise written for Lutsi.

In Livonian, the mid back unrounded vowel /ɤ/ is written as it is in Estonian using <õ>. However, for Lutsi it makes sense to write this vowel as <y>, which is the symbol used for the similar-sounding high central unrounded vowel /i/ in the written form of the Latgalian variety of Latvian. As Lutsi descendants are either speakers of the Latgalian variety of Latvian or are familiar with Latgalian due to the fact that Latgalian is actively used as a medium of daily communication, it is useful to incorporate <y> into the Lutsi orthography in order to ensure that users of this orthography will be able to internalize and put it into use quickly and easily.

Other sounds, such as the high and mid front rounded vowels /ø/ and /y/ can be written as in Estonian with <ö> and <ü>, respectively. The glottal stop can be written, using <q> as is the practice in the South Estonian orthography. Furthermore, as palatalization is predictable for consonants preceding /i/, it must be explicitly written only for palatalized consonants in other environments, thereby freeing written Lutsi from an overabundance of palatalization diacritics.

Figure 7 shows the phoneme chart displaying the Lutsi orthographic equivalent for each sound. Voiced consonants, though allophonic, are written explicitly as voiced. This is done to ensure that these consonants are pronounced by present-day users of the Lutsi orthography as they were by earlier speakers of Lutsi, as the intervocalic environment, in which voicing occurred allophonically for native Lutsi speakers, is not an environment for allophonic voicing for Latvian speakers. The palatalized consonants may appear overwhelming at first; however, most of these symbols would be quite rare in use as a great deal of the palatalization, which does occur in Lutsi, is found before /i/.

	LABIAL		CORONAL			DORSAL		LARYNGEAL
	Bilabial	Labio-dental	Dental	Alveolar	Palato-alveolar	Palatal	Velar	Glottal
Nasal	m		n					
Plosive	p		t				k	q
Fricative		(f) v		s	(š)(ž)		(h)	h
Affricate			ts					
Approximant						j		
Tap/Trill			r					
Lateral approximant			l					

Palatalized consonants: m̄, n̄, p̄, b̄, t̄, d̄, k̄, ģ, f̄, v̄, s̄, z̄, š̄, ž̄, tš̄, dz̄, r̄, l̄

Voiced allophones: b, d, g, z, dz

Figure 7. Lutsi consonant phonemes written in the Lutsi orthography

Figure 8 shows the Lutsi vowels written as they would be in the Lutsi orthography in parentheses next to their IPA equivalents. The retracted /e/ written as <e*> in Figure 7, is written as <e> in the Lutsi orthography. As [u] and [ɤ] at this time appear to be a single phoneme, both vowels are written with the character <y> in Lutsi.

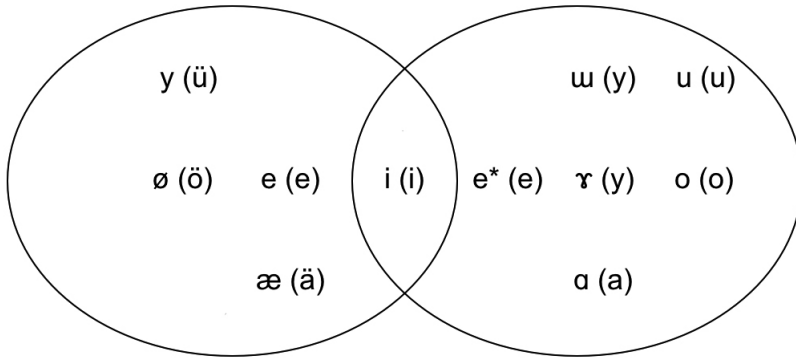

Figure 8. Lutsi vowels in the Lutsi orthography

The marking of quantity in Lutsi is resolved by writing vowel half-length consistently. This allows all three quantities to be differentiated in writing and ensures that the target audience for the Lutsi orthography composed of speakers of Latvian and the Latgalian variety of Latvian will pronounce Lutsi in a fashion similar to that of historical Lutsi speakers. Consonant half-length is not overtly marked. Figure 9 shows the examples from Figure 4 rewritten in the Lutsi practical orthography.

	Q1 'short' (nominative/genitive)	Q2 'long' (partitive)	Q3 'overlong' (illative)
'deep'	<i>sü.vā</i>	<i>süv.vā</i>	<i>süv.vā</i>
'name'	<i>ni.mī</i>	<i>nim.mē</i>	<i>nim.me</i>
'ice'	<i>je.gā (nom.)</i>	<i>jek.kā</i>	<i>jek.kā</i>

Figure 9. Examples of Lutsi quantities in CV.CV disyllables

7. Conclusion

The first major application of the Lutsi practical orthography discussed in this article has already taken place. I have used it in the website I have designed describing my current Lutsi research (<http://www.lutsimaa.lv/>). The next major use will be in the Lutsi language primer, which I am presently writing. The orthography I have designed for Lutsi reflects the principle, which I consider to be the most important. This is that the orthography will help to ensure that users of this orthography will be able to pronounce Lutsi as similarly as possible to

the pronunciation of the Lutsi native speakers documented in linguistic records throughout the course of the twentieth century. The most logical means for this is to design an orthography that utilizes the principles of the orthographies most familiar to the target users. For this reason, I sought to design the Lutsi orthography based on the orthographies of Latvian and Latgalian variety of Latvian with an eye on the way in which the phonetic detail of a Finnic language is represented to Latvian speakers in Livonian, a language with a very similar orthographic target audience to that of Lutsi.

References

1. Ariste, Paul. 1981. *Keelekontaktid*. Tallinn: Valgus.
2. Ernštreits, Valts. 2010. *Liivi kirjakeele kujunemine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
3. Grünthal, Villem. 1912. Eesti asendused lätlaste seas. *Eesti Kirjandus*.
4. Iva, Sulev, Pajusalu, Karl. 2004. The Võro Language: Historical Development and Present Situation. *Regional Languages in the New Europe. Proceedings of the International Scientific Conference I, Rēzekne 20–23 May 2004*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskolas izdevniecība.
5. Kallas, Oskar. 1894. *Lutsi maarahvas*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
6. Kallas, Oskar. 1903. *Kraasna maarahvas*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
7. Korjus, Hannes. 2001. *Ludzas rajona igauņi 2001. gadā*. Latviešu folkloras krātuves arhīvs, LKF Nr. 2116. 6. tabula.
8. Niilus, Valter. 1937. *Valimik leivu muredetekste / Choix de textes dialectaux leivu*. Akadeemilise emakeele seltsi toimetised 31. Tartu: Akadeemilise emakeele seltsi kirjastus.
9. Ojansuu, Heikki. 1912. *Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella, niiden lähtöpaikka ja-aika*.
10. Pajusalu, Karl. 2009. Estonians of Latgale. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti – Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey, Via Latgalica, Supplement to Journal of the Humanities*. Rēzekne, Latvia: Rēzeknes Augstskola.
11. Sang, August. 1936a. *Morfoloogiline ülevaade (Noomen)*. Unpublished manuscript.
12. Sang, August. 1936b. *Ülevaade lutsi murde verbi morfoloogias*. Unpublished manuscript.
13. Sang, August. 1936c. *Lutsi maarahvas. Eesti Kirjandus*.
14. Suomalainen Tiedeakademia. *Esitelmät ja pöytäkirjat*. Helsinki.
15. Voolaine, Paulopriit. 1925. *Lutsi maarahvas. Eesti Kirjandus*.

Kopsavilkums

Ludzas igauņu valoda ir dienvidigauņu valodas izloksne, kuru runāja apmēram 50 ciemos pirms Otrā pasaules kara Pildas, Nirzas, Brigu un Mērdzenes pagastā mūsdienu Ludzas, Ciblas un Kārsavas novadā. Nav skaidrs, kā Ludzas igauņi nonākuši šajā apvidū, taču Ludzas igauņu valoda pietiekami atšķiras no dienvidigauņu valodas, ko mūsdienās runā Igaunijas dienvidaustrumos un Pečoru rajonā Krievijā. Visticamāk, Ludzas igauņi bijuši šķirti no pārējiem dienvidigauņu valodas runātājiem vismaz vairākus gadsimtus. Ludzas

igauņu valodas neatkarīga attīstība redzama fonoloģijas un vārdu krājuma īpatnībās, kā arī morfoloģijas arhaismos. Vērojama arī liela latviešu valodas augšzemnieku dialekta, krievu un poļu valodas ietekme. Raksta autors kopš 2013. gada sākuma apceļojis bijušos Ludzas igauņu ciemus un intervējis Ludzas igauņu pēctečus, lai dokumentētu gan mūsdienu Ludzas igauņu valodas stāvokli, gan vēl esošās valodas un folkloras zināšanas. Viens no pētījuma mērķiem ir uzrakstīt Ludzas igauņu valodas “ābeci”, ar kuru būs iespējams no jauna iepazīstināt Ludzas igauņu pēctečus, kā arī citus interesentus. Šajā rakstā sniegta autora izveidotā Ludzas igauņu valodas ortogrāfija. Raksta ievaddaļā īsi aplūkota Ludzas igauņu vēsture, tālāk aprakstīti Ludzas igauņu valodas fonētikas pamati. Kā Ludzas igauņu ortogrāfijas paraugs izmantota lībiešu valodas ortogrāfija. Raksta nobeigumā piedāvāta autora izveidotā Ludzas igauņu valodas ortogrāfija.

Latīņu salikteņi un to tulkošanas iespējas latviešu valodā

Latin compounds and translation possibilities in Latvian

Gita Bērziņa

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Klasiskās filoloģijas katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: gita.berzina@latnet.lv

Līdzīgi kā daudzās citās valodās arī latīņu valodā viens no ierastiem jaunu vārdu darināšanas līdzekļiem ir salikteņu (t. s. *verba composita*) darināšana. Izmantojot šo vārd darināšanas līdzekli, latīņu valodas vārdu krājums papildināts ar leksiskām vienībām, kas atspoguļo dažādus kompleksas nozīmes jēdzienus, un to precīzs/pilnīgs tulkojums citā valodā, tostarp latviešu, nereti ir visai sarežģīts uzdevums.

Rakstā aplūkoti galvenie latīņu salikteņu darināšanas modeļi un iespējas daudzveidīgos latīņu salikteņus tulkot latviešu valodā.

Latīņu salikteņi (gan verbu, gan nomena sistēmā) laika gaitā attīstījušies no dažādiem sintaktiskiem vārdu savienojumiem, un to darināšanā izmantoti gan lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, gan apstākļa vārdu un darbības vārdu celmi, kā arī prievārdi. Saplūstot vienā leksiskā vienībā, komponenti savu formu var saglabāt vai arī mainīt, turklāt to nozīme var tikt modificēta vai palikt nemainīta.

Daļa salikteņu ir vispārlietojami stilistiski un emocionāli neitrāli vārdi, t. sk. specifisku reāliju apzīmējumi. Taču salikteņu darināšanai ir arī nozīmīgas stilistiskas potences, kas spilgti atklājas dažādu žanru mākslinieciskos tekstos. Tā tulkošana latviešu valodā ir visgrūtākā.

Atslēgvārdi: salikteņi, salikteņu darināšana, latīņu valoda, latviešu valoda, semantika, stilistiskas potences.

Jau vairākus gadsimtus latīņu valoda tikpat kā netiek izmantota cilvēku dzīvē saziņā un tālab dažkārt saukta par mirušu, tomēr latīņu valodas potences joprojām ir plašas un nozīmīgas. Dažādās jomās šīs senās un vienlaikus arvien „aktuālās” valodas iespējas, lingvistiskie elementi un paņēmieni joprojām daudzveidīgi izmantojami un tiek izmantoti, un tāpēc svarīga arī to izpēte.

Salikteņu darināšana ir viens no ierastiem jaunu vārdu darināšanas līdzekļiem daudzās valodās. Latīņu valodā, sevišķi klasiskajā periodā, produktīvāks vārd darināšanas līdzeklis ir afiksācija, afiksu (īpaši piedēkli) pievienojot vārda saknei vai celmam (Skujiņa 2007, 18). Tomēr nozīmīgi izmantota arī salikteņu (t. s. *verba composita*) darināšana, apvienojot vismaz divus vārdus vai to celmus (Skujiņa

2007, 338–339). Tradicionāli latīņu valodas gramatikās salikteņos ietilpina arī atvasinājumus ar palīgvārdiem, piemēram, darinājumus ar prievārdiem (sk. Andrews, Stoddard 1837; Greenough et al. 1903; Bennett 1918; Lezdiņš 1962, 224; Strads 2014, 177–178)¹.

Latīņu salikteņu formas un nozīmes veidošanās ir dažāda. Saplūstot vienā leksiskā vienībā, komponenti savu formu var paturēt vai arī mainīt, turklāt to nozīme var tikt modificēta vai palikt nemainīta. Lielākoties, kā salikteņu analīze rāda, tie ar savu komplekso semantiku, ar savu bieži specifisko nozīmi īpaši izceļas latīņu valodas daudzveidīgajā vārdu krājumā.

Latīņu valodā salikteņi laika gaitā attīstījušies no dažādiem sintaktiskiem vārdu savienojumiem, un to darināšanā izmantoti gan lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, gan apstākļa vārdu un darbības vārdu celmi. Ļoti maz gan ir kopulatīvo salikteņu, kurus motivē vārdrinda (Skujiņa 2007, 195), kur komponenti ir sakārtoti un sintaktiski neatkarīgi. Tādi, piem., ir pamata skaitļa vārdi, kas apzīmē skaitļus no vienpadsmit līdz septiņpadsmit, un vēl atsevišķi vārdi:

(1) <i>duodecim</i>	<	<i>duo</i>	+	<i>decem</i>		
divpadsmit.NUM		divi.NUM		desmit.NUM		
‘divpadsmit’		‘divi’		‘desmit’		
<i>quattuordecim</i>	<	<i>quattuor</i>	+	<i>decem</i>		
četrpadsmit.NUM		četri.NUM		desmi.NUM ²		
‘četrpadsmit’		‘četri’		‘desmit’		
<i>suovetaurilia</i>	<	<i>sus</i>	+	<i>ovis</i>	+	<i>taurus</i>
cūkaitvērši.SUBST.NOM.N		cūka.SUBST.NOM		aita.SUBST.NOM		vērsis.SUBST.NOM
‘šķīstīšanas upuris		‘cūka’		‘aita’		‘vērsis’
(upurējot cūku, aitu un vērsi)						

Lielākā daļa latīņu salikteņu ir determinatīvie salikteņi, kuri radušies no vārdkopas saskaņojumā vai pārvaldījumā (Skujiņa 2007, 86), t. i., viens vārds ir pakārtots otram, to tuvāk apzīmē („determinē”). No determinatīvo salikteņu sastāvdaļām dominējošais (pamatvārds) parasti ir otrais komponents – nomens vai verbs. Pirmais (determinējošais) komponents var

- 1) paturēt savu gramatisko formu,
- 2) var būt izmantots, atmetot galotni, vai arī
- 3) piesaistīt beigās savienojamo patskani *i* (lūpeņu priekšā *u*) (Lezdiņš 1962, 224).

Palūkojoties uz salikteņu darināšanu sistēmiski, **verbu sistēmā** salikteņi darināti no nomena un verba, adverba un verba, prievārda un verba, kā arī savienojot divus verbu celmus.

¹ Pamatinformācija par vārddarināšanu, t. sk. salikteņu darināšanu, ierasti ietverta latīņu valodas gramatikās, tomēr jaunāku laiku gramatikās tā nereti sniegta ļoti lakoniski. Detalizētāka informācija rodama senākās – 19.–20. gs. sākuma – gramatikās. Raksta autorei nav zināmi izvērsti mūsdienu pētījumi par salikteņiem latīņu valodā, to nozīmi un lietojumu.

- No nomēna un verba celma darināti, piem.:
- (2) *animadvertere* < *animus* +
 pievērst_uzmanību/ievērot.INF dvēsele/prāts/uzmanība.SUBST.NOM
 ‘pievērst uzmanību, ievērot’ ‘dvēsele, prāts, uzmanība’
 + *ad-vertere*
 pie-vērst.INF
 ‘pievērst’
- manumittere* < *manu* +
 brīvlaist.INF roka/vara.SUBST.ABL.SG
 ‘brīvlaist (vergu)’ ‘no rokas, no varas’
 + *mittere*
 laist.INF
 ‘laist’
- No adverba un verba celma veidojušies:
- (3) *maledicere* < *male* + *dicere*
 ļauni_runāt.INF slikti.ADV teikt/runāt.INF
 ‘ļauni (ļāunu) runāt, pelt’ ‘slikti’ ‘teikt, runāt’
- benefacere* < *bene* + *facere*
 labi_darīt.INF labi.ADV darīt.INF
 ‘labi (labu) darīt’ ‘labi’ ‘darīt’
- No prievārda un verba darināti:
- (4) *subicere* < *sub* + *iacere*
 palikt_apakšā.INF apakšā.PREP sviest/mest.INF
 ‘palikt (apakšā), pakļaut, pakārtot’ ‘apakšā’ ‘sviest, mest’
- interrogare* < *inter* + *rogare*
 jautāt/nopratināt.INF starp/starpā.PREP paņemt/lūgt/jautāt.INF
 ‘jautāt, nopratināt’ ‘starp, starpā’ ‘paņemt, lūgt, jautāt’
- traducere* < *trans* + *ducere*
 pārvest.INF pāri.PREP vest.INF
 ‘pārvest, paaugstināt, pievērst’ ‘pār, pāri’ ‘vest’
- No diviem verba celmiem veidoti:
- (5) *patefacere* < *patere* + *facere*
 atvērt/atklāt.INF būt_vaļā.INF darīt.INF
 ‘atvērt, atklāt’ ‘būt vaļā, redzamam’ ‘darīt’
- calefacere* < *calere* + *facere*
 karsēt.INF būt_karstam.INF darīt.INF
 ‘karsēt’ ‘būt karstam’ ‘darīt’

Kā redzams minētajos piemēros, otrais komponents – savienojumā domi-
 nējošais un atbilstīgi sistēmai arvien verbs – gandrīz vienmēr (izņemot *subicere*
 < *iacere*) saglabāts nemainītā formā, no pirmā komponenta savukārt lielākoties

izmantots tikai celms. Pilnā formā pirmo komponentu iespējams saglabāt, ja tas ir adverbs (*bene, male*), prievārds (*sub, inter*), atsevišķos gadījumos arī lietvārds noteiktā gramatiskā formā, kā tas vērojams gadījumā ar *manu* (ABL SG). Tomēr tas vērojams salīdzinoši reti.

Salikteņu nozīmē lielākoties saglabājušās atsevišķo to veidojošo komponentu nozīmes. Latviešu valodā šos salikteņus atbilstīgi ar identu salikteni gan tulkot grūti (sal. *benefactor* ‘labdaris’, *beneficentia* ‘labdarība’, *benefacere* ‘labu darīt’). Lai pēc iespējas pilnīgāk saglabātu salikteņa nozīmes niansas, izmantojams vārdu savienojums vai tie aizstājami ar vienkāršu nozīmes ziņā tuvu latviešu valodas leksēmu.

Nomenu sistēmā salikteņi lielākoties darināti, apvienojot nomena un verba celmus, prievārdu ar nomena celmu vai divus nomenu celmus.

No nomena un verba celmiem darināti gan lietvārdi, gan īpašības vārdi:

(6) <i>agricola, ae</i>	< <i>ager, agri</i> ²	+ <i>colere</i>
zemkopis.SUBST.M.NOM,GEN	lauks/zeme.SUBST.NOM,GEN	kopt.INF
‘zemkopis’	‘lauks, zeme’	‘kopt’
 <i>fratricida, ae</i>	< <i>frater, tris</i>	+ <i>caedere</i>
brāļa_slepkava.SUBST.M.NOM,GEN	brālis.SUBST.NOM,GEN	sist/cirst.INF
‘brāļa slepkava’	‘brālis’	‘sist, cirst, nogalināt’
 <i>artifex, ficis</i>	< <i>ars, artis</i>	+ <i>facere</i>
mākslinieks.SUBST.M.NOM,GEN	māksla.SUBST.NOM,GEN	taisīt.INF
vai prasmīgs.ADJ.NOM,GEN		
‘mākslinieks; prasmīgs’	‘māksla’	‘taisīt’
 <i>carnifex, ficis</i>	< <i>caro, nis</i>	+ <i>facere</i>
(ARH <i>carnufex, ficis</i>)		
bende.SUBST.M.NOM,GEN	gaļa/miesa.SUBST.NOM,GEN	taisīt.INF
‘bende’	‘gaļa, miesa’	‘taisīt’
 (7) <i>frugifer, a, um</i>	< <i>frux, frugis</i>	+ <i>ferre</i>
augļus_nesošs.ADJ.M,F,N	auglis.SUBST.NOM,GEN	nest.INF
‘augļus nesošs, auglīgs’	‘auglis’	‘nest’
 <i>mortifer, a, um</i>	< <i>mors, rtis</i>	+ <i>ferre</i>
nāvi_nesošs.ADJ.M,F,N	nāve.SUBST.NOM,GEN	nest.INF
‘nāvi nesošs, nāvīgs’	‘nāve’	‘nest’
 <i>armiger, a, um</i>	< <i>arma, orum</i>	+ <i>gerere</i>
ieročus_nesošs.ADJ.M,F,N	ieroči.SUBST.NOM,GEN.PL	nest.INF
‘ieročus nesošs, apbruņots’	‘ieroči’	‘nest’

² Ģenitīvā, kura izskaņa vai pilna forma norādīta aiz komata, redzams vārda celms, kas tiek izmantots arī salikteņu darināšanā. Nominatīva formā nereti, sevišķi 3. deklinācijas nomeniem, celms var būt modificēts.

<i>corniger, a, um</i>	< <i>cornu (cornus)</i>	+ <i>gerere</i>
ragus_ nesošs.ADJ.M,F,N	rags.SUBST.NOM	nest.INF
‘ragus nesošs, ragains, ragnesis’	‘rags’	‘nest’
<i>particeps, cipis</i>	< <i>pars, rtis</i>	+ <i>capere</i>
kas_piedalās.ADJ.NOM,GEN	daļa.SUBST.NOM,GEN	ņemt.INF
vai dalībnieks.SUBST.M/F.NOM,GEN		
‘kas piedalās; dalībnieks’	‘daļa’	‘ņemt’
<i>magnidicus, a, um</i>	< <i>magnus</i>	+ <i>dicere</i>
liel-/daudzrunīgs.ADJ.M,F,N	liels.ADJ.M.NOM	runāt.INF
‘liel-/daudzrunīgs, lielīgs’	‘liels’	‘runāt’

Šie salikteni visi darināti no vārdkopas pārvaldījumā, apvienojot komponentu celmus un savienojumam lielākā daļā izmantojot savienotājpatškani *i*, lai izvairītos no fonētiski nelabskanīgiem līdzskaņu savienojumiem. Kā otrais komponents šajā saliktenū darināšanas tipā izmantoti verbi ar nozīmi ‘nest’ (*ferre, gerere*), ‘taisīt/darīt’ (*facere*), ‘ņemt’ (*capere*), ‘teikt’ (*dicere, loquī*) u. tml.

Latviešu valodā daļu no tiem var tulkot ar salikteni, kas nozīmes ziņā identis vai tuvs (*zemkopis, ieročnesis, ragnesis, daudzrunīgs*), tomēr lielākoties mūsu valodas vārdu krājumā iespējams piemeklēt nozīmes ziņā atbilstīgu vienkāršu leksēmu (*auglīgs, lielīgs, dalībnieks, mākslinieks*) vai arī latviešu valodas likumu un labskanības dēļ atstājams vārdu savienojums (piem., *brāļa slepkava*).

No prievārda un nomena darināti, piem.:

(8) <i>interregnum, i</i>	< <i>inter</i>	+ <i>regnum</i>
starpvaldība.SUBST.N.NOM,GEN	starp/starpā.PREP	vara.SUBST.N.NOM
‘starpvaldība’	‘starp, starpā’	‘vara, valdīšana’
<i>proconsul, is</i>	< <i>pro</i>	+ <i>consul</i>
prokonsuls.SUBST.M.NOM,GEN	vietā.PREP	konsuls.SUBST.M.NOM
‘prokonsuls’	‘vietā’	‘konsuls’
<i>praeclarus, a, um</i>	< <i>prae</i>	+ <i>clarus</i>
ļoti_gaišs/spožs.ADJ.M,F,N	priekšā.PREP	gaišs/spožs.ADJ.M.NOM
‘ļoti gaišs, spožs, lielīks’	‘priekšā, salīdzinot ar’	‘gaišs, spožs, izcils’

Līdzīgi gan lietvārdi, gan īpašības vārdi latīņu valodā plaši darināti arī no diviem nomenu celmiem:

(9) <i>agricultura, ae</i>	< <i>agri</i>	+ <i>cultura</i>
zemkopība.SUBST.F.NOM,GEN	lauks/zeme.SUBST.M.GEN	
‘zemkopība’	‘lauks, zeme’	
+ <i>cultura</i>		
kopšana.SUBST.F.NOM		
‘kopšana’		
<i>aquaeductus, us</i>	< <i>aquae</i>	+ <i>ductus</i>
akvedukts.SUBST.M.NOM,GEN	ūdens.SUBST.F.GEN	vadīšana.SUBST.M.NOM
‘akvedukts’	‘ūdens’	‘(no)vadīšana’

<i>decemvir, i</i>	< <i>decem</i>	+ <i>vir</i>
decemvirs.SUBST.M.NOM,GEN 'decemvirs, decemviru (desmit vīru kolēģijas) loceklis'	desmit.NUM 'desmit'	vīrs.SUBST.M.NOM 'vīrs'
<i>biennium, i</i>	< <i>bis</i>	+ <i>annus</i>
divi_gadi.SUBST.N.NOM,GEN 'divi gadi'	divreiz.NUM 'divreiz'	gads.SUBST.M.NOM 'gads'
(10) <i>albicapillus, a, um</i>	< <i>albus</i>	+ <i>capillus</i>
ar_sirmiemiem_matiem.ADJ.M,F,N 'ar sirmiemiem matiem, sirms'	balts/sirms.ADJ.M.NOM 'sirms'	mats.SUBST.M.NOM 'mats'
<i>cornipes, pedis</i>	< <i>cornu</i>	+
ragkāju/nagains.ADJ.NOM,GEN 'nagains'	ragi.SUBST.M.NOM 'ragi'	
+ <i>pes, pedis</i>		
pēda.SUBST.M.NOM,GEN 'pēda, kāja'		
<i>misericors, rdis</i>	< <i>miser</i>	+
žēlsirdīgs.ADJ.NOM,GEN 'žēlsirdīgs, līdzcietīgs/-jūtīgs'	nožēlojams/nelaimīgs.ADJ.M.NOM 'nožēlojams, nelaimīgs'	
+ <i>cor, rdis</i>		
sirds.SUBST.N.NOM,GEN 'sirds'		
<i>verisimilis, e</i>	< <i>verus</i>	+ <i>similis</i>
ticams/iespējams.ADJ.M/F,N 'ticams, iespējams'	īsts/patiess.ADJ.M.NOM 'īsts, patiess'	līdzīgs.ADJ.M/F.NOM 'līdzīgs'
<i>tridens, ntis</i>	< <i>tres</i>	+ <i>dens, ntis</i>
trijzobu.ADJ.NOM,GEN 'trijzobu, trijzaru' arī SUBST. 'trijzaris'	trīs.NUM 'trīs'	zobs.SUBST.M.NOM,GEN 'zobs'
<i>quadrupes, pedis</i>	< <i>quattor</i>	+ <i>pes, pedis</i>
četrkāju.ADJ.NOM,GEN 'četrkāju, četrkājains'	četri.NUM 'četri'	pēda.SUBST.M.NOM,GEN

Šie salikteni darināti no vārdkopām gan saskaņojumā, gan pārvaldījumā, liekoties vismaz otrajam komponentam un atsevišķos gadījumos arī pirmajam komponentam saglabājot gramatisko formu (*agricultura, aquaeductus*). Tā kā latviešu valodas vārddarināšanā tiek izmantots idents modelis, lielu daļu šo savienojumu arī latviešu valodā iespējams tulkot visai precīzi ar pilnībā atbilstošu vai vismaz semantiski līdzīgu – komplekso nozīmi izceļošu – salikteni (*zemkopība, žēlsirdīgs, trijzobu, četrkāju*; semantiski līdzīgs, piem., *sirmgalvis*).

Savukārt salikteni, kas apzīmē specifiskas romiešu kultūras parādības, nereti latviešu valodā tiek pārņemti netulkojot: piem., *akvedukts* (tas nav jebkurš ūdensvads!) (Guļevska 1998 (1987), 39; Zuicena); *decemvirs* (Veitmane et al. 1955, 235; Rubenis 2013, 203).

Turklāt, kā redzams, šai modelī salikteņu (gan īpašības vārdu, gan lietvārdu) darināšanai bieži arī izmantojami skaitļa vārdu celmi. Šādu kompleksu (kā formas,

tā nozīmes ziņā) leksēmu latīņu valodā ir daudz, turklāt joprojām iespējams radīt jaunas, kas plaši tiek izmantots dažādu zinātņu nozaru, sevišķi medicīnas un bioloģijas, terminu darināšanā. Lūk, vēl daži piemēri šim produktīvajam modelim:

(11) <i>unoculus, a, um</i>	< <i>unus</i>	+ <i>oculus</i>
ar_vienu_aci.ADJ.M,F,N	viens.NUM	acs.SUBST.M.NOM
‘ar vienu aci, vienacis’	‘viens’	‘acs’
<i>biceps, ipitis</i>	< <i>bis</i>	+ <i>caput, itis</i>
divgalvu.ADJ.NOM,GEN	divreiz.NUM	galva.SUBST.N.NOM,GEN
‘divgalvu, divgalvains’	‘divreiz’	‘galva’
<i>bicolor, oris</i>	< <i>bis</i>	+ <i>color, oris</i>
divkrāsu.ADJ.NOM,GEN	divreiz.NUM	krāsa.SUBST.M.NOM, GEN
‘divkrāsu, divkrāsains’	‘divreiz’	‘krāsa’
<i>triceps, cipitis</i>	< <i>tres</i>	+ <i>caput, itis</i>
trijgalvu.ADJ.NOM,GEN	trīs.NUM	galva.SUBST.N.NOM,GEN
‘trijgalvu’	‘trīs’	‘galva’
<i>tricorpor, is</i>	< <i>tres</i>	+ <i>corpus, oris</i>
trijķermeņu.ADJ.NOM,GEN	trīs.NUM	ķermenis.SUBST.N.NOM,GEN
‘trijķermeņu’	‘trīs’	‘ķermenis’

Pamatā šādi tiek darināti īpašības vārdi, bet iespējami arī lietvārdi:

(12) <i>triduum, i (n)</i>	< <i>tres</i>	+ <i>dies</i>
trīs_dienas.SUBST.N.NOM,GEN	trīs.NUM	diena.SUBST.M.NOM
‘trīs dienas (triju dienu ilgs laiks)’	‘trīs’	‘diena’
<i>triennium, i (n)</i>	< <i>tres</i>	+ <i>annus</i>
trīs_gadi.SUBST.N.NOM,GEN	trīs.NUM	gads.SUBST.M.NOM
‘trīs gadi (trīs gadus ilgs laiks)’	‘trīs’	‘gads’

Turklāt dažkārt, salikteni darinot, apvienoti pat trīs celmi:

(13) <i>tridentifer/tridentiger, a, um</i>	< <i>tres</i>	+ <i>dens, ntis</i>	+
trijzaranesējs.ADJ.M,F,N	trīs.NUM	zobs.SUBST.NOM,GEN	
‘trijzaranesējs’ (Neptūna epitets)	‘trīs’	‘zobs’	
+ <i>ferre/gerere</i>			
nest.INF			
‘nest’			
<i>bicorniger, a, um</i>	< <i>bis</i>	+ <i>cornu</i>	+
divragunesējs.ADJ.M,F,N	divreiz.NUM	rags.SUBST.NOM	
‘kas nes divus ragus, divradzis’	‘divreiz’	‘rags’	
+ <i>gerere</i>			
nest.INF			
‘nest’			

Latviešu valodā salikteņu darināšanā produktīvi lietojams tāds pats modelis, līdz ar to minētās leksēmas lielākoties iespējams tulkot ar salikteņiem, kur izmantots attiecīgā skaitļa vārda celms savienojumā ar otrā komponenta nomena celmu.

Tādējādi, izmantojot šo vārddarināšanas paņēmieni, latīņu valodas vārdu krājums laika gaitā daudzveidīgi papildinājies ar leksiskām vienībām, kas atspoguļo dažādus kompleksas nozīmes jēdzienus, un to precīzs/pilnīgs tulkojums citā valodā, tostarp latviešu, kā jau bija iespējams redzēt minētajos piemēros, ne vienmēr ir viegls uzdevums.

Lielākā daļa no vērotajiem salikteņiem ir vispārlietojami stilistiski un emocionāli neitrāli vārdi, t. sk. minētie specifisku reāliju apzīmējumi (*aquaeductus*, *decemvir*, arī *respublica*).

Taču salikteņu darināšanai ir arī nozīmīgas **stilistiskas potences**, kas spilgti atklājas dažādu žanru mākslinieciskos tekstos. Salikteņu lietojums dažādu romiešu autoru – kā dzejnieku, tā prozas rakstnieku – tekstos rāda daudzveidīgu salikteņu nozīmju attīstību un izmantojumu atbilstoši konkrētā literārā žanra prasībām un paša autora mākslinieciskajai iecerei. To tulkojums latviešu valodā ir jo rūpīgi apsverams un dažkārt ļoti grūts.

Plašs salikteņu lietojums vērojams, piem., episkās dzejas tekstos. Atbilstoši izvērstajam (episkajam!) mākslinieciskās realitātes tvērumam un cildenajām, patētiskajām izteiksmes intonācijām vairākkomponentu leksēmas, sevišķi salikti epitēti, regulāri izmantoti gan varoņu un dievību, gan atainotās pasaules dažādu reāliju raksturojumam.

Piem., Vergilija (*Publius Vergilius Maro*, 70.–19. g. p. m. ē.) romiešu nacionālā eposa „Eneīda” tekstā sastopams gan jau minētais visumā neitrālais, varoņeposa kara realitātes atainojumā iederīgais *armiger, a, um* (Verg. Aen. II, 477 u. c.)³, gan specifiskāki salikteņi. Piem., putni apzīmēti:

(14) <i>agmen</i>
pūlis/bars.SUBST.N.NOM
‘spārnots bars’
+ <i>gerere</i>
nest.INF) | <i>aligerum</i>
spārnus_nesošs.ADJ.N.NOM
(Verg. Aen. XII, 249) | (< <i>ala</i> +
(spārns.SUBST.F |
|--|--|------------------------------------|

Savukārt zirgi poētiski dēvēti:

(15) <i>equi</i>
zirgs.SUBST.M.NOM.PL
‘spārnkāju zirgi’
+ <i>pes, pedis</i>
kāja.SUBST.M.NOM,GEN) | <i>alipedes</i>
spārnkāju.ADJ.M.NOM.PL
(Verg. Aen. XII, 484) | (< <i>ala</i> +
(spārns.SUBST.F |
|---|--|------------------------------------|

Epitēti kalpo spilgtas mākslinieciskās realitātes uzbūvēšanai, ko arī latviskā tulkojumā iespējams veiksmīgi saglabāt (sk., piem., A. Ģiezena tulkojumu Vergilijš 1970, 176; 304). No otras puses, epitēta semantika dažkārt var šķist pārlietu

³ Atsauces uz antīko avotu tekstvietām tiek dotas, izmantojot klasiskajā filoloģijā tradicionāli pieņemto atsauču sistēmu, sk. Lewis 1991 (1879).

specifiska un, iespējams, neiederēties kāda tulkojuma kontekstā. Par to varētu liecināt, piem., ieteikumi to latviskot ar savā ziņā semantiski atbilstošu, tomēr mākslinieciski neitrālāku salikteni *ātrkāju* (*ātrkāju zirgi*, Veitmane et al. 1955, 47).

Tāpat izteismīgs saliktenis izmantots kara dieva Marsa apzīmējumam, akcentējot tā darbības jomu atbilstoši varoņeposa realitātei:

- (16) *Bellipotēns* < *bellum* + *potens, entis* (Verg. Aen. XI, 8)
 kara_varošs.ADJ.M.NOM karš.SUBST.N.NOM varens/spēcīgs.ADJ.M.NOM
 ‘kara varošs, varens karā’ ‘karš’ ‘varens, spēcīgs, valdošs’

„Latīņu–latviešu vārdnīcas” autori to veiksmīgi ieteikuši tulkot ar salikteni *Karvaldis* (Veitmane et al. 1955, 102), saglabājot oriģināltekstā lietotās leksēmas komplekso semantiku. Savukārt A. Ģiezens „Eneīdas” literārajā latviskojumā šo epitetu nav saglabājis vispār, aizstājot ar citiem valodas līdzekļiem (Vergilijs 1970, 265), kas, iespējams, darīts, ņemot vērā pantmēra prasības.

Vergilija eposa tekstā sastopams arī interesants vārdu savienojums *bicornis Rhenus* (Verg. Aen. VIII, 727), kur upes Reinas nosaukumu papildina saliktais adjektīvs *bicornis*:

- (17) *bicornis, e* < *bis* + *cornu*
 divragu.ADJ.M/F,N divreiz.NUM rags.SUBST.NOM
 ‘divragu’ ‘divreiz’ ‘rags’

Vārdu savienojuma nozīme ir ‘Reina ar divām ietekām’. Saliktenis kalpo eposa autoram, lai radītu noteiktu māksliniecisku tēlu, izmantojot vizuālās līdzības aspektu. Bet latviešu valodā tulkojot, precīzu latīņu salikteņa nozīmi vienā leksēmā ir problemātiski saglabāt, lai nodrošinātu attiecīgu teksta uztveri. Tā arī A. Ģiezens „Eneīdas” literārajā latviskojumā šai gadījumā to tulkojis aprakstoši: *Reina ar ietekām divām* (Vergilijs 1970, 213).

Episkajā dzejā sastopama vēl virkne daudzveidīgu salikteņu (*bipenni* (Verg. Aen. II, 479); *omnigenum deum* (Verg. Aen. VIII, 698) u. c.), tomēr to stilistiskās potences realizētas arī citu žanru tekstos.

Piem., savdabīgs ir salikteņa *bidental* lietojums savienojumā ar verbu *movere* klasiskā romiešu dzejnieka Horācija (*Quintus Horatius Flaccus*, 65.–8. g. p. m. ē.) dzejā (Hor. Ars 471). Minētā leksēma atvasināta no saliktā adjektīva *bidens*, kas tālāk substantivēts:

- (18) *bidental, alis* < *bidens, dentis* <
 zibens_vieta.SUBST.N.NOM,GEN divzaris.SUBST.M.NOM,GEN
 ‘zibens vieta’ ‘divzaris [zibens]’
 < *bidens, dentis* < *bis* + *dens, ntis*
 divzobu/divzaru.ADJ.NOM,GEN divreiz.NUM zobs.SUBST.NOM,GEN
 ‘divzobu; divzaru’ ‘divreiz’ ‘zobs’

Leksēmai *bidental* attīstīta nozīme ‘zibens vieta’, ar to saprotot ar upuri šķīstītu un iežogotu vietu, kur iespēris zibens. Savukārt savienojumu ar verbu *movere* (‘kustināt, attālināt, ietekmēt, grozīt’) dzejnieks izmanto, lai runātu par šādas „zibens vietas izjaukšanu”, proti, sakrālas vietas apgānīšanu. Precīzu un semantiski skaidru latviskojumu kompleksās nozīmes latīņu saliktenim šeit ir tikpat kā neiespējami rast. Tulkojums iespējams tikai aprakstošiem līdzekļiem.

Un vēl mērķtiecīgāku salikteņu izmantojumu sastopam romiešu komēdiju autora Plauta (*Titus Maccius Plautus*, ~ 250.–184. g. p. m. ē.) tekstos. Piem., komēdijā „Persietis” vergs Sagaristions uz jautājumu, kā viņu sauc, atbild:

Vaniloquidorus Virginesvendonides
Nugiepiloquides Argentumexterebronides
[Tedigniloquides Nugides Palponides]
Quodsemelarrripides Numquameripides. (Plaut. Pers. 702–705)

Atbildi veido septiņi okazionālsalikteņi:

- (19) *vaniloquidorus* < *vanus* + *loqui*
 tukšrundāvinātājs.SUBST.M tukšs.ADJ.NOM runāt.INF
 ‘tukšrundāvinātājs’ ‘tukšs, nenozīmīgs’ ‘runāt’
 + GR *doron*
 dāvana.SUBST.N
 ‘dāvana’
- virginesvendonides* < *virgines* + *vendere*
 jaunavtirtgotājs.SUBST.M jaunava.SUBST.F.NOM.PL pārdot.INF
 ‘jaunavtirtgotājs’ ‘jaunavas’ ‘pārdot, tirtgot’
- nugiepiloquides* < *nugae* + *loqui*
 blēņrunātājs.SUBST.M nieki/blēņas.SUBST.F.NOM.PL runāt.INF
 ‘blēņrunātājs’ ‘nieki, blēņas’ ‘runāt’
- argentumexterebronides* < *argentum* + *exterebrare*
 sudrabizurbīnātājs.SUBST.M sudrabs.SUBST.N izurbt/izspiest.INF
 ‘sudrabizurbīnātājs’ ‘sudrabs’ ‘izurbt, izspiest’
- tedigniloquides* < *te* + *dignus* + *loqui*
 tevciēnīgrunātājs.SUBST.M tu.PRON.ACC cienīgs.ADJ.NOM runāt.INF
 ‘tevciēnīgrunātājs’ ‘tevi’ ‘cienīgs’ ‘runāt’
- quodsemelarrripides* < *quod* + *semel* + *arripere*
 koreizgrābis.SUBST.M kas. PRON.ACC vienreiz.NUM paķert/sagrābt.INF
 ‘koreizgrābis’ ‘ko’ ‘vienreiz’ ‘paķert, sagrābt’
- numquameripides, ae (m)* < *numquam* + *ēripere*
 nekadnepalaidis.SUBST.M nekad.ADV izraut/noņemt.INF
 ‘nekadnepalaidis’ ‘nekad’ ‘izraut, noņemt’

Okazionālsalikteņu virknējums vairāku rindu garumā izmantots verga atjautīgā un izmanīgā tēla raksturojumam un vienlaikus skaidri uztveramam valodas komismam. Tos latviešu valodā tulkojot, jādāmā ne tikai par konkrētās leksiskās nozīmes atklāšanu, bet arī komēdijas stilistikas saglabāšanu, vienlaikus tulkojumu veidojot atbilstoši latviešu valodas normām un labskanībai.

Tā minētie daudzveidīgie salikteņu darināšanas tipi un modeļi, kā arī salikteņu izmantošanas iespējas rāda šī vārddarināšanas paņēmienu nozīmi latīņu valodā un liek domāt par to atbilstīgu tulkojumu, kas vienlaikus kalpo arī latviešu valodas attīstībai un bagātināšanai.

Atkarībā no izmantotā modeļa latīņu valodā, kā arī salikteņu darināšanā lietotajiem komponentiem un mērķvalodas – šajā gadījumā latviešu valodas – potencēm un valodas līdzekļu atbilstes latīņu salikteņus iespējams atveidot ar nozīmes ziņā identu vai tuvu salikteni vai arī aizstāt ar nozīmes ziņā tuvu vienkāršu latviešu valodas leksēmu. Citkārt latviešu valodas likumu un labskanības dēļ atstājams vārdu savienojums vai arī priekšroka dodama citiem aprakstošiem līdzekļiem. Nozīme ir arī salikteņa lietošanas kontekstam, jo īpaši mākslinieciskā tekstā. Tad salikteņa kompleksās semantikas atveides iespējas būtiski ietekmē autora mākslinieciskie nolūki un žanrs, kuram teksts pieder, tā vispārējā stilistika.

Saīsinājumi un apzīmējumi

ABL	ablatīvs
ACC	akuzatīvs
ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds
ARH	senā forma
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
GR	grieķu valoda
INF	nenoteiksme (infinitīvs)
M	vīriešu dzimte
N	nekatrā dzimte
NOM	nominatīvs
NUM	skaitļa vārds
PL	daudzskaitlis
PREP	prievārds
PRON	vietniekvārds
SG	vienskaitlis
SUBST	lietvārds

Avoti

1. Vergil. 1900. *Bucolics, Aeneid, and Georgics*. Greenough, James B. (ed.). Boston: Ginn and Company.
2. Horace. 1863. *The Works of Horace*. Buckley, Theodore A. (ed.). New York: Harper and Brothers.
3. Plautus. 1895. *Comoediae*. Leo, Friedrich (ed.). Berlin: Weidmann.
4. Rubenis, Andris. 2013. *Varas politika Senajā Romā*. Rīga: autorizdevums.
5. Vergilijs. 1970. *Eneīda*. Ģiezens, Augusts (tulk.). Rīga: Liesma.

Literatūra

1. Andrews, Ethan A., Stoddard, Solomon. 1837. *Grammar of the Latin Language*. Boston, New York: Crocker and Brewster. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=R6MAAAAAYAAJ&pg=PA85&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

2. Bennett, Charles E. 1918 (1895; 1908). *New Latin Grammar*. Pieejams: <http://www.gutenberg.org/files/15665/15665-h/15665-h.htm>
3. Greenough, James B., Kittredge, George L., Howard, Albert A., D'Ooge, Benjamin L. (eds.). 1903. *Allen and Greenough's New Latin Grammar for Schools and Colleges*. Boston: Ginn and Company. Pieejams: <https://archive.org/stream/allengreenoughsn00alleiala#page/n5/mode/2up>
4. Guļevska, Dainuvīte (red.). 1998 (1987). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
5. Lewis, Charlton T. (ed.). 1991 (1879). *Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
6. Lezdiņš, Jānis. 1962. *Studia Latina*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
7. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
8. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.
9. Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina*. Rīga: Jumava.
10. Veitmane, Klāra, Čerfase, Lija, Novackis, Henriks, Apīnis, Aleksejs (sast.). 1955. *Latīņu–latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
11. Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>

Summary

Similarly to many languages, compounding is one of the usual word formation patterns also in the Latin language. By compounding, the Latin vocabulary is supplemented with lexical units that reflect multiform concepts of complex meaning, explicit translation of which in another language, including Latvian, is often a complicated challenge. The paper discusses the dominant models of Latin compounding and the translation possibilities of various Latin compounds in Latvian. Latin compounds in verbal and in nominal system have developed from different syntactic word groups and various stems of nouns, adjectives, numerals, and verbs, including adverbs and prepositions, which are used for their formation. By combining two or more parts in one lexical unit, the components can either change their form or remain unchanged and the meaning can be modified or it remains the same.

A great part of Latin compounds, including denotations of specific notions, belongs to common vocabulary devoid of any stylistic or emotional expressivity. However, compounding also has a significant stylistic potential manifesting itself convincingly in various texts of different literary genres. The translation of these units is the most difficult challenge.

Ģenitīveņi: gramatiskās sistēmas elementu pāreja leksiskajā sistēmā jeb leksikalizēšanās

Indeclinable genitives: the transition of grammatical elements into the lexical system, or lexicalization

Anita Butāne

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: *anita.butane@inbox.lv*

Latviešu valodas ģenitīveņu aprakstos parasti uzsvērta to produktivitāte, tādējādi apliecinot arī pastāvīgo izpētes aktualitāti. Šajā rakstā ģenitīveņi analizēti, izmantojot leksikalizēšanās teorijas pamatnostādnes. Pētījuma mērķis:

- 1) noskaidrot, kādi leksikalizēšanās veidi konstatējami ģenitīveņu gadījumā;
- 2) aktualizēt jautājumu par to, vai ģenitīvenis, no kura izveidojusies lokāma leksēma, joprojām saglabā arī ģenitīveņa statusu.

Atslēgvārdi: ģenitīvs, ģenitīvenis, vārdforma, vārdu savienojums, leksēma, leksikalizēšanās.

1. Ģenitīveņu raksturojums

Pēc uzbūves ģenitīveņiem latviešu valodniecībā tradicionāli tiek nošķirti divi tipi:

- 1) salikteņa ģenitīveņi (Skujiņa 2007, 136) jeb saliktie ģenitīveņi (Soida 1976, 149; Smiltnece 2013, 369);
- 2) prievārda ģenitīveņi (Skujiņa 2007, 136) jeb prepozīciju ģenitīveņi (Soida 1976, 149), kas klasificēti arī par prefiksālajiem ģenitīveņiem (Smiltnece 2013, 369), tādējādi atspoguļojot dažādas pieejas attiecīgo derivatīvo vienību grupēšanā (sk. arī Vulāne 2013, 212–213).

Abus minētos ģenitīveņu tipus var ilustrēt ar šādiem piemēriem:

- (1) *burtciparu, divdegvielu, pilnekrāna* (www.termi.lza.lv)
- (2) *bezvadu, pēckļūmes, pirmsierosmes* (www.termi.lza.lv)

Ņemot vērā ģenitīveņu formu, semantiku un sintaktiskās funkcijas, aprakstos norādīts, ka tie sevī ietver dažādu vārdšķiru pazīmes, proti, ka tie savā ziņā līdzinās gan lietvārdiem (sk., piem., Soida 1976, 209; Nītiņa 2001, 23; Nītiņa 2014, 163), gan īpašības vārdiem (sk., piem., Soida 1976, 209; Nītiņa 2001, 23; Vulāne 2013, 214, 368; Nītiņa 2014, 163), gan apstākļa vārdiem (sk., piem., Ozols et al. 1967, 272; Soida 1974, 127; Nītiņa 2001, 23; Smiltnece 2013, 368; Nītiņa 2014, 163). Par galveno izvirzot formālo kritēriju, „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā

vārdnīcā” ģenitīveņi definēti kā lietvārdi, „kam ir tikai vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīva forma un ko parasti lieto apzīmētāja funkcijā” (Skujiņa 2007, 136). Kā nelokāmi lietvārdi ģenitīveņi aplūkoti arī „Latviešu valodas gramatikā” (Vulāne 2013, 214–215; Smiltnece 2013, 367–369) un šajā rakstā – atzīstot, ka pazīme tiek nosaukta priekšmetiskā veidā.

2. Ģenitīveņu rašanās skaidrojums leksikalizēšanās teorijas kontekstā

Leksikalizēšanās jēdziens valodniecībā lietots dažādās nozīmēs (sk., piem., Blank 2001, 1596; Matthews 2007, 224), bet, meklējot vienotu pieeju, Lorela Dž. Brintone (*Laurel J. Brinton*) un Elizabete K. Traugota (*Elizabeth C. Traugott*) piedāvājušas par leksikalizēšanos uzskatīt pārmaiņu procesu, kura gaitā valodas vienībai – sintaktiskai konstrukcijai vai vārdformai – rodas jaunas formālas, strukturālas un semantiskas iezīmes (Brinton, Traugott 2005, 89, 96). Leksikalizēšanos aplūkojot kopsakarā ar gramatizēšanos, Andra Kalnača (2012, 17) piedāvājusi to vispārīgi skatīt kā valodas gramatiskās sistēmas elementu pāreju leksiskajā sistēmā. Attiecīgi leksikalizēšanās var īstenoties dažādos veidos: afiksam kļūstot par leksisku vienību, vārdformai kļūstot par leksēmu un vārdu vai vārdformu savienojumam kļūstot par leksēmu (Kalnača 2012, 19–20). Pieņemot šādu leksikalizēšanās izpratni, var atzīt, ka atbilstoši tālākajam izklāstam ģenitīveņu gadījumā konstatējami divi leksikalizēšanās veidi:

- 1) vārdforma > leksēma;
- 2) vārdu/vārdformu savienojums jeb sintaktiska konstrukcija > leksēma.

Daina Nītiņa (2001, 24; 2014, 169–170), dēvējot ģenitīveņus par pārejas formām jeb hibrīdvārdiem, akcentējusi gadījumus, kad ģenitīva forma nodalījusies no locījumu paradigmas un, iegūstot semantiski funkcionālu patstāvību, kļuvusi par autonomu vienību, piem.:

- (3) *vācu vārdkopās vācu valoda, vācu literatūra*

Līdzīgs ģenitīveņu rašanās skaidrojums dots arī „Latviešu valodas gramatikā”, kur norādīts, ka attiecīgās formas atraujas no locījumu paradigmas un pārtop par nelokāmiem vārdiem (Smiltnece 2013, 369). Šajā gadījumā uzmanība pievērsta vārdiem, kas ne vienmēr ietilpst raksta sākumā minētajos ģenitīveņu tipos. Uz šādu ģenitīveņu grupu, kurā citu starpā ietilpst ģenitīva formā sastinguši lietvārdi, uzmanību vēršis arī terminologs Aldis Lauzis (2006, 27), norādot, ka tā ir plašāka, nekā pieņemts uzskatīt, un ka tajā ietilpst arī, piem., šādi vārdi:

- (4) *padomju ‘padomisks’, latviešu (angļu-latviešu vārdnīca), valsts (vides valsts ministrs)*

Leksikalizēšanās teorijas kontekstā svarīgi, ka šādos gadījumos – ja attiecīgos vārdus uzlūko par ģenitīveņiem – vārdforma, pārveidojoties tās nozīmei, kļūst par jaunu leksēmu. Cits šāda leksikalizēšanās veida uzskatāms piemērs ir dažādu vārdšķiru vārdu gramatisko formu pārtapšana par apstākļa vārdiem, kas vērojama gan latviešu, gan arī citās valodās, piem.:

- (5) latv. *skriešus* < darbības vārda *skriet* tagadnes divdabja forma (Kalnača 2008, 250)
- (6) v. *morgens* ‘no rīta, rītos’ < lietvārda *der Morgen* ‘rīts’ vienskaitļa ģenitīva forma (Paraschkewow 2004, 227)

Emīlija Soida (1976, 194), skatot ģenitīveņu rašanos saistījumā ar adverbēšanos, norādījusi, ka abu procesu starpā vērojamas dažas paralēles, bet kā atšķirīgo minējusi to, ka „[a]dverbēšanai tiek pakļautas gatavas, valodā jau ilgi funkcionējušas vārdformas. Turpretī ģenitīveņu formants tiek pievienots no jauna darinātam celmam, kas tādā morfoloģiskā sastāvā parasti nav pārstāvēts nevienā lokāma vārda paradigmā”. Kā liecina citētais pētījums, te runa par diviem tradicionālajiem ģenitīveņu tiem, proti, par saliktajiem ģenitīveņiem un prepozīciju ģenitīveņiem, kas veidojušies no sintaktiskām konstrukcijām, piem.:

- (7) *trīsdimensiju* vārdkopā *trīsdimensiju skatuve* (Soida 1976, 159)
- (8) *starpstāvu* vārdkopā *starpstāvu pārsegums* (Soida 1976, 178)

Šajā gadījumā ģenitīveņu rašanās procesā var konstatēt otru leksikalizēšanās veidu – sintaktisku konstrukciju saplūšanu, rodoties leksēmai.

Skatot ģenitīveņus kā derivatīvas vienības, kurām izmantots jaundarināts celms, jeb kā vārdus, kuriem to rašanās brīdī ir tikai ģenitīva forma, E. Soida (1976) aprakstījusi gadījumus, kad no ģenitīveņiem bez papildu vārddarināšanas līdzekļiem laika gaitā izveidojas lokāms lietvārds. Tas ļauj runāt par pretējiem pārmaiņu procesiem, kas novēroti, analizējot ģenitīveņu rašanos un funkcionēšanu valodas sistēmā. Shematiski abus procesus – gan D. Nītiņas, gan E. Soidas aprakstīto – var attēlot šādi:

E. Soida (1976, 205–207), aprakstot otro procesu, analizējusi ģenitīveni *mūsdienu*, kas asimilējoties kļuvis par patstāvīgu nominatīvu vienību ar pilnu lietvārda daudzskaitļa formu paradigmu:

- (9) *mūsdienu*: *mūsdienas* (N.), *mūsdienu* (Ģ.), *mūsdienām* (D.) utt.

Attiecīgās pārmaiņas vārda lietojumā atspoguļojas arī vārdnīcās. „Latviešu valodas vārdnīcā” (vietnē *www.tezaurs.lv* pieejamā elektroniskā versija sagatavota pēc 1987. gada izdevuma) tas fiksēts kā nelokāms ģenitīvā lietojams vārds ar nozīmi ‘tāds, kas eksistē pašreizējā laikmetā, tāds, kas raksturīgs pašreizējam laikmetam’, savukārt „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (elektroniskā versija izstrādāta laikposmā no 2003. gada līdz 2014. gadam, pieejama vietnē *www.tezaurs.lv*) tas norādīts kā lokāms daudzskaitlī lietojams lietvārds ar nozīmi ‘pašreizējais laikposms, pašreizējais laikmets’, pēc slīpsvītras dodot tā ģenitīva formu *mūsdienu* ar nozīmes nianse skaidrojumu ‘saistīts ar šādu laikposmu, laikmetu; tāds, kas pastāv šajā laikposmā, laikmetā’.

Leksikalizēšanās teorijas kontekstā šādi gadījumi ir īpaši interesanti, jo vērojama divpakāpju leksikalizēšanās, t. i., sākotnēji, īstenojoties formālām, strukturālām un semantiskām pārmaiņām, vārdkopa *mūsu dienu* saplūduši saliktenī *mūsdienu*, kas lietots vienā vārdformā, resp., ģenitīvā, un vēlāk līdz ar pārmaiņām nozīmē ‘no vārdformas izveidojusies nominatīvi patstāvīga leksēma ar pilnu daudzskaitļa locījumu paradigmu’.

3. Ģenitīvs un citas locījumu formas

Iepriekš aplūkotais (9) piemērs aktualizē jautājumu par iespējamo ģenitīveņa statusa maiņu, proti, vai ģenitīvenis par tādu uzlūkojams arī tad, ja no tā leksikalizācijas ceļā izveidojies lokāms lietvārds.

Jānis Kušķis (1976, 134) pētījumā par ģenitīveņu tipiem pēc plaša salikto ģenitīveņu uzskaitījuma norādījis: „Var rasties par dažu minēto vārdu šaubas, vai tas ir ģenitīvenis. Tomēr fakts, ka citi locījumi periodikā nav konstatēti, ļauj tos uzskatīt par ģenitīveņiem, neizslēdzot iespēju, ka dažiem vārdiem var rasties arī citu locījumu formas, un šādā gadījumā ģenitīvenis pārvērstos par parastu saliktu lietvārdu.” Arī D. Nītiņa (2014, 169) minējusi, ka gadījumos, ja pastāv citas locījumu formas (piem., gan *mūsdienu*, gan *mūsdienas* un *mūsdienās*), “šādi pēc formas un funkcijas ģenitīveņiem līdzīgi vārdlietojumi īsti par tādiem nav atzīstami”. Pieņemot šādu pieeju, kas atbilst „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” dotajai ģenitīveņu definīcijai, vairāki latviešu valodas aprakstos minētie ģenitīveņu piemēri uzskatāmi par diskutējamiem. Tālāk aplūkoti trīs šādi piemēri, kā lietojuma un nozīmju skaidrojumu avotus izmantojot dažādās elektroniskās vārdnīcās un terminu datubāzes, kā arī „Līdzsvaroto latviešu valodas tekstu korpusu” un citus interneta resursus.

(10) *ātrgaitas*

Vārds *ātrgaitas* kā ģenitīvenis minēts gan „Latviešu valodas gramatikā” (Smiltiece 2013, 368), gan senākos latviešu valodas aprakstos (sk., piem., Kušķis 1976, 134; Guļevska et al. 2002, 93). Arī vispārīgajās skaidrojošajās latviešu valodas vārdnīcās tas uzrādīts kā ģenitīvenis ar nozīmi ‘tāds, kam ir ātra gaita, liels darbības ātrums; tāds, pa kuru var braukt lielā ātrumā’ (sk. *www.tezaurs.lv*). Terminoloģiskos avotos, atspoguļojot iepriekš minētās nozīmes, vārds *ātrgaitas* kā ģenitīvenis fiksēts dažādās vārdkopās, bet dota arī vienskaitļa nominatīva forma:

- (10a) *ātrgaitas autostrāde, ātrgaitas stelles, ātrgaitas ceļš, ātrgaitas dzinējs, ātrgaitas josla, ātrgaitas lifts, ātrgaitas sūknis* u. c. (www.termini.lza.lv)
- (10b) *ātrgaita* (www.termini.lza.lv)

„Līdzsvarotajā latviešu valodas tekstu korpusā” sastopama tikai vienskaitļa ģenitīva forma, piem. (piemēri no www.korpuss.lv):

- (10c) *ātrgaitas autobusi, ātrgaitas internets, ātrgaitas savienojums*

Citi interneta resursi uzrāda arī retu lietojumu citās formās, piem. (resursi skatīti, izmantojot pārlūkprogrammu *Google*):

(10d) **nominatīvs**

Šāda ģeneratora priekšrocības ir ātrgaita, izejas jauda ..

instrumentālis

.. hidraulika ar ātrgaitu ..

lokātīvs

.. preparātus var pagatavot, ātrgaitā centrifugējot infekciozo alantoja šķidrumu ..

Vietnē www.periodika.lv elektroniski pieejamos materiālos vārds fiksēts laikposmā no 1925. gada līdz 2011. gadam, un vairums ir lietojumi vienskaitļa ģenitīvā, pavisam retos gadījumos – vienskaitļa nominatīvā, datīvā, akuzatīvā un lokatīvā.

Var secināt, ka vārds valodas praksē visbiežāk tiek lietots vienskaitļa ģenitīvā, kā tas atspoguļots arī vispārīgajās skaidrojošajās latviešu valodas vārdnīcās, bet samērā reto lietojumu citās locījumu formās balsta terminoloģiskos avotos dotā vienskaitļa nominatīva forma.

(11) **ilgtermiņa**

Arī vārds *ilgtermiņa* kā ģenitīvenis minēts gan „Latviešu valodas gramatikā” (Smiltiece 2013, 368), gan senākos latviešu valodas aprakstos (sk., piem., Kušķis 1976, 134; Guļevska et al. 2002, 95). Agrākajās vispārīgajās skaidrojošajās latviešu valodas vārdnīcās tas dots kā ģenitīvenis ar nozīmi ‘tāds, kam noteikts ilgs termiņš; tāds, kas paredzēts ilgākam laikam’, bet jaunākajā vārdnīcā norādīta arī vienskaitļa lokatīva forma: *ilgtermiņā* ‘ilgākā laika posmā’ (www.tezaurs.lv/mlvv). Terminoloģiskos avotos (www.termini.lza.lv; www.iate.europa.eu) vārds dažādās vārdkopās sastopams vienskaitļa ģenitīva formā, piem.:

- (11a) *ilgtermiņa aprūpe, ilgtermiņa parāds, ilgtermiņa vīza*

„Līdzsvarotajā latviešu valodas tekstu korpusā” tas visbiežāk konstatējams vienskaitļa ģenitīva formā, retāk – lokatīva formā, piem.:

(11b) **ģenitīvs**

ilgtermiņa aktivitātes, ilgtermiņa attiecības, ilgtermiņa attīstība

lokātīvs

.. plānot savu darbību ilgtermiņā .. (www.korpuss.lv)

Citi interneta resursi rāda lietojumu arī citās vienskaitļa un pat daudzskaitļa locījumu formās, piem.:

(11c) **vienskaitlis**

nominatīvs

.. *stabilitāte un ilgtermiņš* ..

datīvs

.. *stabilitāte ilgtermiņam*

instrumentālis

.. *problēmas ar ilgtermiņu* ..

daudzskaitlis

nominatīvs

.. *ilgtermiņi vienmēr ir biedējoši* ..

datīva/instrumentāļa forma (prievārda savienojumā)

.. *runa ir par ilgtermiņiem*

Vietne www.periodika.lv ļauj ieskatīties vārda lietošanas praksē kopš 1894. gada: sākotnēji tas sastopams vienskaitļa un daudzskaitļa ģenitīvā, vēlāk parādījušies arī citi locījumi, no kuriem, šķiet, dominē vienskaitļa lokatīvs.

Var secināt, ka gan vārdnīcas, gan valodas prakse bez ģenitīva uzrāda lietojumu arī citās locījumu formās, īpaši lokatīvā.

(12) **pirmsskolas**

Vārds *pirmsskolas* kā ģenitīvenis analizēts „Latviešu valodas gramatikā” (Vulāne 2013, 219), kā arī citos gramatikas aprakstos (sk., piem., Kalme, Smiltnece 2001, 114; Guļevska et al. 2002, 95). Jaunākajā skaidrojošajā vārdnīcā tas uzrādīts kā ģenitīvenis ar nozīmi ‘tāds, kas pastāv, noris, pirms bērns sāk mācīties vispārīgglītojošajā skolā’. Arī terminoloģiskās vārdnīcas rāda ģenitīveni dažādās vārdkopās, piem.:

(12a) *pirmsskolas iestāde, pirmsskolas pedagoģija, pirmsskolas periods, pirmsskolas vecums* (www.termini.lza.lv)

Vietnē www.periodika.lv fiksēti vienskaitļa ģenitīva formas *pirmsskolas* lietojumi kopš 1913. gada, bet visai drīz vārds parādījies arī citos locījumos, piem., daudzskaitlī:

(12b) **daudzskaitlis**

akuzatīvs

.. *ierīkot pirmsskolas*

lokativs

.. *lasīt un rakstīt jau pirmsskolās*

Ar pārlūkprogrammu *Google* iegūtie rezultāti apliecina vārda *pirmsskola* lietošanu dažādu locījumu formās arī šobrīd:

(12c) vienskaitlis**nominatīvs***privātā pirmsskola "CreaKids"***datīvs***metodiskie materiāli pirmsskolai***lokatīvs***žurnāls "Pirmsskolā"**Galvenais bērna darbības veids pirmsskolā ir rotaļa ..*

Var secināt, ka vārdnīcās fiksēts ģenitīvenis, bet praksē līdzās vienskaitļa ģenitīva formai diezgan plaši lietotas arī citas locījumu formas.

Izmantojot pieeju, kura balstīta uz citu locījumu formu parādīšanos kā ģenitīveņa pastāvēšanas beigu kritēriju, būtu jāatzīst, ka vārdi *ātrgaitas, ilgtermiņa, pirmsskolas* vairs nav uzlūkojami par ģenitīveņiem, jo šobrīd valodas praksē sastopamas arī citas locījumu formas, sk. vārdus *ilgtermiņš* (11c) piemērā un *pirmsskola* (12c) piemērā.

Secinājumi

Ģenitīveņu gadījumā skaidri redzamas leksikalizēšanās procesam raksturīgās iezīmes: no gramatiskās sistēmas elementiem – vārdformām un vārdu savienojumiem jeb sintaktiskām konstrukcijām – rodas leksiskās sistēmas elementi, t. i., leksēmas, un kā pavadprocess vērojamas pārmaiņas gan formas, gan semantikas ziņā. Ģenitīveņi, kas radušies, saplūstot vārdu/vārdformu savienojumiem, dažkārt ļauj īstenoties divpakāpju leksikalizācijai.

No vārda tikai vienā gramatiskajā formā resp. ģenitīveņa leksikalizēšanās ceļā var rasties leksēma ar visiem pārējiem locījumiem (turklāt abos skaitļos). Rakstā sīkāk analizētie ģenitīveņi (sk. (10), (11) un (12) piemēru) liecina, ka, parādoties pilnai locījumu paradigmai, no ģenitīva formas ir izveidojies lietvārds ar dažādām šai vārdšķīrai raksturīgām sintaktiskām funkcijām. Šādos gadījumos, visticamāk, vairs nav pamata runāt par kādiem nelokāmiem lietvārdiem, kam ir tikai vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīva forma un ko parasti lieto tikai apzīmētāja funkcijā.

Ģenitīveņu aplūkojums sasaistē ar leksikalizēšanās teoriju turpmākos pētījumos vēl padziļināms, papildus skatot, kādi ģenitīveņi var leksikalizēties, radot lokāmus lietvārdus, un kādi ne; kuras attiecīgo lokāmo vārdu locījumu formas parādās vispirms vai visbiežāk.

Avoti

1. www.iate.europa.eu
2. www.korpuss.lv
3. www.periodika.lv
4. www.termiņi.lza.lv
5. www.tezaurs.lv

Literatūra

1. Blank, Andreas. 2001. Pathways of lexicalization. *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. 2. Berlin: Walter de Gruyter, 1596–1608.
2. Brinton, Laurel, Traugott, Elizabeth Closs. 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge University Press.
3. Guļevska, Dainuvīte et al. 2002. *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata*. Rīga: Avots.
4. Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePa.
5. Kalnača, Andra. 2008. Gramatizēšanās un reanalīzes attieksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 12(1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 250–258.
6. Kalnača, Andra. 2012. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās attieksmes. *Valoda: nozīme un forma 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 17–24.
7. Kušķis, Jānis. 1976. Ģenitīveņu tipi. *Valodas sistēma. Zinātniskie raksti*. 259. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 121–147.
8. Lauzis, Aldis. 2006. Ģenitīveņa un lietvārda ģenitīva robežšķirtne. *Valodas struktūra un valodas vienību funkcijas. J. Endzelīna 133. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 27.
9. Matthews, Peter H. 2007. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
10. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
11. Nītiņa, Daina. 2014. Ģenitīveņi (Ģenitīvs kā nelokāma vārdforma latviešu valodā). *Ne tikai gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 163–172 [pirmpublicējums – 1994.].
12. Ozols, Arturs et al. 1967. Salikteņi ar vien- pirmajā daļā. *Latviešu valodas apcerējumi*. 9. A sēj. *Zinātniskie raksti*. 60. Rīga: Zvaigzne, 251–275.
13. Paraschkewow, Boris. 2004. *Wörter und Namen gleicher Herkunft und Struktur: Lexikon etymologischer Dubletten im Deutschen*. Berlin: Walter de Gruyter.
14. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
15. Smiltņiece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.
16. Soida, Emīlija. 1974. Ģenitīveņi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10. Rīga: Liesma, 114–128.
17. Soida, Emīlija. 1976. Sintaktiskas cilmes atributīvie ģenitīveņi. *Valodas sistēma. Zinātniskie raksti*. 259. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 148–210.
18. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

The descriptions of the so-called *ġenitīveņi* (indeclinable genitive forms of nouns, used attributively) in Latvian usually stress their productive character, thus proving their permanent importance as an object of research. In this article they are analyzed within the framework of the theory of lexicalization. The key aim is to distinguish the possible ways of lexicalization regarding the indeclinable genitives.

From a structural point of view, Latvian linguists traditionally distinguish two types of indeclinable genitives: 1) compound indeclinable genitives, and 2) prepositional or prefixal indeclinable genitives. Taking into account their form, semantics and syntactical functions, they are usually described as having the features of various parts of speech, but are defined as nouns that only have the singular or plural genitive case form, and are normally used as attributes.

Considering lexicalization as a process of change whereby a language unit – either syntactic construction or word formation – acquires new formal, structural and semantic properties, and as to the transition of grammatical elements into the lexical system, we might say that the indeclinable genitives present two types of lexicalization: 1) a case form or word formation > lexeme, e.g. when the archaic Latvian noun *vāci* ('the Germans') took the genitive form *vācu* ('of the Germans') and later became an indeclinable genitive *vācu* ('German'); 2) word combination or syntactic construction > lexeme, e.g., the genitive collocation *mūsu dienu* ('of our days') became an indeclinable genitive compound *mūsdienu* ('contemporary').

Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā

Verb varēt 'can' modal semantics and functions in Latvian

Anete Daina

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: anetedaina@inbox.lv

Daudzās Eiropas un citās valodās, īpaši ģermāņu valodās, aktuāli ir pētījumi par modalitāti un modālajiem darbības vārdiem, kamēr latviešu valodniecībā šajā jomā pētījumu apjoms nav tik plašs. Šī iemesla dēļ darbā izvirzīts mērķis izpētīt vienu no latviešu valodas modālajiem darbības vārdiem – darbības vārdu *varēt*, tā modālo semantiku un funkcijas latviešu valodā. Lai sasniegtu šo mērķi, aplūkota teorētiskā literatūra par modalitāti un modālajiem darbības vārdiem, to izpratni latviešu, angļu un citās valodās; ekscerpēti un analizēti piemēri ar darbības vārda *varēt* lietojumu, nosakot darbības vārda *varēt* morfoloģiskās pazīmes un modālās nozīmes. Pētījuma gaitā noskaidrots, ka darbības vārds *varēt* latviešu valodā var tikt lietots visās gramatiskajās formās, ar infinitīvu vai bez tā, kā arī epistēmiskajā un deontiskajā modalitātē, izsakot šādas modālās nozīmes: pieņēmums, ironija, objektīva nepieciešamība, ieteikums, atļauja, norādījums, pamudinājums, prasība. Modālās nozīmes iespaido konteksts un darbības vārda izteiksme.

Atslēgvārdi: modalitāte, modālais darbības vārds, modālā nozīme, gramatiskā kategorija, funkcija.

Modalitāte valodniecībā aprakstīta dažādi, taču galvenā atziņa ir tā, ka modalitāte parāda teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu vai situācijas norisi. Modalitāti var izteikt daudzveidīgi – ar runas intonācijas palīdzību, partikulām, iespraudumiem, darbības vārda izteiksmēm, modāliem darbības vārdiem u. c. (Skujiņa 2007, 236).

Latviešu valodā tradicionāli tiek runāts par epistēmisko modalitāti un deontisko modalitāti, taču citās valodās izšķir vēl citus modalitātes paveidus, kā, piem., dinamisko modalitāti, bulētisko modalitāti, teleoloģisko modalitāti u. c. (Palmer 2001, 8–9; von Fintel 2006, 2). Epistēmiskā modalitāte norāda uz teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, izsakot nepieciešamību, iespējamību, varbūtību (Skujiņa 2007, 107), savukārt deontiskā – uz teksta autora attieksmi pret situācijas norisi, izsakot pavēli, aizliegumu, ieteikumu (Skujiņa 2007, 84). Atšķirība starp abiem modalitātes veidiem vērojama arī no personas iesaistīšanās aspekta, resp., epistēmiskās modalitātes gadījumā teksta autors tikai izsaka viedokli par kādu iespējamu notikumu, bet nespēj to kontrolēt vai ietekmēt, kamēr deontiskās modalitātes gadījumā tam ir kontrole pār veicamo darbību (Quirk, Greenbaum

1972, 219). Deontiskās modalitātes galvenā pazīme ir teksta adresāta ietekmēšana. Izmantojot deontisko modalitāti, teksta autors ne tik daudz izvērtē konkrēto situāciju un apstākļus, bet vairāk akcentē tieši pašu veicamo darbību, kas tiek izteikta ar darbības vārda izteiksmēm vai modālajiem darbības vārdiem (Kalviša 2008, 7).

Runājot par modalitāti, jāaplūko arī konteksts, jo tas lielā mērā nosaka, kāda modalitāte konkrētajai vienībai konkrētā situācijā piemīt. Uz to norāda arī Andra Kalnača (2001, 176–186) – „konteksta iespaidā gramatiskajām formām var atšķirties formālais un jēdzieniskais saturs, respektīvi, gramatiskās nozīmes, kas ietvertas formā, norāda uz vienu semantiku, bet reālais konteksts – uz citu”. Turklāt vienai gramatiskajai formai atkarībā no konteksta var piemist gan epistēmiskā, gan deontiskā modalitāte (Swanson 2008, 4), kas novērojams arī latviešu valodā modālo darbības vārdu lietojumā.

Par darbības vārda modalitāti var spriest pēc darbības vārda izteiksmes un pēc modāliem darbības vārdiem, kas teikumā tiek lietoti modificētāja funkcijā. Modificētāji ir palīgnozīmē lietoti darbības vārdi, kas piesaistās darbības vārda nenoteiksmei, veidojot saliktu izteicēju vai galveno locekli un piešķirot tam modālu (piem., *nekādas automātiskas darbības nevar būt pieņemamas* (www.delfi.lv)), fāzes (piem., *Marija beidza skatīties filmu tikai plkst. 2.00*) vai izpausmes veida, konkrētāk – nejaušības (piem., *Viņiem izdevās pagūt laikā uz lekcijas sākumu*) nozīmi (Skujiņa 2007, 237; Ivulāne 2012, 78). Modificētāji radušies, gramatizējoties patstāvīgam darbības vārdam, tāpat tie uzskatāmi par gramatiskiem vārdiem, tomēr tie var piešķirt patstāvīgam vārdam semantisku niansi (Pick 2009, 80; Ivulāne 2012, 78).

Kā viens no pirmajiem par modālajiem darbības vārdiem latviešu valodā rakstījis Jūlijs Kārklīšs darbā „Infinitīva sintaktiskās potences” (1976). Autors modālos darbības vārdus daļēji iedala sintaktiski nepatstāvīgu jeb relatīvas nozīmes vārdu grupā, resp., tie ir vārdi ar atvērtu semantiku, to jēga ne vienmēr ir saprotama bez konteksta (Kārklīšs 1976, 24–25). Taču tālāk J. Kārklīšs raksta, ka daļēji tie uzskatāmi arī par „saitiņverbiem”, kuru pamatfunkcija ir veidot analītiskas konstrukcijas. Tāpat J. Kārklīša (1976, 32) izpratnē modālie darbības vārdi ir kā starposms starp relatīvas nozīmes darbības vārdiem un „saitiņverbiem”. Tālāk J. Kārklīšs (1976, 25) min, ka relatīvas nozīmes vārdi (atšķirībā no absolūtas nozīmes vārdiem) vienmēr piesaista noteiktā formā pievienotus locekļus, bez kuriem tie konsituatīvi nesaistītās konstrukcijās nemēdz tikt lietoti. Modālo darbības vārdu gadījumā tas ir infinitīvs (Skujiņa 2007, 237; Ivulāne 2012, 78).

J. Kārklīšs (1976, 65–66) šķir piecas modālo darbības vārdu grupas:

- 1) darbības vārdi, kas izsaka prasmi, paražu, spēju, iespēju vai tām ko pretēju (piem., *drīkstēt, jaudāt, mēgt, spēt, varēt* u. c.);
- 2) darbības vārdi, kas izsaka nodomu, gribu, tieksmi, gatavošanos (piem., *censties, gatavoties, grasīties, gribēt(ies), mēģināt, vēlēties* u. c.);
- 3) darbības vārdi, kas izsaka nevēlēšanos, nepatiku, vilcināšanos (piem., *kaunēties, kavēties, liegties, vilcināties, derties, riebties* u. c.);
- 4) darbības vārdi, kas izsaka nenovēršamību, vajadzību (piem., *(pie)nākties, vajadzēt* u. c.);
- 5) darbības vārdi ar nozīmi ‘vairīties’ (piem., *baidīties, kaunēties, vairīties* u. c.)

„Latviešu valodas gramatikā” (2013) šķirtas četras modālo darbības vārdu grupas. Pamatā tās ir tādas pašas kā J. Kārkliņam, izņemot pēdējo grupu (darbības vārdi ar nozīmi ‘vairīties’), kas netiek šķirta (Ivulāne 2013, 469).

Kā redzams, gan J. Kārkliņš, gan Baiba Ivulāne „Latviešu valodas gramatikā” modālos darbības vārdus iedala vairākās grupās, taču, kā to atzīst J. Kārkliņš, – nav iespējams skaidri apgalvot, ka „visi verbi, kas attiecināmi uz pieminētajām verbu semantiskajām grupām, vienādā mērā kvalificējami kā modāli verbi” (Kārkliņš 1976, 66–67). Par to raksta arī Baiba Ivulāne (2010, 32), minot, ka latviešu valodniecībā būtu nepieciešams veikt plašākus modālo darbības vārdu pētījumus, jo ne vienmēr var skaidri noteikt, vai darbības vārds ir modāls vai nav.

Latviešu valodas modālo darbības vārdu pētniecībai pievērsies arī Aksels Holvūts (*Axel Holvoet*), skaidrojot, cik lielā mērā latviešu valodā var runāt par modālajiem darbības vārdiem. Kā svarīgu faktu A. Holvūts (2007, 129) min to, ka ne slāvu, ne baltu valodās modālajiem darbības vārdiem nav izteiktu un nepārprotamu morfoloģisku un morfosintaktisku pazīmju, kas tos nošķirtu no pārējiem darbības vārdiem. Viņš norāda, ka vienīgais nepārprotamais darbības vārds, kuru var uzskatīt par modālu, ir *varēt* (angļu val. *can, be able*), tomēr kopumā skaidri norobežot modālos darbības vārdus latviešu valodā nav iespējams (Holvøet 2007, 43, 152). Arī ungāru, franču, itāļu u. c. valodās ir šāda situācija, proti, nav nepārprotamas modālo darbības vārdu sistēmas (sk., piem., Pietrandrea 2005, 12–13; Körtvély 2009, 404).

Tāpat modālie darbības vārdi pamatā ir patstāvīgi darbības vārdi, tomēr attiecīgā kontekstā tie kļūst par palīgnozīmē lietotiem darbības vārdiem (Ivulāne 2012, 78). Modālie darbības vārdi radušies, gramatizējoties patstāvīgam darbības vārdam, tomēr, tā kā tie ir tikai daļēji desmantizējušies, tie patstāvīgajam vārdam (šajā gadījumā infinitīvam) var piešķirt semantisku niānsi un modalitāti, tāpat to palīgnozīme ir ne tikai gramatiska, bet arī semantiska (Ivulāne 2010, 32; 2012, 78).

No gramatiskās palīgnozīmes aspekta skatoties, modālais darbības vārds ir tas, kas norāda uz konstrukcijas personu, laiku, kārtu un izteiksmi, jo nenoteiksme šīs funkcijas nespēj veikt. Modālajam darbības vārdam *varēt* ir pilna personas formu paradigma (sk. 1. tabulu).

vsk. 1. pers.	<i>Nepērc neko, ko <u>varu</u> tev aizvest.</i> (RL 12.2012., 43) ¹
vsk. 2. pers.	<i>Vai tu <u>vari</u> nolasīt savu dzejoli „Viens putniņš dzied”?</i> (RL 12.2012., 48)
vsk. 3. pers.	<i>Tētis bija partijas vecis, viņš jau <u>varēja</u> daudz ko nokārtot.</i> (RL 12.2012., 41)
dsk. 1. pers.	<i>Nu – kaut vai tas, ka mēs <u>nevaram</u> atrast risinājumu, kā bērņus kopā uz skolu aizgādāt [..].</i> (RL 09.2010., 22)
dsk. 2. pers.	<i>Vēl <u>varējāt</u> varbūt kādu mūķeni uzaicināt vadošā amatā, lai ievēd kārtību valstī, kur „žurkas pa galdu danco”.</i> (www.apollo.lv)
dsk. 3. pers.	<i>Viņi <u>var</u> pieaicināt ekspertus vai speciālistus un ir par tiem atbildīgi.</i> (K)

1. tabula. Darbības vārda *varēt* personas formu piemēri¹

¹ Šeit un turpmāk piemēri sniegti oriģinālrakstībā.

Tas var tikt lietots gan vienkāršajās laika formās, gan saliktajās laika formās (sk. 2. tabulu).

VT	<i>Un tiks arī kādā siltā vietīnā, jo tomēr kā nekā savs čoms, ar iztikas minimumu taču šis „speciālists” <u>nevar</u> izdzīvot. (www.apollo.lv)</i>
VP	<i>[..] kas, kā jau <u>varēja</u> paredzēt, noveda pie pieprasījuma samazinājuma un sekojoša ekonomikas krituma. (RL 12.2012., 11)</i>
VN	<i>Ir ļoti maz ticams, ka Nacionālā bibliotēka saviem spēkiem vien <u>varēs</u> izveidot izcilas elektroniskas mācību grāmatas [..]. (RL 09.2010., 17/18)</i>
ST	<i>Ikkatrs kādreiz <u>ir varējis</u> pieķert sevi noskatāmieš uz leduspuķēm loga rūtīs, bet vien retais <u>ir vēlējis</u> to iemūžināt. (www.google.lv)</i>
SP	<i>Šodien Zane padarīja darbus, ko vakar <u>nebija varējusi</u> padarīt.</i>
SN	<i>Ja šī tipa cilvēks <u>būs varējis</u> sevi realizēt dzīvē, tad tā būs atdeve priekš citiem, ja nē, tad atdeve, lai saņemtu par to iekšējo piepildījumu. (www.google.lv)</i>

2. tabula. Darbības vārda *varēt* laika formu piemēri darāmajā kārtā

Darbības vārds *varēt* var tikt lietots gan darāmajā kārtā (to var redzēt iepriekšējos piemēros), gan ciešamajā kārtā, lai gan lietojums ciešamajā kārtā ekscerpētajā materiālā sastopams retāk, turklāt tikai saliktās tagadnes un pagātnes laika formās (sk. 3. tabulu).

ST	<i>Extremā šos izmērus <u>ir varēts</u> dabūt jau pēdējos desmit gadus. Protams ne jau rudenī kad viss <u>ir izpirkts</u>. (www.google.lv)</i>
SP	<i>Un Soņai, kas internetā pazuda pirmajās minūtēs, <u>vēl visas dienas garumā bija varēts</u> iegādāties biļetes uz septembra izrādēm. (www.google.lv)</i>

3. tabula Darbības vārda *varēt* salikto laika formu piemēri ciešamajā kārtā

Darbības vārds *varēt* var tikt lietots arī īstenības, vēlējuma, atstāstījuma, vajadzības un pavēles izteiksmē, kā to varēs redzēt turpmāk rakstā analizētajos piemēros.

No semantiskā aspekta raugoties, kā jau tika minēts iepriekš, modālie darbības vārdi niansē nenoteiksmes izteikto nozīmi. Nenoteiksme nosauc darbību, ko modālais darbības vārds precizē. Piem., teikums *es varu lasīt* bez modālā darbības vārda izskatītos šādi – *es lasu* (šāds salīdzinājums ir iespējams, jo teikumi ar modālu darbības vārdu un bez tā uzskatāmi par viena sintaktiska modeļa dažādām semantiskām realizācijām (Lokmane 2002, 172; Ivulāne 2010, 33)), jo nosauc darbību, kura norisinās konkrētajā brīdī, savukārt, iesaistoties modālajam verbam *varēt*, tas norāda, ka darbība ir tikai iespējama vai ka teiktā autors ir spējīgs/prot lasīt, bet darbība netiek veikta pašreiz.

Modālais darbības vārds *varēt* ir vispārinātas nozīmes vārds, kas var būt iederīgs gandrīz vai katrā semantisko attieksmju tipā (Kārklīšs 1976, 66). „Latviešu valodas vārdnīcā” darbības vārdam *varēt* ir dotas četras nozīmes:

- 1) būt tādām, kas spēj (ko darīt); būt iespējamam;
- 2) būt tādām, kam piemīt īpašības, kuras nodrošina kādu norisi, procesu (par priekšmetiem, vielām u. tml.). Piem.,

(1) *Automobilis var attīstīt lielu ātrumu;*

- 3) būt tādām, kas ir nekaitīgs, noderīgs kādam nolūkam; pastāvēt apstākļiem, kuros (kas) ir pieļaujams, vēlams. Piem.,

(2) *Šo ūdeni var dzert;*

- 4) drīkstēt (Guļevska et al. 2006, 1151).

Lai gan vārdnīcā minētas četras nozīmes, vairāk tiek runāts par trim – spēju, iespējamību (raksta autore iesaka šķirt šīs nozīmes) un *varēt* lietojumu darbības vārda *drīkstēt* nozīmē (resp., atļaujas izteikšana), jo minētā otrā un trešā nozīme būtībā izsaka to pašu spēju/iespējamību, resp., *automobilis ir spējīgs / ar automobili ir iespējams attīstīt lielu ātrumu* un *ūdeni ir iespējams dzert*.

Galvenā modālā nozīmē, ko verbs *varēt* piešķir darbībai, uz kuru tas attiecas, ir iespējamības un spējas nozīme, t. i., vai nu darbība ir iespējama vai ne (piem., *Kas kārtējo reizi ir safkisēts, var palasīties* [A. D. – ir iespējams palasīties] *te www.mirc.co.uk*. (K)) un vai nu persona ir spējīga veikt konkrēto darbību vai nav (piem., *Žēl, ka man tik pašvaki ar lietuviešu valodu, varu pabļaut* [A. D. – esmu spējīgs/spēju pabļaut] *līdzī tikai East Europe Ska un tamlīdzīgi [..]* (K)). Konteksta un izteiksmes iespaidā darbības vārds *varēt* var izteikt arī citas modālās nozīmes, taču nezaudējot saikni ar tā leksisko nozīmi. Tālāk rakstā tiks aplūkots modālā darbības vārda *varēt* lietojums epistēmiskajā un deontiskajā modalitātē, novērojot, kādas modālās nozīmes tas izsaka un cik lielā mērā to ietekmē izteiksme, kādā modālais darbības vārds *varēt* lietots.

Epistēmiskajā modalitātē īstenības izteiksmē visizplatītākais teksta autora paustais vērtējums, izmantojot modālo darbības vārdu *varēt*, ir **pieņēmums**. Šādu *varēt* lietojumu lielā mērā nosaka šī darbības vārda semantika. Kā tika minēts iepriekš, pirmā no darbības vārda *varēt* nozīmēm „Latviešu valodas vārdnīcā” ir iespējamības nozīme, resp., ‘būt iespējamam’ (Guļevska et al. 2006, 1151), un iespējamība ir saistīta arī ar pieņēmuma izteikšanu. Piem., ja kāda darbība tiek uzskatīta par iespējamu, tātad tiek pieņemts, ka tā norisināsies, taču pastāv arī iespēja, ka tomēr ne. Līdz ar to savā ziņā šeit vēl bez pieņēmuma var runāt arī par autora izteiktām šaubām, piem.,

(3) *slikti vai labi, tas viss ir salīdzinoši. tikai ļoti žēl, ka varēja viss būt daudz labāk.* (www.tvnet.lv)

(4) *[..] ja mēs pēkšņi pārdomājam iestāties eiro, tas var būt pietiekošs iemesls, lai izslēgtu mūs no EU – jo mēs apņemamies ieviest eiro, kad prasījām atļauju iestāties.* (www.delfi.lv)

(5) *Var būt, ka mērķaktīvis un pāvs kādā svešā simbolu vārdnīcā arī kaut ko nozīmē [..]* (RL 09.2010., 56)

Tā trešajā piemērā izteiktā doma uzskatāma par pieņēmumu, jo autors nevar droši spriest par pagātni un skaidri zināt, vai kaut kas būtu tagad labāk, ja notikumi būtu norisinājušies citādi. Ceturtajā piemērā tiek spriests par varbūtējiem notikumiem – ja piemērā minētās prasības netiks īstenotas, teksta autors izsaka iespēju (t. i., pieņem), ka īstenosies tālāk tekstā minētās sekas. Savukārt piektajā piemērā tiek izteikts pieņēmums, kas, atšķirībā no trešajā un ceturtajā piemērā izteiktā, var būt vai nu pierādāms, vai arī apgāzams. Šajā piemērā teksta autors izsaka pieņēmumu, jo viņam nav nepieciešamās informācijas par tēmu, taču konteksts rāda, ka to ir iespējams pārbaudīt – var aplūkot dažādas simbolu vārdnīcas, lai pārliecinātos par autora pieņēmuma pareizību.

Otra vizizplatītākā teksta autora paustā attieksme ir **ironija**, piem.,

- (6) *Strupceļš vispirms ir sācies ar nekvalitatīvu likumdošanu. nebija un nav uzraudzības banku biznesā, bankas var izlaupīt paši īpašnieki un politiķi, bet zaudējumus jāsedz no budžeta.* (www.apollo.lv)
- (7) *Un tagad varēs vēl krimināllietu ierosināt pret pacientiem kas kā pateicību ārstam būs sarūpējuši kaut ko natūrā vai iedevuši aploksnīti ar naudiņu, kuru valsts tā arī nevar samaksāt saviem ārstiem par pašizliedzīgo darbu savas valsts cilvēkiem valstij.* (www.tvnet.lv)

Sestajā piemērā var saskatīt ironizēšanu par negodīgu līdzekļu sadali, novelot atbildību uz konkrētām amatpersonām. Septīto piemēru var uzskatīt par ironizēšanu, jo tiek norādīts: tā kā valsts nespēj ārstiem samaksāt atbilstošu algu, tas liek pacientiem veikt neoficiālus maksājumus, lai gūtu labāku ārsta aprūpi. Tāpēc teksta autors ironizē, ka valsts varētu iedomāties pacientiem par to ierosināt arī krimināllietu. Turklāt, lai gan galvenā šeit ir ironizēšana, šajos piemēros aizvien jūtama ir arī pieņēmuma klātbūtne. Var teikt, ka šie gadījumi ir ironiski pieņēmumi. Pēc autore domām, pieņēmums arvien ir aktuāls darbības vārda *varēt* semantikas ietekmē. Kā tika minēts iepriekš, *varēt* iespējamības nozīme ir tuva pieņēmuma izteikšanai.

Līdzīgi kā īstenības izteiksmes gadījumā, arī vēlējuma izteiksmē modālais darbības vārds *varēt* biežāk lietots, lai izteiktu **pieņēmumus**. Spēju izteikt pieņēmumu ar darbības vārdu *varēt* pastiprina arī vēlējuma izteiksmes semantika – darbības vārds vēlējuma izteiksmē nosauc darbību, kura zināmos apstākļos var realizēties vai ir vēlama. Vēlamā darbība var būt gan nepiepildāma, gan iespējama (Ahero et al. 1959, 610; Paegle 2003, 116), piem.,

- (8) *Masāžas salonu varbūt viņa vadīt varētu, bet Rīgas domē viņa pat līdz sliekšnim netiks.* (www.apollo.lv)
- (9) *Tie, kas atceras komunistu laikus, kad revolūcijas kārtējā gadadienā krastmala bija pilna ar furāžkām līdz pat horizontam, varētu būt vilušies.* (RL 12.2012., 9)

Astotajā piemērā teksta autors uzskata, ka persona, kas tiek apspriesta, būtu spējīga vadīt masāžas salonu, taču, tā kā viņš nevar būt par to pārliecināts (to neļauj loģiskais spriedums, resp., neviens nevar būt pilnīgi drošs par cita spējām, kā arī darbības vārda *varēt* semantika), izteiktā doma uzskatāma par pieņēmumu. Devītais piemērs liecina par pieņēmumu, jo teiktā autors izsaka savas domas par

citū cilvēku sajūtām, bet cita sajūtas ir parādība, ko cilvēks no malas nevar droši zināt, paredzēt.

Tāpat kā īstenības izteiksmes gadījumā, ar modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē var paust **ironiju**, taču šāds lietojums ekscerpētajos piemēros sastopams retāk nekā īstenības izteiksmē, piem.:

- (10) *Pa personālā Mercedes logu un ar solīdu pensiju dzīve tiešām varētu neizskatīties kā bēdu ieleja, bet ne jau no labas dzīves pēdējos četros gados no Latvijas ir aizbēguši ap 350 tūkstošiem iedzīvotāju. (www.tvnet.lv)*
- (11) *Kārtējais pasūtījuma raksts lai varētu sevi ik pa laikam paslavēt. (www.delfi.lv)*

Desmitajā piemērā tiek ironizēts par materiāli labāk nodrošinātiem cilvēkiem, kas nespēj objektīvi novērtēt pašreizējo ekonomisko situāciju valstī, bet raugās tikai no sava subjektīvā viedokļa – ja pašam nenākas saskarties ar naudas grūtībām, tad tiek pieņemts, ka citiem arī ne. Vienpadsmitajā piemērā ironizēts par to, ka sabiedrība nevērtē pozitīvi konkrēto personu, uz kuru attiecas teiktais, tāpēc viņš/-a pats/-i mākslīgi uztur savu slavu.

Arī šajos piemēros, līdzīgi kā īstenības izteiksmes gadījumā, manāma pieņēmuma klātbūtne iepriekš minēto iemeslu dēļ.

Darbības vārds vajadzības izteiksmē nosauc darbību, kas, pēc runātāju domām, ir nenovēršami realizējama vai ko vajag realizēt (Ahero et al. 1959, 615; Paegle 2003, 118). Darbības vārds *varēt* vajadzības izteiksmē pauž epistēmisko modalitāti, ja tiek izteikta **objektīva nepieciešamība** spēt kaut ko veikt vai kaut kam būt iespējamam, tātad atkal sasaucas izteiksmes semantika ar darbības vārda *varēt* leksisko nozīmi. Pirmkārt, sastopami piemēri, kuros pausta objektīva nepieciešamība kaut ko spēt veikt:

- (12) *Jauna, sadzīves samocīta sieviete, kurai jāvar izturēt. (K)*
- (13) *Mēs lielāko daļu nomodā pavadītā laika ziedojam darbam. Tātad tieši darbā mums ir jāvar sasniegt dzīvē izvirzītos mērķus. (K)*

Minētajos piemēros teksta autors izsaka konstatējumu par kādu nepieciešamu darbību, balstoties uz objektīviem iemesliem. Tā divpadsmitajā piemērā pausta objektīva nepieciešamība spēt izturēt, ko nosaka nevis teksta autors, bet gan piemērā minētās sievietes dzīves apstākļi. Trīspadsmitajā piemērā izteikta objektīva nepieciešamība spēt sasniegt dzīvē izvirzītos mērķus darbā, balstoties uz apgalvojumu, ka cilvēks lielāko daļu savas dzīves pavada tieši darbā.

Otrkārt, ekscerpētajā materiālā sastopami piemēri, kuros izteikta objektīva nepieciešamība kaut kam būt iespējamam:

- (14) *[...] mācības aizņems aptuveni 120 stundas. Kursi ir jāpabeidz ne vēlāk kā līdz 17. oktobrim. Tātad mācībām jāvar vēltīt vidēji ne mazāk kā 9 stundas nedēļā. (K)*
- (15) *Tiesas spriedumu, kas stājies spēkā ar tā pashudināšanu, noteikti jāvar arī pārsūdzēt gan apelācijas, gan kasācijas kārtībā. (K)*

Četrpadsmitajā piemērā pēc aprēķiniem par mācību aptuveno ilgumu izdarīti secinājumi, ka ir jāatrod iespēja mācībām vēltīt vismaz 9 stundas nedēļā. Savukārt

piecpadsmitajā piemērā izteikta objektīva nepieciešamība, lai būtu iespējams pārsūdzēt tiesas spriedumu gan apelācijas, gan kasācijas kārtībā.

Darbības vārda *varēt* leksiskā nozīme ‘būt tādam, kas spēj; būt iespējamam’ (Guļevska et al. 2006, 1151) rāda, ka *varēt* pārstāv epistēmisko modalitāti, kuras uzdevums ir izteikt iespējamību un varbūtību (Skujiņa 2007, 107), taču valodā var novērot gadījumus, kad ar darbības vārdu *varēt* pausta arī deontiskā modalitāte. Darbības vārda *varēt* semantika spilgti parādās arī deontiskā lietojumā, taču tā ir mazāk svarīga. Ar darbības vārdu *varēt* deontiskā lietojumā svarīgāk ir izteikt atļauju, ieteikumu vai citu modālo nozīmi nekā norādīt, vai darbība ir iespējama vai ne.

Tā kā verba *varēt* semantikas dēļ nav iespējams runāt par pilnvērtīgu deontisko modalitāti, raksta autore piedāvā deontisko modalitāti uztvert kā izteikuma slēpto saturu jeb implikatūru. Deontiskā modalitāte darbības vārda *varēt* lietojumā var būt kā implikatūra, jo teksta autors būtu varējis izmantot pavēles izteiksmi, kas pārstāv deontisko modalitāti (Palmer 2001, 80), taču ir izvēlējis lietot darbības vārdu *varēt*. A. Holvūts min, ka, iespējams, priekšroka tiek dota darbības vārda *varēt* lietojumam, jo tas nav izteikti deontisks un tāpēc varētu izklausīties mazāk ietekmējoši, pavēloši (Holvoet 2007, 159). Arī Pols Portners (*Paul Portner*) darbā „Permission and Choice” (2010) raksta, ka, izmantojot modālo darbības vārdu, nevis imperatīvu (pavēles izteiksmi), teksta adresātam tiek dota iespēja izvēlēties – tas var rīkoties, kā teicis teksta autors, vai arī ne (Portner 2010, 2–3). Tāpat iemesls, kāpēc teksta autors izmanto darbības vārdu *varēt*, lai izteiktu deontisko modalitāti, varētu būt centieni mazināt pavēles tiešumu.

Modālais darbības vārds *varēt* deontiskajā modalitātē īstenības izteiksmē lietots, lai paustu ieteikumu un norādījumu, kā arī izteiktu atļauju.

Piemēri, kuros tiek izteikti **ieteikumi**:

- (16) [...] *gigabaits atmiņas neskādēs. Īpaši jau tad, ja esat geimeris. Otrkārt, varat padomāt arī par lielāku cieto disku.* (K)
- (17) [...] *bet nu tieshaam questions* (tulk. ‘jautājumus’ angļu val.) *varat labaak uzdot mircaa.* (K)

Sešpadsmitajā piemērā teksta autors iesaka padomāt un varbūt iegādāties lielāku cieto disku datoram, savukārt septiņpadsmitajā piemērā ieteikts jautājumus labāk uzdot citā vietā, citā portālā. Abos piemēros spilgti parādās arī darbības vārda *varēt* leksiskā nozīme (līdzīgi kā epistēmiskās modalitātes gadījumā *varēt* iespējamības nozīme un teksta autora izteiktais pieņēmums) – autors informē par iespējām, iesakot tās.

Nākamajos piemēros, izmantojot modālo darbības vārdu *varēt*, izteikta **atļauja**:

- (18) *Valdība paziņoja – varat iet un rīkot sapulces, kur vien vēlaties, tikai nepārtrauciet savu darbību.* (K)
- (19) *Varat mani labot, ja kļūdos.* (K)

Šajos piemēros spilgti parādās darbības vārda *varēt* ceturrtā nozīme ‘drīkstēt’ (drīkstēt – ‘būt tādam, kam ir atļauts’ (Bendiks 1973, 394)), taču klātesoša ir

arī pirmā nozīme, resp., spēja/iespējamība (Guļevska et al. 2006, 1151). Tā astoņpadsmitajā piemērā, izmantojot konstrukciju ar darbības vārdu *varēt*, tiek ziņots, ka valdība atļauj konkrētajām personām rīkot sapulces, kur tās vēlas; deviņpadsmitajā piemērā teksta autors atļauj citiem labot viņa teikto, ja tas, pēc viņu domām, kļūdās. Lai gan šajos piemēros izteikta atļauja, *varēt* semantika paredz iespējamību teksta adresātam neizpildīt piemēros minētās darbības.

Arī Liene Kalviša rakstā „Deontiskā modalitāte un verba izteiksmes kategorija latviešu valodā” (2008, 7) min, ka atļauja latviešu valodā tiek izteikta ar modālo darbības vārdu *varēt* un *drīkstēt* palīdzību. To, kāpēc valodas lietotāji modālo darbības vārdu *varēt* atļaujas izteikšanai izmanto biežāk nekā modālo darbības vārdu *drīkstēt*, lai gan vārdam *drīkstēt* šī atļaujas izteikšanas semantika ir izteiktāka, analizējis arī A. Holvūts (2007, 158–159). Viņš izsaka pieņēmumu, ka priekšroka tiek dota *varēt* lietojumam gadījumos, kad pats runātājs ir tas, kas dod atļauju kaut ko darīt, savukārt *drīkstēt* izmanto gadījumos, kad to, kas ir atļauts un kas ne, nosaka vispārēji noteikumi, principi vai sabiedrības normas. Vēl autors min, ka, iespējams, valodas lietotāji izvēlas darbības vārdu *varēt*, jo tam ir mazāk izteikta deontiskā modalitāte nekā *drīkstēt*, un tāpēc tas varētu izklausīties mazāk ietekmējoši, pavēloši.

Retāk sastopami ir gadījumi, kuros ar darbības vārdu *varēt* izteikti **norādījumi**, piem.:

- (20) *Nu ar saviem tarifiem LTK var iet bekot.* (K)
 (21) *Visi, kam nepatīk pelēkās krāsas, var iet purvā perēt, pelēkums rlz.* (K)
 (22) *Buutu labi grimeca sram, xt Braking varat nepiedavat. Liikus un nibrauktus arii nepiedavat.* (K)

Divdesmitajā piemērā izteikts norādījums LTK (*Lattelecom*), lai tie „iet bekot”, jo teksta autoru acīmredzot neapmierina viņu piedāvātie tarifi. Divdesmit pirmajā piemērā tiek izteikts norādījums, lai tie, kam nepatīk pelēkā krāsa, „iet purvā perēt”, jo, pēc teksta autora domām, pelēkā krāsa ir skaista, par ko liecina viņa beigu izteikums „pelēkums rlz” jeb „rullē” (Bušs, Ernstsone 2006, 408). Divdesmit otrajā piemērā autors izsaka norādījumu, lai pārējie diskusijas lasītāji nepiedāvā „xt Braking”. Lai gan tiek izteikti norādījumi, joprojām aktuāla paliek arī modālā darbības vārda *varēt* primārā nozīme – iespējamība, jo norādījumus var ievērot un var arī neievērot, līdz ar to pastāv iespēja rīkoties pretēji norādījumiem.

Modālais darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmē deontiskajā modalitātē var izteikt **ieteikumu**, piem.,

- (23) *Ipriic, tu varētu arī nelamāties tik daudz, un vēl labāk to vispār nedarīt [...] (K)*
 (24) *Arturs Krukovs izteicās – Ilgvar Imša! Tu varētu pastāvēt klusu, kad tiek lemts par golfa sportisko pusi, kas tev interesē vismazāk.* (K)

Divdesmit trešajā piemērā uzrunātajai personai Ipriic tiek ieteikts nelamāties tik daudz, kā viņš līdz šim to ir darījis, savukārt divdesmit ceturtajā piemērā teksta adresātam ieteikts lieki neizteikties, pastāvēt klusu malā, kad tiek lemts par minētajiem jautājumiem.

Arī šajos piemēros teksta autors patiesībā izteicis pavēli (tātad tā ir implicēta), taču izmantojis darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, lai mazinātu pavēles tiešumu, lai teiktais izklausītos pēc ieteikuma.

Modālais darbības vārds *varēt* vajadzības izteiksmē var izteikt pamudinājumu un prasību. Kā tika minēts nodaļas ievadā, vajadzības izteiksme palīdz izcelt darbības vārda *varēt* deontiskumu, jo arī tā noteiktā konsituācijā var paust deontisko modalitāti (Kalnača 2012). Tas ir tādos gadījumos, kad ar vajadzības izteiksmi teksta autors cenšas ietekmēt teksta adresātu, resp., pamudināt to uz kādu darbību vai izteikt prasību.

Izsakot **pamudinājumu**, modālajam darbības vārdam *varēt* vajadzības izteiksmē blakus netiek minēta darbības vārda nenoteiksmes forma, jo galvenais ir uzsvērt, ka kaut kas ir jāvar, jāspēj izdarīt. Ekscerpētajos piemēros netika konstatēti gadījumi, kad pamudinājums vajadzības izteiksmē tiktu izteikts ar darbības vārdu *varēt* un darbības vārda nenoteiksmi. Arī tie gadījumi, kad teksta autora izteiktais vērtējums bija neskaidrs, lietojums ar *varēt* un infinitīvu vairāk tiecās izteikt prasību nekā pamudinājumu. Ja darbības vārda nenoteiksme netiek lietota blakus darbības vārdam *varēt*, konkrēto darbību var noprast no konteksta – vai nu potenciāli iespējamais darbības vārds minēts citā konstrukcijā tai pašā izteikumā, vai arī tas noprotams no konsituācijas, piem.,

(25) *Tāpēc man ir jāvar, ir jāiet, un ir jāprasa. Arī tad, ja izmet pa durvīm [...] (K)*

(26) *Mums alkoholiķiem, vispirms jāatbrīvojas no šī egoisma. Mums tas jāvar; citādi tas mūs nogalinās. (K)*

(27) *Ja to var izrēķināt skolotāja, tad arī mums jāvar! (www.google.lv)*

Šajos piemēros potenciāli iespējamais darbības vārds minēts tajā pašā izteikumā (pasvītrots ar pārtrauktu līniju), resp., *Tāpēc man ir jāvar iet un prasīt* (25), *Mums jāvar atbrīvoties [...] (26), [...] mums jāvar izrēķināt!* (27). Divdesmit piektajā piemērā teksta autors izsaka pamudinājumu pats sev iet un prasīt kaut ko kādai personai; divdesmit sestajā piemērā tiek izteikts pamudinājums alkoholiķiem atbrīvoties no sava egoisma; divdesmit septītajā piemērā skolēni izsaka pamudinājumu paši sev, ka tie var izrēķināt uzdevumu tikpat labi kā skolotāja.

Nākamajos piemēros potenciāli iespējamais darbības vārds noprotams no konsituācijas:

(28) *Latvietēm ir jāvar! Arī Itālijai ir jāvar! (www.google.lv)*

(29) *Novēlu visiem FSI pētniekiem sekmes darbā. Jāvar, jāspēj, jādara. (K)*

(30) *Bet konservatorija mums deva iesākuma iespējas un pārliecību, ka mums jāvar un ka mēs spējam. (K)*

Tā divdesmit astotajā gadījumā konsituācija rāda, ka tiek runāts par Latvijas basketbola izlases piedalīšanos Eiropas čempionātā, līdz ar to komandas dalībniecēm tiek izteikts pamudinājums nospēlēt labi un varbūt pat uzvarēt. Divdesmit devītajā piemērā izteikts vispārīgs pamudinājums, kas nav īsti attiecināms uz kādu konkrētu darbību, bet uz veiksmīgu FSI (Filozofijas un socioloģijas institūta) pētniecisko darbību kopumā. Arī trīsdesmitajā piemērā izteikts vispārīgs pamudinājums, ka konservatorijas studenti ir spējīgi sasniegt to, ko vēlas, un viņiem tas arī jādara.

Kā tika minēts iepriekš, modālais darbības vārds *varēt* vajadzības izteiksmē var izteikt arī **prasību**, piem.,

- (31) *Kandidātam jāvar veikt matemātiskas un loģiskas standartoperācijas, izmantojot pamatformulas un funkcijas.* (K)
 (32) *Taksometra vadītājam jāvar nekļūdīgi apkalpot gan pilsētas iedzīvotāji, gan viesi.* (K)
 (33) *Jāvar izpildīt fizisko īpašību testa prasības.* (K)

Minētajos piemēros parādās prasības veikt matemātiskas un loģiskas standartoperācijas (31), nekļūdīgi apkalpot klientus (32) un izpildīt testa prasības (33), resp., attiecīgajām personām ir jāspēj veikt šīs darbības.

Arī pavēles izteiksme pastiprina darbības vārda *varēt* deontiskumu, jo tās galvenā funkcija ir ietekmēt teksta adresātu, izsakot pavēli, lūgumu, aicinājumu, priekšlikumu u. c. (Kalme, Smiltiece 2001, 242; Paegle 2003, 120). Modālais darbības vārds *varēt* pavēles izteiksmē var izteikt atļauju un norādījumus.

Atļaujas izteikšanas piemēri:

- (34) *Nu mēs esam skaidrībā. Nu tu, ja gribi, vari iet.* (K)
 (35) *[..] tad tevi sauks pie atbildības, un to darīs tiesa! Tagad vari būt brīvs!* (K)
 (36) *Vari nākt, ja tas tik svarīgi.* (K)

Trīsdesmit ceturtajā un trīsdesmit piektajā piemērā tiek dota teksta autora atļauja teksta adresātam doties projām, savukārt trīsdesmit sestajā piemērā tiek dota atļauja teksta adresātam ierasties pie teksta autora, ja tas ir svarīgi.

Norādījumu izteikšanas piemēri:

- (37) *Ko vērti valdības ciniskie izteikumi – ja jums šeit nepatīk, variet emigrēt!* (www.apollo.lv)
 (38) *Jaunais cpu modulis jau atrodas testēšanā. Sīkāku informāciju meklējiet šeit. Pašu versiju variet novilkt turpat bootmark.lv sadaļā download.* (K)
 (39) *Bauri tādi! Skaidrs, ka EUR ir vajadzīgs! Ja jūs neizbāziet galvu no savas aizkrāšnes, tad variet varkšķēt tālāk! Ja cilvēki ir ekonomiski, mobili uc. aktīvi, tad redz cik ērts ir EUR!* (www.delfi.lv)

Trīsdesmit septītajā piemērā dots norādījums tiem cilvēkiem, kurus kaut kas neapmierina valstī – lai tie emigrē, ja tiem šeit nepatīk. Trīsdesmit astotajā piemērā dots norādījums, kur ir iespējams „novilkt” konkrētā moduļa versiju. Trīsdesmit devītajā piemērā cilvēkiem, kuri nesaprot eiro ieviešanas priekšrocības, tiek norādīts, lai tie „varkšķ tālāk”.

Darbības vārda *varēt* lietojumā deontiskajā modalitātē novērojams, ka, izsakot atļauju, *varēt* ir galvenā loma. Paužot citas modālās nozīmes, liela nozīme bija konkrētajai izteiksmei, bet šajā gadījumā tā ir pašam darbības vārdam *varēt*. Konstrukcijas ar darbības vārdu *varēt* atļauju var paust īstenības un pavēles izteiksmē, piem.,

- (40) *[..] jus sito topiku varat slegt un izdzest. tagad esmu nobriedis gaidīt, kad bans beigsies.* (K)
 (41) *Vari nākt, ja tas tik svarīgi.* (K)

Ja šīs frāzes tiktu izteiktas bez darbības vārda *varēt* (*slēdziet un izdzēsiet!*; *nāc!*), tās vairāk asociētos ar pavēli vai norādījumu, tātad *varēt* ir tas, kas uzsver, ka tiek sniegta atļauja. To konstatējusi arī L. Kalviša rakstā „Deontiskā modalitāte un verba izteiksmes kategorija latviešu valodā” (2008, 7).

Pētot modālā darbības vārda *varēt* lietojumu ekscerpētajos piemēros un nosakot, kādu modalitāti tas var izteikt, konstatēts, ka neatkarīgi no modalitātes konstrukcijā ar *varēt* spilgti parādās tā leksiskā nozīme, piem.,

- (42) *Domāju, ka būs nopietna cīņa starp kopvērtējuma līderiem Gronholmu, Loebu un Solbergu. Varētu uzvarēt Loebis.* (K) (epistēmiskā modalitāte, vēlējuma izteiksme, pieņēmums)
- (43) *Un tagad varēs vēl krimināllietu ierosināt pret pacientiem kas kā pateicību ārstam būs sarūpējuši kaut ko natūrā vai iedevuši aploksnīti ar naudiņu, kuru valsts tā arī nevar samaksāt saviem ārstiem par pašizliedzīgo darbu savas valsts cilvēkiem valstij.* (www.tvnet.lv) (epistēmiskā modalitāte, īstenības izteiksme, ironija)
- (44) *Droši varat nākt pie manis un apskatīties savas kļūdas.* (K) (deontiskā modalitāte, īstenības izteiksme, atļauja)
- (45) *Mums jāVAR! Pēc trešās ceturtdaļas –2 (58:56). Izšķirošās desmit minūtes!* (www.google.lv) (deontiskā modalitāte, vajadzības izteiksme, pamudinājums)

Visos minētajos piemēros neatkarīgi no modalitātes vērojama darbības vārda *varēt* semantika: būtu spējīgs uzvarēt/iespējams uzvarēs (42), pastāv iespēja ierosināt krimināllietu pret pacientiem (43), ir iespēja iet un apskatīt kļūdas (44), jābūt spējīgiem/jāspēj (45). Tas pierāda, ka darbības vārds *varēt* ir tikai daļēji gramatizējies.

No aplūkotajiem modālā darbības vārda *varēt* lietojumiem var secināt, ka tas epistēmiskajā modalitātē var izteikt pieņēmumu un ironiju īstenības un vēlējuma izteiksmē, nepieciešamību vajadzības izteiksmē, savukārt deontiskajā modalitātē var izteikt ieteikumu, atļauju īstenības, vēlējuma un pavēles izteiksmē, norādījumu īstenības un pavēles izteiksmē, pamudinājumu un prasību vajadzības izteiksmē.

Saīsinājumi

dsk. daudzskaitlis

K *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*

pers. persona

RL *Rīgas Laiks*

SN saliktā nākotne

SP saliktā pagātne

ST saliktā tagadne

VN vienkāršā nākotne

VP vienkāršā pagātne

vsk. vienskaitlis

VT vienkāršā tagadne

Avoti

1. www.apollo.lv
2. www.delfi.lv
3. www.google.lv
4. www.korpuss.lv
5. www.tvnet.lv
6. *Rīgas Laiks* (žurnāls) (2010–2012)

Literatūra

1. Ahero et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
2. Bendīks, Hermanis (red.). 1973. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Zinātne.
3. Bušs, Ojārs et al. 2006. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB.
4. Daina, Anete. 2012. *Darbības vārda izteiksmes interneta komentāros*. *Semestra darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte.
5. Fintel, Kai von. 2006. Modality and Language. *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd edition. Detroit: MacMillan. Pieejams: <http://web.mit.edu/fintel/www/modality.pdf> [skatīts 20.01.2015.]
6. Guļevska, Dainuvīte et al. 2006. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
7. Holvoet, Axel. 2007. *Mood and Modality in Baltic*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
8. Ivulāne, Baiba. 2010. Darbības vārds *derēt* modālā lietojumā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 31–38. Pieejams: http://www.hzf.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/hzf/petnieciba/4_Baiba_Ivulane_raksts.pdf [skatīts 20.01.2015.]
9. Ivulāne, Baiba. 2012. Palīgnozīmē lietoti darbības vārdi bērnu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 2. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 75–85.
10. Ivulāne, Baiba. 2013. Darbības vārda gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. 2013. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 462–470.
11. Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePa.
12. Kalnača, Andra. 2001. Gramatisko formu polisēmija, sinonīmija un homonīmija – izpausme un attieksmes latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 9. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 176–186.
13. Kalnača, Andra. 2012. Darbības vārda izteiksmes un modalitāte. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 16 (1). Liepāja: LiePa, 122–129.
14. Kalviša, Liene. 2008. Deontiskā modalitāte un verba izteiksmes kategorija latviešu valodā. *XI mezhvuzovskaja nauchnaja konferencija studentov-filologov. Tezisy*. Sankt-Peterburg. Pieejams: <http://www.genling.nw.ru/baltist/studconf/abst2008.pdf> [skatīts 20.01.2015.]
15. Kārklīņš, Jūlijs. 1976. *Infinitīva sintaktiskās potences*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

16. Körtvély, Erika. 2009. Modals in Hungarian. *Modals in the Languages of Europe*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co., 403–431. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=xtaAK_lMEZ4C&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false [skatīts 20.01.2015.]
17. Lokmane, Ilze. 2002. Paradigmas jēdziens sintaksē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 6. Liepāja: LiePa, 168–174.
18. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
19. Palmer, Frank R. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Pick, Anthony C. 2009. *Discourse and Function*. Pieejams: http://www.discourseandfunction.com/chapters/discourse_and_function.pdf [skatīts 20.01.2015.]
21. Pietrandrea, Paola. 2005. *Epistemic Modality: Functional properties and the Italian system*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=y03HJ6dVBRoC&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false [skatīts 20.01.2015.]
22. Portner, Paul. 2010. *Permission and Choice*. Georgetown University. Pieejams: http://semanticsarchive.net/Archive/jI1YjMyY/Permission_Choice_Portner.pdf [skatīts 20.01.2015.]
23. Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney. 1972. *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
24. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
25. Swanson, Eric. 2008. Modality in Language. *Philosophy Compass*. Vol. 3, No. 6. Pieejams: <http://ebookbrowse.com/swanson-modality-in-language-pdf-d67084219> [skatīts 20.01.2015.]

Summary

In many languages of Europe and others there are many studies in modality and modal verbs, especially in Germanic languages, while the extent of research in this field in Latvian linguistics is not extensive. Consequently, the purpose of this work is to explore one of the modal verbs in Latvian – *varēt* (can), its modal semantics and functions. To accomplish the purpose of the work, the author reviewed theoretical literature about modality and modal verbs in Latvian, English and other languages, excerpted and analyzed examples of the use of modal verb *varēt*, so as to determine modal verb's *varēt* morphological features and modal meanings. As a result, it was found that modal verb *varēt* in Latvian can be used in all grammatical categories of verb, with or without infinitive, and in epistemic and deontic modality, expressing such modal meanings as assumption, irony, objective necessity, suggestion, permission, instruction, encouragement, demand. Modal meanings are affected by the context and verb mood.

Priedēkļverbi mūsdienu latviešu valodas tekstos un to grupēšanas iespējas¹

Verbs with prefixes in contemporary Latvian texts and their grouping

Daiga Deksne

Sabiedrība „Tilde”

Vienības gatve 75a, Rīga, LV-1004

E-pasts: daiga.deksne@tilde.lv

Priedēkļu izmantošana vārddarināšanā ir viens no visproduktīvākajiem vārddarināšanas paņēmieniem. Priedēkļu skaits, ko var pievienot dažādiem primārajiem vārdiem, ir ļoti atšķirīgs. Latviešu valodniecībā visplašāko priedēkļu grupējumu pēc nozīmes ir izveidojusi Emīlija Soida. Priedēkļi tiek grupēti pēc tā, kā tie izsaka darbības pabeigtību, kā tie izsaka darbības realizācijas pakāpi, kā tie raksturo procesu. Līdz šim nav pētījumu par tādu verbu kopīgām pazīmēm, kuriem iespējams pievienot vienus un tos pašus priedēkļus. Lai veiktu šādu izpēti, no Eiropas Savienības juridisko tekstu korpusa un „Jaunās latviešu-angļu vārdnīcas” automātiskas analīzes rezultātā izgūtie verbi tiek grupēti pēc priedēkļu kopām, kurus var piekārtot primārajam vārdam. Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, kas kopīgs vārdiem, kuriem iespējams pievienot vienus un tos pašus priedēkļus, un izstrādāt verbu klasificēšanas sistēmu pēc pētījumā konstatētajām pazīmēm.

Atslēgvārdi: vārddarināšana, verbs, priedēklis, prefiksācija, klasificēšana.

1. Ievads

Latviešu literārajā valodā ir vienpadsmit vārddarināšanā izmantojamu priedēkļu, tāpēc to vārddarināšanas iespējas ir ļoti plašas. Latviešu valodniecībā priedēkļverbi ir pētīti dažādās valodniecības apakšnozarēs. Morfoloģijā ir pētījumi par priedēkļverbiem un veida kategoriju (Kalnača 1998, 247–255; Paegle 2003, 130–134; Kalnača 2004, 5–34). Verba veids jeb aspekts ir leksiski gramatiska kategorija, kura visciešāk saistīta ar verba priedēkļa esamību vai neesamību. Veida kategorija raksturo gan pabeigtas/nepabeigtas darbības opozīciju, ko var izteikt ar darbības vārda priedēkļiem, gan vienreizējas/daudzkārtējas darbības opozīciju, ko var izteikt ar darbības vārda piedēkļiem (Kalnača 2013, 531–533; Kalnača 2014, 90–91). Vairāku autoru pētnieciskās intereses saistītas ar priedēkļverbu lietojumu plašsaziņas tekstos. Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi* 2011, 100–108; 2013, 47) aplūko ar priedēkli *no-* un priedēkli *pa-* darinātu citvalodu izcelsmes verbu lietošanas paradumus plašsaziņas tekstos, Dace Okmane (2007, 208–222) – priedēkļvārdu

¹ Šis pētījums veikts ar Eiropas reģionālās attīstības fonda līdzfinansējumu projekta „Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju kompetences centrs” (līg. Nr. L-KC-11-0003) pētījumā 2.8 „Automātiskās metodes tekstu sintaktiski strukturālajai analīzei”.

darināšanas īpatnības plašsaziņas tekstos. Valodas praksē priedēkļverbi bieži vien tiek lietoti nepareizi. Šos jautājumus apskata Jānis Kušķis (2004, 61–63) un Inta Freimane (1993, 154–159). Priedēkļverbu lietojums ir arī leksikogrāfu intereses lokā. Imants Šmidebergs (2008, 69–74) no leksikogrāfa viedokļa analizē priedēkļa *aiz-* lietojumu skaidrojošajās vārdnīcās.

Priedēkļu grupējumu pēc nozīmes ir izveidojusi Emīlija Soida (2009, 227–259) savā doktora darbā „Vārddarināšanas sistēma mūsdienu latviešu literārajā valodā” jau 1970. gadā. E. Soida (2009, 236) norāda, ka priedēkļverbi fiksē darbības pabeigtību noteiktā orientācijā attieksmē pret pašu darbības veicēju, attieksmē ar objektu, attieksmē ar laiku, attieksmē ar telpu vai citām parādībām. Darbības pabeigtību telpiskās orientācijas nozīmē var izteikt visi vienpadsmit verbi. Ikviens norāda uz atšķirīgu telpisku orientāciju. Darbības realizācijas pakāpes izteikšanai E. Soida (2009, 241–257) piedāvā septiņus blokus: darbības sākums, laika ziņā ierobežots process, procesa daļēja realizācija, pilnībā realizēta darbība, lielā mērā veikta darbība, ilgstoša darbības realizācija, pāri mēram realizēta darbība. Priedēkļi tiek grupēti arī pēc tā, kā tie izsaka darītāja spēju veikt darbību, kā tie norāda uz kļūdainu vai atkārtotu darbību.

Latviešu valodā ir verbi, kuriem var pievienot visus vienpadsmit priedēkļus, piem., *iet, ņemt, siet, krist*. Ir verbi, kuriem priedēkļus vispār nevar pievienot, piem., *personalizēt, krēslot, kapitulēt, imitēt*. Ir arī tādi verbi, kuri valodā tiek lietoti tikai ar priedēkli, piem., *iemūžināt, atkaulot, iemiesot, nosebot*. Priedēkļu skaits, ko var pievienot dažādiem primāriem verbiem, ir ļoti atšķirīgs. Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot, vai verbus, kuriem iespējams pievienot vienus un tos pašus priedēkļus, saista kādas kopīgas pazīmes, un, balstoties uz šīm zināšanām, izstrādāt verbu klasificēšanas sistēmu.

Lai to paveiktu, ir vajadzīgs liels mūsdienu latviešu valodas tekstu kopums. Pētījumā tika izmantoti divi tekstu avoti: Andreja Veisberga sastādītās „Jaunās latviešu-angļu vārdnīcas” elektroniskā versija (JLAV) un „Eiropas Savienības juridisko tekstu korpus” (DGT-Acquis). „Eiropas Savienības juridisko tekstu korpusā” ietverti legāla rakstura dokumentu teksti, kas publicēti „Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī” no 2004. gada līdz 2011. gadam. Šie teksti ir paralēli sastatīti un pieejami divdesmit trīs Eiropas Savienības valodās. Latviešu valodā tulkotajos korpusa tekstos ir 67 463 945 vārdlietojumi un punktuācijas simboli. DGT-Acquis korpusa teksti un JLAV elektroniskās versijas šķirkļa vārdi tika automātiski morfoloģiski analizēti ar uzņēmumā „Tilde” izstrādāto teksta morfoloģisko analizatoru, atlasot verbus un divdabjus un automātiski atdalot tiem priedēkļus. No priedēkļiem atdalītajiem primārajiem verbiem tika automātiski noteiktas tiem sastopamo priedēkļu grupas. Turpmākā analīze veikta ar šādi sagatavotu materiālu.

1. Priedēkļu kopu dalījums

Matemātiski rēķinot, ir iespējamas 4095 dažādas priedēkļu apakškopas, kur katrā no tām viens līdz divpadsmit priedēkļi (vienpadsmit verbu priedēkļi un tukšais priedēklis, t. i., verbs bez priedēkļa). DGT-Acquis korpusa verbiem konstatētas 259 dažādas priedēkļu kopas un JLAV – 539 dažādas priedēkļu kopas. Abos datu avotos kopā – 553 dažādas priedēkļu kopas. Skaits ir ļoti liels, ja ņem vērā, ka abās datu kopās ir 3477 unikāli bezpriedēkļa primārie verbi. Ļoti daudz ir mazu kopu.

Mazāk nekā pieci vārdi ir 496 priedēkļu kopās. Populārākajās priedēkļu kopās visbiežāk ir viens priedēklis vai viens priedēklis un tukšais priedēklis.

Priedēkļu kopa	Verbu skaits	Priedēkļu kopa	Verbu skaits
nav priedēkļu	1462	tikai <i>iz-</i>	44
tukšais priedēklis un <i>no-</i>	145	tikai <i>pa-</i>	37
tukšais priedēklis un <i>sa-</i>	109	tikai <i>no-</i>	36
tukšais priedēklis un <i>iz-</i>	77	tukšais priedēklis un <i>ap-</i>	35
tikai <i>ie-</i>	63	tikai <i>ap-</i>	32
tikai <i>at-</i>	63	tukšais priedēklis un <i>at-</i>	32
tukšais priedēklis un <i>ie-</i>	61	visi priedēkļi	28
tukšais priedēklis un <i>pa-</i>	58	tukšais priedēklis, <i>iz-</i> un <i>no-</i>	21
tikai <i>sa-</i>	49	tikai <i>pie-</i>	19

Tabula. Primāro verbu skaits populārākajās priedēkļu kopās DGT-Acquis un J LAV tekstos

Sīkāk analizētas tikai populārākās priedēkļu kopas, jo tādām, kurās tikai viens verbs vai pāris verbu, iespējams, tikai gadījuma raksturs – datu nepilnības dēļ ir palicis neapzināts vēl kāds konkrētam verbam derīgs priedēklis.

2. Verbi bez priedēkļiem

Šajā grupā visvairāk verbu, taču, tā kā DGT-Acquis korpuss nav tik vispārīgs, lai ietvertu visus valodā sastopamos priedēkļverbus un verbi ar dažādiem priedēkļiem nav vienlīdz bieži lietoti, daudz ir tādu verbu, no kuriem var atvasināt citus priedēkļverbus. Piem., verbs *kāpināt* DGT-Acquis korpusā lietots tikai bez priedēkļa, turpretim J LAV sniedz pilnīgāku informāciju – jo ietverts arī verbs *sakāpināt*. Ir verbi, kuri abos datu avotos sastopami tikai bez priedēkļa, taču valodā tomēr tiek lietoti arī priedēkļverbi.

Kā jau konstatējis J. Kušķis (2004, 61–63) un D. Horiguči (2011), priedēklis *no-* tiek lieki lietots arī verbiem, kuri jau paši par sevi izsaka perfektivitāti. Piem., abos analizētajos datu avotos verbs *kompensēt* sastopams tikai bez priedēkļa, taču interneta tekstos sastopams arī priedēkļverbs *nokompensēt*: *IKP sarukums pagājušā gada laikā bija tik straujš, ka šīgada izaugsme to nevar nokompensēt*.

Retā lietojuma dēļ šajā grupā iekļuvuši arī skaņu verbi, kuriem daži priedēkļi ir pilnībā pieļaujami, piem., iespējama E. Soidas (2009, 241–257) aprakstītā procesa daļēja realizācija, ko var izteikt ar priedēkli *pa-*, piem., *vīterot, žvadzēt, žvankstēt, zviegt, trallināt, šņākt*².

Neraugoties uz šīs grupas nepilnībām, daļai verbu ir iespējams saskatīt kopīgas pazīmes. Šajā grupā ietverti

- 1) salikteni, kuru pirmajā daļā ir apstākļa vārdi, piem., *līdzfinansēt, līdzsvarot, līdzdarboties, labiekārtot, leļupielādēt, augšupielādēt, caurskatīt, cauraust, daudzveidot, tālākpārdot*;

² Šeit un turpmāk visi verbu piemēri no DGT-Acquis korpusa.

- 2) salikteni, kuru pirmajā daļā ir skaitļa vārdi, piem., *divkāršot, divkāršoties, pieckāršoties, trīskāršot, trīskāršoties*;
- 3) vārdi ar ietvertu citcilmes priedēkli *re-, a-, de-, inter-, im-, eks-*, piem., *asignēt, deaktivizēt, decentralizēt, repatriēt, replicēt, refinansēt, rekonstruēt, implantēt, impregnēt, importēt, inspirēt, injicēt, inspicēt, eksportēt, internacionalizēt*;
- 4) svešvārdi, kas izsaka objekta kvalitātes maiņu, piem., *stratificēt, kondicionēt, kodificēt, kotēt, titrēt, verificēt, sanēt, modernizēt, absorbēt, neutralizēt, cilvēciskot, personalizēt*.

Šīs grupas bezpriedēkļa primārajam verbam var attīstīties sava vārddarināšanas ligzda ar salikteniem, kuros šis verbs iekļauts. Salikteņa pirmā daļa līdzīgi priedēklim var ietekmēt verba aspektualitāti, piem., *centralizēt* → *decentralizēt*; *finansēt* → *refinansēt, līdzfinansēt*.

- (1) Šo shēmu **finansē** Eiropas Reģionālās attīstības fonds. Bankas tirgus dalībnieku rīcībā nodod likviditāti, kuru tās savukārt **refinansē**, saņemot līdzīgas summas. Prezidentūras konferences, kuras **līdzfinansēs** saskaņā ar darba plānu 2010. gadam, ir šādas: .. (DGT-Acquis)

3. Verbi ar priedēkli *no-* un bez priedēkļa

Priedēklis *no-* raksturo darbību, kas virzās lejup, prom vai gar kaut ko; darbības rezultātā kaut kas tiek atņemts; darbība ir īslaicīga vai notiek ilgāku laiku, intensīvi; darbība aptver visu attālumu vai laika posmu; ar darbību tiek kaut kas pārspēts; ar darbības nobeigšanu ir kaut kas sasniegts vai panāktas kādas pārmaiņas; darbības rezultātā kaut kas tiek iznīcināts (Vulāne 2013, 281–282).

Pētījumā aplūkotajiem šīs grupas vārdiem ir vairākas no šīm nozīmēm un vēl viena iepriekš neminēta – tie var izteikt abstrakti veicamu darbību ar negatīvu vērtējumu.

Šīs grupas verbi visbiežāk izsaka konkrētu cilvēka veiktu darbību, un priedēklis *no-* izsaka šīs darbības beigšanu un objekta pāriešanu jaunā kvalitātē, ir panāktas kādas pārmaiņas: *(no)asfaltēt, (no)bruģēt, (no)darvot, (no)balsināt, (no)blietēt, (no)briedināt, (no)gatavināt, (no)krejot, (no)pulēt*.

- (2) *Nīheimas sieru gatavina tikai uz vājpiena baktēriju un rauga kultūru bāzes .. Sidra brendiju **nogatavina** mucās Somersetā muitas noliktavās.* (DGT-Acquis)

Pētījumā aplūkotajiem skaņu vārdiem priedēklis *no-* izsaka darbības pēkšņu sākšanu un beigšanu, darbība ir īslaicīga: *(no)brakšķēt, (no)brīkšķēt, (no)blīkšķēt, (no)burkšķēt, (no)dimdēt, (no)džinkstēt, (no)klaudzēt, (no)krakšķēt, (no)plaukšķēt, (no)plīkšķēt, (no)sprakšķēt, (no)šķindēt*.

Daļa verbu izsaka abstrakti veicamu darbību ar negatīvu vērtējumu: *(no)niecināt, (no)nievāt, (no)zākāt, (no)pulgot, (no)strostēt, (no)sodīt*. Ir arī darbība, kas beidzas ar fizisku iznīcināšanu: *(no)nāvēt, (no)žņaugties, (no)slīcināt, (no)slīcināties, (no)bendēt, (no)smacēt, (no)slepkavot*.

4. Verbi ar priedēkli *sa-* un bez priedēkļa

A. Vulāne (2013, 284–285) norāda, ka priedēkļa *sa-* pamatnozīme saistīta ar apstākļa vārda *kopā* semantiku. Šis priedēklis norāda arī uz darbības realizācijas pakāpi, tās ilgumu, objekta sagatavošanu vai sadalīšanu, iznīcināšanu.

Daļa no pētījumā aplūkotajiem šīs grupas vārdiem izsaka konkrētu cilvēka veiktu darbību un tās beigas ar gala rezultāta iegūšanu vai objekta kvalitātes maiņu, līdzīgi kā iepriekš aplūkotās priedēkļa *no-* grupas vārdi: (*sa*)*īsināt*, (*sa*)*smalcināt*, (*sa*)*putot*, (*sa*)*bombardēt*, (*sa*)*vērpt*, (*sa*)*graut*, (*sa*)*plosīt*, (*sa*)*grauzdēt*, (*sa*)*placināt*, piem.:

- (3) *Katru laboratorijas paraugu sasmalcina un rūpīgi sajauc, izmantojot pārbaudītu procesu, kas nodrošina pilnīgu homogenizāciju. Ja augļi nav atbrīvoti no kauliņiem, tos smalcina uzmanīgi, lai nesasmalcinātu kauliņus.* (DGT-Acquis)

Ir vārdi, kas izsaka faktūras maiņu: (*sa*)*krokot/ties*, (*sa*)*grumbot/ties*, (*sa*)*krunkot/ties*, (*sa*)*gumzīt/ties*, (*sa*)*ņurcīt*.

Ir arī vārdi, kas izsaka konkrētu dabā notiekošu procesu un tā beigas ar subjekta kvalitātes maiņu: (*sa*)*asnot*, (*sa*)*biezēt*, (*sa*)*bojāties*, (*sa*)*cerot*, (*sa*)*recēt*, (*sa*)*zaļot*, (*sa*)*maidāties*, piem.:

- (4) *Produkts ātri bojājas, un tas apdraud tā kvalitāti. Tādējādi tiek novērsta iespēja, ka sīpoli pārvadāšanas laikā sabojājas.* (DGT-Acquis)

Ir vārdi, kas saistīti ar cilvēka veiktām emocionālām, intelektuālām vai fiziskām darbībām un to rezultātā sevis vai kādas citas personas emocionālu vai uzskatu maiņu: (*sa*)*aģitēt*, (*sa*)*bozties*, (*sa*)*dumpot/ties*, (*sa*)*dusmoties*, (*sa*)*fantazēt*, (*sa*)*fabricēt*, (*sa*)*ķildoties*, (*sa*)*musināt*, (*sa*)*naidot/ties*, (*sa*)*niķoties*, (*sa*)*niknoties*, (*sa*)*nīstties*, (*sa*)*vervēt*, (*sa*)*tracināt*, (*sa*)*kompromitēt/ties*, (*sa*)*mulsināt*, (*sa*)*raudināt*.

Priedēkļa *sa-* pamatnozīme, kas izsaka tuvināšanos, konstatēta šādiem vārdiem: (*sa*)*laulāt/ties*, (*sa*)*pulcināt*, (*sa*)*pulcēt/ties*, (*sa*)*tuvināties*, (*sa*)*burtot*, (*sa*)*pārot*.

5. Verbi ar priedēkli *ie-*

Atvasinājumi ar priedēkli *ie-* izsaka uz iekšu vērstu darbību, darbība norisinās daļēji, darbība tiek pabeigta, darbības rezultātā kaut kas tiek ietverts, apņemts (Vulāne 2013, 281).

Starp pētījumā aplūkotajiem šīs grupas vārdiem daudz atgriezenisko skaņu verbu, kas izsaka pēkšņu, īslaicīgu darbību. Šie vārdi darināti no neatgriezeniskiem bezpriedēkļa vārdiem: *iebauroties* (*baurot*), *ieblēties* (*blēt*), *iebrakšķēties* (*brakšķēt*), *iedārdēties* (*dārdēt*), *iedūkties* (*dūkt*), *iekunkstēties* (*kunkstēt*), *ieklaudzēties* (*klauzēt*), *ieņurdēties* (*ņurdēt*), *ieņaudēties* (*ņaudēt*), *iepīkstēties* (*pīkstēt*), *iesvilpties* (*svilpt*), *ietikšķēties* (*tikšķēt*), *iešņakties* (*šņākt*).

Ir līdzīga veida vizuālie vārdi, kuri arī darināti no neatgriezeniskiem bezpriedēkļa vārdiem: *iedzirkstīties* (*dzirkstīt*), *iegailēties* (*gailēt*), *iekvēloties* (*kvēlot*), *iemirdzēties* (*mirdzēt*), *iezībēties* (*zībēt*), *iezibsnīties* (*zibsnīt*).

Daļa šīs grupas verbu izsaka pilnībā pabeigtu darbību, taču bezpriedēkļa verbs, kas izteiktu darbību procesā pirms tās pabeigšanas, netiek lietots: *iegrožot, iegipsēt, ierāmēt, iemūžināt, iekapsulot, iesakņot, iespeķot, iezārkot*.

6. Verbi ar priedēkli *at-*

Priedēkļa *at-* pamatnozīme ir saistīta ar virziena nozīmi. Darbība vēsta uz adresātu vai atpakaļ, objekts tiek atdalīts vai atgriežas iepriekšējā stāvoklī (Vulāne 2013, 280).

Pētījumā aplūkotajiem šīs grupas vārdiem raksturīgi priedēkļi *-inā-* un *-o-*. Verbs bez priedēkļa netiek lietots. Tai pašai saknei sastopami verbi ar dažādiem priedēkļiem un ar neatgriezenisko un atgriezenisko galotni: *atjaunot, atjaunināt, atjaunināties; atvieglot, atvieglināt, atvieglināties*.

Bezpriedēkļa verbs var būt atvasināts no lietvārda. Priedēkļverbs izsaka atbrīvošanos no objekta, ko nosauc lietvārds. Šādus vārdus izmanto kā dažādu nozaru terminus. Dārzkopībā, mežkopībā izmanto terminus *atzarot, atsveķot*, lopkopībā – terminu *atkaulot*, veterinārijā – *atutot*, piem.:

- (5) *Tāpat kā augļu dārzus atzaro ar rokām, visus augļus noņem un šķiro ar rokām. Pleca gabalus un fileju atkaulo.* (DGT-Acquis)

Bezpriedēkļa verbs var būt atvasināts no īpašības vārda. Priedēkļverbs izsaka objektam piemītošas īpašības atjaunošanu. Šādu verbu var izteikt arī ar vārdu savienojumu ‘*padarīt + īpašības vārds*’: *atjaunot, atvieglot, atsivaināt, atslābināt, atdzīvināt, atbrīvot, atsvaidzināt*, piem.:

- (6) *Saskaņots noteikumu minimums atvieglo arī personāla pārrobežu izvietojumu.* (DGT-Acquis)

7. Verbi ar priedēkli *pa-* un bez priedēkļa

E. Soida (2009, 241–257) ar priedēkli *pa-* saista četras no septiņām procesa realizācijas pakāpēm – darbības sākumu, laika ziņā ierobežotu procesu, procesa daļēju realizāciju un pilnībā realizētu darbību. Pētījumā aplūkotajiem šīs grupas vārdiem konstatētas divas realizācijas pakāpes.

Ir verbi, kas nosauc procesu un tā daļēju realizāciju jeb delimitatīvu aspektu: *(pa)dejojot, (pa)spēkoties, (pa)luncināt, (pa)vēcināt, (pa)tērzēt, (pa)valstīt*.

Ir verbi, kas nosauc procesu un tā pilnīgu realizāciju: *(pa)brokastot, (pa)kļanīties, (pa)kļupināt, (pa)līdzēt, (pa)sveicināt, (pa)vēstīt*, piem.:

- (7) *Nostāsti arī vēsta, ka Romas impērijas laikos sieru sūtīja uz Romu tā raksturīgās garšas un ilgā glabāšanas termiņa dēļ. Ar šāda mācību procesa palīdzību iedzīvotāji spēš formulēt to, ko viņi vēlas pavēstīt, ..* (DGT-Acquis)

Dažkārt grūti pat izšķirt, vai verbs ar priedēkli izsaka daļēju vai pilnīgu procesa realizāciju. Šķiet, ja pirms priedēkļverba var pievienot apstākļa vārdu *mazliet*, tad verbs izsaka daļēju procesa realizāciju. Var *mazliet patērzēt*, taču ne *mazliet kādu pakļupināt*.

Šajā pētījumā analizētajiem vārdiem ar priedēkli *pa-*, kuriem atbilstošs bezpriedēkļa verbs nav konstatēts, raksturīgs priedēklis *-inā-*. Darbības vārdi ar

šo piedēkli, kas atvasināti no pirmatnīgiem darbības vārdiem, parasti norāda uz atkārtotu darbību (Kalnača 2013, 539; Kalnača 2014, 105). Priedēklis *pa-* šiem vārdiem piešķir pabeigtas darbības veidu. Šie verbi izsaka stāvokļa, izmēru vai procesa kvalitātes maiņu vai mainīšanu. Tie darināti no īpašības vārdiem. Priedēklis *pa-* norāda uz šīs īpašības paspilgtināšanos. Lielākā šo verbu daļa lietota teksta korpusā gan ar neatgriezenisko, gan ar atgriezenisko galotni: *palielināt, palielināties, pasliktināt, pazemināt, pazemināties, paaugstināt, paaugstināties, paskābināt, palēnināt, palēnināties, paplašināt, paplašināties, papildināt, papildināties, pasliktināties, paātrināt, paātrināties, pagarināt, pagarināties, padziļināt, paildzināt, piem.:*

(8) *Komisija pagarina pilnvaru termiņu.* (DGT-Acquis)

8. Verbi bez priedēkļa un ar visiem priedēkļiem

Šajā grupā 28 verbi. Visi verbi izsaka konkrētu darbību, kura var tikt vērsta dažādos virzienos. Virziens attiecināms uz objektu transitīviem vārdiem vai arī uz pašu darbības veicēju. Ir transitīvi verbi, kas izsaka uz vietas esoša darbības veicēja veiktu darbību, piem., *celt, likt, ņemt, mest, raut, spiest, vilkt, šūt, vērt, rakstīt*. Ir verbi, kas izsaka darbības veicēja pārvietošanos, piem., *iet, skriet, lidot, braukt, krist, piem.:*

(9) *Pieņemot lēmumu, ņem vērā izmaiņas situācijā, kas var būt notikušas kopš pieteikuma iesniegšanas. Ja Interpols saņem informāciju, kas attiecas uz jauna veida eiropas banknošu viltojumiem, tas nekavējoties informē ECB, izmantojot telefonu vai citus līdzekļus .. Tiesību akti, kas jāizņem no acquis, ir šādi. Katrs traleris uzņem uz kuģa novērotāju, kuru izraudzījies par zivsaimniecību atbildīgā ministrija. Sīpoliņus apņem plēvaini apvalki jeb zvīņas, sīpoliņu ieliektajai pusei jābūt dažāda košuma rozā krāsā, bet izliektajai pusei – baltā krāsā. Aprēķinā iegūtajam skaitlim pievieno vai no tā atņem šādas vērtības: ..* (DGT-Acquis)

9. Praktiskās analīzes rezultātu kopsavilkums un secinājumi

Ir konstatētas 553 dažādas priedēkļu kopas, tostarp ļoti daudz mazu kopu ar pieciem un mazāk vārdiem. Mazākās kopas netiek sīkāk analizētas. Aplūkojot lielākās priedēkļu kopas, var secināt, ka visbiežāk dominē četru veidu verbi:

- 1) konstatēti 1462 verbi, no kuriem vispār nevar darināt priedēkļverbus, piem., *augšupielādēt, pašapliecināties, karamelizēt, mēgt*;
- 2) konstatēti verbi, kuriem iespējams priedēkļverbs ar vienu konkrētu priedēkli un primārais verbs, piem., *(pa)godināt, (uz)plīties, (at)veldzēt, (no)blietēt*, lielākā šāda veida grupa ir ar priedēkli *no-* (145 verbi);
- 3) konstatēti verbi, kuriem iespējams priedēkļverbs ar vienu konkrētu priedēkli, bet primārais verbs bez priedēkļa netiek lietots, piem., *atvieglināt, iegrozot*, ir divas šādas lielākās grupas, ar priedēkli *at-* un ar priedēkli *ie-* (63 verbi katrā grupā);
- 4) konstatēti 28 verbi, kuriem iespējami priedēkļverbi ar visiem 11 priedēkļiem, piem., *rakstīt, runāt, sist, likt, bērt, celt, augt, mest*.

Identificētie verbu veidi, kuri būtu raksturīgi kādai konkrētai priedēkļu kopai, ir ļoti dažādi. Nav vienotu principu verbu klasificēšanai. Verbus vieno gan līdzīgi vārddarināšanas paņēmieni, gan līdzīgas semantiskas pazīmes. Aplūkojot iegūtos rezultātus, var minēt šādas verbus vienojošas pazīmes:

- 1) svešvārdi vai salikteni: parasti verbi, kuriem priedēkļi nav iespējami, piem., *refinansēt*;
- 2) skaņu verbi: skaņu verbu grupas konstatētas divām priedēkļu kopām:
 - a) pievienojot priedēkli *no-*, verbi izsaka skaņas pēkšņu sākšanos un beigšanos, piem., (*no*)*burkšķēt*;
 - b) atgriezeniskie skaņu verbi ar priedēkli *ie-* izsaka darītāja izraisītās skaņas pēkšņu sākumu, turklāt primārais verbs ir neatgriezeniskais verbs, piem., *iedūkties (dūkt)*;
- 3) no citām vārdšķirām atvasināti verbi: verbi ar priedēkli *at-*, piem., *atvieglot*;
- 4) verbi ar kopēju darbības realizācijas pakāpi: verbi ar priedēkli *pa-*, *ie-*, *no-* vai *sa-*, piem., (*pa*)*brokastot*, (*pa*)*kļanīties*;
- 5) cilvēka veikta darbība: verbi ar priedēkli *no-* vai *sa-*, piem., (*sa*)*putot*;
- 6) abstrakta darbība ar negatīvu nokrāsu: verbi ar priedēkli *no-*, piem., (*no*)*pulgot*;
- 7) dabā notiekošs process un tā nobeigums: verbi ar priedēkli *sa-*, piem., (*sa*)*bojāties*;
- 8) tuvināšanās virziens: verbi ar priedēkli *sa-*, piem., (*sa*)*pārot*;
- 9) vizuālie verbi: verbi ar priedēkli *ie-*, piem., *iedzirkstīties (dzirkstīt)*;
- 10) stāvokļa, izmēra, faktūras, procesa kvalitatīva maiņa: verbi ar priedēkli *sa-* vai *pa-*, piem., *palielināties*;
- 11) transītīvi verbi, kas izsaka uz vietas esoša darbības darītāja veiktu darbību: verbi ar visiem priedēkļiem, piem., *mest*;
- 12) pārvietošanas verbi: verbi ar visiem priedēkļiem, piem., *skriet*.

Līdzīgu verbu identificēšana vienā priedēkļu kopā dažkārt rada grūtības, piem., priedēklis *iz-*. Lai gan priedēkļu kopas ar priedēkli *iz-* un bez priedēkļa, kā arī tikai ar priedēkli *iz-* ir starp desmit populārākajām – to verbi ir ļoti dažādi, tiem grūti saskatīt kādas kopīgas pazīmes. To varētu skaidrot ar priedēkļa *iz-* biežo lietojumu, ko apliecina arī DGT-Acquis tekstu materiāli.

Darba gaitā ir izdevies saskatīt dažas likumsakarības verbu raksturošanai, taču izstrādāt vispārīgāku verbu klasificēšanas sistēmu nav izdevies gan verbu polisēmijas dēļ, gan arī datu nepilnības dēļ. Precīzākai priedēkļa kopu identificēšanai būtu nepieciešams analizēt plašāku dažādu tekstu korpusu, kas pilnīgāk raksturotu mūsdienu latviešu valodā lietoto leksiku.

Saīsinājumi

DGT-Acquis	<i>Eiropas Savienības juridisko tekstu korpus</i>
JLAV	<i>Jaunā latviešu-angļu vārdnīca</i>

Avoti

1. DGT-Acquis [tiešsaiste]. Pieejams: <http://ipsc.jrc.ec.europa.eu/?id=783> [skatīts 20.08.2014.]
2. Veisbergs A. Jaunā latviešu-angļu vārdnīca [tiešsaiste]. *Letonika*, 2007. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=2&r=10621033> [skatīts 30.01.2013.]

Literatūra

1. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
2. Horigučī, Daiki. 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes *no-* verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(I). Liepāja: LiepU, 100–108.
3. Horigučī, Daiki. 2013. Priedēkli kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–56.
4. Kalnača, Andra. 1998. Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 2. Rīga: Latviešu valodas institūts, 247–255.
5. Kalnača, Andra. 2004. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: Latviešu valodas institūts, 5–34.
6. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
7. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Berlin: De Gruyter Open. Pieejams: <http://www.degruyter.com/view/prhttp://www.degruyter.com/view/product/449849?format=Goduct/449849?format=G> [skatīts 31.01.2015.]
8. Kušķis, Jānis. 2006. *Mūsu valoda. Padomi valodas spordināšanai*. Rīga: Antava.
9. Okmane, Dace. 2007. Priedēkļverbu darināšanas aktualitātes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiepU, 208–222.
10. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
11. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
12. Šmidebergs, Imants. 2008. Verbi ar priedēkli *aiz-* literārās valodas skaidrojošajās vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 18. Rīga: Latviešu valodas institūts, 69–74.
13. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Prefixation of verbs in Latvian is one of the most productive techniques for the verb formation. The number of valid prefixes that can be added to different motivation verbs in derivation process varies significantly. The most generic prefix classification system in Latvian linguistics is proposed by Emīlija Soida (2009). Prefixes are grouped according to the following criteria: how they express the completeness of the action; how they express fulfillment level of the action; and how they describe the process. So far there are no studies of the common characteristics pertaining to the motivation verbs for which the same set of the prefixes can be added. For the purpose of such research, the verbs extracted from the *European Union legal text corpus* and from the *New Latvian English dictionary* (2007) are used. After extraction, prefixes are separated and motivation verbs are grouped by prefix sets. The purpose of this study is to determine the common features of motivation verbs, in case of which the same set of prefixes can be added and to propose a general verb classification system based on this knowledge.

Daži vārddarināšanas paņēmieni Galēna traktātos

Some word formation patterns in Galen's Treatises

Ieva Fībiga

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Valodniecības doktora studiju programma
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: *fibigaieva@inbox.lv*

Rakstā tiek sniegts ieskats dažos vārddarināšanas paņēmienos divos sengrieķu ārsta Galēna (2. gs. m. ē.) traktātos – „Par ēdienu spēju” (*Περὶ τροφῶν δυνάμεως / De alimentorum facultatibus*) un „Iesācējiem par kauliem” (*Περὶ ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις / De ossibus ad tirones*), tuvāk pievērsoties atsevišķām leksēmām, kas uzskatāmi ataino sengrieķu valodas vārddarināšanas iespējas, to dažādību nepoētiskā tekstā. Svarīgas ir arī šo darinājumu tulkojuma iespējas latviešu valodā. Rakstā aplūkotās leksēmas traktātos funkcionē kā medicīnas termini.

Atslēgvārdi: vārddarināšana, medicīnas terminoloģija, sengrieķu valoda, Galēns.

1. Par antīko medicīnu un valodas nozīmi

Pie sengrieķu dabaszinātņu tekstiem pieder Hipokrata (460.–370. g. p. m. ē.) un Galēna (129.–216. g. m. ē.) medicīnai veltītie traktāti. Lai gan sākotnēji varētu šķist, ka Hipokrata un Galēna traktātus var dēvēt nevis par dabaszinātņu, bet medicīnas tekstiem, tomēr Senajā Grieķijā 5. un 4. gs. p. m. ē. medicīnas teorija vēl nebija nostiprinājusies kā atsevišķa disciplīna. Senie grieķi meklēja vienotu pasaules uzbūves principu, jo uzskatīja, ka cilvēks veidots līdzīgi pasaulei (kosmosam). Tādējādi pirmie teorētiskie apcerējumi medicīnas jautājumos bija kosmoloģiski. Prasmes ārstēšanas mākslā tika saistītas ar zināšanām par dabu un tās pirmelementiem – uguni, ūdeni, zemi un gaisu (Gaile, Hofa 2003, xli–xlii).

Tiek uzskatīts, ka savas dzīves laikā Galēns sarakstījis ap 500–700 traktātu, taču līdz mūsdienām saglabājušies mazliet vairāk nekā simts.¹ Šie teksti tiek dēvēti par Galēna korpusu, tajā ietilpst gan paša Galēna rakstīti traktāti, gan tam piedēvēti (visbiežāk viņa skolnieku rakstīti) traktāti. Hipokrata korpusā ir aptuveni 70 traktātu – gan paša Hipokrata, gan viņa mācības turpinātāju rakstīti (Mann 2012, 279).

Hipokrata un Galēna dzīves laiku šķir vairāk nekā pieci gadsimti, un saprotams, ka šajā periodā darbojās daudzi citi pētnieki, kas pievērsās medicīnas jautājumiem.

¹ *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG) statistika. TLG ir Kalifornijas Universitātes pētniecības centra veidota tiešsaistes datubāze; datubāze nodrošina pieeju digitalizētu grieķu tekstu korpusam, kas tapuši no 8. gs. p. m. ē. (Homērs) līdz 1453. g. m. ē. (Bizantijas perioda beigās).

Taču vislielāko ietekmi uz medicīnas kā atsevišķas zinātnes nozares attīstību atstāja tieši Hipokrāts un Galēns. Turklāt pēc Galēna nenotika būtiska medicīnas attīstība, taču viņa devums tika studēts, pētīts, papildināts un komentēts. Galēna traktāti līdz pat 19. gs. bija topošo ārstu pamatstudiju materiāls – šos traktātus lasīja gan oriģinālā sengrieķu valodā, gan tulkojumā latīņu valodā (Gaile, Hofa 2003, xlix–liv). Tieši tas, ka vēl salīdzinoši nesenu Galēna traktāti bija galvenais studiju materiāls, ir sekmējis sengrieķu medicīnas tekstos esošo vārdu, kas lietoti termina nozīmē, pārnesi mūsdienu medicīnas terminoloģijā.

Vienā no grāmatas „Medicīnas vēsture” (*A History of Medicine*) nodaļām „Grieķu–romiešu medicīna” (*Greco–Roman Medicine*) rakstīts, ka „pretēji pakāpeniski augošajai medicīnai Ēģiptē, Indijā un Ķīnā, radies iespaids, ka grieķu civilizācija rodas tik pēkšņi un strauji gluži kā Atēna no Zevas galvas” (Magner 2005, 89).

Tātad medicīna gan praksē, gan teorijā Senajā Grieķijā attīstījās ātri. To veicināja teorētisku traktātu rakstīšana, kas savukārt sniedza iespēju nākamajām paaudzēm saņemt iepriekšējo paaudžu zināšanas, tās mācīties un pilnīgot. Šis process nosaka jaunu terminu² izveidi, jo tas, kas 5. gs. p. m. ē. bija jauns un iepriekš nezināms, bija jānosauca kādā vārdā. Te arī saskatāms mūsdienu medicīnas terminu pamats. Bija vajadzīgi specifiski vārdi, kas nosauktu un arī raksturotu cilvēka ķermeņa daļas, funkcijas un saslimšanas (Henderson, Dorsey 2008, 9–10).

Ārstēšana tiek dēvēta par mākslu. Ir bijuši tādi hipokrātiskā korpusa traktāti, kas paredzēti publiskai lasīšanai. Senajā Grieķijā ārsta panākumus nodrošināja ne tikai viņa praktiskā darbība, bet arī oratora dotības. Ārstam bija jāprot pārliecināt slimniekus par savu prasmī un pierādīt, ka tieši viņa dziedniecības metodes spēs izārstēt. Šeit bija nepieciešamas oratora dotības. Ja tās bija pārliecināšanas, tad ārsts sev piesaistīja slimniekus un varēja nodrošināt iztiku. Šis fakts norāda, ka medicīna un rētorika bija saistītas nozares. Ārstu starpā valdīja konkurence gan praktiskās darbības uzlabošanā, gan publiskajās diskusijās. Tieši publiskās diskusijas lika ārstiem pievērsties pētījuma priekšmeta definēšanai, metodoloģijas izstrādāšanai un argumentācijas pamatprincipu noteikšanai. Tādējādi sengrieķu ārsti attīstīja ārstēšanas prasmī un teoriju, kas sekmēja medicīnas tekstu tapšanu (Gaile, Hofa 2003, xxxix–xli).

Populārzinātniskajā grāmatā „Medicīnas terminoloģija neprašām” (*Medical Terminology for Dummies*) norādīts, kā izprast mūsdienu terminus, jo tie radušies, nevis lai sarežģītu medicīnas valodu (kā gan tas neprofesionāļiem varētu sākotnēji šķist), bet gan – lai atvieglotu, jo vienā medicīnas terminā ir iekļauta būtiska un plaša informācija par noteikto diagnozi. Viens termins parasti apraksta vienā vārdā slimību vai stāvokli, kas parastā ikdienas situācijā prasītu vairākus vārdus, lai izteiktu nepieciešamo informāciju (Henderson, Dorsey 2008, 9–10).

Medicīnas terminus parasti veido trīs vārda pamatdaļas – sakne, prefikss un sufikss. Saknes ir medicīnas terminu balsts, un no tām tiek darināti jauni termini. Prefiksi atrodas saknes priekšā, tie var izteikt dažādas nozīmes: kā, kāpēc, kad, kur, cik daudz, cik bieži utt. Sufiksi savukārt ir aiz saknes, un tie norāda procedūru, stāvokli vai slimību. Tātad prefikss sniedz izpratni, ko gaidīt no vārda nozīmes,

² „Termins ir konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdiskais apzīmējums – vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu [...]” (Skujiņa 2007, 399)

un sufikss vēsta, kas notiek ar atsevišķu ķermeņa daļu vai sistēmu (Henderson, Dorsey 2008, 11–18).

Nav iespējams noskaidrot, vai Senās Grieķijas ārsti jaunus termina nozīmē lietojamus vārdus darināja apzināti vai arī tie radās *dabiski*. Taču, raugoties uz sengrieķu dabaszinātņu tekstiem no mūsdienu viedokļa, vārddarināšana šajos traktātos ir fiksējama un saistīta ar terminoloģiju.

Kā norāda Valentīna Skujiņa grāmatā „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi” (2002, 81–82), „vārddarināšana ir cieši saistīta ar terminoloģijas izstrādes praksi. (...) Zinātniskās terminoloģijas vajadzībām jauns vārds tiek radīts tad, ja ir izveidojušies noteikti priekšnosacījumi. Ir nepieciešams, lai būtu nobriedusi vajadzība pēc jauna vārda. Tas var būt sakarā ar jauna jēdziena rašanos vai apzinātu izdalīšanu noteiktas nozares speciālo jēdzienu sistēmā”. Ļoti svarīgs un zīmīgs ir aspekts, ka „nepieciešams, lai būtu nobriedusi vajadzība pēc jauna vārda”. Šāda nepieciešamība gan Hipokrata, gan Galēna pētījumos un traktātos ir bijusi.

Te vēl varētu iezīmēt sengrieķu domātāja Aristoteļa spriedumus šai sakarā, kas lasāmi viņa traktāta „Poētika” 21. nodaļā – „ikkatrs vārds ir vai nu vispārlietojams, reti sastopams, metafora, izgreznojums, jaunveidots, pagarināts, saīsināts vai arī pārgrozīts” (Poet. 1457b.1;³ Aristotelis 2008, 93; Augusta Ģiezena tulkojums). Šeit uzmanība pievēršama Aristoteļa sacītajam, ka jaundarināts vārds var būt lietots arī termina nozīmē.

Rakstā sniegti piemēri no Galēna traktātiem „Par ēdienu spēju”⁴ (*Περὶ τροφῶν δυνάμεως* / *De alimentorum facultatibus*; 46 318 vārdi⁵) un „Iesācējiem par kauliem” (*Περὶ ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις* / *De ossibus ad tirones*; 7165 vārdi). Ne viens, ne otrs traktāts nav tulkots latviešu valodā, taču ir pieejami šo traktātu tulkojumi angļu valodā.⁶ Pie traktātu nosaukumiem iekavās sniegts nosaukums oriģinālā sengrieķu valodā, kā arī tulkojumā latīņu valodā, jo tradicionāli gan Galēna, gan Hipokrata korpusos traktātu nosaukumi doti latīņu valodā.

Rakstā vārddarināšana apskatīta tikai spilgtākajos un biežāk sastopamajos piemēros. Raksta mērķis ir rādīt vārddarināšanas paņēmienus divos Galēna traktātos, sengrieķu valodas iespējas medicīnas terminu darināšanā un sniegto piemēru tulkojuma sarežģītību latviešu valodā.

2. Vārddarinājumu piemēri Galēna traktātā „Par ēdienu spēju”

Galēna traktāts „Par ēdienu spēju” ir ļoti plašs. Tas sadalīts trīs grāmatās, katra grāmata vairākās nodaļās, kur katrā aprakstīts konkrēts pārtikas produkts. Galēns izklāsta dažādu ēdienu iedarbību uz cilvēka organismu un tā kustību gremošanas sistēmā. Sengrieķu medicīnā traktāts iekļaujas ārstnieciskā režīma tematikā, kad konkrētu ēdienu lietošana uzturā ir ne tikai enerģijas gūšanas veids, bet arī ārstēšanas līdzeklis. Katram ēdienam ir savas spējas ietekmēt četru šķidrumu līdzsvaru

³ Starptautiski pieņemta Aristoteļa traktātu paginācija, ko izveidojis vācu filologs Augusts Imanuels Bekers (*August Immanuel Bekker*).

⁴ Šeit un turpmāk autores tulkojums no sengrieķu valodas latviešu valodā.

⁵ Norādītais vārdu skaits abiem traktātiem ir TLG statistika.

⁶ Galen, *On Food and Diet*, 2000, 68–191; trans. by Mark Grant; Galen, *Elementary Course on Bones*, 1952, 767–776; trans. by Charles Singer.

organismā, tāpēc ēdiens var būt neitrāls, labvēlīgs vai nelabvēlīgs kopējam veselības stāvoklim un atsevišķiem orgāniem, var gan ārstēt, gan būt par cēloni kādai slimībai.

Šai traktātā aplūkoti trīs verbu atvasinājumi:

- 1) *πέττειν* V.PRS.ACT.INF (*pettein*) ‘mīkstināt, -ties’, ‘gatavot, -ties’, ‘gremot’;
- 2) *ρέειν* V.PRS.ACT.INF (*rhein*) ‘plūst’;
- 3) *καθαίρειν* V.PRS.ACT.INF (*kathairein*) ‘tīrīt’

Iespējams arī viens substantīvs *ὁδός* SUBST.NOM.F (*hodos*) ‘ceļš’.

Šīs četras leksēmas aplūkotas tāpēc, ka Galēns tās izmantojis kā terminus, jo vārdi izsaka konkrētās tēmas, t. i., ēdiena spējas un dažādus jēdzienus.

Galēns traktātā apraksta ēdienu iedarbību uz organismu. Tāpēc tiek rakstīts par gremošanas orgānu sistēmas darbību, un, lai apzīmētu ēdiena *pārveidošanu*, Galēns lieto verbu *πέττειν* V.PRS.ACT.INF (*pettein*) ‘mīkstināt, -ties’, ‘gatavot, -ties’, metaforiskā nozīmē ‘gremot’.

Tā kā traktātā katrai nodaļai ir līdzīga uzbūve – tiek aprakstīts kāds ēdiens un tā iedarbība uz organismu –, tad gremošana tiek pieminēta katrā nodaļā. Tāpēc arī šis verbs ir plaši izmantots vārddarināšanā, jo skaidrs, ka gremošana var noritēt dažādi.

Verba nozīmi var mainīt, pievienojot tam nolieguma prefiksu *α-* (*a*) (*alpha privativum*) ‘ne-’. Tādējādi tiek iegūts verbs, kas rāda, kā kādu ēdienu nevar sagremot:

- (1) *ἄπειπειν* V.PRS.ACT.INF (*apeitein*) ‘nemīkstināties’, ‘negatavoties’
(Kühn 1823, 471, 628, 691, 692)

Galēns no verba *πέττειν* darina adjektīvu *πέπτος* (*peptos*), izmantojot divus prefiksus: *α-* (*a*) ‘ne-’ un *δυσ-* (*dys*) ‘slikts/grūts’, kā arī adverbu *εὖ-* (*ey*) ‘labi/viegli’, ko bieži izmanto salikteņu veidošanai. Tā tiek darināti adjektīvi:

- (2) *ἄπειπος* ADJ.NOM.M (*apeptos*) ‘nemīkstināms’, ‘nenogatavināms’, ‘nesagremojams’
(Kühn 1823, 671)
- (3) *εὐπειπος* ADJ.NOM.M (*eypeptos*) ‘viegli/labi mīkstināms’, ‘viegli/labi nogatavināms’, ‘viegli/labi sagremojams’
(Kühn 1823, 459, 499, 524, 540, 567, 568, 568, 569, 569, 577, 591, 680, 690, 700, 717, 718, 719)
- (4) *δύσπειπος* ADJ.NOM.M (*dyspeptos*) ‘grūti/slikti mīkstināms’, ‘grūti/slikti gatavināms’, ‘grūti/slikti sagremojams’

Šis adjektīvs traktātā parādās salīdzinoši daudz biežāk nekā iepriekš minētie ((2), (3)).⁷

⁷ Kühn 1821, 459, 499, 500, 502, 513, 521, 525, 531, 534, 535, 540, 541, 548, 549, 551, 567, 568, 597, 607, 614, 618, 619, 621, 645, 645, 645, 649, 664, 664, 664, 669, 675, 675, 676, 679, 680, 689, 690, 690, 695, 696, 697, 699, 699, 700, 701, 702, 703, 706, 708, 717, 734, 734, 736, 737, 747.

Adjektīvu tulkojumā latviešu valodā izmantojams ciešamās kārtas tagadnes lokāmais divdabis ar izskaņu *-ams, -a / -āms, -a*; prefiksa nozīmi tulkojumā var atveidot diezgan precīzi. Taču, kā jau tas redzams, sengrieķu valodā tiek lietota viena leksēma, bet latviešu valodā, tulkojot adjektīvus ar adverbu *εῦ-* ‘labi/viegli’ un prefiksu *δυσ-* ‘slikts/grūts’, – divas. Šajā gadījumā varētu piedāvāt neierastākus tulkojumus latviešu valodā, tā saglabājot tuvāku tulkojumu oriģināltekstam, piem., ‘vieglmīkstināms’ vai ‘labmīkstināms’. Tomēr grūti pateikt, vai šādi jauninājumi literāram tulkojumam būtu piemēroti. Taču latviešu valodā ir līdzīgi piemēri no citām nozarēm, kad sengrieķu valodā lietots adverbs *εῦ-* un latviešu valodā tas tulkots vienā vārdā, piem., *εὐφωμία* SUBST.NOM.F (*eyfōnia*) ‘labskanība’.

Līdzīgi no verba *πέπτειν* traktātā darināti substantīvi:

- (5) *πέψις* SUBST.NOM.F (*pepsis*) ‘mīkstināšana’, ‘gatavināšana’, ‘gremošana’ (Kühn 1823, 487, 524, 528, 532, 578, 609, 662, 662, 663, 663, 700, 704, 718, 729, 740)

Tie apzīmē vienkārši gremošanas procesu, nenorādot, kādas ir tā īpašības.

Nākamie divi substantīvi, kas atvasināti no verba *πέπτειν* ar iepriekš minēto prefiksu *α-* ‘ne-’ un adverbu *εῦ-* ‘labi/viegli’, ir:

- (6) *εὐπεψία* SUBST.NOM.F (*eypepsia*) ‘laba/vieгла mīkstināšana’, ‘laba/vieгла gatavināšana’, ‘laba/vieгла gremošana’ (Kühn 1823, 639, 658)
- (7) *ἀπεψία* SUBST.NOM.F (*apepsia*) ‘nemīkstināšana’, ‘negatavināšana’, ‘nesagremošana’ (Kühn 1823, 459, 499, 639, 752)

Latviešu tulkojumā izmantotas divas leksēmas, jo substantīva *εὐπεψία* tulkojums ar vienu leksēmu būtu pārāk garš un grūti izrunājams – ‘vieglmīkstināšana’ vai ‘labmīkstināšana’ vai varbūt ‘vieglmīkstināmība’ vai ‘labmīkstināmība’. Taču oriģināltekstā šādi vārddarinājumi darbojas lieliski, papildinot un precizējot izteikto domu.

Minētie vārddarinājumi traktātā nav nejauši – Galēns tos izmantojis labākai un precīzākai domas atveidei, par ko liecina to izmantošanas biežums.

Vārddarināšanas kontekstā no traktāta aplūkojams substantīvs *ὁδός* SUBST.NOM.F (*hodos*) ‘ceļš’. Šīs sengrieķu leksēmas celms ir tādos vārdos kā *periods* un *metode*. Savukārt Galēns to attiecinājis uz cilvēka organismu, papildinot substantīvu *ὁδός* ar prepozīciju *διά-* ‘caur/cauri’, kas šajā gadījumā, kā arī nākamajos trīs piemēros ((9), (10), (11)) funkcionē kā prefikss. Tā darināts substantīvs:

- (8) *διέξοδος* SUBST.NOM.F (*dieksodos*) ‘ceļš cauri’, ‘caurceļš’, ‘[izejas] ceļš’ (Kühn 1823, 492, 530, 570, 571, 695)

Piedāvātais tulkojums ‘[izejas] ceļš’ labāk atbilst traktāta saturam, taču ir attālināts no oriģinālteksta.

Kādā citā nodaļā Galēns vārddarinājumam *διέξοδος* pievieno prefiksu *δυσ-* ‘grūts/slikts’, tā darinot substantīvu:

- (9) *δυσδιέξοδος* SUBST.NOM.F (*dysdieksodos*) ‘grūts/slikts ceļš cauri’, ‘grūts/slikts caurceļš’, ‘grūts/slikts [izejas] ceļš’
(Kühn 1823, 535, 537, 697)

Iepriekšējo vārddarinājuma piemēru latviešu valodā varam iztulkot vienā vārdā, bet šo piemēru, šķiet, šādi nav iespējams tulkot. Oriģinālam vistuvākais variants būtu ‘grūts caurceļš’ vai ‘slikts caurceļš’.

Kā nākamo leksēmu vārddarināšanas aspektā var aplūkot verbu *ρέιν* V.PRS.ACT.INF (*rhein*) ‘plūst’. Tā kā senie grieķi uzskatīja, ka cilvēka organismu tāpat kā pasauli veido četri elementi, no kuriem viens ir ūdens, tad saprotami, ka arī ķermenī kaut kas var plūst. Verbs *ρέιν* Galēna traktātā apzīmē ūdens vai kāda cita šķidrums plūsmu organismā. Galēns papildina šo verbu ar prepozīciju *διά-* ‘caur/cauri’:

- (10) *διαρρέιν* V.PRS.ACT.INF (*diarrhein*) ‘plūst cauri’, ‘caurplūst’
(Kühn 1823, 597)

Šis vārddarinājums izmantots, lai norādītu, ka caurplūšana var būt neveselības simptoms. Tuvāks oriģinālvariantam ir tulkojums ‘caurplūst’.

No iepriekš minētā verba *διαρρέιν* ‘plūst cauri’, ‘caurplūst’ Galēns darinājis substantīvu:

- (11) *διαρροία* SUBST.NOM.F (*diarrhoia*) ‘cauri plūšana’, ‘caurplūšana’, ‘caurplūdums’
(Kühn 1823, 587, 594)

Šie piedāvātie tulkojumi arī ir ļoti tuvi oriģināltekstam, it īpaši ‘caurplūšana’ un ‘caurplūdums’, taču šajā gadījumā varētu izmantot arī latviešu valodā lietoto vārdu ‘caureja’, kas saturiski pilnībā atbilst Galēna substantīvam *διαρροία*, bet nav tik tuvs oriģinālam kā iepriekšējie tulkojumi. No tā darināts arī mūsdienu medicīnas termins *diareja*. Arī latīņu valodā saglabāts grieķu cilmes substantīvs *diarrhoea*.

Verbs *ρέιν* ir pamatā arī substantīvam:

- (12) *ρέμμα* SUBST.NOM.N (*rheyma*) ‘plūsma’, ‘straume’, ‘tece’

Galēns šo substantīvu izmanto divos dažādos kontekstos:

- 1) *γαστέρος ρέμμα* SUBST.GEN.F (*gasteros*), SUBST.NOM.N (*rheyma*) ‘vēdera plūsma’
(Kühn 1823, 525, 526)
- 2) *γυναικειον ρέμμα* ADJ.NOM.N (*gynaikeion*), SUBST.NOM.N (*rheyma*) ‘sievīšķā plūsma’
(Kühn 1823, 526)

Tie ir pastāvīgi procesi cilvēka organismā, šķiet, tāpēc šeit Galēns neizmanto verbu *ρέιν* – ka kaut kas plūst –, bet gan substantīvu *ρέμμα*, kas tiek lietots termina nozīmē. Kā redzams, Galēns no verba *ρέιν* ‘plūst’ darina divus atšķirīgus substantīvus – *ροία* SUBST.NOM.F (*rhoia*), kas ir kopā ar prepozīciju *διά-* ‘caur/cauri’ ((11)), un *ρέμμα* SUBST.NOM.N (*rheyma*).

Kā pēdējo piemēru no šī traktāta varētu minēt verbu *καθαίρειν* V.PRS.ACT.INF (*kathairein*) ‘tīrīt’, no kura nāk labi zināmais termins *katarse*. Tomēr Galēns nerunā par dvēseles attīrīšanos, kā to saprotam pašlaik, bet gan par fizioloģisku attīrīšanos. Mūsdienās tik bieži dzirdētais un lasītais termins *organisma attīrīšana* nav nemaz tik jauns. Par to jau runā Galēns mūsu ēras 2. gs. Viņš raksta, ka ir tādi produkti, kas tīra kādus konkrētus orgānus, piem., aknas. Taču dažviet šo verbu papildina prepozīcija *ἐκ-* ‘no/iz’, kas šajā gadījumā funkcionē kā prefikss:

(13) *ἐκκαθαίρειν* V.PRS.ACT.INF (*ekkathairein*) ‘iztīrīt’

(Kühn 1823, 572, 590, 611, 616)

Semantiski šie verbi ir ļoti līdzīgi, atšķirība tajā, ka otrais variants piešķir pabeigtības nozīmi.

Minētie verbi ir pamatā diviem adjektīviem, kas parādās tekstā. Tie ir:

(14) *καθαρτικός* ADJ.NOM.M (*katharhtikos*) ‘tīrošs’

(Kühn 1823, 468, 476, 477, 588, 618, 631)

(15) *ἐκκαθαρτικός* ADJ.NOM.M (*ekkatharhtikos*) ‘iztīrošs’

(Kühn 1823, 547)

Arī šādi var apzīmēt organisma attīrīšanās procesu, t. i., kādam produktam piemīt attīrošas īpašības. Tā Galēns pirmo adjektīvu lieto vispārīgā nozīmē – produktiem piemīt ne tikai spēja dot enerģiju, bet arī *δύναμις* SUBST.NOM.F (*dynamis*) *καθαρτική* ADJ.NOM.F ‘tīroša spēja’ (Kühn 1823, 476). Adjektīvs *ἐκκαθαρτικός* tāpat kā verbs *ἐκκαθαίρω* rada pabeigtības iespaidu. Šis adjektīvs lietots, runājot par krūšu un plaušu iztīrīšanu.

Šos adjektīvus (līdzīgi kā pirmajā piemērā par mīkstināšanu jeb gremošanu) latviešu valodā iespējams tulkot, izmantojot darāmās kārtas tagadnes lokāmo divdabi ar izskaņu *-ošs, -a*, lai saglabātu domu, ka kādam produktam ir spēja tīrīt kādu orgānu. Kopumā šķiet, ka tas ir visprecīzākais tulkojuma variants.

Tātad šai Galēna traktātā ir virkne vārdu, kas ir mūsdienu medicīnas termini, piem., verbi *πέττειν* V.PRS.ACT.INF (*pettein*) ‘mīkstināt, -ties’, ‘gatavot, -ties’, ‘gremot’, sal. latviešu valodā *gremot, gremošana, gremošanas sistēma* u. tml., un *ρέειν* V.PRS.ACT.INF (*rhein*) ‘plūst’, kur latviešu valodā izmantots grieķu cilmes vārds, piem., *diareja, galaktoreja* u. tml.

3. Vārddarinājumu piemēri Galēna traktātā „Iesācējiem par kauliem”

Galēna traktāts „Iesācējiem par kauliem” ir saturiski lakonisks. Tas ir vienīgais antīkās pasaules anatomiskais traktāts, kas balstīts uz cilvēka skeleta izpēti. Lielākā daļa anatomisko terminu aizgūti tieši no šī traktāta (Singer 1952, 767–768). Traktātā Galēns pakāpeniski apskata visu cilvēka skeletu, sākot ar galvaskausu un tā šuvēm un beidzot ar visiem sīkākajiem pēdas kauliem.

No lingvistiskā viedokļa aplūkojot šo traktātu, nevar neievērot vārdu *sintakse*. Mūsdienās, protams, šo terminu lieto gramatikā. Burtiskā tulkojumā no sengrieķu valodas *σύνταξις* SUBST.NOM.F (*syntaxis*) nozīmē ‘kopā salikšana’ vai ‘kopā salikums’. Šo leksēmu veido prepozīcija *σύν* (*syn*) ‘kopā / kopā ar’ (arī šī prepozīcija

funkcionē kā prefikss) un verbs *τάσσειν* V.PRS.ACT.INF (*tassein*) ‘sakārtot, salikt [noteiktā kārtībā]’. Galēns šo leksēmu lieto, runājot par kauliem:

- (16) *ὀστέων σύνταξις* SUBST.GEN.PL.N (*ostiōn*) SUBST.NOM.F (*syntaksis*)
(Kühn 1821, 734)

Iespējamais tulkojums – ‘kaulu kopā salikums’ vai ‘kaulu kopsalikums’. Tajā pašā lapaspusē Galēns sniedz definējumu, kas ir skelets, rakstot, ka „viss kopsalikums (*σύνταξις*) tiek saukts par skeletu”.

Lai topošie ārsti varētu kaulus atšķirt un iegaumēt to vietu cilvēka skeleta uzbūvē, tie vairumā gadījumu tiek raksturoti, veidojot vizuālu salīdzinājumu ar kādu priekšmetu vai grieķu alfabēta burtu. Šiem salīdzinājumiem piemīt metaforiskas iezīmes. Lai raksturotu kaula, šuves vai saites veidu/formu, Galēns darina adjektīvus ar izskaņu *-ειδής, -ές*⁸ (*-eidēs, -es*), kas cēlusies no nekatrās dzimtes substantīva *εἶδος* SUBST.NOM.N (*eidōs*) ‘veids’.

Iepriekšējā traktātā sniegtos piemērus dažkārt bija sarežģīti tulkot latviešu valodā, bet vārdarinājumi no traktāta par kaulu uzbūvi ir viegli tulkojami, jo latviešu valodā iespējams lietot ģenitīveņus ar *-veida*, piem., *trīsstūrveida* u. tml.⁹

Tekstā Galēns raksta: *ὀστέον ὡςπερ σφήν* SUBST.NOM.N (*osteon*), ADV (*hōsper*), SUBST.NOM.M (*sfēn*) ‘kauls kā ķīlis’ (Kühn 1821, 743).

Turpat tālāk viņš min, kāds ir šis kauls:

- (17) *σφηνοειδής* ADJ.NOM.N (*sfēnoeides*) ‘ķīļveida’
(Kühn 1821, 743, 743, 744, 744, 746, 747, 749, 749, 751, 752, 752)

Šis vārdarinājums vēlāka laika un mūsdienu medicīnā kalpo kā termins. Tas darināts no diviem substantīviem: *σφήν* SUBST.NOM.M (*sfēn*) ‘ķīlis’ un jau pieminētās izskaņas *-ειδής, -ές*. Mūsdienu medicīnas terminoloģijā latīņu valodā šis galvaskausa kauls tiek dēvēts par *os sphenoidale*, kas gan latviski tiek dēvēts par spārņveida, ne ķīļveida kaulu.

Balstoties uz salīdzinājumu, ka kauls, šuve vai kāds izaugums var būt atšķirīgi, Galēns darina daudz jaunu vārdu, kas pēc uzbūves līdzīgi iepriekš minētajam piemēram.

Kauls var būt ne tikai ķīļveida kā iepriekšējā piemērā, bet arī zobenveida:

- (18) *ξίφοειδής ὀστέον* ADJ.NOM.N (*ksifoeides*), SUBST.NOM.N (*osteon*) ‘zobenveida kauls’
(Kühn 1821, 764)

⁸ Sengrieķu valodā divgalotņu adjektīvs, adjektīva galotne *-ής* ir gan vīriešu, gan sieviešu dzimtei, galotne *-ές* – nekatrai dzimtei.

⁹ Te jāpiezīmē, ka sengrieķu valodā vārdi, kas beidzas ar izskaņu *-ειδής, -ές*, ir adjektīvi, taču, tulkojot šos vārdarinājumus latviešu valodā, tie ir ģenitīveņi. „Nelokāmu vārdu grupa ir ģenitīveņi, kas pēc savas formas atgādina lietvārdu vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvu, bet pēc nozīmes un funkcijas vairāk līdzinās gan īpašības vārdiem, gan apstākļa vārdiem, jo nosauc priekšmetu vai dzīvu būtni pazīmes un vienmēr ir saistīti ar kādu lietvārdu.” (Smiltnece, 2013, 368)

Tas latviešu medicīnas terminoloģijā ir šķērņveida izaugums. Te Galēns izskaņai *-ειδής, -ές* pievienojis lietvārdu *ξίφος* SUBST.NOM.N (*ksifos*) ‘zobens’.

Pēc šāda parauga var raksturot arī kaula cietību:

- (19) *λιθοειδές όστέον* ADJ.NOM.N (*lithoeides*), SUBST.NOM.N (*osteon*) ‘akmeņveida kauls’
(Kühn 1821, 742, 745)

Šajā gadījumā izskaņai *-ειδής, -ές* pievienots substantīvs *λίθος* SUBST.NOM.M ‘akmens’.

Nākamajā piemērā jau pieminētajai izskaņai Galēns pievieno ne tikai substantīvu, bet arī prepozīciju prefiksa funkcijā:

- (20) *κατακλειδές όστέον* ADJ.NOM.N (*katakleides*), SUBST.NOM.N (*osteon*) ‘virsatslēgas kauls’
(Kühn 1821, 766)

Tādējādi vārds darināts no prepozīcijas *κατά* (*kata*) ‘virs’, substantīva *κλείς* SUBST.NOM.F (*kleis*) ‘atslēga’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Attiecībā uz kauliem un to rakturojumu minami vēl divi piemēri. Pirmais ir:

- (21) *σκαφοειδές όστέον* ADJ.NOM.N (*skafoeides*), SUBST.NOM.N (*osteon*) ‘laivveida kauls’
(Kühn 1821, 776, 777)

Šis adjektīvs darināts no substantīva *σκάφη* SUBST.NOM.N (*skafē*) ‘laiva’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’, kas ir plauksta kauls. Otrais piemērs ir:

- (22) *κυβοειδές όστέον* ADJ.NOM.N (*kyboeides*), SUBST.NOM.N (*osteon*) ‘kubveida kauls’
(Kühn 1821, 776, 777)

Tas darināts no substantīva *κύβος* SUBST.NOM.M (*kybos*) ‘kubs’ un izskaņas *-ειδής, -ές* un savukārt ir pēdas kauls. Abi kauli medicīnas terminoloģijā latviešu valodā ir gluži kā kalki – *laivveida kauls* un *kubveida kauls*.

Galēns šajā traktātā daudz lieto termina nozīmē lietotu vārdu *άπόφυσις* SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘izaugums’, kas ir kāds kaula izaugums, domājams, ka tas var būt arī skrimslis. Blakus šim substantīvam Galēns izmanto īpaši daudz adjektīvu ar izskaņu *-ειδής, -ές*. Tā deguna skrimslis tiek nodēvēts par:

- (23) *πτερυγωδής άπόφυσις* ADJ.NOM.F (*pterygōdēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘spārnveida izaugums’
(Kühn 1821, 743)

Adjektīvs darināts no substantīva *πτέρυξ* SUBST.NOM.F (*pteryx*) ‘spārns’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Piecas reizes traktātā tiek pieminēta termina funkcijā lietota vārdkopa:

- (24) *στυλοειδής άπόφυσις* ADJ.NOM.F (*styloeidēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘kolonveida izaugums’
(Kühn 1821, 745, 769, 770, 770, 771)

Atvasinātā adjektīva pamatā ir substantīvs *στύλος* SUBST.NOM.M (*stylos*) ‘kolonna’ un izskaņa *-ειδής, -ές* ‘veids’. Šo izaugumu, kā norāda Galēns, var dēvēt arī vēl citādi, pirmkārt:

- (25) *βελονοειδής ἀπόφουσις* ADJ.NOM.F (*belonoeidēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘adatveida izaugums’
(Kühn 1821, 745)

Adjektīvs darināts no substantīva *βελόνη* SUBST.NOM.F (*belonē*) ‘adata’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Otrkārt, Galēns piedāvā nosaukumu:

- (26) *γραφοειδής ἀπόφουσις* ADJ.NOM.F (*grafoeidēs*) SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘zīmuļveida izaugums’
(Kühn 1821, 745)

Adjektīvā ietilpst substantīvs *γραφίς* SUBST.NOM.F (*grafis*) ‘rakstāmriks’, ‘zīmulis’ un izskaņa *-ειδής, -ές* ‘veids’. Šie izaugumi arī ir skrimšļaudi.

Tālāk tekstā, aprakstot galvaskausu, tiek pieminēts kāds cits izaugums:

- (27) *μαστοειδής ἔκφουσις / ἀπόφουσις* ADJ.NOM.F (*mastoeidēs*), SUBST.NOM.F (*ekfysis*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘krūšveida izaugums’¹⁰
(Kühn 1821, 745, 755)

Adjektīva pamatā substantīvs *μαστός* SUBST.NOM.M (*mastos*) ‘krūtis’ un izskaņa *-ειδής, -ές* ‘veids’, šis izaugums atrodas deniņu rajonā.

Uz galvaskausu attiecināmi vēl divi vārddarinājumi ar izskaņu *-ειδής, -ές*, pirmais ir:

- (28) *πυρηνοειδής ἀπόφουσις* ADJ.NOM.F (*pyrēnoeidēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘kauliņveida izaugums’
(Kühn 1821, 756, 756)

Adjektīvs darināts no substantīva *πυρήν* SUBST.NOM.M (*pyrēn*) ‘kauliņš’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Otrais galvaskausu raksturotājs vārddarinājums ir:

- (29) *ὀδοντοειδής ἀπόφουσις* ADJ.NOM.F (*odontoeidēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘zobveida izaugums’
(Kühn 1821, 757)

Adjektīvā ietilpst substantīvs *ὀδούς* SUBST.NOM.M (*odūs*) ‘zobs’ un izskaņa *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Aplūkojami vēl divi vārddarinājumi, kas raksturo kādu izaugumu:

- (30) *ἀγκυροειδής ἀπόφουσις* ADJ.NOM.F (*ankyroeidēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘enkurveida izaugums’
(Kühn 1821, 766)

¹⁰ Blakus adjektīvam *μαστοειδής* Galēns traktātā izmanto gan substantīvu *ἔκφουσις*, gan *ἀπόφουσις*; taču abiem substantīviem nav saturiskas atšķirības.

Adjektīva pamatā substantīvs *ἄγκυρα* SUBST.NOM.F (*ankyra*) ‘enkurs’ un izskaņa *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Pēdējais kādu izaugumu raksturotājs vārddarinājums ir:

- (31) *κορακοειδής ἀπόφυσις* ADJ.NOM.F (*korakoeidēs*), SUBST.NOM.F (*apofysis*) ‘kraukļveida izaugums’
(Kühn 1821, 766)

Adjektīvs darināts no substantīva *κόραξ* SUBST.NOM.M (*koraks*) ‘krauklis’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’. Šie abi adjektīvi nosauc vienu un to pašu izaugumu, kas atrodas plecu rajonā.

Attiecībā uz Galēna nosauktajiem izaugumiem medicīnas teorija ir mainījusies, taču galvaskausa šuves, kas tiek raksturotas traktātā, savus nosaukumus mūsdienās ir saglabājušas; šuvju nosaukšanai izmantoti vārddarinājumi ar izskaņu *-ειδής, -ές*, piem.:

- (32) *στεφανοειδής ραφή* ADJ.NOM.F (*stefanoeidēs*), SUBST.NOM.F (*rhafē*) ‘vainagveida šuve’
(Kühn 1821, 740)

Adjektīvs atvasināts no substantīva *στέφανος* SUBST.NOM.M (*stefanos*) ‘vainags’ ar izskaņu *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Cits vārddarinājums, kas raksturo galvaskausa šuves, ir:

- (33) *λαμβδοειδής ραφή* ADJ.NOM.F (*lamdoeidēs*), SUBST.NOM.F (*rhafē*) ‘lambda veida šuve’
(Kühn 1821, 740, 741, 742, 742, 744, 744, 744, 745)

Adjektīva pamatā substantīvs *λάμβδα* SUBST.NOM.N ‘lambda’ un izskaņa *-ειδής, -ές* ‘veids’. Pēdējais piemērs šuvju nosaukšanai ir:

- (34) *λεπιδοειδής ραφή* ADJ.NOM.F (*lepidoeidēs*), SUBST.NOM.F ‘zvīņveida šuve’
(Kühn 1821, 742, 742, 744, 744)

Adjektīvs darināts no substantīva *λεπίς* SUBST.NOM.F (*lepis*) ‘zvīņa’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Lambdveida šuves nosaukums saglabājies un nav mainījies, taču vainagveida šuve latīņu valodas medicīnas terminoloģijā nesaglabā sengrieķu valodas substantīvu *στέφανος* ‘vainags’, jo nosaukums aizstāts ar latīņu substantīvu *corona*, kas arī nozīmē ‘vainags’. Līdzīgi ir arī ar zvīņveida šuvi – grieķu substantīvs *λεπίς* ‘zvīņa’ mūsdienu medicīnas terminoloģijā aizstāts ar latīņu substantīvu *squama* ‘zvīņa’.

Divi vārddarinājumi ar izskaņu *-ειδής, -ές* attiecināti uz atsevišķiem dobumiem cilvēka skeletā. Pirmais no tiem nozīmes ziņā īpaši interesants, tas ir:

- (35) *γληνοειδής κοιλότης* ADJ.NOM.F (*glēnoeidēs*), SUBST.NOM.F (*koilōtēs*) ‘acābolveida dobums’
(Kühn 1821, 755, 757, 760, 760, 761, 762, 770)

Šim vārddarinājumam sengrieķu valodā ir divas daļas – substantīvs *γλήνη* SUBST.NOM.F (*glēnē*) ‘acs ābols’ un jau pieminētā izskaņa *-ειδής, -ές*. Latviešu valodā termins *acs ābols* apvienojams vienā vārdā, lai tulkojumu padarītu pēc

iespējas līdzīgāku oriģinālam. Šis dobums atrodas lāpstiņā. Latīniski tas saglabā grieķu cilmes substantīvu *cavitas glenoidalis*, taču latviešu valodā šis dobums dēvēts vienkārši par locītavas bedri.

Vēl viens dobums, kas pieminēts traktātā, ir sigmveida dobums:

- (36) **σιγματοειδής κοιλότης** ADJ.NOM.F (*sigmatoeidēs*), SUBST.NOM.F (*koilōtēs*)
‘sigmveida dobums’
(Kühn 1821, 769)

Adjektīvs darināts no substantīva *σίγμα* SUBST.NOM.N (*sigma*) ‘sigma’ un izskaņas *-ειδής, -ές* ‘veids’.

Šis dobums atrodas rokas elkoņa locītavā. Latviešu medicīnas terminoloģijā tas tiek dēvēts par elkoņa kaula bedri, un latīņu valodā līdzīgi kā iepriekšējā piemērā ir saglabāts grieķu cilmes vārds – *cavitas sigmoidea*.

Četri vārdarinājumi ar izskaņu *-ειδής, -ές* apzīmē kādu atsevišķu cilvēka skeleta daļu. Galēns, rakstot par locītavu dalījumu, kā trešo veidu min šādu locītavu:

- (37) **γγγλυμοειδής διαρθρώσις** ADJ.NOM.F (*ginglymoeidēs*), SUBST.NOM.F (*diarthrōsis*) ‘eņģveida locītava’
(Kühn 1821, 735)

Šis vārds darināts no substantīva *γγγλυμος* SUBST.NOM.M (*ginglymos*) ‘eņģe’ un izskaņas *-ειδής, -ές*. Šim terminam latīņu valodā saglabāts grieķu cilmes substantīvs – *articulatio gynglimus*.

Rakstot par žokļa kaulu uzbūvi, Galēns min vārdu savienojumu:

- (38) **πριονοειδής σύνθεσις** ADJ.NOM.F (*prionoeidēs*), SUBST.NOM.F (*synthesis*)
‘zāģveida savienojums’
(Kühn 1821, 737, 746)

Vārdā *πριονοειδής* ietilpst substantīvs *πρίων* SUBST.NOM.M (*priōn*) ‘zāģis’ un izskaņa *-ειδής, -ές*. Galēns to izmanto kā ilustratīvu salīdzinājumu, tas netiek lietots mūsdienu medicīnas terminoloģijā.

Pretēji ir ar nākamo piemēru:

- (39) **κονδυλώδες πέρας** ADJ.NOM.N (*kondylōdes*), SUBST.NOM.N (*peras*)
‘stilbveida gals’
(Kühn 1821, 760, 761, 764, 764, 775)

Tas tiek lietots mūsdienu medicīnas terminoloģijā, aprakstot plaukstas kaulu uzbūvi. Vārds *κονδυλώδες* darināts no substantīva *κόνδυλος* SUBST.NOM.N (*kondylos*) ‘stilbs’ un jau iepriekš minētās izskaņas. Arī latīņu valodas terminoloģijā nav izmaiņu – *articulatio condyloidea*.

Vēl viens piemērs, kurā parādās bieži izmantotā izskaņa *-ειδής, -ές*, ir:

- (40) **τροχιλώδης περιφέρεια** ADJ.NOM.F (*trochilōdēs*), SUBST.NOM.F (*perifereia*)
‘trīšveida virsma’
(Kühn 1821, 769)

Vārda pirmajā daļā ir substantīvs *τροχιλία* SUBST.NOM.F (*trochilia*) ‘trīsis’. Šo vārdu termina nozīmē Galēns izmanto elkoņa uzbūves aprakstīšanai – locītavu virsmas tiek raksturotas kā trīšveidīgas.

Pēc aplūkotajiem piemēriem secināms, ka Galēna izmantotais paņēmieni, aprakstot cilvēka skeleta uzbūvi, ir izrādījušies veiksmīgi un praktiski izmantojams turpmākai medicīnas apguvei un attīstībai. Tā kā daļa no sniegtajiem piemēriem traktātā parādās vairākkārt, tad var pieņemt, ka tie kalpojuši kā termini vai termina nozīmē lietoti vārdi.

Vārddarinājumi ar izskaņu *-ειδής, -ές* spēj vizuāli sasaistīt medicīnas teoriju ar praksi – ārējā līdzība starp nosaukto ķermeņa daļu (kaulu, šuvi, locītavu vai izaugumu) un tam pielīdzināto priekšmetu ir acīmredzama, te vērojams arī vārda nozīmes pārnēsums. Domājams, šis varētu būt viens no iemesliem, kāpēc Galēna izmantotie termina nozīmē lietotie vārdi ir nostiprinājušies un pastāv mūsdienā anatomijas terminoloģijā.

Secinājumi

Abos aplūkotajos Galēna traktātos „Par ēdienu spēju” un „Iesācējiem par kauliem” izmantota afiksācija, gan mainot vai papildinot vārda nozīmi ar prefiksu, kā arī adverbu vai prepozīciju prefiksa funkcijā, gan no vārdiem darīdams adjektīvus un substantīvus, gan ar izskaņu *-ειδής, -ές* no substantīviem darīdams adjektīvus.

Kā jau rakstā minēts iepriekš, ir grūti pateikt, vai antiķie dabaszinātņu domātāji mēģināja savos tekstos radīt jaunus vārdus ar īpašu nolūku. Gan sengrieķu, gan latīņu valoda ir pateicīgas jaunu vārdu darināšanā, iespējams, arī tāpēc jauni vārdi radušies viegli un sākti lietot medicīnas valodā. Taču sengrieķu valodas vārddarinājumus latviešu valodā pilnīgi precīzi iztulkot var tikai daļā gadījumu, nereti nākas tos atveidot aprakstoši.

Galēna izteikums traktāta „Iesācējiem par kauliem” sākuma daļā nepārprotami liek domāt, ka sengrieķu ārsts medicīnas valodai un jauniem vārdiem ir pievērsis uzmanību – „un, iespējams, nav neparasti radīt vārdus skaidras mācīšanās dēļ no tekstiem, kas jau pastāv” (Kühn 1821, 736). Šis citāts zīmīgi rāda, ka Senās Grieķijas medicīnā bija nepieciešami jaunu jēdzienu apzīmējumi. No citātā izteiktās domas secināms, ka medicīnas valodā jauni termina nozīmē lietoti vārdi tika radīti no jau esošiem vārdiem un vārdu nozīmēm; te būtiska loma bijusi vārddarināšanai un vārda nozīmes pārnēsāšanai.

Saīsinājumi

ACT	aktīvs
ADJ	adjektīvs
ADV	adverbs
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
INF	infinitīvs
M	vīriešu dzimte
N	nekatrā dzimte

NOM	nominatīvs
PL	daudzskaitlis
PRS	prēzents
SUBST	substantīvs
TLG	<i>Thesaurus Linguae Graecae</i>
V	verbs

Avoti

1. Aristotelis. 2008. *Poētika*. Rīga: Jānis Roze.
2. Grant, Mark. 2000. *Galen on Food and Diet*. London, New York: Routledge, 68–191.
3. Kühn, Carl Gottlob (ed.). 1821. *Claudii Galeni Opera Omnia*. Vol. II. Lipsiae: Teubner, 732–778.
4. Kühn, Carl Gottlob (ed.). 1823. *Claudii Galeni Opera Omnia*. Vol. VI. Lipsiae: Teubner, 453–748.
5. Singer, Charles. 1952. Galen's Elementary Course on Bones. *Proceedings of the Royal Society of Medicine. Section of the History of Medicine*. 45, 767–776. Pieejams: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov> [skatīts 20.08.2014.]

Literatūra

1. Gaile, Agnese, Hofa, Aija van. 2003. *Hipokratiskie raksti. Izlase*. Rīga: Liepnieks un Rītups.
2. Henderson, Beverly, Dorsey, Jennifer. 2008. *Medical Terminology for Dummies*. Hoboken: Wiley Publishing, Inc.
3. Magner, Lois. N. 2005. *A History of Medicine. Second Edition*. Boca Raton, London, New York, Singapore: Taylor and Francis.
4. Mann, Joel E. 2012. *Hippocrates, On the Art of Medicine*. Leiden: Brill. Pieejams: <http://www.books.google.com> [skatīts 19.08.2014.]
5. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
6. Smiltņiece, Gunta. 2013. *Lietvārds (Substantīvs). Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.
7. *The New England Journal of Medicine*. Pieejams: <http://www.nejm.org> [skatīts 26.08.2014.]

Summary

The focus of this article is on some word formation patterns in two Greek physician Galen's (the 2nd century AD) treatises *On the Properties of Foodstuffs* (*Περὶ τροφῶν δυνάμεως / De alimentorum facultatibus*) and *On Bones for Beginners* (*Περὶ ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις / De ossibus ad tirones*). Trying to analyze word formation in these texts it is necessary to distinguish some words which can clearly show the Ancient Greek possibilities, its variety in non-poetical texts, and versions of translation in Latvian. The analyzed words function as medical terms in these two treatises. The analyzed words are shown contextually, not divided in word formation patterns.

Common root neologisms on the internet

Vienas saknes neolģismi internetā

Jurgita Girčienė

Institute of the Lithuanian Language

5 P. Vileišio St., Vilnius, Lithuania

E-mail: *jurgag@takas.lt*

The article is a discussion of common root neologisms functioning on the Lithuanian websites. The attention is focused on stylistically expressive internet neologisms within a political discourse – the article analyses composition and usage trends with suffix derivatives coined from personal names of politicians.

Keywords: neologism, internet, political discourse, word formation.

1. Great changes are typical of the Lithuanian language of recent decades, as well as of other languages characterised by a stream of new words also called neologisms (Mikelionienė 2000, 144; Metcalf 2002; Girčienė 2006, 78). In the 21st century, a new stimulus for the neologism process has been given and the gates for the general discourse of neologisms have been opened by the interactive internet (cf. Ayto 2006) treated by communication specialists as the main medium relating the public and private realms (see a more comprehensive review in Nevinskaitė 2012, 37). The global network has opened a way to public discussions of the linguistic community, democratised and accelerated the socialisation and lexicalisation processes for neologisms serving the referent function (i.e. the function of naming realities). The electronic space is also a very favourable environment for spreading of neologisms, serving the emotional-expressive function, whose developmental factor is the need for newer and more expressive presentation (Girčienė 2013, 79–88). The abundance of expressive neologisms (also called stylistic, facultative, occasional neologisms, etc.) on the internet (see Cabré 1999; Mikelionienė 2000; Offord 2001; Girčienė 2006; Jakaitienė 2010, etc.) is undoubtedly attributable not only to the above-mentioned new possibilities for publicising and dissemination of new words predetermined by the new technologies, but also to the general cultural background of the ongoing period: playfulness is treated as one of the most significant features in the postmodern period, and neologisms are treated as one of the playing devices (cf. Nuyen 1992; Hassan 2001; Lyotard 2010).

One of the peculiarities of the interactive neologism process typical of the recent period is spread of common root neologisms including both stylistically neutral and expressive lexemes. For instance, the Lithuanian world wide web sites provide as many as over 400 neologisms, both new loan words and new derivatives,

with the component *euro-* as well as over 300 neologisms with the component *eco-*, e.g., *eurovaliuta* ‘eurocurrency’, *eurolietuvis* ‘euroLithuanian’; *ekofilmas* ‘ecofilm’, *ekoperkoholikas* ‘ecoshopaholic’, etc. There also exist numerous other families of common root words, although not so vast, e.g., over 120 newly coined words containing the component *(-)tinkl-* ‘(-)net-/(-)web-’, e.g., *(mikro)tinklaraštis* ‘(micro)weblog’, *plepatinklīs* ‘chatnet’; over 30 new loan words and hybrid derivatives having the component *(-)blog-*, e.g., *blogeris* ‘blogger’, *blogeriavimas* ‘bloggering’; over 20 new loan words and hybrid derivatives having the component *(-)gugl-*, e.g., *guglas* ‘google’, *guglintojas* ‘googler’; over 20 new loan words and hybrid derivatives having the segment *(-)feisbuk-*, e.g., *feisbukizacija* ‘facebookisation’, *feisbukinimas* ‘facebooking’; over 20 stylistically expressive new derivatives with the component *-runkel-*¹, e.g., *runkelėjimas* ‘beetrootisation (going stupid, acquisition of rural manners)’, *neorunkelis* ‘neobeetroot (neofool)’. On the web, new expressive compounds having the same second component are spreading, e.g., *girtadienis* ‘drunkday’ (usually meaning birthday), *koldūnadienis* ‘dumpling day’, *tortadienis* ‘cakeday’, *tinkladienis* ‘webday’; *galvažmogis* ‘headman’, *pilvažmogis* ‘bellyman’, *projektažmogis* ‘projectman’, *sovietžmogis* ‘Sovietman’, *valdžiažmogis* ‘governmentman’; *galiasklaida* ‘powercasting’², *gandasklaida* ‘rumourcasting’, *paskalasklaida* ‘scandalcasting’, *pletkasklaida* ‘gossipcasting’, *purvasklaida* ‘dirtcasting’, etc. Generally, quite a number of expressive derivational neologisms have several to x-teen common root words of different usage frequency functioning on the internet (for more, see Girčienė 2008, 2011, 2012, 2013).

The object of the present article is stylistically expressive web neologisms within a political discourse, i.e. derivatives from personal names of politicians. The researched material contains 228 common root suffix derivatives coined from 45 politicians’ names stored in the “2002–2012 Electronic Database of Neologisms,” encompassing more than 4000 new lexemes.³ The goal of the article is to perform a qualitative and quantitative analysis of the composition and the main usage trends of stylistically expressive politician’s name suffix derivatives. Politicians’ names were determined on the basis of the alphabetical list of the names of politicians who worked at the *Seimas* (Parliament) of the Republic of Lithuania until October 2012. To search for suffix derivatives coined from politicians’ names, electronic political discourse (websites discussing political issues, etc.; examples are marked with *inf.*) as well as communicative web space (reader comments, etc.; examples are marked with *com.*) have been examined.

¹ The literal meaning of the word “*runkelis*” is “beetroot”. Figuratively, it means a stupid person, a person having low intellect, a rural dweller or, sometimes, a drunk person.

² This family of derivatives comes from the Lithuanian word “*žiniasklaida*” meaning mass media. The literal meaning of “*žiniasklaida*” is “newscasting”. The entire family of neologism examples actually means mass media representing its various aspects, e.g., that mass media has much power.

³ Derivatives from politicians’ names were included in the neologism database on the basis of the annex of an undergraduate thesis – alphabetical list of neologisms (see Sologubovaitė 2012, supervised by J. Girčienė). The present article embraces only a part of the empirical material of the said thesis included in the aforementioned neologism database, i.e. common root derivatives from politicians’ names.

2. It should be noted that suffix derivatives are very popular among expressive derivational neologisms used on the Lithuanian web (see Girčienė 2013). Naturally, suffix derivatives are also dominant among expressive derivational neologisms within a political discourse. Suffix derivatives coined from 50 (i.e. over one third) politicians' names included in the analysis have been found (the total number of Lithuanian MPs is 141). Five of them had one derivative only, therefore they were not included in the sample of common root derivatives. Out of 45 politicians' names, more than one derivative was coined, so 45 derivative families of stylistically expressive suffix derivative was found. The number of common root derivatives in the families varies from 2 to 14. The majority (11) families have three derivatives; 9 families have 4 derivatives; 8 families have 2 derivatives. There are far fewer families having more than 4 derivatives: 4 families have 6 derivatives; 3 families have 8 and 9 derivatives; 2 families have 5 and 7 derivatives; there also exist 3 families having 8, 13 and 14 derivatives each (see Figure 1).

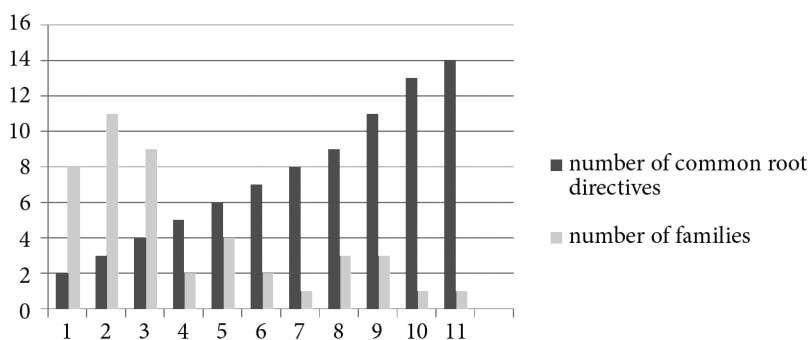

Figure 1. Connections between the number of common root neologisms and their distribution in different families

The most (9 to 14) stylistically expressive neologisms have been coined from the family names of high-profile politicians most widely known to the society or the ones recognised by the public due to scandals: Zuokas, Kirkilas, Paksas, Valinskas, Kubilius, Brazauskas, Adamkus, Štustauskas, e.g., *šustauskiada* 'shustauskiad', *šustauskėlis* 'little Štustauskas', *šustauskinėti* 'to act like Štustauskas', *šustauskininkas* 'shustauskist', *šustauskinis* 'shustauskical', *šustauskiškias* 'shustauskical', *šustauskiukas* 'little Štustauskas', *šustauskizacija* 'shustauskisation', *šustauskizmas* 'shustauskism'. The number of common root derivatives belonging to other families varies from 8 to 12, e.g., *masiuliada* 'masiuliad', *masiulietis* 'masiulist', *masiulininkas* 'masiulist', *masiulinis* 'masiulical', *masiulistas* 'masiulist', *masiuliškias* 'masiulical', *masiulizmas* 'masiulism'.

3. Among the analysed expressive common root derivational neologisms within the political discourse (in nomination growth gaps, cf. Cichocki 1996, 779; Mikelionienė 2000, 31), as usual, the dominant group is nouns (151) followed by adjectives making almost one fourth (54); verbs constitute less than one tenth

of all cases (18); there are very few adverbs (5) (see the percentage in Fig. 2), e.g., *paksiena* ‘Paksas stuff’, *paksiškas* ‘paksical’, *paksuoti* ‘to act like Paksas; to support Paksas’; *stomistas* ‘stomist’, *stomiškas* ‘stomical’, *stomiškai* ‘stomically’. It should be noted that similar trends of distribution by part of speech are typical not only of common root derivational neologisms, but also of all expressive (see Girčienė 2013) and referential derivational neologisms (see Mikelionienė 2000, 31; Girčienė 2011, 165).

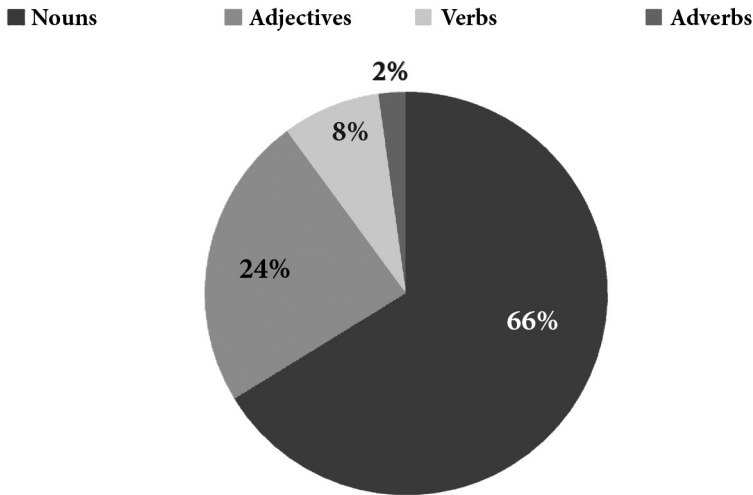

Figure 2. Distribution of common root neologisms by part of speech

Naturally, the nouns particularly are characterised by the largest variety of derivational affixes – common root neologisms within a political discourse and belonging to this part of speech are coined with 11 different suffixes: *-elis*, *-ėlis*, *-iada*, *-iena*, *-ietis*, *-ininkas*, *-istas*, *-(i)ukas*, *-izacija*, *-izmas*, and *-ybė*, e.g., *kirkilėlis* ‘little Kirkilas’, *kirkiliada* ‘kirkiliad’, *kirkiliena* ‘Kirkilas stuff’, *kirkilietis* ‘kirkilist’, *kirkilininkas* ‘kirkilist’, *kirkilistas* ‘kirkilist’, *kirkiliukas* ‘little Kirkilas’, *kirkilizacija* ‘kirkilisation’, *kirkilizmas* ‘kirkilism’. For derivation of the comparatively scarce group of verbs, five suffixes are used: *-auti*, *-ėti*, *-inėti*, *-inti*, and *-uoti*, e.g., *zuokauti*, *zuokinėti*, *zuokinti*, *zuokuoti* (‘to act like Zuokas’ or ‘to support Zuokas’ in all cases); *kubilauti*, *kubilėti*, *kubilinti* (‘to act like Kubilius’ or ‘to support Kubilius’ in all cases). Two derivative formants are used for adjectives: *-inis* and *-iškas* (e.g., *nedzinskinis* ‘nedzinskical’, *nedzinskiškas* ‘nedzinskical’). Adverbs are made using the suffix *-iškai* (e.g., *vareikiškai* ‘vareikically’). In comparison with the general analysis of expressive derivational neologisms embracing over 1000 units used on the internet (see Girčienė 2013), it can be observed that 228 expressive common root suffix derivatives (nouns) within a political discourse have a variety of suffixes that is almost three times smaller. Meanwhile, both verbs and adjectives are coined using the same suffixes as in the general analysis.

4. A total of 19 suffixes have been used for composition of expressive common root neologisms within a political discourse (see Fig. 3). The majority of them (15) are of a Lithuanian origin (e.g., *valinskiukas* ‘little Valinskas’, *valinskiškas* ‘valinskical’, *valinskininkas* ‘valinskist’, *valinskinis* ‘valinskical’, *valinskėlis* ‘little Valinskas’, *valinskietis* ‘valinskist’, *valinskiena* ‘Valinskas stuff’, *valinskinti* ‘to support Valinskas; to act like Valinskas’, *valinskėti* ‘to become like Valinskas; to start liking Valinskas; to change one’s political beliefs in favour of Valinskas’; *zuokiškai* ‘zuokically’, *zuokauti*, *zuokuoti*, *zuokinėti* (‘to act like Zuokas’ in all cases), *zuokybė* ‘stuff typical of Zuokas’, *zuokelis* ‘little Zuokas’). Meanwhile, the number of international formants is three times smaller (4 formants), e.g., *kubiliada* ‘kubiliad’, *kubilistas* ‘kubilist’, *kubilizacija* ‘kubilisation’, *kubilizmas* ‘kubilism’. A total of 170 derivatives are coined with Lithuanian affixes, and three times fewer are made using international formants (58 neologisms). The fact of employing both indigenous and international affixes for coining expressive derivational neologisms can also be observed in the general analysis of expressive derivational neologisms (see Girčienė 2013).

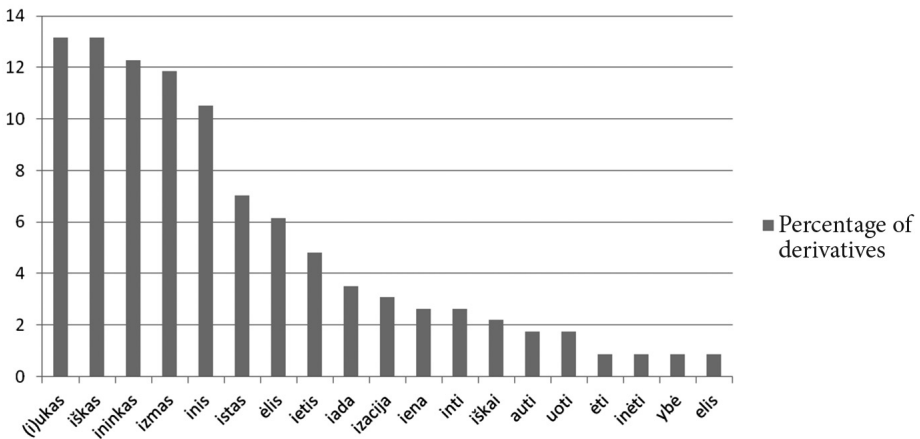

Figure 3. Distribution of suffixes by number of derivatives

As can be seen from the picture, the majority (30 each) derivatives have been found with the suffixes *-(i)ukas* and *-iškas*, e.g., *paleckiukas* ‘little Paleckis’, *paleckiškas* ‘paleckical’. Somewhat fewer, yet still many neologisms have been coined with the suffixes *-ininkas* (28), *-izmas* (27), *-inis* (24), e.g., *vagnorininkas* ‘vagnorist’, *vagnorizmas* ‘vagnorism’, *vagnorinis* ‘vagnorical’. More than ten derivatives contain the suffixes *-istas* (16), *-ėlis* (14) and *-ietis* (11). Other suffixes are used with fewer than ten derivatives: *-iada* (8), *-izacija* (7), *-iena* and *-inti* (6 each), *-iškai* (5), *-auti* and *-uoti* (4 each), *-ėti*, *-inėti*, *-elis* and *-ybė* (2 each) (see Fig. 3 for the percentile expression; also see the illustrative examples above).

5. The relationship between expressive derivational neologisms and the derivational system is not regular, i.e. it varies. They contain suffix derivatives formally matching usual models of composition. For example, derivatives with the suffixes *-elis*, *-ēlis*, *-ukas* are attributable to the category of diminutives, e.g., *nedzinskiukas* ‘a politician having little, scarce influence and named by an underlying word’: *Klounai okupavo Seima, klounai zenijasi, kad juos vel rinktu tauta, be savo nuomones. Jokios atsakomybes pries rinkejus. Nedzinskiukas su savo politine sutve juokina tauta, apgaudineja ir nieko*⁴ “Clowns have occupied the Parliament, clowns are having marriages to make the nation re-elect them, have no opinion of their own. **Little Nedzinskas** with his political gang is making the nation laugh, cheating, and nothing of that” (com.). Yet the majority of neologisms within a political discourse and coined from politicians’ names are atypical neologisms having a notably prominent structural and semantic deformation, e.g., derivatives with the suffix *-iena* (*Neduok dieve pradesit soumenai <...> leisti nauja laikrastuka ‘Valinskiena* “God forsake me not if you showmen...start publishing a new newsheet, *Valinskas Stuff*”) (com.). Such stylistically expressive neologisms, as usual, are not used to name animal meat, like *kiauliena* ‘pork’ or other material taken from some body, i.e. “meat” in a figurative sense, e.g., *grybiena* ‘mycelium’, *mediena* ‘timber’, *uoliena* ‘rock as a material’ (see. Ambrasas 2006, 141; cf. Mikelionienė 2002, 76).

According to typicality of composition (the relationship with the composition system), derivational neologisms are usually divided into typical constructs (the ones coined accordingly with the existing derivation types) and atypical ones (constructs that diverge more or less from the derivation types) (Urbutis 2009, 278–279). Typicality requirements are not as significant for expressive neologisms as for terminological ones. It is maintained that expressive neologisms are often atypical from the standpoint of composition and violate the general principles of word formation (Mikelionienė 2002, 74). It is namely an atypical character that is often attributed to stylistic impact and additional expression (Župerka 2001, 68).

6. Expressive (stylistic) neologisms are “words that have acquired additional derivationally stylistic aspects”, used to invoke the reader’s emotional reaction and convey the “playful, intimate, free, unrestrained, ingenious and ironical” (Pikčilingis 1975, 158). Stylistic connotation is one of the most significant features of such neologisms (Blažinskaitė 2004, 59). Next to the denotative (main) meaning, such neologisms also possess a connotative one. It is a secondary, additional content or nuance of the word (cf. Župerka 2001, 20). The most important components of the connotative meaning are emotional and stylistic nuances. Emotional nuances express the relationship with the object of speaking and the addressee, indicate the author’s emotional state, mood and are divided into positive and negative ones (Župerka 1997, 18).

A negative (pejorative, ironical, mocking, etc.) emotional nuance is typical of the majority of expressive common root neologisms within a political discourse. Politicians as those expressing the electorate’s will are usually in the society’s

⁴ The expression of the usage examples has been left in its authentic form. To save space, some of them have been expurgated.

focus of attention, which is not always pleasant, yet the number of derivatives from politicians' names having a negative emotional shade particularly increases when politicians get involved in scandals. As examples we could name the president's impeachment, removal from the position of the chair of the *Seimas*, prosecution, recognition of politicians' behaviour as unethical or incompetent, etc., e.g., *Kauno pilis, ten esanti autobusų stotis, visas senamiestis – apšepęs ir nusmurgęs užkampis: Šaustauskas iš arenos dingo, bet mieste šustauskizmas, ubagizmas lyg koks dilgėlynas ir toliau lapoja* “The Castle of Kaunas, the bus station of Kaunas, the entire downtown – a shabby and stale nook: Šustauskas has disappeared from the scene, yet **shustauskism** and begging still grow leaves like a bunch of nettles” (com.); *Šustauskizacija kaip neorasizmas yra tamsių jėgų pučiamas gaivalas* “**Shustauskisation**, like neo-racism, is a wave blown by dark forces” (inf.); *Tokia ‘šustauskinė’ šlovė trunka tik keletą metų* “Such “**shustauskical**” glory only lasts for a few years” (inf.); *Persigeria ir paskui girti šustauskinėja*: “They get drunk like skunks and afterwards **act like Šustauskas** ☺” (com.).

7. Public relevance of expressive neologisms, the trends of their usage and their importance for users is reflected not only in appearance of new derivational branches (in this case, the abundance of common root derivatives), but also in their fast spread on the internet – the frequency of their usage both in the informational and communicative space.

Using the *Google* general search system, it was determined that over one tenth of stylistically expressive common root neologisms within a political discourse have been used on the internet more than one thousand times (those used most frequently – even up to ten thousand times), e.g., *paksistas* ‘paksist’, *paksininkas* ‘paksist’, *paksizmas* ‘paksism’, *paksiukas* ‘Little Paksas’. Less than one fifth of neologisms have been used ten to one hundred times, and the same proportion – one hundred to one thousand times, e.g., *valinskėlis* ‘little Valinskas’, *valinskiada* ‘valiskiad’, *valinskiškas* ‘valinskical’, *valinskininkas* ‘valinskist’. More than a half of the stylistically expressive neologisms within a political discourse are treated as seldom used ones as they have been used one to ten times, e.g., *razmistas* ‘razmist’, *razmiškas* ‘razmical’, *razmininkas* ‘razmist’.

There are relationships between the scope of common root neologism families and the usage of the derivatives constituting them. E.g., among the most frequently used neologisms (starting with 1000 cases), representatives of the largest families (those having the most derivatives) are dominant. Also the connections between the number of derivatives with definite suffixes and the frequency of their usage should be mentioned. E.g., the most frequently used neologisms (starting with 1000 cases) are derivatives with the most frequently used suffixes: *-(i)ukas*, *-ininkas*, *-izmas*, *-inis*, *-istas* and *-ėlis* (see Fig. 3). Derivatives with these suffixes are also dominant among neologisms used for 100 to 1000 times.

A fairly high frequency of some expressive neologisms within a political discourse is no surprise, as other analyses also indicate a high frequency of some expressive neologisms within a political discourse: the previously mentioned feature of stylistic neologisms' functioning (having been treated as seldom used before) in the electronic space is their fast spread and fairly high frequency in

usage (also several lexical units up to several tens of thousands of usage cases), empowered by the interactivity of the internet (Girčienė 2013). Obviously, the authors of such expressive derivational neologisms must have accurately spotted and named the issues that are important for the society. Usually, a higher spread of expressive neologisms treated as a phenomenon of rare usage earlier is not a new phenomenon – the trends of spread of expressive neologisms (having come into usage with undoubtedly stylistic purposes at the very beginning) have been already observed for a fair amount of time. As early as ten years ago it was noticed that quite a large part of such neologisms, especially those found in publicist writing, are characterised by very quick spreading, are memorised and sometimes become words of universal usage (Mikelionienė 2002, 74). This process has been further accelerated by the 21st century's interactive internet technologies: they have provided an opportunity for any citizen of the free postmodern world involved in mass play (not only a writer, a publicist, or similar, as it was usual before) to become an active creator of language, able to settle words coined by himself or herself in the virtual reality and, alongside, disseminate the expressive neologisms created by other internet users through their own texts.

Generalising notes

A very broad stream of neologisms is typical of the lexis of the Lithuanian language originating in the recent decades, as well as of other languages. In the 21st century, a new stimulus for the neologism process has been given and the gates for the general discourse of neologisms have been opened by the interactive internet. Here, new words particularly typical of postmodernism are abundantly created, discussed and disseminated. One of the peculiarities characteristic to the interactive neologism process typical of the recent period is the spread of common root neologisms. The Lithuanian web provides over 400 neologisms with the component *euro-* as well as over 300 neologisms with the component *eco-*, over 120 newly coined words containing the component *(-)tinkl-* '(-)net-/(-)web-', over 30 new words having the component *(-)blog-*, over 20 new words having the components *(-)gugl-*, *(-)feisbuk-*, *-runkel-* 'rural', generally, several to x-teen (more than ten) common root words of different frequency functioning on the internet have expressive derivational neologisms, and so on. The common root neologisms contain both new loan words and new derivatives, both stylistically neutral and expressive new words. The abundance of neologisms is particularly typical of one semantic group of expressive neologisms, i.e. new derivatives coined from politicians' personal names.

228 stylistically expressive neologisms attributable to a political discourse have been found on the internet, i.e. suffix derivatives from the names of 45 politicians elected to the *Seimas* (Parliament) of the Republic of Lithuania for the term until the autumn of 2012. The number of common root derivatives in 45 derivational families differs from two to fourteen. The majority of derivational families (28) have the fewest (two to four) derivatives; almost twice as few families (17) have more derivatives, the number ranging from five to fourteen. The most (9 to 14) expressive neologisms have been coined from the family names of high-profile politicians most known to the society or the ones known to the public due

to scandals: Zuokas, Kirkilas, Paksas, Valinskas, Kubilius, Brazauskas, Adamkus, Štusauskas, e.g., *štusauskėlis* ‘little Štusauskas’, *štusauskiada* ‘shustauskiad’, *štusauskinėti* ‘to act like Štusauskas’, *štusauskininkas* ‘shustauskist’, *štusauskinis* ‘shustauskical’, *štusauskiškas* ‘shustauskical’, *suštusauskiukas* ‘little Štusauskas’, *štusauskizacija* ‘shustauskisiation’, *štusauskizmas* ‘shustauskism’.

Among the neologisms of the political web discourse, the dominant group is nouns (66%); almost one fourth (24%) is adjectives; less than a tenth (8%) is verbs, and very few adverbs (2%). The greatest diversity of derivational affixes is also typical of nouns – neologisms belonging to this part of speech are coined with 11 different suffixes: *-elis*, *-ėlis*, *-iada*, *-iena*, *-ietis*, *-ininkas*, *-istas*, *-(i)ukas*, *-izacija*, *-izmas*, and *-ybė*. A total of 19 suffixes have been used for derivation of neologisms, the majority (15) being of a Lithuanian origin. The most productive ones are *-(i)ukas*, *-iškas* *-ininkas*, *-izmas* and *-inis*.

The relationship between expressive derivational neologisms within a political discourse and the composition system is uneven, i.e. it varies. They contain derivatives that essentially match the usual composition models formally, e.g., derivatives from politicians’ names with the suffixes *-elis*, *-ėlis* and *-ukas* are attributable to the category of diminutives; they name politicians having small and scarce influence. Yet the majority of neologisms coined from politicians’ names and having a political discourse are non-typical new words having a particularly prominent structural and semantic deformation. The atypical character of their derivation as well as of the derivation of other expressive neologisms made from politicians’ names is attributable to stylistic impact and additional expressivity of such neologisms. It should be noted that the majority of expressive common root neologisms with a political discourse are characterised by a negative (pejorative, ironic, mocking, etc.) emotional nuance. The number of derivatives from politicians’ names having a negative emotional nuance particularly increases, when politicians get involved in scandals.

The public relevance of expressive neologisms within a political discourse, trends of their usage and their importance for users is reflected not only in appearance of new derivational branches (in this case, the abundance of common root derivatives), but also in their fast spread on the internet – the frequency of their usage both in the informational and communicative space. Over one tenth of the neologisms analysed have been used on the internet for over 1000 times, and less than a fifth of neologisms – for 100 to 1000 and 10 to 100 times in both cases. More than a half of the expressive common root neologisms should be treated as rare usage words (1 to 10 cases of usage). There are relationships between the scope of common root neologism families and the usage of the derivatives constituting them – all of the most frequently used neologisms are derivatives with the most frequently used suffixes: *-(i)ukas*, *-ininkas*, *-izmas*, *-inis*, *-istas* and *-ėlis*. Meanwhile, the derivatives with these suffixes are also dominant among neologisms used 100 to 1000 times.

The fairly high frequency of some expressive neologisms within a political discourse is no surprise, as other analyses also indicate a high frequency of some expressive neologisms within a political discourse: the previously mentioned feature of stylistic neologisms’ functioning (having been treated as seldom used

before) in the electronic space is their fast spread and the fairly high frequency in usage (also several lexical units up to several tens of thousands of usage cases) empowered by the interactivity of the internet. Obviously, the authors of such expressive derivational neologisms must have accurately spotted and named the issues that are important for the society, and the interactive internet technologies of the 21st century have empowered the fast spread of new lexical units.

References

1. Ambrazas, Vytautas (red.). 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
2. Ayto, John. 2006. *Movers and Shakers: A Chronology of Words that Shaped our Age*. Oxford: Oxford University Press.
3. Blažinskaitė, Dalia, 2004. Naujadarai ir perdirbiniai reklamoje. In: *Kalbos kultūra 77*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 56–65.
4. Cabré, Maria Teresa. 1999. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
5. Cichocki, Wladyslaw. 1996. Data Analysis. In; *Contact Linguistics 1 (HSH 12.1)*. Berlin–New York, 776–787.
6. Girčienė, Jurgita, 2006. Verstinės literatūros neologizmai. In: *Kalbos kultūra 79*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 74–90.
7. Girčienė, Jurgita. 2008. Naujieji svetimžodžiai su šaknimi *blog-* ir jų atitikmenys. In: *Kalbos kultūra 81*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 50–64.
8. Girčienė, Jurgita. 2011. Naujažodžiai su dėmeniu *(-)tinkl-*. In: *Kalbos kultūra 84*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 165–177.
9. Girčienė, Jurgita. 2012. Metakalbiniai komentarai kaip internetinio naujažodžių diskurso elementas. In: *Lituanistica 58. Nr. 3(89)*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 248–272.
10. Girčienė, Jurgita. 2013. Stilistiniai naujadarai internete. In: *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 79–88.
11. Hassan, Ihab. 2001. *From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context*. Available: http://www.ihabhassan.com/postmodernism_to_postmodernity.htm [last viewed on 02.06.2015].
12. Jakaitienė, Evalda. 2010. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
13. Lyotard, Jean-François. 2010. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos.
14. Metcalf, Allan. 2002. *Predicting New Words*. Boston: Houghton Mifflin Company.
15. Mikelionienė, Jurgita. 2000. *Naujoji lietuvių kalbos leksika* (doctoral dissertation). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
16. Mikelionienė, Jurgita. 2002. Analogija lietuvių kalbos žodžių daryboje. Potencialiniai ir okazine dariniai. In; *Acta Linguistica Lituanica 46*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 73–80.
17. Nevinskaitė, Laima. 2012. *Šiuolaikinės medijos ir masinės komunikacijos teorijos*. Vilnius: Petro ofsetas.
18. Nuyen, Ann T. 1992. The Role of Rhetorical Devices in Postmodernist Discourse. In: *Philosophy & Rhetoric 25 (2)*. Pennsylvania: Pennsylvania State University, 183–194.

19. Offord, Malcolm. 2001. *French Words: Past, Present and Future*. Clevedon etc.: Multilingual Matters.
20. Sologubovaitė, Justina. 2012. *Stilistiniai naujadarai politiniame diskurse* (undergraduate thesis). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
21. Pikčilingis, Juozas. 1975. *Lietuvių kalbos stilistika 2*. Vilnius: Mintis.
22. Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
23. Župerka, Kazimieras. 1997. *Stilistika*. Šiauliai.
24. Župerka, Kazimieras. 2001. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkoti internetā funkcionējoši lietuviešu valodas vienas saknes neoloģismi, lielāko uzmanību pievēršot stilistiski ekspresīviem politiskā diskursa neoloģismiem – tiek analizētas politiķu personvārdu piedēkļu atvasinājumu darināšanas un lietošanas tendences.

Pēdējās desmitgadēs lietuviešu valodā, tāpat kā daudzās citās valodās, leksikai raksturīga visai liela neoloģismu plūsma. 21. gs. jaunvārdu darināšanas procesu no jauna stimulējis un visaptverošam neoloģismu diskursam vārtus atvēris internets. Tajā bagātīgi tiek radīti, apspriesti, izplatīti postmodernismam tik raksturīgie jaunvārdi. Viena no pēdējā laika interaktīvās jaunvārdu darināšanas procesa īpatnībām ir vienas saknes neoloģismu attīstība. Lietuviešu tīmeklī konstatēts vairāk nekā 400 neoloģismu ar sastāvdaļu *euro-*, vairāk nekā 300 – ar sastāvdaļu *eko-*, vairāk nekā 120 – ar sastāvdaļu *(-)tinkl-*, vairāk nekā 30 – ar sastāvdaļu *(-)blog-*, vairāk nekā 20 neoloģismu ar sastāvdaļām *(-)gugl-*, *(-)feisbuk-*, *-runkel-* (liet. val. *runkelis* (latv. val. *runkulis*) – tiek lietots ar nozīmi ‘lauķis, pākis’). Starp vienas saknes neoloģismiem ir gan jauni aizguvumi, gan jaundarināti vārdi, tie var būt gan stilistiski neitrāli, gan ekspresīvi jaunvārdi. Lielais neoloģismu daudzums ir īpaši raksturīgs vienai no ekspresīvo neoloģismu semantiskajām grupām (vienas saknes politiskā diskursa neoloģismiem internetā) – jaundarinājumiem no politiķu personvārdiem.

Internetā atrasti 228 politiskajam diskursam raksturīgi stilistiski ekspresīvie neoloģismi – četrdesmit piecu politiķu personvārdu piedēkļu atvasinājumi (politiķi ievēlēti LR Seimā ar pilnvaru termiņu līdz 2012. gada rudenim). Vienas saknes atvasinājumu skaits 45 vārddarināšanas ligzdās svārstās no diviem līdz četrpadsmit. Visvairāk vārddarināšanas ligzdu (28) ir tās, kurās ir vismaz 2–4 atvasinājumi, gandrīz uz pusi mazāk ir ligzdu (17), kurās ir vairāk – 5–14 atvasinājumu. Visvairāk – 14–19 – ekspresīvo neoloģismu izveidots no sabiedrībā tobrīd vislabāk zināmo augstus amatus ieņemošo vai (un) ar skandāliem slaveno politiķu personvārdiem – *Zuokas, Kirkilas, Paksas, Valinskas, Kubilius, Brazauskas, Adamkus, Štusauskas*, pvz.: *štusauskēlis, štusauskiada, štusauskinēti, štusauskininkas, štusauskinis, štusauskiškas, suštauskiukas, štusauskizacija, štusauskizmas*.

Starp politiskā diskursa neoloģismiem internetā dominē lietvārdi (66%), gandrīz ceturto daļu (24%) veido īpašības vārdi, mazāk nekā desmito daļu (8%) – darbības vārdi, pavisam nedaudz ir apstākļa vārdu (2%). Arī vislielākā vārddarināšanas afiksu dažādība ir raksturīga lietvārdiem – šīs vārdšķiras neoloģismi ir darināti ar 11 dažādiem piedēkļiem: *-elis, -ēlis, -iada, -iena, -ietis, -ininkas, -istas, -(i)ukas, -izacija, -izmas, -ybė*. Kopā neoloģismu darināšanā izmantoti 19 piedēkļi, no kuriem lielākā daļa – 15 – ir lietuviešu cilmes. Produktīvākie piedēkļi ir *-(i)ukas, -iškas, -ininkas, -izmas, -inis*.

Ekspresīvo politiskā diskursa jaundarināto neoloģismu attiecības ar vārddarināšanas sistēmu ir dažādas: starp tiem ir atvasinājumi, kuri pilnībā atbilst parastajiem vārddarināšanas modeļiem, piem., no politiķu personvārdiem darināti deminutīvi ar piedēkļiem *-elis, -ēlis, -ukas*, kas nosauc politiķus ar nelielu ietekmi. Tomēr vairākums politiskā diskursa neoloģismu, kas ir darināti no politiķu personvārdiem, ir netipiski jaunvārdi, to strukturālā un semantiskā deformācija ir ļoti izteikta. To, tāpat kā citu ekspresīvo neoloģismu, darināšanas netipiskums saistāms ar stilistisko ietekmi un šādu neoloģismu papildu ekspresiju. Vairākumam ekspresīvo vienas saknes politiskā diskursa neoloģismu ir raksturīga negatīva,

resp., nievājoša, ironiska, izsmejoša u. tml., emocionālā nokrāsa. Politiku personvārdu jaundarinājumu ar negatīvu emocionālo nokrāsu skaits īpaši palielinās, kad politiķi iekļūst skandālā.

Ekspresīvo politiskā diskursa neoloģismu sabiedrisko aktualitāti, to attīstības virzienus un nozīmīgumu valodas lietotājiem atklāj ne tikai vārddarināšanas produktivitāte, bet arī to straujā izplatība internetā. Vairāk nekā desmitā daļa analizēto neoloģismu internetā lietoti vairāk nekā 1000 reižu, mazāk nekā piektdaļa neoloģismu – 100–1000 reižu un 10–100 reižu. Vairāk nekā puse vienas saknes neoloģismu uzskatāmi par reti lietotiem – tie lietoti 1–10 reižu. Var konstatēt saistību starp vienas saknes neoloģismu ligzdu apjomu un ligzdās ietilpstošo atvasinājumu lietošanas biežumu: starp biežāk lietotajiem dominē lielāko atvasinājumu ligzdu neoloģismi. Jāpiemin arī konkrētu piedēkļu atvasinājumu skaita un to lietošanas biežuma saistība: visi biežāk lietotie neoloģismi ir atvasināti ar vispopulārākajiem piedēkļiem *-(j)ukas, -ininkas, -izmas, -inis, -istas, -ēlis*, bet starp neoloģismiem, kuri ir lietoti 100–1000 reižu, šo piedēkļu atvasinājumi dominē.

Netipiski darināto ekspresīvo politiskā diskursa neoloģismu lietošanas biežums nepārsteidz, to popularitāti pierāda arī citi pētījumi. Visus šādus neoloģismus vieno kopīgas funkcionēšanas pazīmes elektroniskajā vidē – ātra izplatība, izmantojot interneta interaktivitātes iespējas, un samērā biežs lietojums, lai gan agrāk tie tika uzskatīti par reti lietotiem. Tātad ekspresīvu vārddarināšanas neoloģismu autori ir precīzi uztvēruši un nosaukuši sabiedrībai aktuālas lietas, savukārt 21. gadsimta interneta tehnoloģijas ir ļāvušas ātri izplatīties jaunajām leksikas vienībām.

Dubultā prefiksācija latviešu valodā

Double prefixation in Latvian

Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*)

Iwate University, Faculty of Humanities and Social Sciences

3-18-8, Ueda, Morioka, Iwate, 020-8550 Japan

E-pasts: sirdspuksti@gmail.com

Raksta mērķis ir iezīmēt latviešu valodas dubultās prefiksācijas tendences un norādīt dažas dubultajā prefiksācijā izmantoto priedēkļu lietošanas tendences. Kaut gan latviešu valodā prefiksācija ir aktīvs vārddarināšanas process, dubultā prefiksācija nepiedāvā daudz piemēru. Dubultajā prefiksācijā sekundārie priedēkļi sākotnēji nav pievienoti, tāpēc tajā var atklāt aktīvu vārddarināšanas procesu un runātāja iesaistīšanos vārddarināšanā kā valodiskā darbībā. Tā kā primārie priedēkļi pārsvarā leksikalizēti, priedēkļu nozīmju kombināciju apskats nav tik būtisks.

Produktīvākais priedēklis dubultajā prefiksācijā ir *pār-*, kas piešķir darbībai atkārtojuma un pārmērīguma nozīmi. *Pār-*verbi veido gandrīz pusi no visiem dubulti prefiksētajiem vārdiem. Priedēkļa repetitīva semantika ir īpaša tādēļ, ka pieļaujama pat priedēkļa reduplikācija (*pārpārplānot*). Stilistiski *pār-*verbi tiek plaši lietoti gan neitrāli, gan terminoloģiski. Rakstā tiek apskatīti arī atsevišķi priedēkļi: perfektivētājs priedēklis *no-* un deminutīvais *pa-*. Kaut gan priedēkļi modificē verbu dažādos veidos, kopumā jāatzīmē, ka dubultajā prefiksācijā raksturīga nevis telpiska, bet aspektuāla modifikācija.

Rakstā aplūkots arī dubulti prefiksēto verbu lietojums ar metalingvistisku skaidrojumu un tā dažādajiem līdzekļiem, piem., iekavas, domuzīme, kas atspoguļo paša runātāja aktīvu tiekšanos panākt lasītāja izpratni vai stilistiski paspilgtināt tekstu, izmantojot dubulti prefiksēto verbu – precīzāku un kompaktāku valodas līdzekli.

Atslēgvārdi: prefiksācija, leksikalizācija, repetitīvs, telpiskās nozīmes, aspektuālās nozīmes.

Levads

Dubultā prefiksācijā (angļu val. *double prefixation*, krievu val. *dvojnaja prefiksacija*) ir priedēkļa pievienošana prefiksālam darbības vārdam. Priedēklis vārda pirmajā daļā dēvēts par sekundāro vai otro priedēkli, bet priedēklis tuvāk celmam – par primāro vai pirmo. Primārais priedēklis ir leksikalizējies vai pat saaudzis ar pamatverbu, zaudējot savu nozīmi, piem., verbā *ie-pa-zīt* primārais priedēklis ir *pa-*, bet sekundārais ir *ie-*.

Kaut gan latviešu valoda pieder pie tām valodām, kur prefiksācija ir aktīvs vārddarināšanas process, kā zināms, „atšķirībā no krievu un vācu valodas latviešu valodā darbības apzīmējumu var precizēt tikai ar vienu priedēkli. Izņēmumi ir tie verbi, kas priedēkļa formā pielīdzinājušies pirmatnīgiem kā *patikt* un *pazīt*, kur *pa-* vairs neizjūt kā priedēkli” (Ahero et al. 1959, 344–345). Jānis Endzelīns (1982, 598) arī norāda, ka „balti mēdz salikt verbu tikai ar vienu priedēkli. Tikai ja kāds verbs bez priedēkļa tagad ir pilnīgi vai gandrīz nelietājams, tad tam priekšā var būt

arī divi priedēkļi”. Tā kā apskatāmā parādība nav plaši vērojama latviešu valodā, nav pārsteigums, ka ne Emīlijas Soidas (2009) monogrāfijā par vārddarināšanu, ne jaunajā latviešu valodas akadēmiskajā gramatikā (Vulāne 2013) tas nav tuvāk aprakstīts. Dubultā prefiksācija tiek minēta valodas kultūras aprakstos (Freimane 1993, 157; Kušķis 2009, 227–228), arī atsevišķā pētījumā (par *pārapbedīt* sk. Šmidebergs 2008, 104). Dubultajai prefiksācijai veltītu īpašu pētījumu latviešu valodniecībā līdz šim nav.

Šajā rakstā piemēru vākšanai tika izmantota plašsaziņas līdzekļu tekstu datubāze *Lursoft laikrakstu bibliotēka* (www.news.lv) laikposmā no 2014. gada 3. līdz 8. janvārim. Savstarpēji tika kombinēti 11 priedēkļi, meklēti un analizēti dubulti prefiksāli vārdi un to atvasinājumi. Skaitliskajos datos iekļauti ne tikai paši darbības vārdi, bet arī to atvasinājumi citās vārdsķirās – lietvārdi (*pārpārdošana*, *pārsadale*, *pāruzskaite*, *pāruzbudinājums*, *pārapdzīvotība*) un divdabji, kas pēc formas un funkcijas ir adjektīvizēti (*pārizplatīts*, *pārsatraukts*). Dažām prefiksu kombinācijām tika atrasti tikai deverbāli lietvārdi (*pārpārpircējs*, *pārapšūdzība*, *pārizlāde*, *pārpiesārņojums*) vai divdabji (*pārpazīstams*, *pārpieredzējis*). Tā kā vārddarināšanas ligzda parasti tomēr paredz tiem atbilstošus motivētājverbus, arī šie deverbālie atvasinājumi tika iekļauti ekscerptu skaitā.

Tā kā *Lursoft laikrakstu bibliotēka* nav domāta valodniecības pētījumiem, jāņem vērā, ka vārda meklēšanas sistēma ne vienmēr sniedz valodas faktus, ko automātiski var izmantot gan skaitliskai, gan saturiskai analīzei. Pirmkārt, skaitliskajos datos nav iekļauti un analizēti vārdi, kur otrs komponents nav priedēklis. Ievadot *pasa* (domāti priedēkļi *pa-* un *sa-*) ar zvaigznīti *, sistēmā tiek atrasti visi vārdi, kas sākas ar *pasa* (*pasaukt*, *pasargāt*, *pasacīt*, *pasaka*, *pasaulē* u. c.). Šādos gadījumos rūpīgi atlasīti pētījumam vajadzīgie piemēri, burtu pa burtam pievienojot vārdam *pasa*, tādējādi pakāpeniski sašaurinot meklēšanas rezultātu. Otrkārt, netiek analizēti tādu tekstu piemēri, kas pilnīgi vai daļēji rakstīti izloksnēs vai kur lietoti izlokšņu elementi, kā arī tautasdziesmas. Gan piemēru atlasē, gan to analizē grūtības sagādājis otrs komponents *-sa-*. Kā zināms, kursiskajās un augšzemnieku izloksnēs atgriezeniskais formants var būt iesprausts starp priedēkli un celmu, turklāt tas var būt atkārtots pēc celma (Ahero et al. 1959, 554–555; Cibulš, Leikuma 2003, 73; Ozola 2004, 98–99; Kalnača 2013, 511): *at-sa-pūstie-s* nozīmē ‘atpūsties’. Tomēr no skaitliskajiem datiem nav izslēgti gadījumi, kur grūti noteikt, vai otrs komponents *-sa-* ir priedēklis vai atgriezeniskais elements (pēdējā gadījumā šķiet, ka tekstā vārds ir atsevišķs izloksnes elements). Treškārt, nav analizēti vārdi, kuros ir nepārprotamas drukas kļūdas, piem., priedēklis rakstīts atkārtoti (*nekas *nonotiek*, nevis *nekas nenotiek* vai **apapdrošināšana*, nevis *apdrošināšana*) vai tas minēts kopā ar nākamo vārdu (**noapvienošanās*, nevis *no apvienošanās*). Ceturtkārt, vērā nav ņemti piemēri, kuros atspoguļotas runas īpatnības (*Es vēl neesmu piepiepiedzimis*, Auseklis). Tādi piemēri konstatēti ļoti maz. Piektkārt, ierobežotā laika dēļ nav meklēti piemēri ar negāciju *ne-* un vajadzības izteiksmes priedēkli *jā-*.

1. Valodas faktu analīze

Kombinējot 11 priedēkļus, teorētiski iespējama 121 priedēkļu kombinācija (sk. tabulu). Tabulā horizontāli augšā sarindoti sekundāri priedēkļi un vertikāli pa

kreisi – primāri priedēkļi. Datubāzē tika konstatētas 55 kombinācijas. Katrs cipars atbilst dubulti prefiksālo verbu skaitam. Kopumā atrasti 211 dubulti prefiksāli verbi.

	<i>aiz-</i>	<i>ap-</i>	<i>at-</i>	<i>ie-</i>	<i>iz-</i>	<i>no-</i>	<i>pa-</i>	<i>pār-</i>	<i>pie-</i>	<i>sa-</i>	<i>uz-</i>	kopā
<i>-aiz-</i>	0	0	0	0	0	0	2	4	0	0	0	6
<i>-ap-</i>	0	0	0	0	0	1	4	31	1	0	0	37
<i>-at-</i>	1	0	0	0	0	0	1	12	0	3	0	17
<i>-ie-</i>	0	1	0	0	1	1	3	9	0	1	0	16
<i>-iz-</i>	1	2	1	0	0	0	4	17	0	1	1	27
<i>-no-</i>	0	0	0	0	1	0	5	11	0	0	0	17
<i>-pa-</i>	5	0	3	3	7	0	0	5	2	2	3	30
<i>-pār-</i>	2	0	1	1	1	3	0	9	1	1	0	19
<i>-pie-</i>	0	0	0	2	0	0	2	4	0	0	0	8
<i>-sa-</i>	0	3	1	1	4	1	0	9	2	0	0	21
<i>-uz-</i>	0	1	1	0	0	1	2	8	0	0	0	13
kopā	9	7	7	7	14	7	23	119	6	8	4	211

Tabula. Priedēkļu kombinācijas dubultajā prefiksācijā

Visproduktīvākais priedēklis dubultajā prefiksācijā ir *pār-*, kas pievienojas 119 priedēkļverbiem. Pēc pievienoto sekundāro priedēkļu skaita visvairāk tiek dubulti prefiksēts darbības vārds *pārdot*, kuram pievienojas 7 dažādi priedēkļi (*aizpārdot*, *atpārdot*, *iepārdot*, *izpārdot*, *nopārdot*, *pārpārdot*, *piepārdot*). Minami arī citi darbības vārdi *palikt* (*atpalikt*, *iepalikt*, *izpalikt*, *pārpalikt*), *pazīt* (*atpazīt*, *iepazīt*, *iepazīties*, *sapazīties*, *uzpazīt*), *izglīt* (*apizglīt*, *paizglīt*, *pārizglīt*), *palīdzēt* (*izpalīdzēt*, *piepalīdzēt*). Pievēršot uzmanību katra dubulti prefiksālā verba lietojuma skaitam, jāatzīst, ka vairāk nekā pusei verbu konstatēts tikai vienreizējs lietojums.

Krievu valodā dubultās prefiksācijas priedēkļu kombinācijām ir mazāk ierobežojumu nekā latviešu valodā, tāpēc tur detalizēti aplūkotas iespējamās un neiespējamās priedēkļu kombinācijas un priedēkļi iedalīti vairākās semantiskās grupās pēc spējas savstarpēji saistīties (Beljakov & Guiraud-Weber 1997; Beljakov 2001; Romanova 2004; Tatevosov 2009; Tatevosov 2013; par aspektuālo nozīmju saistību ar telpiskām nozīmēm čehu valodā sk. Dočekal 2009). Krievu valodā vienā leksēmā var būt savietojamas vairākas aspektuālas nozīmes: Sergejs Tatevosovs (*Sergej Tatevosov*) sniedz tādas piemērus kā *do-pere-za-pisat* ‘ierakstīt atkārtoti līdz galam’ un *na-do-pere-za-pisyvat* ‘ierakstīt atkārtoti līdz galam daudz ko’ (Tatevosovs 2013, 43). Gramatiskā aspekta opozīcijas izpausmē priedēkļu kombinācija nosaka iespēju darināt sekundāro imperfektīvo verbu ar sufiksāciju, tāpēc krievu valodā dubultajai prefiksācijai pievērsta liela uzmanība.

Turpretī latviešu valoda nepiedāvā plašus dubultās prefiksācijas piemērus un, kā redzams pētījuma gaitā, aspektuālo nozīmju kombinācijas novērotas visai reti. Visplašāk konstatēta priedēkļu kombinācija *pār-ap-*. Visbiežāk sastopamais primārais priedēklis var tikt noteikts pēc tā, kurš priedēklis visbiežāk leksikalizējas, turklāt tas notiek individuāli un nav saistāms ar izplatītiem vārddarināšanas tiptiem. Internacionālo verbu prefiksācijā, kas atklāj katra priedēkļa dabu un tā potenciālu jaundarināšanā, priedēklim *ap-* piemīt vismazākā spēja saistīties ar vārdiem (Horiguči 2013a, 49; Horiguči 2014a, 114). Primārais priedēklis var būt arī nepilnīgi leksikalizēts, vienlaikus izsakot telpisku vai, retāk, perfektivējošu nozīmi. Zīmīgi, ka arī minētajos krievu valodas pētījumos t. s. perfektivējošie priedēkļi, kas izsaka gramatiskā (pabeigtā/nepabeigtā) veida opozīciju, tiek uzskatīti par leksiskiem. Tas ir tādēļ, ka gan telpiska, gan perfektivējoša nozīme izpaužas priedēkļa ciešā leksiskā saiknē ar verba celmu. Priedēkļu kombinācijas semantiskais šķērums latviešu valodā parasti starp priedēkļiem nav nosakāms. Piem., vārdā *pārapbūvēt* nošķirami nevis priedēkļi *pār-* un *ap-* (repetitīva nozīme un telpiska nozīme *apkārt*) un verbs *būvēt*, bet priedēklis *pār-* un priedēkļverbs *apbūvēt*. Tas pats sakāms arī tad, ja primārais priedēklis ir perfektivējošs (*pauzbūvēt*), piem., deminutīvais priedēklis *pa-* un priedēkļverbs *uzbūvēt*, kur priedēklis *uz-* perfektivē celmu, pamatojoties uz savu telpisko nozīmi, kas asociējas ar celma apzīmētās darbības semantiku.

Tā kā lielāko daļu primāro priedēkļu var uzskatīt par leksiskajiem priedēkļiem, kopumā jāatzīst, ka latviešu valodā priedēkļu kombināciju apskats nav tik nozīmīgs.

2. Priedēklis *pār-*

Visproduktīvākais sekundārais priedēklis ir *pār-*, kas verbam pievienojas neatkarīgi no primārā priedēkļa. Par priedēkļa produktivitāti liecina arī fakts, ka tas ir viens no produktīvākajiem priedēkļiem internacionālo verbu prefiksācijā (Horiguči 2013a, 49; Horiguči 2014a, 114).

Latviešu valodas akadēmiskajās gramatikās sniegtas vairākas priedēkļa nozīmes, kas izveidojušās no telpiskām nozīmēm *pār* un *pāri* (Ahero et al. 1959, 360–362; Vulāne 2013, 282–284). Priedēkļa sākotnējo telpisko nozīmi ‘no punkta A uz punktu B’ var izjust dažos *pār-*verbos: *pārapbedīt*, *pārapglabāt*, *pārattiecināt* (naudu uz īsto līgumu, ja maksājumu veic ar nepareizu līguma numuru). Kādas darbības rezultātā objekts sākotnēji atrodas punktā A, bet tieši *pār-*verba apzīmētās tās pašas darbības rezultātā – punktā B.

Tomēr dubultajā prefiksācijā priedēklis visbiežāk piešķir vārdiem divas nozīmes, proti, darbības atkārtojumu un pārmērīgumu.

Darbības atkārtojums:

- (1) *Ieteicams pārnoguldīt līdzekļus kādā drošākā vietā.* (Saldā Dzīve)
Visi tirgotāji ir īpaši izsijāti un pārpārbaudīti [...]. (NRA)
[...] būs jāiziet „pārizglītošanas” kursi. (Diena)

Darbības (stāvokļa) pārmērīgums:

- (2) *[...] viņam šīs īpašības pat pārpiemīt.* (Vakara Avīze, Vakara Ziņas)
[Akvārijs – autora piezīme] nav pārapdzīvots un pārapzaļumots [...]. (NRA)
[...] visu mūžu domāju, ka esmu „nedaizglītots”, izrādās – „pārizglītots”. (Rīgas Balss)

Pēdējā nozīme var attiekties nevis uz darbību, bet uz stāvokli vai īpašību, it sevišķi tad, ja divdabja forma lietota kā lietvārda apzīmētājs. Šajā gadījumā priedēklis funkcionē tāpat kā adjektīvu darināšanā (par priedēkļa pārmērīguma nozīmi adjektīvu darināšanā sk. Ahero et al. 1959, 296; Vulāne 2013, 218). Tāpēc iespējams, ka darbības atkārtojuma nozīme aktualizējas verba lietojumā, bet pārmērīguma nozīme – divdabja lietojumā:

- (3) *Diemžēl, Hajami nav pārlicināts, ka viņam jāglābj cilvēcība. Jauna Kino Majumi uzņēms viņu pārpārlicināt...* (Apollo portāls)
 [...] ar pārpārlicinātu izteiksmi sejā [...] (BNS)

Natālija Stojnova (*Natal'ja Stojnova* 2012, 63–64) tipoloģiskā pētījumā apkopo vairākus situācijas vienreizējā atkārtojuma veidus un tos dēvē par refaktīvu. No refaktīva nozīmēm viņa izvirza repetitīvu ('izdarīt vēlreiz') par centrālo nozīmi un rekonstruktīvu ('izdarīt vēlreiz citādi, labāk') par atvasinātu nozīmi, kas radusies no repetitīva. Rekonstruktīva nozīme tiek atspoguļota arī latviešu priedēkļa *pār-* aprakstā, tiesa, kopā ar repetitīva nozīmi: priedēklis norāda, ka „darbību veic vēlreiz, no jauna, parasti, lai ko uzlabotu, izveidotu citādu vai iegūtu citu veidu, kvalitāti, kļūtu par ko citu” (Vulāne 2013, 283). Arī šajā rakstā netiek šķirtas N. Stojnovas piedāvātās divas nozīmes.

Darbības atkārtojums jeb repetitīvs ir viens no darbības daudzuma raksturojumiem. Šeit darbība tiek klasificēta nevis pēc ilguma vai subjektu/objektu daudzuma, bet gan pēc atkārtojuma skaita. Repetitīvs kopā ar iteratīvu un distributīvu nereti tiek aplūkots saistībā ar pluriakcionalitāti (sk. Tovenā & Donazzan 2008).

Repetitīva semantika paredz, ka iepriekš notikusi kāda analogiska situācija. Repetitīvu nereti pavada tādi apstākļi kā *atkal, no jauna, vēlreiz*, kas atkārtoti precizē priedēkļa piešķirto nozīmi. Analīzes gaitā konstatēts, ka dubulti prefiksālie repetitīvie verbi nereti lietoti kopā ar viena priedēkļa verbu, izsakot pakāpenisku darbību, piem.:

- (4) [...] *kāds biezenis uzcēlis villu, kas desmitreiz pārdota un pārpārdota, tādā veidā paaugstinot šā un apkārtējo zemesgabalu kadastrālo vērtību.* (NRA)
Vēl notikšot pagastu apvienošanās un pārapvienošanās. (NRA)
 [...] *nevienā citā teātrī nevar iestudēt un pāriestudēt.* (Diena)
 [...] *banda [...] valda, pārdala un pārpārdala to zemi.* (Latvijas Avīze)
Teritorijas izmantošanas plānošana, pārplānošana un pārpārplānošana vēl ilgi būs akūta lieta. (Diena)

Īpaša uzmanība pievēršama pēdējiem diviem piemēriem *pārpārdala* un *pārplānošana*: cik reižu pievienots priedēklis, tik reižu „uzkrāta” priedēkļa atkārtojuma nozīme. Tādiem piemēriem velkama paralēle ar korpusā atrastajiem prefiksālajiem vai kvaziprefiksālajiem darinājumiem *aizaizvakar, aizaizparīt, apakšapakšnoma, apakšapakšuzņēmējs, priekšpriekšpēdējais, pirmpirmizrāde, pēcpēcpēctece* vai salikteniem *vecvecvecvecvecvecvecvecvecvecvētiņi, mazmazmazmazmazmazmazmazdēls*. Tie visi ir reduplikācijas piemēri tāpat kā krievu *pra-pra-praded* ‘vecvecvecvectēvs’ vai angļu *great-great-granddaughter* ‘mazmazmazmeita’. Reduplicētie darinājumi šeit apzīmē dažādu nozīmju pakāpeniskumu – kārtu, dienu, radniecību u. tml. Šādā reduplikācijas tipā saskatāma

kvantitatīva semantika (Krjučkova 2000, 382). Uz to spilgti norāda angļu valodas minētā piemēra alternatīvs apzīmējums ar noteiktu ciparu: *X times great-grand-daughter*. Tāpēc – cik reižu darbība tiek atkārtota, tik reižu teorētiski iespējama vairākkārtējā *pār-* prefiksācija: ar analogiskiem priedēkļiem angļu *re-* un krievu *pere-* interneta pārlūkprogrammā *Google* atrodams *rererewrite* un *pereperepere-čitat* ‘pārpārpārlasīt’. Repetitīva semantikas dēļ reduplikācijas ziņā priedēklīm *pār-* ierādāma īpaša vieta citu priedēkļu vidū. Tā kā reduplikācijas funkcijas ir daudzveidīgas, atsevišķi jāmin arī intensifikācijas reduplikācijas piemērs. Korpusā konstatēts adjektīvizēts piemērs *pārpārpārpildīts*.

Tipoloģiski ar repetitīvo nozīmi var saistīties verbi bez īpaša leksiska ierobežojuma (Stojnova 2012, 71). Tas droši vien ir tāpēc, ka neatkarīgi no verba leksiskās nozīmes jebkuru situāciju var attēlot saistībā ar iepriekš notikušu analogisku situāciju. Priedēkļa *pār-* raksturīgo spēju pievienoties jau prefiksāliem vārdiem izskaidro arī tas, ka *pār-* darinājumi aptver plašu stilistisku lietojumu. Stilistiski tie var būt gan neitrāli, gan marķēti, jo atrodami tekstos par tehnoloģijām (*pāratdzist, pāratdzēsēt, pārapbūvēt, pāraprikot*), politiskām, sabiedriskām, komercdarbības un lietvedības norisēm (*pārapbruņot, pārapvienot, pārapstiprināt, pārapdrošināt, pārpiešķirt*) kā ērts darbības atkārtojuma vai pārmērīguma nozīmes izteikšanas līdzeklis.

3. Citi sekundārie priedēkļi

Kopumā jāatzīmē, ka dubultajā prefiksācijā mazāk vērojama telpiska modifikācija. Kā izteikti telpiskās modifikācijas piemēri minami *aizpastaigāties līdz pat Ventspilij* (NRA) vai *saattiecināt*.

Priedēklis *pa-* dubultajā prefiksācijā piešķir darbībai īslaicīgumu un samazinātu intensitāti, kas savijas ar subjektīvu vērtējumu (Horigučī 2013a, 51–53; Horigučī 2014b, 95–100). *Pa-* prefiksācijā primārais priedēklis ir gan leksikalizējies, gan perfektivējošs.

- (5) [...] *mamma mazliet patielējās, it kā padusmojās un paapvainojās* [...]. (Latvijas Avīze)

[...] *jau divas reizes ticis ierosināts kriminālprocess, drusku paizmeklēts, tad atkal izbeigts*. (NRA)

[...] *veselas divas Saeimas komisijas panolēmušas, ka nevajadzētu atdot sa-plosīšanai* [...] *Haizivjādamsonu-Ādamsonhaizivi*. (Jaunā Avīze)

Dubultajā prefiksācijā semantikas ziņā monolīti funkcionē priedēklis *no-* ar uzsvērtu pabeigtības nozīmi. Pirmajā piemērā *no-* verbs lietots pretstatā pamatverbam *pārdēvēt*, lai norādītu uz to, ka noslēdzies ilgstošs ielas pārdēvēšanas process. Pārējos divos piemēros *no-* verbs kā tipisks perfektīvas darbības izteicējs norāda uz darbību, kas aptver noteiktu objekta kvantitāti noteiktā laikposmā.

- (6) *Rīgas domē deputāti ķērās pie Anniņmuižas ielas pārdēvēšanas par Tāla ielu un jau to būtu nopārdēvējuši*. (NRA)

Aušana ir tikai vaļasprieks. Ja es nopārdodu vienu divus deķus gadā, tas ir jau daudz. (Māja)

[...] *iedzīvotāji otrreizējai izstrādei būs nosarūpējuši vismaz 48 tonnas makulatūras un izglābuši vismaz 624 kokus*. (Zemgales Ziņas)

Pastiprinātu intensitāti jeb augmentatīvo nozīmi izsaka vairāki sekundārie priedēkļi, precīzāk, cirkumfiksi, proti, priedēkļi kopā ar atgriezenisko formantu.

(7) *Protams, varam braukt iekšā šajās auzās un aizizrunāties gada garumā.* (Diena)

Klāt bija Lieldienas, kad gavēņa nomocītie latvju zemes iedzīvotāji steigza kārtīgi izšūpoties, izēsties, izdzerties un izpadedzināties kūlu [..]. (NRA)

[..] rīdzinieku vairākums bija noskaņots līdz trešajam janvārim sabiedriskajā transportā izpavizināties tā, lai pietiktu visam gadam. (NRA)

Korpusā konstatēti arī atsevišķi divpriedēkļu verbi, kas neliela piemēru daudzuma dēļ nepakļaujas vārddarināšanas nozīmju vispārinājumam: tie galvenokārt atvasināti individuāli un uzskatāmi par okazionālismiem: *aizpasākt, apsasildīties, apuzprasīt, izpasacīties, izpateikties, izsadomāt, izsanākt, saatbildēt, saizķert* u. c., kas nereti ir atsevišķi žurnālistu jaundarinājumi.

4. Dubultās prefiksācijas valodiskās darbības raksturs

Dubultā prefiksācija tāpat kā internacionālo verbu prefiksācija aktualizē dinamisku vārddarināšanas kā valodiskās darbības raksturu, proti, paša runātāja iesaistīšanos vārddarināšanā (par vārddarināšanas valodisko raksturu sk. Zemskaja 2009). Abām parādībām kopīgs ir tas, ka priedēkļi pievienoti atbilstoši saziņas situācijai un daži atvasinājumi tiek lietoti, kamēr tie vēl nav leksikogrāfiski fiksēti un normatīvi vai vismaz runātāju daļēji pieņemti.

Zīmīgi, ka dubulti prefiksālajiem vārdiem nereti vērojams metalingvistisks skaidrojums, uz ko norāda, piem., saikļi *jeb* un *vai*, izteicieni *tas ir, precīzāk*, kā arī tādas interpunkcijas zīmes kā iekavas un domuzīmes (par šo aspektu internacionālo verbu prefiksācijā sk. Horigučī 2013b).

Lietojot vispirms dubulti prefiksālo verbu, rakstītājs nodrošina tā skaidrojumu. Tekstu viņš izvērsē nevis vienpusīgi, bet cenšoties panākt pēc iespējas labāku lasītāja izpratni. Var būt arī tieši otrādi – nosaucot kādu parādību, viņš pēc tam izvēlas kompaktāku valodas līdzekli izteiksmes precizitātes un spilgtuma labad, tekstveidē neslēpjot savu izteikšanās līdzekļa meklēšanas procesu.

(8) *[..] apstiprinājuma un pārapstiprinājuma (atkārtota apstiprinājuma) darbība.* (Latvijas Vēstnesis)

Notiek pārapbruņošanās – vecos ieročus nomaina ar jauniem, Zviedrijā ražotiem. (Staburags)

[..] cilvēki [..] bija pāraprūpēti – viņiem ilgstoša aprūpe nebija nepieciešama. (Diena)

[..] detālplānojumu taisās pārizstrādāt jeb izstrādāt tādām gabalam abpus Ventas tilta [..]. (NRA)

[..] apstiprināšana vai precīzāk – pārapstiprināšanas kampaņas galvenie uzsācēji [..] (NRA)

[..] kā var karā kritušos apbedīt jeb pārapbedīt bez militārā goda atdošanas? (Rīgas Balss)

Apstiprinot (pārapstiprinot) [..] detālplānojumus (Latvijas Vēstnesis)

[..] pārrēķināt pensiju, tas ir, pārpiešķirt pensiju [..]. (NRA)

[..] pensija piešķirta no jauna vai pārpiešķirta [..]. (NRA)

Lai gan priedēklis *pār-* plaši reprezentē dubultās prefiksācijas piemērus, redzams, ka tomēr tas tiek pastiprināts ar metalingvistiskiem skaidrojumiem.

Secinājumi

Analīze liecina, ka dubultajā prefiksācijā visproduktīvākais priedēklis ir *pār-*, kas izsaka darbības atkārtojumu vai, retāk, pārmērīgumu. Dubultajā prefiksācijā priedēklis precizē darbību nevis telpiski, bet aspektuāli, proti, darbības daudzuma raksturošanā un pabeigības marķēšanā. Lai gan paradoksāli šķiet tas, ka latviešu valodas derivatīvajā sistēmā dubultā prefiksācija ir ierobežota, tomēr tās piemēri spilgti atklāj prefiksālas vārddarināšanas dinamisko raksturu.

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. daļa. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
2. Beljakov (= Beliakov), Vladimir, Guiraud-Weber, Marguerite. 1997. O nekotoryh svojstvah vtoričnyh glagol'nyh pristavok. *Russian Linguistics*. 21 (2), 165–175.
3. Beljakov (= Beliakov), Vladimir. 2001. O kombinatorike glagol'nyh pristavok. *Glagol'nye prefiksy i prefiksāl'nye glagoly*. Moskovskij lingvističeskij žurnal. 5 (1), 161–170. Pieejams: http://mjl.rsuh.ru/issues/_num_5-1-2001.pdf
4. Cibuļš, Juris, Leikuma, Lidija. 2003. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: N.I.M.S.
5. Dočekal, Mojmír. Dvojité prefixace a sémantika sloves pohybu. *Slovo a slovesnost*. 70. Praga: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 327–341.
6. Endzelīns, Jānis. 1982. Baltu valodu skaņas un formas. *Darbu izlase*. IV (2). Rīga: Zvaigzne, 411–619.
7. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
8. Horigučī, Daiki. 2013a. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–56.
9. Horigučī (= Horiguti), Daiki. 2013b. Dejatel'nostnyj karakter prefiksacii zaimstvovannyh glagolov: na materiale russkogo i latyšskogo jazykov. *Jazyk kak sistema i dejatel'nost'*. 4. *Materialy meždunarodnoj konferencii*. Rostov-na-Donu: Južnyj federal'nyj universitet, 103–105.
10. Horigučī, Daiki. 2014a. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefiksācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 110–122.
11. Horigučī (= Horiguti), Daiki. 2014b. Latyškaja pristavka *pa-* (i vyražaejama eju sub"ektivnaja ocenka) v sopostavlenii s russkoj pristavkoj *po-*. *Komparatīvistikas almanahs*. 4 (33). *Cilvēks valodā: etnolingvistika, lingvistiskā pasaules aina*. Daugavpils: Saule, 90–103.
12. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–563.
13. Krjučkova, Ol'ga. 2000. *Reduplikacija kak javlenije russkogo slovoobrazovanija: Istoričeskoe razvitie i tipoloģičeskaja specifika*. Avtoreferat. Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj universitet.

14. Kušķis, Jānis. 2009. *Mūsu valoda*. II. Rīga: Latvietis.
15. Ozola, Ieva. 2004. Turpat blakus Rucavai: Sventājas latviešu izloksne. *Mana novada valoda. Lejaskurzeme*. Liepāja: LiePa, 92–109.
16. Romanova, Evgenija. 2004. Superlexical vs. lexical prefixes. *Nordlyd*. 32 (2), 255–278. Pieejams: <http://septentrio.uit.no/index.php/nordlyd/article/view/69/65>
17. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
18. Stojnova, Natal'ja. 2012. Refaktiv: tipoloģiskie dānnye. *Voprosy jazykoznanija*. 2, 61–108.
19. Šmidebergs, Imants. 2008. Par verbiem ar lieku vai šķietami lieku priedēkli. *Linguistica Lettica*. 17, 104–112.
20. Tatevosov, Sergej. 2009. Množestvennaja prefiksacija i anatomija russkogo glagola. *Korpusnye issledovanija po russkoj grammatike*. Kiseleva, K., Plungjan, V., Raxilina, E., Tatevosov, S. (red.). Moskva: Probel-2000, 92–156.
21. Tatevosov, Sergej. 2013. Množestvennaja prefiksacija i ee sledstvija. (Zametki o fiziologii russkogo glagola.) *Voprosy jazykoznanija*. 3, 42–89.
22. Tovenā, Lucia M., Donazzan, Marta. 2008. On ways of repeating. *Recherches linguistiques de Vincennes*. 37, 85–112. Pieejams: www.rlv.revues.org/pdf/1724
23. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
24. Zemskaja, Elena. 2009. *Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'*. 4-oe izdanie. Moskva: URSS.

Summary

The aim of this article is to present tendencies of Latvian double prefixation and give some remarks on prefixes often used in it. Although prefixation is an active word formation process in Latvian, double prefixation does not provide a vast material. In double prefixation, secondary prefixes are not prefixed initially, so the studies on double prefixation detect an active facet of word formation and speaker's involvedness in word formation as linguistic activity. Since primary prefixes are mostly lexicalized, the analysis of prefixal combinations is not so important in Latvian.

The prefix *pār-* is incomparably productive in double prefixation. It expresses repetition and excessiveness of action. *Pār-*verbs represent almost the half of all the double-prefixed verbs. The repetitive semantics of the prefix is special in that it allows prefixal reduplication (*pārpārplānot* 'rereplan'). From a stylistic point of view, *pār-*verbs can be used both neutrally and terminologically. This article focuses also on other prefixes: perfectivizing prefix *no-* and diminutive *pa-*. Regardless of various meanings that can be brought by prefixes, the characteristic of double prefixation in Latvian is an aspectual modification, but not a spatial one.

The article sheds light on the use of double-prefixed verbs with their metalinguistic explanation and various devices designated for that like brackets or dashes, which reflect the writer's own aim to be better understood by readers or to brighten the text stylistically, using double-prefixed verbs that are more precise and compact linguistic devices.

Ciešamā kārtā latviešu un angļu zinātniskajā rakstu valodā

Passive voice in English and Latvian academic writing

Vita Kalnbērziņa

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Anglistikas nodaļa

Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050

E-pasts: *kalnberzina@gmail.com*

Raksts apskata ciešamās kārtas lietojumu latviešu un angļu zinātniskajā rakstu valodā, sākumā pievēršoties diahroniskiem pētījumiem un vēsturiskiem avotiem, pēc tam ciešamās kārtas biežuma rādītājiem un, visbeidzot, metodiskajiem materiāliem. Datu analīze liek secināt, ka ciešamās kārtas forma un lietojums pagātnē ir salīdzināmi, bet, ja skatāties ciešamās kārtas pašreizējo statusu latviski un angļiski sarakstītajos rediģētajos pētījumos un metodiskajos ieteikumos, tendences ir radikāli pretējas: no kategoriskas prasības pēc ciešamās kārtas lietojuma latviski rakstošajiem akadēmisko pētījumu autoriem līdz tikpat kategoriskiem ieteikumiem izvairīties angļu valodā.

Atslēgvārdi: ciešamā kārtā, darbības vārds, ciešamās kārtas divdabī, zinātniskā rakstu valoda.

Levads

Ciešamās kārtas nozīme, formas un funkcijas latviešu un angļu valodā ir salīdzināmas, jo abās valodās ciešamās kārtas formas ir analītiskas un parasti sastāv no palīgdarbības vārda un ciešamās kārtas pagātnes divdabja; abās valodās ciešamā kārtā tiek izmantota, lai uzsvērtu darbību, nevis tās veicēju. Šī ciešamās kārtas funkcija arī nosaka ciešamās kārtas lietojuma popularitāti zinātniskajā valodā, kas tiecas uz objektīvu faktu skaidrojumu.

Katrai zinātnes jomai ir sava valodas lietojuma specifika, dabaszinātnēs, sociālajās un humanitārajās zinātnēs atšķiras izpētes objekti un tādējādi arī mērķi, un tas ietekmē attiecīgās nozares valodas specifiku gan leksiskajā, gan sintaktiskajā līmenī. Tomēr, neraugoties uz atšķirīgajiem izpētes objektiem un mērķiem, pētījumu autori dažādās zinātnes nozarēs latviešu valodā dod priekšroku izteikumiem ciešamajā kārtā, kamēr angļu valodā ciešamās kārtas lietojums zinātniskajā rakstu valodā tiek mērķtiecīgi samazināts. Pēdējos 50 gados ciešamās kārtas lietojums zinātniskajā rakstu valodā ir plaši apspriesta tēma angļu valodniecībā, kam par iemeslu kalpo valodnieku un rakstnieku atšķirīgās pieejas gramatikās (formālā un funkcionālā), pretrunīgie ieteikumi dažādu valodu metodikā (censties lietot ciešamo kārtu vai izvairīties no tās), atšķirīgi ciešamās kārtas biežuma rādītāji zinātniskās valodas

korpusos. Lai salīdzinātu ciešamās kārtas lietojumu latviešu un angļu zinātniskajā rakstu valodā, šinī rakstā izmantoti trīs dažādi avoti: ciešamās kārtas sinhroniski un diahroniski gramatikas apraksti, augstskolu metodiskie materiāli un biežuma rādītāji zinātniskās rakstu valodas lietojumā, mēģinot noteikt iemeslu atšķirīgajām ciešamās kārtas pozīcijām latviski un angļiski rakstošo zinātnieku praksē.

1. Ciešamā kārta valodniecības un zinātnes vēsturē

Pirms apskatīt valodas lietojumu, pievērsīsimies ciešamās kārtas formu salīdzinājumam latviešu un angļu valodā. Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs (1993, 111 [pirmizdevums 1907]) izsakās kritiski par ciešamās kārtas lietojumu latviešu valodā:

„Ciešamā kārta latviešu valodā ne visai iecienīta; sevišķi ciešamās kārtas nepabeigtie laiki reti lietājami: es tieku, tiku, tikšu mīlēts; parastāki un veiklāki to pašu izsaka darāmā kārta: mani mīlē, mīlēja, mīlēš. Daudz biežāki sastopami ciešamās kārtas pabeigtie laiki: Kas darīts, padarīts.”

Ruta Veidemane (2002, 415), apskatot ciešamās kārtas lietojuma izmaiņas latviešu valodā no 17. gs. līdz mūsdienām, atzīmē formu maiņu un lietojuma biežuma maiņu:

„Morfoloģiskā opozīcija aktīvs-pasīvs latviešu valodas verbu sistēmā ir aktuāla visos valodas attīstības posmos, tomēr ciešamās kārtas konstrukciju veidošanā un lietojumā pārmaiņas ir notikušas. Ir vērojami divi svarīgākie pārmaiņu virzieni: 1) samazinās pasīva konstrukciju lietojuma biežums, 2) mainās pasīva konstrukcijās izmantotie palīgvārdi.”

Arī angļu valodas vēstures pētnieki, piem., Hanss Lindkvists, Kristiāna Meira un Marianne Hunta (*Hans Lindquist, Christian Mair, Marianne Hundt* 2004), izmantojot vēsturiskās angļu valodas korpusu (ARCHER), analizē ciešamās kārtas formu lietojumu angļu valodā no 17. līdz 20. gs. un secina, ka ciešamās kārtas formas nav stabilas, tās mainās, pasīvam pamazām kļūstot arvien dinamiskākam.

Juniči Tojotas (*Junichi Toyota* 2008) pētījumi rāda, ka pasīva forma arvien biežāk zinātnes diskursā kombinējas nevis ar pagātnes divdabi (*past participle*), bet gan ar tagadnes resp. ilgstošas darbības divdabi (*present participle*). Šeit daži piemēri no medicīnas nozares.

Avots	Piemērs	Tulkojums
www.alzheimer-europe.org	<i>Types of treatments <u>being</u> researched</i>	<i>Ārstēšanas veidi, kas tiek pētīti</i>
www.cancer.net	<i>You will read about the scientific research <u>being done</u> now to learn more about brain tumors and how to treat them.</i>	<i>Jūs izlasīsiet par pētījumiem, kas tiek veikti, lai uzzinātu vairāk par smadzeņu audzējiem un to ārstēšanu</i>
www.cancer.org	<i>New ways to prevent and treat cancer of the cervix are <u>being researched</u>.</i>	<i>Tiek pētītas jaunas pieejas dzemdes kakla vēža noteikšanai un ārstēšanai</i>
fox59.com/.../new-blood-test-being-researched-in-the-uk	<i>New blood test <u>being researched</u> in the UK could detect cancer earlier</i>	<i>Jauns asins analīžu tests, kuru pēta Lielbritānijā, varētu noteikt vēzi agrāk</i>

1. tabula. Ciešamās kārtas piemēri angļu un latviešu valodā

Rendijs Mūrs (*Randy Moore* 1991, 23), analizējot ciešamās kārtas lietojumu zinātniskajā rakstu valodā ASV, secina, ka ciešamā kārtā šai rakstu valodas paveidā nav pastāvējusi vienmēr, tā tikusi ieviesta tikai 20. gs. 20. gados, kad tradicionālo pirmās personas vietniekvārda lietojumu aizstāja mūsdienu zinātniskās rakstu valodas bezpersoniskais stils. Šeit ieskatam zinātniskās rakstu valodas paraugs no 1690. gadā publicētās Džona Loka (*John Locke*) „Esejas par cilvēka sapratni” (Zaigas Ikeres tulkojums 1977, 84):

„Es visiem spēkiem cenšos izvairīties no maldiem, kādos var nonākt, ja uzskata vārdus par lietām .. Es vēlētos, lai tie, kuri piešķir tik lielu jēgu trīszilbīgajam vārdam substance, pārdomātu, vai tā nozīme būs viena un tā pati, attiecinot to, kā viņi to dara, uz bezgalīgo, neizprotamo dievu, mirstīgiem gariem un ķermeni, un vai tas apzīmē vienu un to pašu ideju, ja katru no šīm tik daudzveidīgajām būtnēm nosauc par substanci.”

Kā varam redzēt, 17. gs. zinātniskā rakstu valoda nebūt nav vienkārša, teikumā ir atrodamas gan sakārtojuma, gan pakārtojuma attieksmes, iespraudumi, terminoloģija, kas raksturīgi arī mūsdienu zinātniskajai rakstu valodai, taču vienlaikus tā ir personiska un skaidri atspoguļo ne tikai zinātnieka argumentus, bet arī attieksmes (šaubas un vēlmes). Vārds *attieksmes* ir daļa no tradicionālās latviešu ciešamās kārtas definīcijas (Skujiņa 2007, 179): „Kārta ir leksiski gramatiska darbības vārda kategorija, kas izsaka attieksmes starp darbības subjektu, darbību un darbības objektu”, taču šeit vārds *attieksmes* tiek lietots semantisko, nevis personisko attieksmju nozīmē, kas ļauj nevis izcelt, bet gan slēpt savu personisko attieksmi, sk. arī, piem., Jāņa Rozenberga secinājumu (1983, 199): „Ciešamo kārtu parasti izmanto zinātniskajā valodā un dažkārt publicistiskajos tekstos, lai stils būtu korektāks, lai uzbāzīgi neizceltu teksta autora nopelnus un personību.”

Zinātniskās rakstu valodas bezpersoniskumu un tā vēsturiskos iemeslus apskata arī Ina Druviete (2010, 33–34): „Visu civilizētu tautu valodās izveidojies t. s. zinātniskais stils, kas piemērots informatīvu, analizējošu uzdevumu veikšanai; šis zinātniskais stils iedarbojas galvenokārt uz lasītāja intelektu .. Tiek noraidīta vārdu daudznozīmība, tēlaini izteicieni un frazeoloģija, visas valodas parādības, kam nav precīzu atbilstmju reālajā pasaulē un kas nesaskan ar zinātnisku priekšstatu par pasauli .. Radošu attieksmi pret valodu neveicina arī mācību grāmatas .. Mācību grāmatās saturs parasti izklāstīts lietišķi un bezpersoniski. Kāpēc neatvieglojot to ar tēlainās izteiksmes līdzekļu lietošanu, ekspresīviem salīdzinājumiem?”

Ilzes Lokmanes (2009, 6) pētījumā par valodas stiliem uzsvēta zinātniskā stila līdzība ar lietišķo stilu; ciešamā kārtā valodas pazīmju uzskaitījumā nav minēta:

„Valodas līdzekļu atlases ziņā zinātniskais stils un lietišķo rakstu stils ir samērā tuvi: abos stilos tiek plaši izmantoti svešvārdi terminu funkcijā un citi abstraktas nozīmes vārdi, abiem stiliem raksturīga daudznozīmīgu vārdu specializācija jeb lietojums tikai vienā nozīmē, nominalizācija jeb pastiprinātas nomena lietošanas tendence, sarežģītas struktūras saliktu pakārtotu un jauktu saliktu teikumu, kā arī garu apzīmētāju virkņu izmantojums, samērā stingras un lēni mainīgas normas un citas pazīmes.”

Valodnieku viedokļi par ciešamās kārtas lietojumu zinātniskajā rakstu valodā atšķiras, tādēļ būtu nepieciešama sistemātiska latviešu zinātniskās rakstu valodas izpēte, kas ļautu noteikt arī ciešamās kārtas lomu tajā.

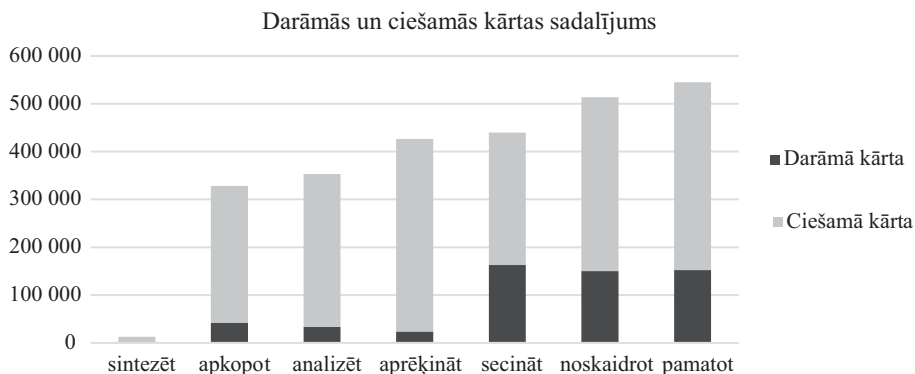
2. Ciešamās kārtas biežuma rādītāji

Tā kā latviešu zinātniskās rakstu valodas korpuss vēl nav izveidots un nav iespējams salīdzināt ciešamās kārtas biežuma rādītājus latviešu un angļu valodā, šeit izmantosim *Google* meklētāja datus, lai salīdzinātu zinātniskajam stilam raksturīgo darbības vārdu (un darbību) lietojumu darāmā un ciešamā kārtā latviešu un angļu tekstos, kas atrodami *Google* datubāzē.

Darāmās kārtas darbības vārdi	Atrasti <i>Google</i> 22.02.2015.	Ciešamās kārtas darbības vārdi	Atrasti <i>Google</i> 22.02.2015.
apkopoja	42 500	tika apkopots	286 000
aprēķināja	23 600	tika aprēķināts	403 000
analizēja	33 200	tika analizēts	320 000
secināja	163 000	tika secināts	277 000
noskaidroja	150 000	tika noskaidrots	364 000
pamatoja	152 000	tika pamatots	393 000
sintezēja	1 780	tika sintezēts	10 800
Kopā	566 080		2 053 800
Kopā procenti	22%		78%

2. tabula. Latviešu darbības vārdu biežuma rādītāju salīdzinājums darāmajā un ciešamajā kārtā

Kā redzams 2. tabulā, latviešu valodā zinātniskajam tekstam raksturīgie darbības vārdi biežāk tiek lietoti ciešamajā kārtā (78%) nekā darāmajā kārtā (22%); visvairāk izceļas vārds *sintezēt*, kurš darāmās kārtas pagātnes formā ir atrodams 1780 reizes, bet ciešamajā kārtā 10 800 reizes, tas ir 6 reizes biežāk. Kaut gan *Google* meklētājs izmanto dažādus tekstus, tomēr nenoliedzami parāda ciešamās kārtas lietojuma tendences ar zinātni saistīto darbības vārdu lietojumā latviešu valodā: kopumā šeit apskatītie darbības vārdi atrodami ciešamajā kārtā 3,5 reizes biežāk. Proporcija ir apgriezti pretēja „Latviešu valodas biežuma vārdnīcā” (1968, 69(1)) norādītajai proporcijai teikumos: 87,7% darāmajā kārtā un 12,3% ciešamajā kārtā. 1. attēlā redzams darbības vārdu lietojuma biežums un kārtu lietojuma biežums: visretāk tiek lietots darbības vārds *sintezēt*, visbiežāk *pamatot*, bet visos gadījumos šie vārdi tiek biežāk lietoti ciešamajā kārtā nekā darāmajā kārtā.

1. attēls. Darāmās un ciešamās kārtas proporcionāls sadalījums

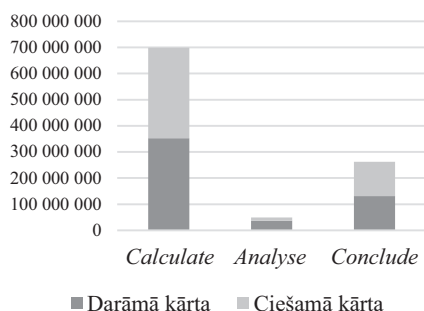
Arī angļu valodā zinātniskajam diskursam raksturīgo darbības vārdu lietojums ciešamajā kārtā ir populārs, sk. darbības vārda formu biežumu datubāzēs 3. tabulā:

	Atrasts <i>Google</i> 22.02.2015.	Atrasts <i>Google Scholar</i> 22.02.2015.
Calculated	353,000,000	6,890,000
Was calculated	346,000,00	4,130,000
Were calculated	339,000,000	4,740,000
Analysed	36,600,000	2,430,000
Was analysed	13,000,000	1,150,000
Were analysed	36,500,000	1,320,000
Concluded	131,000,000	2,510,000
Was concluded	131,000,000	2,420,000
Were concluded	131,000,000	2,350,000

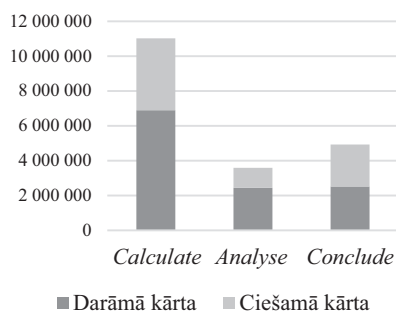
3. tabula. Angļu valodas darbības vārda formu biežuma rādītāju salīdzinājums

Ja pārvēršam biežuma rādītājus procentos un aprēķinām darbības vārdu lietojuma biežumu darāmajā un ciešamajā kārtā (sk. 2. attēlu), redzam, ka *Google* datubāzē zinātniskiem rakstiem tipiskie darbības vārdi atrodami gandrīz tikpat bieži kā ciešamajā kārtā (52% darāmajā kārtā un 48% ciešamajā kārtā), taču, ja apskatām tos pašus darbības vārdus rediģēto rakstu datubāzē *Google Scholar*, tad darāmās kārtas īpatsvars ir 61%, kamēr ciešamajā kārtā tikai 39%.

Darāmās un ciešamās kārtas sadalījums, nerediģētā *Google* meklētāja rezultāti

Darāmās un ciešamās kārtas sadalījums, rediģētā *Google Scholar* meklētāja rezultāti

2. attēls. Darāmās un ciešamās kārtas lietojuma biežums latviešu un angļu valodā

Šeit jāuzsver, ka apskatīto darbības vārdu mazā skaita dēļ nevar izdarīt tālākus secinājumus, jo angļu valodā raksta dažādu valstu zinātnieki, arī rediģēto zinātnisko rakstu valoda nav viendabīga. Eli Hinkelas (1997) pētījums, kurā salīdzināta angļu dzimtas valodas un svešvalodas lietotāju zinātniskā rakstu valoda, liecina, ka ķīniešu, japāņu, korejiešu un indonēziešu dzimtas valodas lietotāji, rakstot zinātniskos rakstus angļu valodā, ciešamo kārtu lieto biežāk nekā tie, kam angļu valoda ir dzimtā.

3. Ciešamā kārtā zinātnisko darbu metodiskajos materiālos

Apskatot metodiskos norādījumus pētniecisko darbu izstrādē, redzam daļēju izskaidrojumu atšķirīgajam ciešamās kārtas lietojuma biežumam latviešu un angļu zinātniskajā rakstu valodā: angļu valodas akadēmiskās rakstības mācību grāmatas nereti aicina izvairīties no tās, savukārt latviešu valodā ciešamā kārtā tradicionāli tiek saistīta ar zinātnisko rakstu valodu. Šeit ieskatam pētniecības rakstu norādījumi bakalaura, maģistra un doktora darbu veicējiem dažādās Latvijas universitātēs:

1. Latvijas Lauksaimniecības universitāte: „Students ir darba autors. Nav vēlama bieža vietniekvārda „es” un darbības vārda pirmajā personā lietošana – informāciju var pasniegt, nenorādot konkrētu darītāju, piemēram, „pēc pētījuma rezultātiem var secināt, ka...”. Taču vēl nevēlamāk ir aizstāt vārdu „es” ar vārdu „mēs”, jo autora veiktajam pētījumam ir jābūt oriģinālam un patstāvīgi veiktam. Var lietot formu „autors uzskata”, „pēc autora domām”. Var izmantot ciešamo kārtu, piemēram, „nodaļā tiek pētīts, atklāts”.”
2. Liepājas Universitāte: „Darbs zinātniskajā stilā rakstāms ciešamajā kārtā („tiek pētīts”, „analīzes rezultātos tiek parādīts” u. tml.) un/vai trešajā personā („autors” vai „autore”, nevis „es”, „man” u. tml.)”
3. Latvijas Universitāte (Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes metodiskajos norādījumos): „Ieteicama daudzskaitļa pirmās personas forma, piemēram, “secinājām, ka...”, “mūsu viedoklis par...” u. tml. vai vienskaitļa trešā persona – “autore secināja...”, vai ciešamā kārtā – “darba izstrādes gaitā secināts...””

Piemēru skaitu varētu vēl turpināt, taču arī šie trīs piemēri atklāj Latvijas pētniecības iestāžu vienprātību: ciešamā kārtā ir zinātnes valodas norma, jo teksta autors savu viedokli pauž netieši (sk. arī Kalnača, Lokmane 2006).

Apskatot ciešamās kārtas formu biežuma rādītājus angļu darbības vārdiem, mēs redzējām, ka nerediģēto tekstu datubāzē ciešamā kārtā ir biežāk lietota, bet rediģēto zinātnisko rakstu datubāzē vairāk lietota darāmā kārtā. Ciešamās kārtas lietojuma biežuma samazinājums angļu zinātniskās rakstu valodas lietojuma vidē ir ilgstošas un mērķtiecīgas valodas izpētes un valodas politikas veidotāju darba rezultāts, jo angļiski rakstošo pētnieku rokasgrāmatas sistemātiski norāda uz ciešamās kārtas apgrūtināto lomu teksta uztverē. Brīdinājumi par ciešamās kārtas ietekmi uz teksta uztveri atrodami jau 20. gs. rakstnieku izteikumos, piem., Džordža Orvela (*George Orwell* 1946) esejā „Politika un angļu valoda” (*Politics And The English Language*).

Šeit arī neliels ekskurss angļiski rakstošo (Anglijas, Kanādas un ASV) pētnieku metodiskajos materiālos (raksta autores tulkojums):

1. Apvienotā Karaliste (Kembriģas Universitāte): „Kārtā: darāmā kārtā ir parasti precīzāka un īsāka nekā ciešamā kārtā, tādēļ dodiet priekšroku „The system distinguished six emotions”, nevis „It was found that the system could distinguish six emotions”.”
2. Kanāda (Toronto Universitātes koledža): „Ciešamās kārtas lietojums akadēmiskos rakstos var sagādāt nepatīkšanas, jo nav skaidrs, kas ir veicis attiecīgi darbību, kas izteicis kuru domu (liekot domāt, ka tā ir paša raksta autora, nevis cita zinātnieka ideja). Dažkārt studenti lieto ciešamo

kārtu, lai noslēptu savu nepaveikto darbu. Visbeidzot, ciešamā kārtā rada liekvārdību un nevajadzīgi apgrūtinā lasītāju.”

3. ASV (Ziemeļkarolīnas Universitāte): „Ciešamās kārtas lietojums zinātniskā darbā signalizē par slinku un nevērīgu domāšanu. Autori, kuri bieži lieto ciešamo kārtu, nav pilnībā izpētījuši apspriežamo objektu, un tas viņu argumentus padara neskaidrus, izteikumiem trūkst saistības ar kontekstu. Rezultātā lasītājs neuzzina vajadzīgo informāciju par konkrēto sistēmu, apstākļiem, cilvēku lēmumiem un pretrunām tajos un ir spiests apšaubīt raksta autora izpratni par apspriežamo tematu.” (Raksta autore tulkojums.)

Arī šo ciešamās kārtas lietojuma norāžu sarakstu angļiski rakstošajiem zinātniekiem varētu turpināt gandrīz bezgalīgi, taču secinājums ir skaidrs: ciešamā kārtā lietojama zinātnes diskursā, lai izvairītos no nevajadzīgas atkārtotības, nevis slēptu autora pašlepnumu vai nepaveikto darbu. Jaunāka tendence, kas pamanāma, lasot angļiski runājošo zemju universitāšu mājaslapas, ir rūpes par to, lai studenti nepārtrauktu lietot ciešamo kārtu pavisam, kas būtu pārspīlēti, jo ciešamai kārtai ir sava vieta, lai izteiktu darbību, kuras veicējs tiešām nav zināms.

Secinājumi

Latviešu un angļu valodas ciešamās kārtas formas un to nozīmes ir salīdzināmas, taču lietojums mūsdienu zinātniskās rakstu valodas vidē ir atšķirīgs. Latviešu valodas zinātniskajos tekstos tiek ieteikts lietot ciešamo kārtu, bet angļiski rakstošās pētniecības iestādes iesaka izvairīties no ciešamās kārtas lietojuma, pamatojot to ar ciešamās kārtas neveiklumu, bezpersoniskumu un sarežģītību. Tās vietā studentiem un pētniekiem tiek ieteikts lietot darāmo kārtu, lai padarītu izteiksmi precīzāku un vieglāk uztveramu. Tomēr starptautiskā angļiski rakstošā pētniecības vide ievēro 20. gs. sākumā ieviestās tradicionālās zinātniskās rakstu valodas normas, tāpēc ciešamā kārtā vēl joprojām tiek lietota pietiekoši bieži gan angļu, gan arī latviešu valodā. Kopumā jāsecina, ka latviešu zinātniskās rakstu valodas pētījumu nav daudz, arī ciešamās kārtas lietojums pagaidām nav izpelnījies pietiekamu valodnieku uzmanību.

Avoti

1. Latvijas Lauksaimniecības universitātes metodiskie norādījumi. Pieejams: <http://www.llu.lv/getfile.php?id=69333> [skatīts 24.02.2015.]
2. Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes metodiskie norādījumi. Pieejams: w3.ppf.lu.lv/pn/prof_bak/bakdarbs.doc [skatīts 24.02.2015.]
3. Liepājas Universitāte. *Studiju darbu rakstīšana un noformēšana. Metodiski norādījumi*. Pieejams: http://www.liepu.lv/uploads/files/Metodiskie_noradijumi_VSZF_20.05.2014..pdf [skatīts 24.02.2015.]
4. Loks, Džons. 1977. *Eseja par cilvēka sapratni*. Ikere, Zaiga (tulk.). Rīga: Zvaigzne.
5. Moore, Randy. 1991. How we write about biology. *The American Biology Teacher*. Pieejams: <http://www.csun.edu/wrad/documents/WritingInBio.pdf>
6. Orwell, George. 1946. *Politics and the English Language*. Pieejams: <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0300011h.html> [skatīts 24.02.2015.]

7. University of Toronto, University College. *When to Use Passive and when to avoid it*. Pieejams: <http://www.uc.utoronto.ca/passive-voice> [skatīts 24.02.2015.]
8. University of North Caroline Writing Centre. Pieejams: <http://writingcenter.unc.edu/handouts/passive-voice/> [skatīts 24.02.2015.]
9. University of Cambridge. Pieejams: <http://www.cl.cam.ac.uk/~pr10/teaching/dissertation.html> [skatīts 24.02.2015.]

Literatūra

1. Druviete, Ina. 2010. *Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
2. Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1993. *Latviešu valodas mācība*. Rīga: Zvaigzne.
3. Hinkel, Eli. 1997. Indirectness in L1 and L2 Academic writing. *Journal of Pragmatic*. Vol. 27, Issue 3, 361–386.
4. Jakubaite, Tamāra et al. 1968. *Latviešu valodas biežuma vārdnīca*. 1. sēj., 2. daļa. Rīga: Zinātne.
5. Kalnača, Andra. 1998. *Verba darāmās un ciešamās kārtas sinonīmija*. Valoda un tās elementi. Akad. J. Endzelīna 125. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 52–53.
6. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2006. Studentu pētnieciskie darbi un zinātniskais stils. *Valodas kvalitāte. Valsts valodas komisijas raksti*. 2. Rīga: Valsts valodas komisija, 2006, 69–76.
7. Lindquist, Hans, Mair, Christian, Hundt, Marianne (eds.). 2004. *Corpus approaches to Grammaticalization of English. Studies in Corpus Linguistics*. 13. John Benjamins Publishing Company.
8. Lokmane, Ilze. 2009. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 5–14.
9. Rozenbergs, Jānis. 1983. *Latviešu valodas praktiskā stilistika*. Rīga: Zvaigzne.
10. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
11. Toyota, Junichi. 2008. *Diachronic Change in the English Passive*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
12. Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. 1. *Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–510.

Summary

The article compares the use of passive voice in the English and Latvian academic writing, firstly examining the diachronic research and the traditions of using the passive voice in Latvian and English, then proceeds to view the frequency of the use of some passive voice verbs in Latvian and English Google data base and finally, examines the instructions of Latvian, British, Canadian and the US University guidelines for the writers of dissertations. The findings suggest that the attitude of the English academic writing instructors and editors is in striking contrast to Latvian academic writing instructors, which has resulted in differences regarding the frequencies of using the verbs in passive voice in the edited articles' data base (Google Scholar). The reasons for the difference would require a further research.

**Constituents of spatial adpositional phrases
in Latvian and Mandarin Chinese**
*Telpisko adpozicionālo savienojumu elementi
latviešu un ķīniešu valodā*

Marija Nikolajeva

University of Latvia, Faculty of Humanities
Department of Latvian and General Linguistics
4a Visvalža Street, Riga LV-1050, Latvia

Beijing Foreign Studies University,
School of European Languages and Cultures
2 North Xisanhuan Avenue, Beijing, 100089, China
E-mail: mnikolajeva@inbox.lv

The article focuses on the syntactic and semantic aspects of the constituents of spatial adpositional phrases in Latvian and Mandarin Chinese. While studying the elements of the spatial expressions, one can discover that the properties of prepositions and nouns differ in Latvian and Mandarin Chinese. As a result, the constructions formed for describing spatial relations in the two languages are typologically different. The Chinese localizers are equivalent to Latvian prepositions, adverbs and nouns. The position of the spatial phrase affects the grammatical meaning of the sentence in Chinese and the pragmatic meaning in Latvian. In Latvian, prepositions and cases are polysemous – each may perform several semantic roles. Chinese prepositions are not polysemous in this sense.

Keywords: spatial prepositions, case endings, localizers, place words, semantic roles, Latvian, Chinese.

Introduction

The aim of this article is to compare the formal features, combinational abilities and semantic roles of the constituents of spatial expressions before undertaking research on the semantics of spatial constructions in Latvian and Mandarin Chinese. The choice of the two languages for comparison is motivated by practical reasons: being a language teacher, I experience the growth of the mutual interest in learning the languages of each other in the Latvian and Chinese communities. Sooner or later, a systematic typological research on the two languages will be necessary, and this paper is intended as a contribution in this field.

1. Types of adpositions in spatial phrases in Latvian and Mandarin Chinese

In Latvian, prepositions are functional heads of spatial phrases, they specify both the orientation of spatial relations and semantic roles (location, source, goal, etc.). Besides, the semantic roles are expressed by case endings, such as location in Ex. 1a and direction in Ex. 1b. Hence, the Latvian spatial phrase consists of three elements: **Preposition + Noun + Case ending**.

(1) a. <i>būt uz jumta</i>
to be on roof.GEN
'to be on the roof' | b. <i>iet uz skolu</i>
to go to school.ACC
'to go to the school' |
|--|--|

Before starting the discussion of spatial phrases in Mandarin Chinese, it should be explained that nouns in this language constitute two categories: those that name places (Italy, seaside, north, etc.) and those that name entities that are not places (cup, table, tail, etc.). When a non-place object is described as a place, the phrase must be marked linguistically by adding a localizer to the noun (Ex. 2):

(2) a. 在杯子里
<i>zài bēizi lǐ</i>
to be at.PRE cup in.LOCZ
'in the cup' | b. 在桌子上
<i>zài zhuōzi shàng</i>
to be at.PRE table on.LOCZ
'on the table' |
|--|--|

Semantically, Chinese localizers correspond to spatial prepositions in Latvian: the localizers are functional heads of spatial phrases, they specify locations of objects (on, in, behind, etc.).² However, they cannot perform the syntactic functions of prepositions. The prepositions in Mandarin Chinese, on the other hand, are “semantically underspecified” (Chu 2010, 79; Sun 2013, 210): they indicate the presence of a spatial relation, a semantic role, but not a concrete location: 在 *zài* ‘to be located, to be at’, 到 *dào* ‘to reach; to’. For this reason, the basic spatial construction in Chinese consists of three elements: **Preposition + Noun + Localizer**.

Chinese prepositions (前置介词 *qiánzhì jiècí*) have originated from verbs (Hagege 2010, 158; Shi 2011, 177). The borderline between prepositions and verbs is not always straightforward, and many modern Chinese prepositions “at the same time perform grammatical functions of usual verbs,”³ e.g., 给 *gěi* ‘to give; for’, 用 *yòng* ‘to use; with’, 顺 *shùn* ‘to obey, to follow; along’, etc. (Shi 2011, 177). Basically, if a sentence does not have a verb in it, the preposition-like item is a

¹ The Pinyin phonetic system is used in this article for transcribing Chinese characters.

² Some popular monosyllabic localizers are 上 *shàng* ‘on’, 下 *xià* ‘under’, 里 *lǐ* ‘in’, 外 *wài* ‘outside’, 前 *qián* ‘before’, 后 *hòu* ‘behind’, 中 *zhōng* ‘in’, 南 *nán* ‘south’, etc. Compound localizers include 上面 *shàngmian* ‘upper part’, 周围 *zhōuwéi* ‘surroundings’, 南方 *nánfāng* ‘south’, 左边 *zuǒbian* ‘the left side’, 西北角 *xīběijǎo* ‘north-west corner’, etc.

³ “大一部分现代汉语的介词同时兼有一般动词的语法功能” (Shi 2011, 177).

verb (Ex. 3a, 4a). If there is the main verb in the sentence, consequently, this item is a preposition (Ex. 3b, 4b)⁴ (Shi 2011, 178).

(3)	a. 他在教室里。
<i>Tā zài jiàoshì lǐ.</i>
He be-at.V classroom in.LOCZ
'He is in the classroom.'	b. 他在教室里学习。
<i>Tā zài jiàoshì lǐ xuéxí.</i>
He be-at.PRE classroom in.LOCZ study.V
'He studies in the classroom.'
(4)	a. 他到北京了。
<i>Tā dào Běijīng le.</i>
He reach.V Beijing ASP.PERF
'He has arrived in Beijing.'	b. 他到北京去了。
<i>Tā dào Běijīng qù le.</i>
He to.PRE Beijing go.V.ASP.PERF
'He has gone to Beijing.'

The category of localizers, or orientation words (方位词 *fāngwèicí*, literally meaning 'direction and position words'), in Mandarin Chinese has been a point of disagreement for about a hundred years. Localizers were categorized as a distinct word class in 1924 when Li Jinxi classified them as a subtype of adverbs that could function as nouns. Later, Li himself and others classified localizers as a subclass of nouns with a further division into localizers and place words (Qiu 2008, 8–12; Chappell, Peyraube 2013, 19). Nowadays, localizers are distinguished as a separate category – a closed class with fuzzy boundaries because they can act as function words and as content words (see Qiu 2008; Chu 2010; Yuan 2010).

Some scholars, such as Hilary Chappell and Alain Peyraube (2013), have adopted the Chinese term *localizer* focusing on the semantic functions of this item. Another term that emphasizes the syntactic features of the element is *postposition* (后置介词 *hòuzhì jiècí*). It seems to have been adopted in order to fit a unique Chinese phenomenon into the international framework and it may be practical in contrastive studies (see Xi 2013).

Xi Jianguo points out that the items used in abstract expressions (Ex. 5) are not localizers since they do not describe spatial configuration and no prepositions are used in such phrases. These items replace prepositions, they are postpositions that indicate reference to the abstract domain (Xi 2013, 63).

(5)	a. 理论上
theory on.POST	<i>lǐlùn shàng</i>
à 'theoretically, in theory'
	b. 实际上
reality on.POST	<i>shíjì shàng</i>
à 'in reality'

On the other hand, Sun Chaofen argues against the term *postposition* because, to his knowledge, the Chinese spatial construction has never undergone a change of the word order and there seems to be no motivation for postpositions to appear (Sun 2013, 215). If a postposition is a preposition that has moved to the post-nominal position (see Hagege 2010, 110), then using this term for Chinese is not reasonable because the preposition is still there, functioning to link words and

⁴ For convenience, the translation of 在 *zài* in the examples here and further in the text will be written 'be-at'.

express semantic roles. Sun uses the term 方位词 *fāngwèicí* ‘localizer’ in Chinese, quite traditionally, and proposes the term *enclitic* as its English equivalent (Sun 2013, 208–210).

Localizers form inseparable phonological units with nouns to which they are attached. As a result, these phonological units can be treated as noun phrases that are “structurally equivalent to the place names in Chinese” and can participate in the same syntactic operations, namely, as complements of spatial prepositions (Sun 2013, 213–214). In Sun’s opinion, *enclitic* is a more suitable term than *postposition* because clitics are “morphologically more bound than... adposition[s] but freer than... bound morpheme[s]” (Sun 2013, 215).

The term *enclitic* seems appropriate concerning the phonological nature of these elements, especially regarding the monosyllabic localizers, but I find the term 方位词 *fāngwèicí* ‘localizer’ in both English and Chinese⁵ more suitable for my research due to the priority of the lexical meanings of these items.

To accommodate different views, Xi suggests considering these items as “an ambiguous category of localizers and adpositions.”⁶ Xi concludes that, since Chinese grammar lacks morphological markers and ambiguity is one of its main features, defining word classes is a very complicated and sometimes impossible task (Xi 2013, 63).

One more topic of discussion among linguists is the existence of *circumpositions* (框式介词 *kuàngshì jiècí*) in Mandarin Chinese. A circumposition “is made of two parts, which occur simultaneously in a phrase, one at its beginning and one at its end” (Hagege 2010, 115). This word class is not represented in Latvian.

Liu Danqing (2002) proposes that such combinations as in Ex. 6 are circumpositions:

(6) 在 <i>zài</i> ‘be located ...	里 <i>lǐ</i> ‘in’	à ‘in ...’
从 <i>cóng</i> ‘from ...	外 <i>wài</i> ‘outside’	à ‘from outside ...’
到 <i>dào</i> ‘to’ ...	上 <i>shàng</i> ‘on’	à ‘onto ...’

According to Liu, circumpositions are “a very important phenomenon of Chinese syntax, it is an important typological feature of the Chinese language, but the majority of circumpositions are *ad hoc* syntactic combinations, not regular fixed items”⁷ (Liu 2002, 241). The so called *ad hoc* character of circumpositions justifies the ability of their constituents to function separately, forming three types of constructions: **Preposition + Noun + Localizer**, **Preposition + Noun** and **Noun + Localizer**.

Liu admits that circumpositions do not always contain both constituents, because, when “the verb, the noun, or both of them are of inherent spatial meaning, static or dynamic, the grammatical marking might and sometimes must be omitted”

⁵ The author suggests the term *lokalizētājs* as the most appropriate for Latvian.

⁶ ““方位词-介词”兼类词” (Xi 2013, 63).

⁷ “框式介词在汉语中是一种重要的句法现象, 构成了汉语的重要类型特征, 但大部分框式介词都属于临时性句法组合, 而未必是固定的词项” (Liu 2002, 241).

(Liu 2013, 50). That is, localizers are not always needed with nouns that have an inherent spatial meaning, such as ‘Melbourne’ or ‘countryside’. Likewise, prepositions can be omitted, when the verbs of movement or location are used. The range of “spatial-role-assigning verbs” varies across dialects but these verbs usually “denote static existence (being), movement (come, go, walk, run, fly, swim...), placement of things (put, hang, carry...) and so forth” (Liu 2013, 48). This group of verbs also includes 插 *chā* ‘insert’, 安 *ān* ‘install, fit’, 奔 *bēn* ‘rush’, 经过 *jīngguò* ‘pass’, 趴 *pā* ‘lean’, 游览 *yóulǎn* ‘go sightseeing’, 住 *zhù* ‘reside’, 坐 *zuò* ‘sit down’, etc. (Lu 2005, 56). In addition, the post-verbal and pre-verbal location of spatial phrases and their syntactic functions determine the presence or omission of prepositions (Chu 2010, 151; Liu 2013, 53).

Liu’s innovative approach was a significant contribution in advancing Chinese linguistics because it gave rise to new research questions (Chu 2010, 80). To some, for example, Xi, circumpositions are full members of the Chinese class of adpositions, alongside prepositions and postpositions (Xi 2013, 62–64). Others, like Chu Zexiang, are ready to accept the term, but the question that needs to be answered is the following: what exactly is “the semantic (non) necessity”⁸ for using one of these constructions (Chu 2010, 80). Sun, on the contrary, does not accept the term *circumposition*, because its constituents should always co-occur, which is not so in Mandarin Chinese (Sun 2013, 213).

In my opinion, it is more appropriate to analyze prepositions and localizers as elements that are closely related, but not bound to each other. The data coming from classical and modern literary sources shows that circumpositional spatial constructions have not been the most frequently used throughout the history of the written Chinese. The analysis of several contemporary novels reveals 227 occurrences of **Preposition + Noun + Localizer** versus 367 occurrences of **Noun + Localizer** and 83 occurrences of **Preposition + Noun** (Chappell, Peyraube 2013, 27, 36). The conditions under which the elements of the spatial construction can be omitted are discussed in the next section.

2. The variants of spatial adpositional phrases in Mandarin Chinese

In Latvian, there are nouns that semantically are place words, for example, *Latvija* ‘Latvia’, *universitāte* ‘university’, *iekšpuse* ‘inside, inner side’, but neither syntactically, nor morphologically do they differ from other nouns and they follow the same grammar rules as the other nouns do (Ex. 7, 8).

(7)	a. <i>Vīņš ir lekcijā.</i>
He is lecture.LOC
‘He is at the lecture.’	b. <i>Vīņš aizgāja uz lekciju.</i>
He went to lecture.ACC
‘He went to the lecture.’
(8)	a. <i>Vīņš ir ieradies Pekinā.</i>
He has arrived Beijing.LOC
‘He has arrived in Beijing.’	b. <i>Vīņš aizbrauca uz Pekinu.</i>
He went to Beijing.ACC
‘He went to Beijing.’

⁸ “语义（不）需要” (Chu 2010, 80).

Place words (处所词 *chùsuǒcí*) in Mandarin Chinese are usually defined as a subclass of nouns with inherent locative meaning or as words that denote places, for example, geographic names and public institutions, such places as 街头 *jiētou* ‘street’, 当地 *dāngdì* ‘local area’, 山区 *shānqū* ‘mountainous area’, 野外 *yěwài* ‘countryside, non-urban area’, 乡下 *xiāngxià* ‘countryside, rural area’, 内地 *nèidì* ‘inland territory’. Compound localizers can function as place words too, e.g., 上端 *shàngduān* ‘top’, 前方 *qiánfāng* ‘front’, 北部 *běibù* ‘north’, etc. (Lu 2005, 55; Chu 2010, 13, 31; Yuan 2010, 57; Liu 2013, 51; Chappell, Peyraube 2013, 18). Like the verbs of movement or location that do not take prepositions, place words do not require localizers to specify location (Ex. 9):

- (9) a. 他在北京。 b. 他在山区。
tā zài Běijīng *tā zài shānqū*
 he be-at Beijing he be-at mountainous area
 ‘He is in Beijing.’ ‘He is in the mountains.’

Nevertheless, there are place words that can take localizers (Ex. 10):

- (10) a. 坐在客厅里 b. 到医院里去 (Lu 2005, 57)
zuò zài kètīng lǐ *dào yīyuàn lǐ qù*
 sit be-at.PRE living room in.LOCZ to.PRE hospital in.LOCZ go
 ‘to sit in the living room’ ‘to go into the hospital’

Such words as names of institutions and architectural constructions, mountains or bodies of water, e.g., 出版社 *chūbǎnshè* ‘publishing house’, 书店 *shūdiàn* ‘bookshop’, 东海 *Dōnghǎi* ‘East China Sea’, are “not really classical place words,”⁹ they stand between the classical place words and the ordinary nouns, and they may take the localizers 上 *shàng* ‘on’ and 里 *lǐ* ‘in’ (Chu 2010, 32). If all Chinese nouns were ranked, then at one end of the scale there would be the place words, at the other end, the ordinary nouns, and the majority of nouns would be between these two extremes (Ex. 11) (Chu 2010, 90):

(11) Place word	>	Entity noun
西部 > 火车站 > 长江 >		走廊 > 电梯 > 家具
<i>xībù > huǒchēzhàn > Chángjiāng ></i>		<i>zǒuláng > diàntī > jiājù</i>
‘west’ > ‘train station’ > ‘Yangtze River’ >		‘corridor’ > ‘lift’ > ‘furniture’

Adding a localizer to a place word may change the semantic or pragmatic meaning of the phrase (Liu 2013, 51). For example, by adding the localizer 里 *lǐ* ‘in’, as in Ex. 10b, one emphasizes entering the hospital. And a phrase without a localizer indicates direction: 去医院 *qù yīyuàn* ‘go to the hospital’.

Table 1, based on Yuan Yulin’s research on the distribution of word classes in Mandarin Chinese (2010), contains the information on the combinational properties

⁹ “不太典型的处所词” (Chu 2010, 32)

of localizers, place words and nouns. In this table ‘c’ stands for a content word, ‘f’ for a function word, ‘r’ for a root of a compound.

X	1-syll. Locz	2-syll. Locz ¹⁰	Place word	Noun
Possible constructions				
No SpPre + X	–	+ c	+ c	–
SpPre 在 <i>zài</i> ‘be at’ + X	–	+ c	+ c	–
SpPre 向 <i>xiàng</i> ‘toward’ X or 从 <i>cóng</i> ‘from’ X 到 <i>dào</i> ‘to’ X	+ r	+ c	+ c	–
SpPre + Noun + X	+ f	+ f	+ c	–
Noun + X	+ f	+ f	+ c	+
SpPre + Noun + 的 <i>de</i> + X	–	+ c	+ c	–
Noun + 的 <i>de</i> + X	–	+ c	+ c	+
SpPre + X + 的 <i>de</i> + Noun	–	–	–	–
X + 的 <i>de</i> + Noun	–	+ c	+ c	+
SpPre + X + Noun	–	–	–	–
X + Noun	–	–	+	+
最 <i>zuì</i> ‘the most’ X 到 <i>dào</i> ‘reaches’...	+ r	–	–	–
最 <i>zuì</i> ‘the most’ X	–	+ c	–	–
X as answer to ‘Where?’	–	+ c	+ c	–
Numeral + Classifier + X	–	–	–	+

Table 1. Possible spatial phrases in Chinese

As Table 1 shows, the non-place nouns without localizers cannot be used after spatial prepositions. This is what Sun calls the “selectional restriction” (Sun 2013, 216): prepositions must take either place words or combinations of nouns and localizers equivalent to them.

Both monosyllabic and disyllabic localizers participate in spatial constructions ‘Preposition + Noun + Localizer’ and ‘Noun + Localizer’ as function words that specify the orientation of the spatial relation (Ex. 12):

- (12) a. 在词典里 b. 到电视机左边 c. 河东 (Yuan 2010)
zài cídiǎn lǐ *dào diànshìjī zuǒbian* *hé dōng*
 be-at.PRE dictionary in.LOCZ to.PRE TV left.LOCZ river east.LOCZ
 ‘in the dictionary’ ‘to the left of the TV’ ‘to the east of the river’

¹⁰ In this paper the localizers with the prefixes 之 *zhī*- and 以 *yǐ*- are not being analyzed. In the spatial domain they are dependent elements that can only be attached to preceding nouns like monosyllabic localizers, but not to prepositions. In the post-nominal position, the particle 的 *de* cannot be inserted in between, it is redundant, because the prefixes 之 *zhī*- and 以 *yǐ*- are equivalent to 的 *de*.

Disyllabic localizers and place words can form the construction ‘Preposition + Disyllabic localizer / Place word’, and localizers in such constructions are content words (Ex. 13):

(13) 从里面儿到外面儿 (Yuan 2010, 135)

cóng lǐmianr dào wàimianr
‘from inside to outside’

Monosyllabic localizers can become complements of prepositions without nouns in the constructions **Preposition of Source / Direction / Goal + Localizer**. I consider that in such phrases prepositions and monosyllabic localizers form compound adverbs (Ex. 14):

(14) a. 争议是向上还是向下延伸 (Peking University Corpus) b. 往西走
zhēngyì shì xiàngshàng háishi xiàngxià yánshēn *wàng xī zǒu*
dispute is upwards or downwards spread to west go
‘Is the dispute spreading upwards or downwards?’ ‘go westwards’

Monosyllabic localizers cannot be attached directly to the preposition of location 在 *zài*: *在西 *zài xī*, in these cases, disyllabic localizers must be used: 在西部 *zài xībù* ‘in the west (western part)’. The preposition 在 *zài* ‘be located at’ is subject to “the multi-syllabic constraint” – no monosyllabic phrase is allowed after this preposition (Sun 2013, 219).

Monosyllabic localizers can be used in constructions expressing the furthest location (最 *zuì* ‘the most’... 到 *dào* ‘up to, reaches’...), disyllabic localizers cannot. Again, localizers form compound adverbs with the preceding *zuì*, they are roots of the compounds (Ex. 15):

(15) a. 最北达北纬82°, 最南到北纬55° (Peking University Corpus)

zuì běi dá běiwěi 82°, zuì nán dào běiwěi 55°
most north reach northern latitude 82°, most south reach northern latitude 82°
‘Northernmost it goes up 82° northern latitude, southernmost it reaches 55° northern latitude’.

b. 最上到天花板 (Yuan 2010, 132)

zuì shàng dào tiānhuābǎn
most top reach ceiling
‘Uppermost it reaches the ceiling.’

Disyllabic localizers do not form compounds with 最 *zuì* ‘the most’, but they can be modified by it when they express locations with gradable properties (最左边 *zuì zuǒbian* ‘leftmost area’, 最下面 *zuì xiàmiàn* ‘the lowest part’), *most around (Ex. 16). Place words cannot be modified by 最 *zuì* because they are non-gradable: *the most countryside, *the most London.

(16) 从最前头儿往最后头儿 (Yuan 2010, 135)

cóng zuì qiántour wàng zuì hòutour
from most front to most back
‘from the very front to the very back’

Sometimes, monosyllabic localizers are used individually in set expressions, but this cannot be taken as the norm: Ex. 17 is an idiom describing the beauty of Suzhou and Hangzhou:

(17) 上有天堂，下有苏杭。(Lu 2005, 51)

shàng yǒu tiāntāng, xià yǒu Sū Háng

on.LOCZ has Heaven, under.LOCZ has Suzhou Hangzhou

‘There is Heaven above and there are Suzhou and Hangzhou below.’

The preposition 在 *zài* ‘be at’ can be omitted and the resulting constructions are **Noun + Disyllabic localizer** and **Disyllabic localizer / Place word**. According to Chu, this mostly happens when the spatial phrase functions as an adverbial at the beginning of a sentence (Ex. 18) and when the spatial phrase functions as an attributive (Ex. 19) (Chu 2010, 151).

(18) 墙上布满了鞋印 (Corpus of Mandarin Chinese)

qiángshàng bùmǎnle xiéyìn

wall on.LOCZ cover.ASP.PERF shoeprint

‘The wall was covered by shoeprints.’

(19) 墙上的电子钟 (Corpus of Mandarin Chinese)

qiángshàng de diànzǐ zhōng

wall on.LOCZ ATTRIB electronic clock

‘the electronic clock that is on the wall’

Place words and disyllabic localizers can be used alone to answer the question ‘Where?’ (Ex. 20a), but monosyllabic localizers cannot (Ex. 20b):

(20) a. 坐哪儿? — 前面!

Zuò nǎr? — Qiánmiàn!

sit where – front

‘Where are we sitting?’ – ‘In the front!’

b. 坐哪儿? — *前!

*Zuò nǎr? — *Qián!*

Like disyllabic localizers, place words can be used after nouns, the construction is **Noun + Place word**. The nouns (which can be place words as well) before place words become their attributives. The place word ‘Beijing’ in Ex. 21 is an attributive of the place word ‘suburbs’.

(21) 北京郊外 *Běijīng jiāowài* ‘the suburbs of Beijing’

Place words and disyllabic localizers can take attributives with the particle 的 *de* which marks the attributive (Ex. 22) or without it (Ex. 21). Disyllabic localizers occupy the position between function and content words. When they directly follow nouns, they are function words like monosyllabic localizers that enable nouns to express place (Ex. 12b). When they follow nouns but are attached to them by the particle 的 *de*, they are content words modified by attributives (Ex. 22). These constructions can be complements of spatial prepositions.

- (22) 在我办公桌的右边儿。(Peking University Corpus)
zài wǒ bànɡōngzhuō de yòubianr
 be-at I desk ATTRIB right side.LOCZ
 ‘on the right side of my desk’

Reverse constructions are possible, too: **Place word + (的 *de*) + Noun or Disyllabic localizer + 的 *de* + Noun**, in which the place words and localizers are attributives (Ex. 23). In the latter construction, the particle 的 *de* is compulsory (Ex. 24) (Yuan 2010, 137).

- (23) a. 野外的热风 (Yuan 2010, 140) b. 乡下朋友 (Peking University Corpus)
yěwài de rèfēng *xiāngxià péngyou*
 non-urban area ATTRIB hot wind countryside friend
 ‘the hot wind outside the city’ ‘a friend from the countryside’
- (24) a. *上面住户 (Yuan 2010, 137) > b. 上面的住户
 **shàngmian zhùhù* > *shàngmian de zhùhù*
 *above household > above ATTRIB household
 ‘the household above’

Sometimes the use or omission of 的 *de* may result in the change of meaning (Ex. 25):

- (25) a. 北京大学 *Běijīng dàxué* ‘Beijing University’
 b. 北京的大学 *Běijīng de dàxué* ‘universities of Beijing’

Monosyllabic localizers cannot function as attributives, no matter if 的 *de* is used or not (Ex. 26a, 26b), nor can they take attributives (Yuan 2010, 131, 132, 137) (Ex. 26c):

- (26) a. *中的房子 *zhōng de fángzi* ‘middle house’
 b. *东木头 *dōng mùtóu* ‘eastern wood’
 c. *房子的后 *fángzi de hòu* ‘behind the house’

The essential feature of ordinary nouns is that they cannot become complements of spatial prepositions because nouns do not express location even if their attributives are place words (Ex. 27).

- (27) *从日本的车子 > 从日本的车子里
 **cóng Riběn de chēzi* > *cóng Riběn de chēzi lǐ*
 ‘from a Japanese car’ > from.PRE Japan ATTRIB car in.LOCZ
 ‘from (inside) a Japanese car’

Nouns are usually modified by numerals or quantifiers, but place words are not (Ex. 28):

- (28) a. 我有一只狗。
wǒ yǒu yì zhī gǒu
 I have one CLASS dog
 ‘I have a dog.’
- b. *我住在一个北京。
 **wǒ zhù zài yì ge Běijīng*.
 *I live be-at one CLASS Beijing
 *‘I live in a Beijing.’

To summarize, what distinguishes monosyllabic localizers from disyllabic ones and place words is their dependent character: they are glued to nouns or prepositions of source, direction and goal.

Both place words and disyllabic localizers can be attached directly to nouns. In such cases, disyllabic localizers are functional elements that change non-spatial noun phrases into spatial ones, they are “functional heads of the noun phrases” (Sun 2013, 216). When a place word follows a noun directly, the place word is the head word, which takes an attributive. For a disyllabic localizer to become a content word, it should be preceded by the attributive particle 的 *de*. Nevertheless, it is not always easy to draw a line between the two classes. I believe that between the two extremes, namely, absolute place words, such as 中国 *Zhōngguó* ‘China’, 海边 *hǎibiān* ‘seaside’, and absolute localizers, such as 之南 *zhīnán* ‘to the south’ and 以北 *yǐběi* ‘to the north’, there is a range of localizers that can belong to both categories, e.g., 面前 *miànqián* ‘in front’, 附近 *fùjìn* ‘nearby’, 外面 *wàimiàn* ‘outside’, etc.

In their ability to indicate the orientation of a spatial relationship, localizers are similar to Latvian prepositions and can often be translated as prepositions into Latvian, e.g., 后 *hòu* = *aiz* ‘behind’, 外 *wài* = *ārpus* ‘outside’, or sometimes as prepositional adverbs, e.g., 前 *qián* = *priekšā* ‘in front’, 中间 *zhōngjiān* = *starpā* ‘between’. Disyllabic localizers and monosyllabic localizers attached to prepositions are sometimes equivalent to Latvian adverbs, e.g., 向下 *xiàngxià* = *lejup* ‘downwards’, 向上 *xiàngshàng* = *augšup* ‘upwards’, and sometimes to prepositional phrases, e.g., 往北 *wàngběi* = *uz ziemeļiem* ‘northwards’.

In certain contexts Latvian prepositions can be used without their dependent nouns (Nītiņa 2013, 620) (Ex. 29):

(29)a. *nokļūšana uz un no Hītrovās lidostas* (Google.lv)

‘getting to and from Heathrow airport’

b. *ūdens sildītājs uzstādīšanai zem izlietnes vai virs* (Google.lv)

water boiler installation.DAT under sink.GEN or above

‘a water boiler that can be installed either under the sink or above it’

However, in such cases prepositions do not become content words: although their complements are not pronounced, they are suggested. Separated from nouns, Latvian prepositions cannot describe places. Chinese disyllabic localizers, on the contrary, can function as names of places (Ex. 30):

(30) a.

**zem dzīvo viens jauniešs*

*under.PRE lives one young man

*‘under there lives a young man’

b. 下面住一个男生

xiamian zhu yi ge nanshēng

below live one CLASS young man

‘downstairs there lives a young man’

3. Position of spatial phrases in sentences in Latvian and Mandarin Chinese

Adpositional phrases in Mandarin Chinese are normally placed before verbs (Ex. 3b, 4b, 14), the structure is **PP+V**. Although, if the verb expresses “being born,

happening, generating or residing,”¹¹ then the spatial phrase can either precede or follow the verb (Ex. 31) (Shi 2005, 18–19; Xi 2013, 125):

- (31) a. 住在东城 *zhù zài Dōngchéng* = 在东城住 *zài Dōngchéng zhù*
 reside be-at Dongcheng = be-at Dongcheng reside
 ‘to live in Dongcheng’
 b. 出生在北京 *chūshēng zài Běijīng* = 在北京出生 *zài Běijīng chūshēng*
 be born be-at Beijing = be-at Beijing be born
 ‘to be born in Beijing’ (Shi 2005, 19)

When an adpositional phrase follows the verb of movement or location, the initial element of the phrase, namely, 在 *zài* ‘be at’ or 到 *dào* ‘toward, reach’, is not a preposition, but an element of the resultative verb construction.

Prepositions cannot take the aspect markers 过 *guò*, 了 *le*, 着 *zhe* like verbs (Yuan 2010, 178; Xi 2013, 63).¹² On the other hand, “[i]t is a general constraint in Mandarin that verbs followed by a preposition cannot take any aspect markers, unless the aspect marker follows the preposition (V + Pre + Asp + NP)” (Liu 2013, 53). In other words, the aspect marker refers to the verb, but it must be placed after the preposition (Ex. 32). Prepositions here are functional elements in resultative verb constructions and together with verbs they form ‘resultative verb compounds’ that exist in syntax only, not in the lexicon (Paul 2015, 38, 43). Nevertheless, the spatial phrase does not change its meaning, it still denotes a certain location.

- (32) a. 挂在了墙上 *guà zài le qiáng shàng* (Shi 2011, 183)
 hang.RESULT.ASP.PERF wall on.LOCZ
 ‘have hung on the wall’
 b. 爬到山顶上 *pá dào shāndǐng shàng* (Shi 2005, 21)
 climb.RESULT.ASP.PERF mountain peak on.LOCZ
 ‘have climbed up to the top of the mountain’

The order of constituents of the Latvian sentence is relatively free. However, the grammatical, communicative and stylistic functions of the word order underlie actual expressions. The sentence may be added emotional or stylistic information, or serve a certain communicative goal, as a result, the neutral arrangement of words may become distorted (Lokmane 2010, 59–60). In Ex. 33 the meaning of the spatial phrase remains the same despite the change of its position in the sentence. But the sentence meaning changes: Ex. 33a is a statement of a fact, whereas Ex. 33b emphasizes the destination and in Ex. 33c the emphasis is on the person going to China:

- (33) a. *Es braucu uz Ķīnu.* b. *Es uz Ķīnu braucu.* c. *Uz Ķīnu braucu es.*
 I go to China.ACC *I to China.ACC go *To China.ACC go I
 ‘I go to China.’ ‘It is China where I go.’ ‘It is me who goes to China.’

¹¹ “出生、发生、产生、居留” (Shi 2005, 19)

¹² Some prepositions have ‘grown together’ with the aspect markers, such as 顺着 *shùnzhē* ‘along’, 经过 *jīngguò* ‘pass by’, etc. The aspect markers in these prepositions are not grammatical elements.

In Mandarin Chinese, the pre-verbal or post-verbal position of the spatial phrase expresses syntactic-grammatical relations. In Latvian, the position of the spatial phrase is bound to the informative-emotional content of the sentence.

4. Semantic roles of spatial adpositions in Latvian and Mandarin Chinese

In Latvian, both prepositions and case endings determine the semantic roles of spatial phrases. In the Chinese spatial constructions, the semantic roles are specified by prepositions (see Table 2).

Spatial phrase with	Semantic role Of SpP	Governed case	
		Singular	Plural
a. <i>aiz</i> ‘behind’, <i>apakš</i> ‘under’, <i>pie</i> ‘next to’, <i>uz</i> ‘on’, <i>virš</i> ‘above’, <i>zem</i> ‘under’, <i>iekš</i> ‘in’	Location	Gen	Dat/Inst
	Goal		
the locative case ending	Location	Loc	Loc
	Goal		
<i>no</i> ‘from’	Source	Gen	Dat/Inst
<i>līdz</i> ‘up to’	Goal	Dat	Dat/Inst
<i>uz</i>	Direction	Acc	Dat/Inst
<i>ap</i> ‘around’, <i>caur</i> ‘through’, <i>gar</i> ‘along’, <i>pa</i> ‘on, along’, <i>pār</i> ‘over’, <i>pret</i> ‘by, against’, <i>starp</i> ‘between’	Range	Acc	Dat/Inst
	Path		
在 <i>zài</i> ‘be at’	Location	–	–
从 <i>cóng</i> / 自 <i>zì</i> / 离 <i>lí</i> ‘from’	Source	–	–
到 <i>dào</i> ‘to, reach’	Goal	–	–
往 <i>wàng</i> / 向 <i>xiàng</i> / 朝 <i>cháo</i> ‘toward’ s	Direction	–	–

Table 2. The semantic roles performed by spatial constructions in Latvian and Chinese

4.1. The semantic role of location

It is common in the evolution of the Indo-European languages, including Latvian, that the change goes from non-prepositional constructions to prepositional ones. The emergence of prepositions was motivated by the necessity to express meanings more precisely (Nītiņa 1978, 29; Nītiņa 2013, 628). In Latvian, the spatial prepositional constructions have in most cases replaced non-prepositional ones, however, the location inside an object can be expressed by the locative case ending without a preposition (Ex. 7a, 8a).

Despite the dominance of the locative case ending in expressing inner location, the preposition *iekš* ‘in’ can be used instead as a stylistic device to imitate old and colloquial language (Nītiņa 1978, 87). Besides, this preposition is used before words with foreign spelling, abbreviations or numbers, when adding a case ending is impossible (Ex. 34):

- (34) a. *iekš Android 4.0.3.* b. *iekš BJMK 12.11.11.* c. *iekš www.uztaisit.lv*
 ‘in Android 4.0.3.’ ‘in BJMK 12.11.11’ ‘on www.uztaisit.lv’
 (www.google.lv)

The preposition *iekš* ‘in’ governs the genitive case, like the other prepositions that express location: *aiz* ‘behind’, *apakš* ‘under’, *pie* ‘next to’, *priekš* ‘in front of’, *uz* ‘on’, *virš* ‘above’, *zem* ‘under’ (Ex. 35):

- (35) a. *iekš meža* b. *aiz mājas* c. *zem galda*
 in forest.GEN behind house.GEN under table.GEN
 ‘in the forest’ ‘behind the house’ ‘under the table’

In Chinese, locative phrases are introduced by the preposition 在 *zài* ‘to be at’, followed by an ordinary noun with a localizer (Ex. 2, 3b) or a place word (Ex. 31).

4.2. The semantic role of range

The prepositions *ap* ‘around’, *caur* ‘through’, *gar* ‘along’, *pa* ‘along, all around’, *pār* ‘over’, *pret* ‘by, against’, *starp* ‘between’ govern the accusative case. In non-prepositional constructions the accusative case expresses range (Smiltņiece 2013a, 351). The prepositions in this group specify areas whose boundaries are set by the objects described in the phrases (Ex. 36):

- (36) a. *ziedi ap māju* ‘flowers around the house’
 b. *augi gar sienu* ‘plants along the wall’
 c. *koki starp skolu un ielu* ‘trees between the school and the street’
 d. *pa istabu* ‘all around the room’
 e. *pret sienu* ‘against the wall’

In Chinese, the semantic role of range is not indicated by prepositions. Instead, the ‘neutral’ locative preposition 在 *zài* is used and localizers specify the range (Ex. 37):

- (37) 在 *zài* ... 中间 *zhōngjiān* ‘be located ... between’
 在 *zài* ... 周围 *zhōuwéi* ‘be located ... around’

4.3. The semantic role of path

In Latvian, the prepositions of range also express the path of motion (Ex. 38), (see Apse 2011):

- (38) a. *skriet ap māju* b. *iet gar žogu* c. *tecēt caur jumtu*
 run around house.ACC walk along fence.ACC leak through roof.ACC
 ‘run around the house’ ‘walk along the fence’ ‘leak through the roof’

Regarding Mandarin Chinese, I find that for expressing the path of motion of an object it is more natural to use non-spatial prepositions (Ex. 39). In these constructions, the semantic role of the prepositions is a manner, not a path.

- (39) a. 经过北海公园 b. 顺着走廊 c. 靠墙
jīngguò Běihǎi Gōngyuán *shùnzhē zǒuláng* *kào qiáng*
 ‘passing by Beihai Park’ ‘along the corridor’ ‘leaning on the wall’
 (www.dict.cn)

4.4. The semantic role of source

In Latvian, the preposition *no* ‘from’, used to describe the source of movement, governs the genitive case. In Mandarin Chinese, the prepositions of source are 从 *cóng* / 自 *zì* / 离 *lí* ‘from’ (Ex. 40, 41):

(40) a.	<i>iziet no mājas</i>
exit from house.GEN
‘to exit the house’	b. 从家里出来
<i>cóng jiā lǐ chūlái</i>
from house in.LOCZ exit
‘to exit the house’
(41) a.	<i>paņemt no galda</i>
take from table.GEN
‘to take from the table’	b. 从桌子上拿来
<i>cóng zhuōzi shàng nǎlái</i>
from table on. LOCZ take
‘to take from the table’

The meaning of the preposition *no* ‘from’ is underspecified. In order to describe the source precisely, such as ‘from inside the object’ or ‘from the surface of the object’, more information needs to be expressed by other items, e.g., by verb prefixes as in Ex. 40a, 41a or the context itself (the prefixes can be omitted in both examples: *iet* ‘go’, *ņemt* ‘take’). In Chinese, the ‘precision’ function is performed by the localizers.

4.5. The semantic role of goal

In Latvian, the preposition *līdz* ‘till, up to’ means reaching the destination, it governs the dative case that marks the indirect object, the target of an action (Smiltņiece 2013a, 350). Also, the phrases of location can be used with verbs of motion, and in such cases they express goal (Ex. 42) (see Nītiņa 1978; Apse 2011). There is a difference between *līdz* and the prepositions of location: *līdz* means arriving at the border of the destination, the prepositions of location describe precisely the place of destination (in, on, behind).

(42) a. <i>uzkāpt līdz virsotnei</i>
climb to top.DAT
‘to climb to the top’ | b. <i>aiziet aiz stūra</i>
go behind corner.GEN
‘to go behind the corner’ | c. <i>ierasties Pekinā</i>
arrive Beijing.LOC
‘to arrive in Beijing’ |
|---|---|--|

In Chinese, the preposition 到 *dào* ‘to, to reach’ assigns the role of goal to the spatial phrase when the phrase precedes the main verb (Ex. 4b, 10b). The resultative verb compounds with 到 *dào* ‘to reach’ and 在 *zài* ‘to be at’ (initially meaning location) also express reaching the goal (Ex. 32).

4.6. The semantic role of direction

I believe that it is reasonable to distinguish between goal, path and direction as semantic roles: a path along which an object moves toward the goal is oriented in a certain direction. In Latvian the accusative case ending marks the direct object of a transitive verb (Smiltņiece 2013a, 351), as well as the argument of a verb of movement. The preposition *uz* ‘to, toward’ governs the accusative case (Ex. 43):

(43) a. <i>skatīties uz gleznu</i>
look to painting.ACC
‘look at the painting’ | b. <i>iet uz veikalu</i>
go to shop.ACC
‘go to the shop’ |
|--|--|

The Latvian preposition ‘uz’ ‘toward’ may seem ambiguous, since it is not really clear if the direction of movement or reaching the goal is meant (Ex. 7b, 8b, 43). According to Apse, *uz* “denotes direction, a goal-oriented motion where *uz* combined with a motion verb expresses the meaning of something moving to a particular destination, as in *skriet uz skolu* (run to school)” (Apse 2011, 73). Unlike the preposition *līdz* ‘up to’, *uz* ‘toward’ does not express arriving at the goal, so it can be concluded that in the phrases with *uz* the sense of orientation of the movement dominates over the sense of reaching the destination.

In Chinese, the role of direction is clearly specified by the prepositions 向 *xiàng* / 往 *wàng* / 朝 *cháo* ‘toward’ (Ex. 44):

(44) 火车向上海开去。(Xi 2013, 196)

huǒchē xiàng Shànghǎi kāiqù

train toward Shanghai leave

‘The train is leaving for Shanghai.’

After the verbs of movement, the spatial constructions perform the role of direction without prepositions: 去学校 *qù shāngdiàn* ‘go to a shop’.

The case endings in Latvian do not only show semantic roles, but also express the number. Since the dative and the instrumental case endings coincide in the plural form, any of them can be used. In Mandarin Chinese, number is marked neither in prepositions, nor in localizers. When necessary, ordinary nouns, not place words, can be added the plural form suffix 们 *mén*.

Both cases and prepositions in Latvian are polysemous (Paegle 2003, 182; Smiltņiece 2013a, 343). Besides, their meanings and semantic roles are bound with the meanings of verbs and dependent nouns. The Chinese prepositions are not polysemous, moreover, localizers are obligatory in spatial constructions, thus, locations are always described precisely.

Conclusions

Basically, Latvian and Mandarin Chinese spatial adpositional phrases contain three elements each, however, the number of constituents in the spatial phrases may differ.

In Latvian, the construction is **Preposition + Noun + Case ending**, in which the preposition describes the location of the Figure object with relation to the Ground object. Besides, both the preposition and case ending determine the semantic role of the phrase. The locative case ending expresses a concrete location and the semantic role on its own, this makes the preposition redundant. There is no distinction between place and non-place nouns in Latvian, therefore, the same grammar rules apply to both types.

The Chinese spatial phrase **Preposition + Noun + Localizer** can have less than three elements, too. Since the preposition does not express location, but only introduces the spatial phrase, it can be omitted after the verbs of motion. When performing certain syntactic functions, the preposition can be omitted too. Nouns in Mandarin Chinese belong to two categories: place words and ordinary nouns. Since place words suggest location, localizers are not used with them. On

the contrary, localizers are compulsory for the non-place nouns, since they enable these words to express location.

Although Mandarin Chinese localizers and Latvian prepositions may seem to express similar lexical meanings, there is no direct correspondence between these two word classes. When translating from Chinese into Latvian, different linguistic items can be used: prepositions, prepositional adverbs, adverbs, and nouns. When translating from Latvian into Chinese, one can use the non-spatial prepositional phrases of manner in addition to the spatial constructions.

The cases and prepositions in Latvian are polysemous, whereas Chinese prepositions are not: they perform one semantic role each. However, the prepositions of source, goal and direction in Latvian seem to describe the properties of motion rather than the exact position of the object named by the phrase. In Mandarin Chinese spatial phrases, the information on location is always clearly stated by localizers or place words in phrases of source, goal and direction, too. The post-verbal position of the spatial phrase in Mandarin Chinese can express the properties of motion: reaching the goal and direction.

The position of the spatial phrase in the Latvian sentence performs the communicative function, whereas in Mandarin Chinese it has a grammatical meaning.

Abbreviations

ACC/Acc	Accusative case
ASP/Asp	Aspect
ATTRIB	Attributive particle
CLASS	Classifier
Dat	Dative case
GEN/Gen	Genitive case
Inst	Instrumental case
LOC/Loc	Locative case
LOCZ/Locz	Localizer
NP	Noun phrase
PERF	Perfect
POST	Postposition
PP	Prepositional phrase
PRE/Pre	Preposition
RESULT	Resultative particle
SpP	Spatial phrase
SpPre	Spatial preposition
V	Verb
1, 2-syll	1, 2-syllable

Electronic sources

1. *Peking University Corpus of Mandarin Chinese*. <http://ccl.pku.edu.cn/corpus.asp>
2. *Corpus of Mandarin Chinese*. <http://www.cncorpus.org>

3. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*. www.korpuss.lv
4. *Internet Search Engine Baidu*. www.baidu.com
5. *Internet Search Engine Google*. www.google.lv
6. *Chinese Online Dictionary*. www.zdic.net
7. *Chinese-English Online Dictionary*. www.dict.cn
8. *Chinese-English Online Dictionary*. www.mdbg.net
9. *Chinese-Russian Online Dictionary*. www.zhong.ru

References

1. Apse, Linda. 2011. *Semantics of Latvian Spatial Prepositions and Aspects of Their Lexicalization*. Ph.D. diss. Rīga: University of Latvia.
2. Chappell, Hilary, Peyraube, Alain. 2013 (2008). Chinese Localizers: Diachrony and Some Typological Considerations. *Space in Languages of China*. Xu, Dan (ed.). Beijing: Shijie tushu chuban gongsi, 15–39.
3. Chu, Zexiang. 2010. *Hanyu kongjian duanyu yanjiu [Research on Spatial Phrases in Mandarin Chinese]*. Beijing: Beijing daxue chubanshe.
4. Hagege, Claude. 2010. *Adpositions*. Oxford: Oxford University Press.
5. Liu, Danqing. 2002. Hanyu zhong de kuangshi jieci [Circumpositions in Chinese]. *Dangdai yuyanxue [Contemporary Linguistics]*, 4. Beijing, 241–253.
6. Liu, Danqing. 2013 (2008). Syntax of Space Across Chinese Dialects: Conspiring and Competing Principles and Factors. *Space in Languages of China*. Ed. by Xu, Dan. Beijing: Shijie tushu chuban gongsi, 40–70.
7. Lokmane, Ilze. 2010. Vārdu secības funkcijas latviešu valodā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē. Latvian Studies and Finno-Ugristics at the University of Latvia*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 59–68.
8. Lu, Yingshun. 2005. *Xingtai he hanyu yufa yanjiu [Research in Morphology and Chinese Grammar]*. Shanghai: Shiji chuban jituan.
9. Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
10. Nītiņa, Daina. 2013. Prievārds (prepozīcija). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 619–636.
11. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. daļa. Rīga: Zinātne.
12. Paul, Waltraud. 2015. *New Perspectives on Chinese Syntax*. Berlin: Walter De Gruyter GmbH.
13. Qiu, Bin. 2008. *Hanyu fangweileici xiangguan wenti yanjiu [Research on the issues related to the category of words expressing spatial relations in Mandarin Chinese]*. Shanghai: Shiji chuban gufen youxian gongsi.
14. Shi, Yuzhi. 2005 (2001). *Yufa de xingshi he liju. Forms and Motivations of Chinese Grammar*. Nanchang: Jiangxi jiaoyu chubanshe.
15. Shi, Yuzhi. 2011. *Yufahua lilun: jiyu hanyu fazhan de lishi. Grammaticalization Theory with Special Reference to Chinese*. Shanghai: Waiyu jiaoyu chubanshe.
16. Smiltiņiece, Gunta. 2013a. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.

17. Smiltniece, Gunta. 2013b. Apstākļa vārds (adverbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 595–618.
18. Sun, Chaofen. 2013 (2008). Two Conditions and Grammaticalization of the Chinese Locative. *Space in Languages of China*. Xu, Dan (ed.). Beijing: Shijie tushu chuban gongsi, 208–238.
19. Xi, Jianguo. 2013. *Ying-han jieci yanjiu de leixingxue shiye. English and Chinese Adpositions: A Typological Perspective*. Shanghai: Jiaotong daxue chubanshe.
20. Yuan, Yulin. 2010. *Hanyu cilei de renzhi yanjiu he mohu huafen. A Cognitive Investigation and Fuzzy Classification of Word-Class in Mandarin Chinese*. Shanghai: Jiaoyu chubanshe.

Kopsavilkums

Rakstā sintaktiskā un semantiskā aspektā aplūkoti telpiskas nozīmes adpozicionālie savienojumi latviešu un ķīniešu valodā. Pētot telpisko konstrukciju komponentus, vērojams, ka prievārdu un lietvārdu funkcijas latviešu un ķīniešu valodā atšķiras. Tāpēc telpisko attiecsmju izteikšana abās valodās ir tipoloģiski atšķirīga. Ķīniešu lokalizētāju ekvivalenti latviešu valodā ir prievārdi, adverbi un lietvārdi. Telpiskā savienojuma pozīcija ietekmē teikuma gramatisko nozīmi ķīniešu valodā un pragmatisko nozīmi latviešu valodā. Latviešu valodā prievārdi un locījumi ir polisēmiski – katram no tiem var būt vairākas semantiskās lomas, turpretim ķīniešu prievārdi ir monosēmiski.

Regulārie atvasinājumi latviešu valodā un mentālais leksikons: izpētes virzieni

Regular derivatives in Latvian and the mental lexicon: possible directions for research

Tatjana Pakalne

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: tatjana.kuznecova@gmail.com

Rakstā aplūkots, kāpēc problemātiska ir dažādu valodas sistēmas pretstatu un to neutralizēšanās gadījumu analīze un klasifikācija, piem., gramatisko un leksisko parādību, vārddarināšanas un formveidošanas procesu, kā arī regulāru vārddarināšanas procesu īpatnību iztīrījumā. Lai gan visas minētās parādības balstās uz formālām, semantiskām un funkcionālām pazīmēm, tomēr to izpētē būtu lietderīgi ņemt vērā plašāku valodas kā kompleksas dinamiskas daudzu idiolektu sistēmas pastāvēšanas kontekstu un izmantot daudzveidīgākus datu avotus, it īpaši tādas, kas saistīti ar valodas mentālo aspektu.

Atslēgvārdi: vārddarināšana, regulāri atvasinājumi, mentālais leksikons, valodas sistēma.

Levads

Valodas vārddarināšanas sistēmas apraksta pamatu veido formālas un semantiskas attiecības starp valodas vārdiem. Sinhroniskā vārddarināšanas sistēmas analīzē tiek atklāti „dzīvie vārddarināšanas procesi, attiecības, kas saista sekundāros vārdus ar valodas vārdu krājumu” (Vulāne 2013, 190). Attiecīgi par analīzes objektiem, veidojot valodas vārddarināšanas sistēmas aprakstu, un tātad par pamatu vārddarināšanas tipu un modeļu definējumiem kļūst dažādu procesu, tostarp nozīmju leksikalizēšanās, idiomatizēšanās, radošas vārdu darināšanas, terminu darināšanas, rezultātā laika gaitā izveidojušās vārdu formālas un semantiskās īpašības. No vienas puses, šāda pieeja ļauj fiksēt tās formālas un semantiskās attiecības starp valodas vārdiem, ar kurām, valodu lietojot, saskaras un tātad kuras ar augstāku vai zemāku varbūtību uztver, apgūst un var izmantot jaunu vārdu darināšanā valodas runātāji. No otras puses, tā rezultējas tādu darinājumu sapludināšanā vienā tipā vai modelī, kas sinhroniskā skatījumā ir visai atšķirīgi to biežuma un arī semantiskās konkrētības un prognozējamības ziņā, kā arī tādu modeļu apvienošanā vienā vārddarināšanas sistēmā jeb valodas starplīmenī, kas ir atšķirīgi to produktivitātes, vārddarināšanas nozīmes regularitātes un potenciālo motivētājuvārdu loka plašuma ziņā.

Tā latviešu valodas vārddarināšanas sistēmas aprakstā būs citiem modeļiem ir atrodami arī tādi, kuriem piemīt virkne īpašību, kas drīzāk raksturīgas gramatikai

nekā leksikai, piem., deverbālu lietvārdu darināšana ar *-šan-*, *-um-*, *-(t)āj-*, *-īb-*, adjektīvu motivētu lietvārdu darināšana ar *-um-*, *-īb-* u. c. (sīkāk sk. Kuzņecova 2014). Dažas no tām atbilst kritērijiem, kas valodniecībā tiek izmantoti gramatiskā nošķiršanai no leksiskā, piem., vispārinātas, abstraktas nozīmes, kas izsaka attieksmes un ļoti vispārīgas reāliju pazīmes, piemītība veselai valodas vienību grupai, regularitāte, formālu līdzekļu pieejamība nozīmju izteikšanai (par to sk., piem., Lokmane 2012, 11–12). Tajā pašā laikā valodā konstatējami arī tādi regulāriem modeļiem formāli atbilstoši vārdi, kuru semantika ir konkretizēta un nav pilnībā atvedināma no motivētā vārda semantikas, tai pievienojot kādu vispārinātu nozīmes komponentu, piem., ‘darbība kā process’, ‘darbības veicējs’, ‘īpašības piemītība’, kā tas ir regulāro atvasinājumu gadījumā (sk. tabulu).

Patstāvīga, konkretizēta vai pārnesta leksiska nozīme	Vispārīga, regulāra nozīme
<p style="text-align: center;">-šan-</p> <p><i>būšana, nebūšanas, uguņošana, darīšana, darīšanas, soļošana (sportā), barošana</i> (tehn., piem., barošanas bloks)</p>	<p><i>paturēt – paturēšana, abstrahēties – abstrahēšanās, aizpārdot – aizpārdošana, aizrakstīties – aizrakstīšanās, pietikt – nepietikt – nepietikšana</i></p>
<p style="text-align: center;">-tāj-, -āj-, -ēj-</p> <p><i>atgremotāji</i> (biol.), <i>apzīmētājs</i> (val.), <i>aizgājējs, apkopēja</i> (amats), <i>apsūdzētājs</i> (jur.), <i>atstarotājs, atklūdotājs</i> (IT), <i>atskaņotājs</i> (ierīce), <i>pacēlājs</i></p>	<p><i>pamest – pametējs, aizvākt – aizvācējs, iztraucēt – iztraucētājs, negribēt – negribētājs, pilnīgot – pilnīgotājs</i> (sk. 1. piem.)</p>
<p style="text-align: center;">-um-</p> <p><i>aizguvums</i> (val.), <i>atkritumi, dotumi, darījums, apdegums</i> (med.), <i>ticējums, spriedums</i> (jur.), <i>izvirdums</i> (J. Endzelīna darinājums), <i>sākums</i></p>	<p><i>akcentēt – akcentējums, sazaroties – sazarojums, pārapbedīt – pārapbedījums, pārzīmēt – pārzīmējums</i></p>
lokāmie divdabji	
<p><i>aizklāts</i> (par balsošanu), <i>aizņemts, nosvērts, apdāvināts, apmierinošs, plūstošs, (ne)pārejošs</i> (val.), <i>tekošs</i> (kārtējs), <i>nākošais, nākamais</i></p>	<p>divdabji kā verba formas ar attiecīgām gramatiskām nozīmēm</p>
<p>divdabju substantīvējumi – <i>pakaramais, aizšaujamais, attaisāmais, aizstāvamais</i> (jur.), <i>apgādājamais</i> (jur.)</p>	
priedēkļverbi	
<p>ar patstāvīgu leksisku nozīmi: <i>dot, aizdot, pārdot, piedot; mest, pārnest; meklēt, apmeklēt; vainot, apvainot, atvainot, savainot; celt, atcelt, iecelt, apcelt; skatīties, izskatīties; baudīt, pārbaudīt; kustināt, aizkustināt</i></p>	<p>ar veida nozīmi: <i>lasīt – izlasīt; mirt – nomirt; darīt – padarīt; programmēt – uzprogrammēt; maksāt – samaksāt; integrēt – ieintegrēt</i> (sk. 2. piem.)</p>

**Patstāvīga, konkretizēta vai pārnesta
leksiska nozīme**

Vispārīga, regulāra nozīme

priedēkļverbi

ar galveno leksisko nozīmi dažādos veidos
modificējošu papildnozīmi: *rakstīt –
pierakstīt, pārrakstīt; būvēt – pārbūvēt,
iebūvēt; skatīties – ieskatīties; šūt – aizšūt*

atgriezeniskie verbi

*apslinkoties, atcerēties, atdzīvoties,
atkarāties*

atgriezeniskie verbi kā pārsvarā transitīvu
verbu vidējās kārtas / autokauzativās /
dekauzativās nozīmes izteikšanas līdzeklis
(sk. 3. piem.)

*apzināt, bet apzināties; aizņemt, bet
aizņemties; apdomāt, bet apdomāties;
apmīgot, bet apmīgoties; apiet, bet
apieties; apmest, bet apmesties; apņemt,
bet apņemties; atskatīt, bet atskatīties;
atsaukt, bet atsaukties; atnest, bet
atnesties; atmet, bet atmetties; atrunāt,
bet atrunāties; aprunāt, bet aprunāties*

Tabula. Konkretizētu un regulāru atvasinātu vārdu nozīmju piemēri sinhroniskā
skatījumā

- (1) *Pametējs ir vīlies, ka pamestais neizplūst vētrainās scēnās [..] (G)*
*Ja sitējs izsit bumbuņu ārpus spēles laukuma, tad bumbuņas pametējs bļauj
"šķābs" un sitējam ir jāpārsit [..] (G)*
*Koenzīms Q10 – darbojas kā brīvo radikāļu aizvācējs, lai palīdzētu uzturēt
veselīgas ādas šūnas [..] (G)*
Latviešu diakritisko zīmju aizvācējs (G) (par programmu)
*Kā latviešu zemniecības dzīves šķietamā rāmuma iztraucētājs 1905. gads
atainots Valdemāra Kārkliņa iecerēto 12 romānu cikla pirmajā romānā
„Dieva zeme”. (Latvijas Vēstnesis)*
Skaidrs arī tas, ka negribētājs apgūs to, tikai nepieciešamības spiests. (G)
*Pārvarot dažādas grūtības, latviešu valodas sintakses zinātne attīstījās, un
šajā darbā savu ieguldījumu deva arī J. Kārkliņš: sākumā kā tradicionālās
sintakses pilnīgots, bet, sākot ar 70. gadiem, pievērsās arī strukturālām
metodēm. (valoda.ailab.lv)*
- (2) *Nez, kas to sistēmu uzprogrammēja, jo vizuāli izskatās pēc kaut kā, ko varētu
izgudrot centīgi 1. kursa puīši [..] (ir.lv)*
*Kā vienu no lielākajiem gada panākumiem uzskatu, ka arvien vairāk
uzņēmēju gatavi ieintegrēt savā darbā astroloģijas un numeroloģijas iespējas.
(astrologi.lv)*
- (3) *Pēc divpadsmitiem naktī atveras čakras un beidzot teksts sāk rakstīties pats
no sevis. (G)*
Nu nelīmējas tā aploksne ciet! (G)
[..] jo vairāk kuģu sūti, jo ātrāk tie piekrausies pilni. (G)

[..] norādīja, ka šis jautājums varētu modificēties katrā konkrētā gadījumā. (Iza.lv)

Purvciemā trolejbusiem nav elektrības, mans pārgājiens uz darbu ilgst bezgalību. Žēl, ka nepaņēmās līdzī sviestmaizes un limonāde. (G)

Tādējādi regulāro vārddarināšanas procesu sakarā rodas virkne jautājumu, tostarp par robežām starp gramatisko un leksisko valodā¹; par reti lietotu regulāru atvasinājumu vietu valodas sistēmā (tikai modeļu ietvaros eksistējošas iespējas – leksikas daļa); par attieksmēm starp formāli identiskiem, bet funkciju vai/un nozīmes regularitātes, vispārinājuma un biežuma ziņā atšķirīgiem vārdlietojumiem, t. sk. par to piederību vienai vai dažādām leksēmām, kurus, pēc autores domām, ir iespējams konstruktīvi risināt, vienīgi skatot tos plašākā kontekstā, kopsakarā ar citiem valodas sistēmas līmeņiem un dažādiem tās kompleksās sistēmas pastāvēšanas aspektiem – mentālo², sociālo, arī laika aspektu –, kura veido abstraktās valodas struktūras referentu reālajā īstenībā. Šī konteksta iezīmēšanai un tā nozīmes pamatošanai *teorētiski neitrālā* veidā (t. i., balstoties uz šobrīd pieejamajām zināšanām par to, kā un kur valoda eksistē, kā tā mainās, atražojas un tiek apgūta, nevis uz jebkādam, pat ļoti labām teorijām par valodas struktūru) attiecīgi ir veltīts šis raksts.

1. Datu veidu nosacītie ierobežojumi valodniecībā

Pētniecībā izmantojamo datu veidu nosacītie izziņas ierobežojumi un datu interpretācijas problēmas pastāv daudzās zinātnēs. Vispārīgajā valodniecībā to izpausmju nianse ir zināmā mērā atkarīgas no pētnieka izvēlētajās valodas koncepcijas, piem., valoda kā sociāla vai individuāla sistēma, valoda kā daļēji iedzimta vai pilnībā apgūstama spēja, I-valoda vai E-valoda (par dažādām valodas koncepcijām sk., piem., Barber 2010), un pētniecības mērķiem, piem., valodas

¹ Valodas sistēma tradicionālajā aprakstā tiek dalīta divās daļās – gramatiskajā un leksiskajā, turklāt dalījums tiek attiecināts uz visiem līmeņiem – tiek runāts par gramatiskajām un leksiskajām nozīmēm, formveidošanas un vārddarināšanas morfoloģiskajām operācijām, gramatisku kategoriju klāsta noteikšanā, daļēji arī valodniecības apakšnozaru dalījumā morfoloģijā un vārddarināšanā. Tajā pašā laikā pastāv virkne valodas parādību, kuras šādā dalījumā neiekļaujas, piem., lokāmie divdabji (ņemot vērā tiem piemītošās adjektīva kategorijas un funkcijas); atgriezeniskie verbi, kurus no attiecīgajiem neatgriezeniskajiem vārdiem saturiski šķir tikai vidējās kārtas nozīme; verbu aspekts; produktīvākie lietvārdu deminutīva darināšanas modeļi; adjektīvu motivēti adverbji u. c.

² Tendence valodniecības teoriju izstrādē un pilnīgošanā ņemt vērā valodas mentālo aspektu, balstoties uz psiholingvistikas un kognitīvās zinātnes atziņām, pasaulē ir vērojama jau vairākus gadu desmitus un ir vistiesāk atspoguļojusies, piem., tādās teorijās kā kognitīvā gramatika (Langacker 1987, sk. arī Taylor 2002), konstrukciju gramatika (sk. Goldberg 2006), uz lietojumu balstīta valodas teorija (sk., piem., Bybee, Beckner 2010). Arī tradicionālās valodniecības koncepcijās ieturētos ārvalstu valodnieku darbos mūsdienās nereti tiek norādīts uz to, ka valodas teorijai jāatbilst tam, kā valodu apgūst, producē un uztver cilvēki (piem., Bauer 2003, 281, 291). Tomēr latviešu valodniecībā šāda prakse pagaidām nav iedibināta, turklāt literatūrā ir maz publikāciju par latviešu valodas izpēti ar psiholingvistikas metodēm, tātad šobrīd ir iespējams runāt tikai par vispārīgiem valodas mentālā aspekta izpētes virzieniem un to varbūtējo pienesumu valodas teorijai.

apraksta izveide, valodas mentālās dabas izzināšana, valodas formalizēšana automatizācijas mērķiem, kas nosaka, kuri datu veidi ir svarīgāki un kā šie dati tiek projicēti. Tā introspektīvi pētnieka spriedumi par izteikumu gramatiskumu ģeneratīvajā gramatikā pārstāv idealizētā runātāja kompetenci, dažādu runātāju izteikumi vai to kolekcijas tradicionālajā gramatikā, uz lietojumu balstītajā valodas teorijā un virknē citu pieeju pārstāv valodu kā reālu vai abstraktu sociālu, t. i., visas valodas kopienas, sistēmu.

Latviešu valodniecībā dominējošajā pieejā valoda tiek konceptualizēta un pētīta kā abstrakta sociāla sistēma. Konceptijas pamatā ir ideja par valodu kā difūzu, hierarhiski organizētu izteiksmes līdzekļu sistēmu, kura tiešā veidā nav novērojama, bet ir izzināma ar modeļu starpniecību, katram šādam modelim aprakstot kādu atsevišķu sistēmas aspektu (Kļaviņa 1983, 37). Tādējādi valodas struktūra ir abstrakcija, kas ir atklājama vienīgi teksta jeb runas (novērojuma aspekts) analizē (abstrakcijas aspekts), taču eksistē objektīvi (Kļaviņa 1983, 10, 20).

Analīzē izmantojamais teksts jeb runa ir ar tehniskiem līdzekļiem fiksēti dažādu runātāju izteikumi jeb viņu valodas zināšanu un spēju ārējās izpausmes³. Tātad valodnieka uzdevums ir objektīvi eksistējošās valodas struktūras rekonstruēt resp. abstrahēt no dažādu idiolektu ārējo izpausmju fragmentiem, kuri turklāt nereti ir izkļiedēti laikā⁴. Uzdevuma izpildi sarežģī tas, ka valodas materiāla analīze ļauj datus atklāt likumsakarību un izņēmumu interpretēšanu dažādos veidos un valodas materiāls pats par sevi ne vienmēr ļauj izdarīt pamatotu izvēli starp tiem. Par to liecina, piem., laika gaitā mainījušies priekšstati par valodas sistēmas līmeņiem un starplīmeņiem latviešu valodniecībā, par vārdšķiru skaitu un klāstu – angļu valodniecībā u. tml.

Sarma Kļaviņa uz analīzes adekvātuma problēmu norāda, runājot par hierarhiskuma un veseluma paradoksu valodas izpētē – valodas apakšsistēmu „adekvāti aprakstīt var tikai, aprakstot to kā visas valodas sistēmas elementu, bet tas savukārt iespējams tad, ja ir jau adekvātas zināšanas par šo sistēmu kā apakšsistēmu [...]. Bez tam aprakstīt sistēmu kā veselumu var tikai, sadalot to elementos, bet savukārt sadalīt elementos var tad, ja ir izzināta sistēma kā veselums” (Kļaviņa 1983, 15).

Turklāt runā pastāv arī tādas sakarības, kuras sniedzas pāri tradicionālo analīzes vienību robežām. Tā angļu valodas korpuslingvistikas pētījumi atklāj, ka, producējot runu, valodas lietotāji, iespējams, izmanto divas taktikas – izteikumu veidošana no atsevišķiem vārdiem (brīvās izvēles princips) un jau gatavu, iepriekš sastaptu vairākvārdu kombināciju izmantošana (idiomu⁵ princips) (Sinclair 1991). Tas, ka šādu pusfabrikātu (angļu val. *prefabricated language, prefabs*) īpatsvars

³ Šeit un turpmāk indivīda valodas zināšanu un spēju kopums apzīmēts ar terminu *idiolekts*, kas “Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” ir definēts kā „viena cilvēka valodas iemaņu un īpatnību kopums, atsevišķa indivīda valoda” (Skujīņa 2007, 148).

⁴ Piem., latviešu valodas tekstu korpusa koncepcijā norādīts, ka vispārīgajā korpusā iekļaujami vārdlietojumi kopš 20. gs. 80. gadiem (LVKK 2005, 14), kas pašlaik veidotu jau vairāk nekā trīsdesmit gadu ilgu periodu.

⁵ Termins *idioma* šajā kontekstā nav sinonīmisks terminam *frazeologisms* un nenorāda uz nozīmes pārnesumu.

gan rakstveida, gan mutvārdu tekstos ir visai liels, pēc vairāku pētnieku datiem, apmēram puse (sk. Erman, Warren 2000), neļauj šīs valodas parādības uzskatīt par retām vai maznozīmīgām (sk. arī Hoey 2005 par vārdu tendenci tekstos parādīties noteiktā apkaimē biežāk, nekā tas iespējams nejauši). Ilustrācijai kā dažus iespējamus sagatavju piemērus latviešu valodā var minēt vairākvārdu kombinācijas *vairāk jautājumu nekā atbilžu, no (veikalu) plauktiem izķer, dzīvot saskaņā ar sevi / dabu / savu dabu, patiesās dzīves vērtības, izdarīt pareizo/īsto izvēli, viss būs labi, nekā vēl nav beidzies, dzīve/stāsts turpinās, nav nekā cits kā, pats par sevi tas vēl nebūtu / nav nekā / nekā īpašs / nekā ļauns / nekā slikts utt., neko labu nesola, (bet) ne par to ir (šis) stāsts, tālu nav jāmeklē*, kuras sastopamas dažādos teikumos integrētā veidā, tomēr konkrētākiem spriedumiem par latviešu valodas materiālu, protams, nepieciešami kvantitatīvi pētījumi.

Lai gan aplūkojamā koncepcijā valodas sistēma tiek uzskatīta par difūzu un tātd par tādu, kas nepakļaujas stingrai klasificēšanai, metodoloģija praksē tomēr veicina centienus katru valodas parādību klasificēt un atrast tai vietu valodas sistēmas hierarhijā. Tādējādi veidojas pretruna starp sistēmas difūzumu un tās apraksta stingrību.

Sastatot abstrahētu valodas sistēmu ar tās referentu reālajā īstenībā, ir iespējams izdarīt vairākus secinājumus par tās īpašībām. Valodas sistēma elementu kopuma un sistēmas struktūras nozīmē turpmāk ērtības labad dēvēta par valodas struktūru.

2. Valodas struktūras veidotāja sistēma

Teorētiski neitrālā skatījumā, resp., atturoties no apgalvojumiem par tādiem pretrunīgiem jautājumiem kā valodas iedzimtība, valodas kompetences un snieguma šķērsums, valodas zināšanu un spēju izolētības pakāpe no citām kognitīvajām spējām un zināšanām, valodas modularitāte, lokalizētu leksisku zināšanu esamība mentālajā leksikonā u. tml. (tomēr sk. Beckner et al. 2009, kur sniegts daudz detalizētāks, taču teorētisku pieņēmumu ziņā sarežģītāks skatījums uz valodu kā kompleksu sistēmu), ir iespējams apgalvot, ka tā objektīvi eksistējošā valodas struktūra, kuras abstrakcija tiek atklāta dažādu runātāju producēta teksta resp. runas analīzē, rodas, funkcionē un attīstās kompleksā, dinamiskā sociālā sistēmā valodas runātāju saziņā. Tā diahroniski pētījumi rāda, kā, konkrētās valodās laika gaitā norisinoties fonoloģiskām, leksiskām, gramatiskām pārmaiņām, attīstās šo valodu struktūra; salīdzināmi vēsturiskā valodu pētniecība rāda, ka daudzas mūsdienu valodas tālā pagātnē, visticamāk, attīstījušās no kopīgiem priekštečiem – pirmvalodām. Pētījumi bērnu valodas apguves jomā rāda, pirmkārt, ka spēju runāt savā pirmajā valodā bērni apgūst, pakāpeniski virzoties cauri vairākiem nosacīti izdalāmiem posmiem, piem., lalināšanai, vienvārda izteikumiem, divvārdu izteikumiem, telegrāfiskajai runai, un pakāpeniski saziņā attīstot spēju lietot, piem., valodas formveidošanas un vārddarināšanas modeļus atbilstoši tam, kā to dara pieaugušie (par dažām formveidošanas un vārddarināšanas īpatnībām latviešu bērnu valodā no 3 gadu vecuma, sk. Markus 2013, 309–311). Otrkārt, ka nav zināmi gadījumi, kad bērni, kuri ir uzauguši izolēti no jebkādas valodiskas (tostarp kurlmēmo mīmikas un žestu valodu) pieredzes, būtu patstāvīgi attīstījuši valodas lietošanas spēju. Pētījumi psiholingvistikā apliecina sistemātisku valodiskas pieredzes ietekmi uz pieaugušo

idiolektiem mūža laikā, kas atklājas, piem., biežuma efektos vārdu atpazīšanā, leksiskā, morfoloģiskā un sintaktiskā praiminga efektos. Arī korpuslingvistikas pētījumos konstatēta tādu sakarību pastāvēšana runā, kuras pārlicinoši norāda uz daudzveidīgu valodiskas pieredzes datu kopumu runātāju idiolektos (sk. iepriekš).

Citiem vārdiem, katra atsevišķa runātāja valodas zināšanas un spējas jeb idiolekts attīstās komunikatīvā mijiedarbībā ar citiem runātājiem, visu valodas kopienas runātāju mijiedarbības kopumam laika gaitā veidojot valodas struktūru. Ir loģiski pieņemt, ka tās veidošanās un attīstības ceļu zināmā mērā ietekmē dažādi faktori, tostarp funkcionālas prasības pret valodu kā komunikatīvu sistēmu, cilvēkam piemītošās kognitīvās spējas un to ierobežojumi, izglītība.

Valodas struktūras veidotājas sistēmas sarežģītības pakāpi var iztēloties, padomājot par to, ka (latviešu valodas gadījumā) tajā ik dienas tiek veikti miljoni izteikumu, kuros, uztverot un producējot runu, ir iesaistīti simtiem tūkstošu runātāju. Turklāt sistēmas darbību ietekmē virkne daudzveidīgu procesu un faktoru, piem.:

- 1) katra runātāja uztverē notiekošie procesi, piem., signālu uztveršana, atpazīšana, interpretēšana, propozīciju, pragmatisku nozīmju veidošanās, radošs valodas lietojums;
- 2) ar konkrētiem izteikumiem saistīti apstākļi, piem., situācija, konteksts, izteikuma veikšanas līdzeklis, žanrs, kuri var ietekmēt izteikumu formu un saturu kā leksikā, tā gramatikā – morfoloģijā, piem., valodas morfoloģisko elementu paradigmatisko un sintagmātisko stilistisko funkciju īstenojumā (par morfoloģijas stilistiku sk. Kalnača 2011);
- 3) izteikumu mūžs un auditorija, sākot ar tādiem, kuru loma mijiedarbības nodrošināšanā starp idiolektiem aprobežojas ar runas brīdi un vienu – paša autora – idiolektu, līdz pat tādiem, kuri rakstītā vai citā veidā saglabājas simtiem gadu, visu šo laiku nodrošinot saikni starp sen miruša autora idiolektu un dažādu laikmetu auditorijas idiolektiem⁶;
- 4) formālās valodas apguves un normēšanas ietekme uz idiolektiem;
- 5) sakari, kas ar runātāju starpniecību minētajai sociālajai sistēmai veidojas ar citām sistēmām un kas dažreiz izpaužas kā, piem., elementu, vienību, paņēmienu aizgūšana no citām valodām.

3. Par valodas struktūras dabu

No iezīmētās sociālās sistēmas būtības ir iespējams izdarīt dažus vispārīgus secinājumus. Pirmkārt, nav pamata pieņemt, ka valodas struktūra noteiktā sinhroniskā periodā obligāti funkcionē realitātē, t. i., ārpus analīzes, kā „iekšēji organizēts, formas un satura resp. nozīmes ziņā savstarpēji saistītu un nosacītu valodas elementu strukturēts kopums” (Skujiņa 2007, 422). Katrs valodas elements, vienība vai to kopums nav obligāti pārstāvēts vienādi visu (vai vairākuma) valodas runātāju idiolektos un lietots vienādi viņu izteikumos, kuri savukārt veido abstraktās

⁶ Pārfrāzējot populāro Ralfā V. Emersona (*Ralph W. Emerson*) metaforu, ka „valoda ir pilsēta, kuras uzcelšanai ikviens ir atnesis kādu akmeni” (Emerson 1875) [*raksta autores tulkojums* – T. P.], var teikt, ka, iespējams, ir runātāji, kuri varētu būt uzcēlušī tajā veselul ēku vai pat kvartālu.

valodas struktūras pamatmateriālu⁷ (variātvums starp indivīdiem). Reālā valodas lietojuma individuālais variātvums tiek risināts, vai nu iekļaujot plaši izplatītus un/vai vēsturiski pamatotus variantus normā, piem., verbu vienkāršās nākotnes otrās personas daudzskaitļa formas *-iet* un *-it*, vai arī nošķirot okazionālas, resp., individuālas, parādības. Piem., vārddarināšanas sakarā Emīlija Soida norāda:

„Runas un valodas pretstatījumam vārdu darināšanā un analizē ir svarīga loma. Ekscerpējot materiālu, parasti ir darīšana ar tekstu, t. i., ar runas atveidojumu rakstā. Tanī realizējas gan tādas parādības, kam jau ir noteikta vieta valodas sistēmā, un arī tādas, kam ir individuāls, okazionāls raksturs un kas valodas sistēmā ne katrreiz tiek fiksēta.” (Soida 2009, 10)

Turklāt valodas struktūras difūzums izpaužas arī robežu novirzē resp. nenoteiktībā starp kategorijām šī vārda plašajā jeb „grupējuma pēc pazīmēm vai īpašībām” (LLVV) nozīmē. Vienu no robežu novirzes rašanās mehānismiem skaidro gramatizēšanās teorija, kas, balstoties uz diahroniskiem pētījumiem, rāda, kā gramatika var veidoties un attīstīties laika gaitā no leksikas materiāla, katrā nosacīti sinhroniskā periodā daļai valodas vienību atrodoties gramatizēšanās vai leksikalizēšanās procesā. Šis process var arī apstāties, līdz savam loģiskajam noslēgumam nenonākot (par gramatizēšanos un leksikalizēšanos latviešu valodniecībā sk. Kalnača, Lokmane 2012, par gramatizēšanās pētījumu implikācijām valodas gramatikas koncepcijas sakarā sk., piem., Bybee 2003; Bybee 2009, par robežu novirzes izpratni un uz lietojumu balstītu teoriju sk. McClelland & Bybee 2007; Bybee & Beckner 2010).

Pēc raksta autores domām, robežu nenoteiktības ziņā, iespējams, būtu jānošķir vairāki atšķirīgi nenoteiktības veidi. Piem., invariānta un to variantu nepilnīga iekļaušanās kādā kategorijā formālu, semantisku vai funkcionālu īpatnību dēļ, variantu spēja iekļauties kādā no kategorijām atkarībā no to konkrētajām izpausmēm kontekstā, it sevišķi, piem., noteiktās gramatiskās konstrukcijās (šādā gadījumā būtu iespējami vairāki attiecīgo variantu invariānti), taču to aplūkošana būtu atsevišķa pētījuma uzdevums.

Uz vienotas valodas sistēmas problemātiskumu norāda arī, piem., Deivids Denisons (*David Denison*) angļu valodas vārdsķiru norobežošanas sakarā:

„Argumentācija šeit, domājams, ir tāda, ka, ja vien mums izdosies valodu izprast pilnībā, mēs redzēsim, ka tā ir ‘un système où tout se tient’: viena sistēma (nevis viena no sistēmām), kurā viss darbojas saskaņoti. Tomēr es šaubos, ka tā patiešām ir viena sistēma, pat katra atsevišķa runātāja gadījumā. Mēģinājumi salikt kopā pilnīgi visus fragmentus noved pie tā, ka modelis kļūst arvien jocīgāks [...]. Bez šaubām, attiecībā uz valodu kā sociālu konstruktu neviens nevarētu apgalvot, ka tā ir tikai viena sistēma. Pastāv variātvums starp runātājiem, un pastāv valodas pārmaiņas.” (Denison 2013, 170–171) [*raksta autores tulkojums* – T. P.].

Otrkārt, tas, ka valodas individuālā un sociālā dimensija ir nesaraucjami saistītas, sociālajai valodai veidojot individuālo, un otrādi, norāda uz valodas

⁷ Interesantu analogiju, kas ilustrē ideju par neidentiskām, bet tajā pašā laikā funkcionāli pietiekami līdzīgām dažādu indivīdu valodas spējām, piedāvā filozofs Deniels Denets (*Daniel C. Dennett*), salīdzinot tās ar programmatūras kodā dažādi īstenotām, bet ārēji un funkcionāli ļoti līdzīgām virtuālām mašīnām šī termina plašajā nozīmē (Dennett 2013, 138).

mentālā (psiholoģiskā un neirobioloģiskā) aspekta saikni ar valodas teoriju. No datu projekcijas viedokļa valodas mentālais aspekts iekļaujas valodas struktūras izpētes kopainā tāpat, kā tajā iekļaujas valodas struktūras analīzē izmantojamie dažādu runātāju izteikumi.

Turklāt, ņemot vērā, ka valodas sistēma nepastarpināti nav novērojama, tās aprakstā izmantojamās kategorijas (klases, grupas), kā arī valodas parādību gramatisks un leksisks dalījums ir valodnieku radīti jēdzieni. Jautājumā par kategoriju robežām vispār un starp gramatisko un leksisko aspektu skaidrības labad ir jānodala objektīvi pastāvošā valodas sistēma kā daudzu runātāju mijiedarbības rezultāts no abstraktās, analīzē atklājamās valodas struktūras kā valodnieku kognitīvās darbības rezultāta. Proti, kategorijas (klases, grupas) vienmēr ir kognitīvas darbības rezultāts, savukārt objektīvajā realitātē pastāv vien tām vairāk vai mazāk atbilstoši kategorizējošās darbības objekti. Kategorijas saturs ir atkarīgs no tās definējuma, kurš savukārt ir atkarīgs no tām objektu pazīmēm, kuras ir izvēlētas kā būtiskas, t. i., kā pamats objektu iekļaušanai kādā kategorijā. Lai ilustrētu šo atšķirību starp objektīvajā realitātē pastāvošajiem kategorizējošās darbības objektiem un šiem pašiem objektiem kā kategoriju locekļiem, var minēt, piem., Viljama Labova (*William Labov*) veiktos priekšmetu zīmējumu kategorizēšanas eksperimentus. To gaitā vieni un tie paši priekšmeti, ja to forma bija pietiekami vispārīga, tika kategorizēti par tasēm (angļu val. *cups*) vai bļodām (*bowl*), par krūzēm (*mug*) vai vāzēm (*vase*) utt., pašiem priekšmetu zīmējumiem paliekot nemainīgiem⁸ (Labov 1973).

Par būtiskām valodniecībā kalpo dažādas tekstā resp. runā fiksējamās formālas, semantiskas, funkcionālas elementu un vienību īpašības. Taču attiecīgajiem kategorizējošās darbības objektiem piemīt arī citas pazīmes, it īpaši tādas, kas saistītas ar producēšanas un uztveršanas mentālo aspektu (runas producēšanā un uztveršanā iesaistītie mehānismi, valodas zināšanas runātāja apziņā, valodas zināšanu reprezentācija runātāja smadzenēs, t. i., konkrētajā neirobioloģiskajā līmenī) un kas var tikt izmantotas kā papildu pazīmes valodas vienību kategorizēšanā. To izpētē, pēc raksta autores domām, veidojas viens no valodniecības, psiholingvistikas un kognitīvās zinātnes saskarsmes punktiem.

4. Mentālais leksikons un morfoloģiski kompleksi vārdi: īss ieskats

Mentālā leksikona⁹ satura un struktūras jautājumi tiek aplūkoti gan valodniecībā, gan psiholingvistikā. Dažādu pētnieku koncepcijas atšķiras ar detalizācijas pakāpi, piedāvājotiem mentālā leksikona satura un struktūras modeļiem, autoru nostāju valodas zināšanu mentālās reprezentācijas modularitātes un izolētības jautājumā, kā arī ar to, cik lielā mērā šie modeļi ir iecerēti atbilstoši psiholoģiskajai un neirobioloģiskajai realitātei, cik lielā mērā – kā abstrakcijas.

⁸ Minētajos eksperimentos par būtiskām pazīmēm neitrālajā kontekstā kalpoja forma, bet kafijas, ēdienu, ziedu kontekstos – forma un funkcijas.

⁹ Kā jēdziens mentālais leksikons ir abstrakcija, kā termins – metafora, kuras izmantošana nenozīmē nedz strukturālas, nedz saturiskas līdzības postulēšanu starp mentālo leksikonu un tiem cilvēku veidotajiem leksikoniem un vārdnīcām, no kuriem tas ir aizguvis savu vārdu.

Tomēr visu šādu koncepciju pamatā ir vienkārša un empīriskā ideja par to, ka cilvēkam, lai varētu lietot valodu, ir nepieciešams kāds veids, kā glabāt atmiņā valodas vienības, ar kuru palīdzību var veidot un interpretēt citas (turpmāk – leksiskas vienības, leksiskas zināšanas). Pēc raksta autores domām, vislabāk šī vispārīgā ideja atspoguļota šajā mentālā leksikona definīcijā (bet sk. arī, piem., Harley 2014, 7):

„Mentālais leksikons ir kognitīva sistēma, kura veido [runātāja] spēju uz apzinātām un neapzinātām leksiskām darbībām [...]. Termins *sistēma* norāda uz noteiktu funkcionālas integritātes pakāpi, kura, kā mēs zinām, piemīt leksiskām darbībām. Neatkarīgi no tā, vai prātā/smadzenēs visi vārdi ir pārstāvēti vienādi, par to, ka tie ir savstarpēji sasaistīti, šaubu nav. Termins *kognitīva sistēma* izceļ šo faktu, tajā pašā laikā neizdarot nekādus apgalvojumus par mentālā leksikona monolītumu un strukturālo vai funkcionālo izolētību.” (Jarema, Libben 2007, 2–3) [*raksta autores tulkojums* – T. P.]

Lai gan angļu valoda joprojām ir visvairāk pētītā valoda psiholingvistikā, pēdējos gadu desmitos ir aktivizējusies arī citu, piem., arābu, ķīniešu, franču, holandiešu, poļu u. c. valodu izpēte, koncentrējoties galvenokārt uz morfoloģiski kompleksu formu, regulārās un neregulārās formveidošanas un starpvalodu atšķirību pētīšanu (Marslen-Wilson 2006).

Jautājumā par leksikonā pārstāvēto leksisko vienību loku laika gaitā ir tikušas izvirzītas dažādas teorijas, valodniecībā – piem., morfēmu leksikons, kuram „būtu jāietver tikai tās vienību īpašības, kuras ir idiosinkrētiskas resp. nav prognozējamas, balstoties uz vispārīgiem noteikumiem” [*raksta autores tulkojums* – T. P.], agrīnajā ģeneratīvajā fonoloģijā (Chomsky, Halle 1968, 12), formas un satura atbilstmju ziņā neprognozējamu vienību leksikons mūsdienās (angļu val. *listeme*, sk., piem., Allan 2006, kur tas attiecināts uz leksikonu vispār, tajā skaitā uz mentālo leksikonu), arī dažādas pilnformu leksikona versijas.

Ideja, ka tās valodas parādības, kuras ir pietiekami regulāras, lai tās varētu aprakstīt vispārīgu modeļu vai shēmu veidā, ir racionāla un tādēļ intuitīvi pievilcīga, turklāt tā ir raksturīga valodnieciskajai domai kopumā, būdama, piem., gramatikas koncepcijas pamatā. Tomēr attiecībā uz mentālo leksikonu racionalitāte pati par sevi nav pietiekams arguments. Pirmkārt, valodas vienību individuālās īpašības var sniegties pāri vārdu robežām, piem., stabilajās vārdkopās, frazeoloģismos, izsacījumos, dažādās bieži lietotās frāzēs (par tām sk. iepriekš), tāpat jebkurā gadījumā paliek atklāts jautājums par leksikonā ietvertā idiosinkrētiskuma robežām. Otrkārt, ja valodas spēja ir izveidojusies evolūcijas ceļā (par valodu valodas evolūcijas skatījumā sk., piem., Hurford 2007; Hurford 2011), nav pamata pieņemt, ka mentālais leksikons ir attīstījies tā, lai tas būtu optimizēts pēc iespējas efektīvākai, ekonomiskākai leksisku zināšanu uzglabāšanai. Piem., psiholingviste Džina Eičisona (*Jean Aitchison* 2012, 10–11, 263) norāda, ka tas, visticamāk, ir izveidojies kā kompromiss starp dažādu vajadzību un prasību apmierināšanu.

Mentālā leksikona izpētē nošķirami novērojumu un eksperimentu dati jeb fakti un uz tiem balstīti leksisku zināšanu un leksiskās piekļuves modeļi. Leksiskās piekļuves modeļi iedalāmi obligātas morfoloģiskas dalīšanas (angļu val. *fully decompositional*), divmaršrutu (*dual-route, dual-path*) un pilnformu (*full listing*) modeļos.

Obligātas morfoloģiskas dalīšanas un divmaršrutu modeļi paredz morfoloģiski strukturētas leksiskas zināšanas ar lokalizētiem leksiskiem šķirkļiem un simboliski pārstāvētām formas un satura atbilstēm, savukārt mūsdienu pilnformu modeļos centrālu leksisku šķirkļu nav, bet formas un satura atbilstme tiek conceptualizēta kā struktūra, kas rodas vai ir apgūstama, balstoties uz daudzslāņu tīklā sasaistītu elementāru vienību saiknēm. Modeļu salīdzināšana un izvērtēšana nav šī raksta uzdevums, tādēļ sīkāk tie šeit aprakstīti netiks, tā vietā īsumā aplūkojot faktus, kas saistīti ar morfoloģiski kompleksu vārdu apstrādi. Par vārdu morfoloģiskās struktūras nozīmi morfoloģiski kompleksu vārdu apstrādē liecina dati vairākos avotos:

- 1) novērojumi par tādiem pacientiem ar smadzeņu bojājumiem, kuri runā nespēj lietot regulāras formveidošanas morfēmas angļu valodā, saglabājot spēju izmantot neregulāras vārdformas un vārdus bez formveidošanas sufiksiem,¹⁰ liecina par formveidošanas un leksikas neirobioloģisku šķīrumu;
- 2) noteiktos pārteikšanās kļūdu tipos konstatēts, piem., ka formveidošanas sufiksi var palikt tiem teikumā paredzētajā vietā tad, kad vārdu secība tiek sajaukta (sk., piem., Aitchison 2012, 147–150);
- 3) atšķirīgas smadzeņu garozas aktivācijas ainas regulāru un neregulāru verbu formu atpazīšanā angļu valodā, piem., pozitronu emisijas tomogrāfijas eksperimentā (Jaeger et al. 1996), norāda, ka regulāras un neregulāras vārdformas neirobioloģiski tiek apstrādātas atšķirīgi;
- 4) celma biežuma ietekme uz leksiskās izšķiršanās¹¹ ātrumu, kas izpaužas tā, ka no vārdformām ar vienādu vārdformu biežumu ātrāk un nekļūdīgāk tiek atpazītas tās, kurām ir augstāks celma biežums (pārskatam sk. Harley 2014, 191; eksperimentu aprakstam sk., piem., Taft 2004); tas liecina par iespējamu saikni starp vārdformām un tām atbilstošajiem leksiskajiem šķirkļiem, kuri tādā gadījumā kalpo par biežuma datu uzkrāšanās punktiem. Tomēr jāatzīst, ka celmu biežuma efekts nav novērojams visos gadījumos un valodās vienādi, un daļa pētnieku uzskata, ka nav izslēgta citu faktoru, piem., produktivitātes un afiksu homonīmijas, ietekme (Bertram et al. 2000), lai gan diskusijas par attiecīgo eksperimentu interpretāciju valodnieciskajā literatūrā vēl turpinās;
- 5) starpmodālos praiminga eksperimentos un vienas modalitātes nemaskēta praiminga eksperimentos vārdi, starp kuriem pastāv sinhroniski prognozējamas, regulāras semantiskas attiecsmes, uzrāda skaidru savstarpēju veicinošu efektu pretstatā vārdiem, kuru semantiskās attiecsmes ir neskaidrākas (Marslen-Wilson et. al. 1994);
- 6) pēdējos gados ar funkcionālās magnētiskās rezonanses (fMRI) metodi veikti eksperimenti ir uzrādījuši atšķirības starp regulāru vārdformu un semantiski prognozējamu atvasinājumu neirobioloģisku apstrādi gan angļu, gan poļu valodā (Bozic et al. 2013a; Bozic et al. 2013b).

¹⁰ Angļu valodā sufiksi atrodas vārdu beigās.

¹¹ Angļu val. *lexical decision*. Leksiskās izšķiršanās uzdevumos respondentam ir īsā laikā jānolemj, vai piedāvātais vārds valodā eksistē.

Nobeigums

1. Valodas sistēma kā abstraktās valodas struktūras referents realitātē nefunkcionē vienota, iekšēji organizēta, formas un satura ziņā savstarpēji nosacītu valodas elementu strukturēta kopuma nozīmē, tai piemīt individuāls variatīvums un robežu nenoteiktība starp kategorijām (klasēm, grupām). Attiecībā uz regulāriem atvasinājumiem individuāls variatīvums nozīmē to, ka regulārie vārddarināšanas procesi var būt pārstāvēti atšķirīgi dažādu runātāju idiolektos atkarībā no katra runātāja valodiskās pieredzes un citām individuālām īpatnībām, piem., paškorģēšanas ieradumiem. Tādējādi var variēties, pirmkārt, vārddarināšanas procesu loma runātāju izteikumu plānošanā un producēšanā, resp., biežāk vai retāk izvēloties tos kā līdzekli noteiktu nozīmju paušanai, otrkārt, valodas runātāju spriedumi par regulāro atvasinājumu atbilstību valodas sistēmai. Savukārt kategoriju robežu nenoteiktība nozīmē to, ka dažādu procesu rezultātā valodā var veidoties regulāriem vārddarināšanas modeļiem atbilstoši vārdi ar vairāk vai mazāk konkrētīzētu, leksikalizētu nozīmi (sk. piemērus tabulā) un dažkārt arī ar atšķirīgu distribūciju un lietojamo gramatisko formu klāstu (piem., daudzskaitlis ir vairāk iespējams nozīmē ‘darāmie darbi, uzdevumi’: *daudz steidzamu darīšanu, braukt darīšanās* nekā nozīmē ‘darbība kā process’: *Vīnogu vīna darīšana ieteicama kā blakusnodarbe [..] Vai daudzu darbu darīšana reizē nāk Tev par labu?* (G)). Turklāt vienlaikus var saglabāties arī regulārā nozīme, tādējādi potenciāli rodoties formāli līdzīgām, bet semantiski vai/un funkcionāli atšķirīgām leksēmām.
2. Daudzveidīgu valodiskas pieredzes datu loma idiolektu veidošanās un attīstības procesā, it īpaši tādu, kas sniedzas pāri vārdu robežām, norāda uz iespējamu kontekstuālas apkaimes nozīmi regulāro atvasinājumu lietojuma izpētē.
3. Valodas individuālās un sociālās dimensijas savstarpējā saikne norāda uz valodas mentālā aspekta tiešu saikni ar valodas teoriju. Par būtiskām pazīmēm valodas faktu klasificēšanā valodniecībā kalpo dažādas formālas, semantiskas, funkcionālas runā konstatējama elementu un vienību īpašības. Taču vienlaikus šiem elementiem un vienībām piemīt arī citas pazīmes, it īpaši saistītas ar to producēšanas un uztveres mentālo aspektu. Tās var tikt izmantotas kā papildu pazīmes valodas vienību klasificēšanā. Lai gan raksta 4. sadaļā aplūkoti citās valodās veiktu eksperimentu un novērojumu rezultāti nav tieši attiecināmi uz latviešu valodu, tie parāda morfoloģiski kompleksu vārdu struktūras nozīmi vārdu apstrādē dažādās valodās un iezīmē semantiskas prognozējamības jeb regularitātes lomu produktīvu atvasinājumu apstrādē. Tāpat tie liecina, ka daļā valodu ir iespējams konstatēt neirobioloģiskas atšķirības starp neregulāru un regulāru formveidošanu un starp gramatiskām un leksiskām darbībām, kas savukārt dod cerības, ka gramatika un leksika var būt objektīvi nošķiramas vismaz idiolektu līmenī.
4. Viena no būtiskākajām regulāro atvasinājumu pazīmēm ir tā, ka regulārie vārddarināšanas procesi galvenokārt tiek izmantoti nevis lai radītu vārdus jaunu jēdzienu apzīmēšanai, bet lai noteiktā vispārinātā veidā runas laikā modificētu esošus jēdzienus atbilstoši izteikuma formai un idejai. Tāpēc

regulāro atvasinājumu mentālajā izpētē, pēc raksta autores domām, būtu svarīgi nošķirt tādus atvasinājumus, ar kuriem runātāji noteikti ir saskārušies iepriekš, t. i., kuri var būt viņu mentālajos leksikonos kā veseli vārdi (piem., *rakstīšana, atvēršana, nedabiskums*), no tādiem, kuri, visticamāk, nevar būt, jo to iespējamā lietojuma nosacījumi ir pietiekami specifiski, lai iepriekšēja pieredze būtu maz ticama (piem., *neatmaskojamība* teikumā *Šāda neatmaskojamība šajā konkrētajā gadījumā tiek panākta, vienīgo demokrātijas apstākļos iespējamo patiesības noskaidrotāju – izmeklēšanas iestādes un tiesu sistēmu vispār – piepulcinot sazvērniekiem [..]* (diena.lv)).

Saīsinājumi

- G interneta meklētājs *google.lv*
 LLVV *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/> [skatīts 02.02.2015.]
 LVKK 2005 *Latviešu valodas korpusa koncepcija. Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/uzzinas/koncepcija.pdf> [skatīts 13.11.2014.]

Literatūra

1. Aitchison, Jean. 2012. *Words in the Mind*. UK: John Wiley & Sons.
2. Allan, Keith. 2006. *Lexicon: Structure*. *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd ed.). Brown, Keith, ed. Elsevier Science Ltd.
3. Barber, Alex. 2010. *Idiolects*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Zalta, Edward N. (ed.). Pieejams: <http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/idiolects/>
4. Bauer, Laurie. 2003. *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
5. Beckner, Clay, Blythe, Richard, Bybee, Joan, Christiansen, Morten H., Croft, William, Ellis, Nick C., Holland, John, Ke, Jinyun, Larsen-Freeman, Diane, Schoenemann, Tom. 2009. Language is a complex adaptive system. *Language Learning*. 59. Supplement. 1–26.
6. Bertram, Raymond, Schreuder, Robert, Baayen, R. Harald. 2000. The balance of storage and computation in morphological processing: The role of word formation type, affixal homophony, and productivity. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. 26. 489–511.
7. Bozic, Mirjana, Tyler, Lorraine K., Su, Li, Wingfield, Cai, Marslen-Wilson, William D. 2013a. Neurobiological systems for lexical representation and analysis in English. *Journal of Cognitive Neuroscience*. Vol. 25. No. 10. 1678–91.
8. Bozic, Mirjana, Szlachta, Zanna, Marslen-Wilson, William D. 2013b. Cross-linguistic parallels in processing derivational morphology: evidence from Polish. *Brain and Language*. Vol. 127. Issue 3. 533–8.
9. Bybee, Joan. 2003. Cognitive processes in grammaticalization. *The New Psychology of Language*. 2nd Vol. Tomasello, Michael (ed.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 145–167.

10. Bybee, Joan. 2009. Grammaticization. Implications for the theory of language. *Crosslinguistic Approaches to the Psychology of Language: Research in the Tradition of Dan Isaac Slobin*. Guo, Jiansheng, Lieven, Elena, Ervin-Tripp, Susan, Budwig, Nancy, Ozcaliskan, Seyda, Nakamura, Keiko (eds.). New York: Taylor and Francis Group, 345–355.
11. Bybee, Joan, Beckner, Clay. 2010. Usage-based Theory. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Heine, Bernd, Narrog, Heiko (eds.). Oxford: Oxford University Press, 827–856.
12. Chomsky, Noam, Halle, Morris. 1968. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
13. Denison, David. 2013. Parts of speech: Solid citizens or slippery customers? *Journal of the British Academy*. 1. 151–185.
14. Dennett, Daniel C. 2013. *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*. UK: Penguin Books.
15. Emerson, Ralph W. 1875. Quotation and Originality. *Letters and Social Aims*. Pieejams: <http://www.bartleby.com/90/0806.html> [skatīts 24.11.2014.]
16. Erman, Britt, Warren, Beatrice. 2000. The Idiom Principle and the Open Choice Principle. *Text*. 20. 29–62.
17. Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work*. Oxford: Oxford University Press.
18. Harley, Trevor A. 2014. *The Psychology of Language: From Data to Theory*. UK: Psychology Press.
19. Hoey, Michael. 2005. *Lexical priming. A new theory of words and language*. London: Routledge.
20. Hurford, James R. 2007. *The Origins of Meaning: Language in the Light of Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
21. Hurford, James R. 2011. *The Origins of Grammar: Language in the Light of Evolution*. II. Oxford: Oxford University Press.
22. Jaeger, Jeri J., Lockwood, Alan H., Kemmerer, David L., Van Valin, Robert. D., Murphy, Brian W., Khalak, Hanif G. 1996. A positron emission tomographic study of regular and irregular verb morphology in English. *Language*. 72. 451–497.
23. Jarema, Gonia, Libben, Gary. 2007. Introduction: Matters of Definition and Core Perspectives. *The Mental Lexicon: Core Perspectives*. Jarema, Gonia, Libben, Gary (eds.). Oxford: Elsevier Ltd.
24. Kalnača, Andra. 2011. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
25. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). 2012. *Valoda: nozīme un forma. 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
26. Kļaviņa, Sarma. 1983. *Valoda kā sistēma: Mācību līdzeklis*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
27. Kuzņecova, Tatjana. 2014. Regulārie vārddarināšanas procesi: starp vārddarināšanu un formveidošanu. *Valoda: nozīme un forma. 4. Kategoriju robežas gramatikā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 66–76.
28. Labov, William. 1973. The Boundaries of Words and their Meanings. *New Ways of Analyzing Variation in English*. Bailey, Charles-James N., Shuy, Roger W. (eds.). Washington DC: Georgetown University Press.

29. Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
30. Lokmane, Ilze. 2012. Gramatizēšanās un desemantizēšanās attieksmes. *Valoda: nozīme un forma. 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 10–16.
31. Markus, Dace. 2013. Bērna valoda. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 305–312.
32. Marslen-Wilson, William D. 2006. Morphology and Language Processing. *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition). Brown, Keith (ed.). Elsevier Science Ltd.
33. Marslen-Wilson, William D., Tyler, Lorraine K., Waksler, Rachelle, Older, Lianne. 1994. Morphology and meaning in the English mental lexicon. *Psychological Review*. 101. 3–33.
34. McClelland, James L., Bybee, Joan. 2007. The gradience of gradience: a reply to Jackendoff. *The Linguistic Review*. 24 (4). 437–455.
35. Sinclair, John. 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
36. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
37. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
38. Taft, Marcus. 2004. Morphological decomposition and the reverse base frequency effect. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*. 57A (4). 745–765.
39. Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
40. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

In theories of language, inflection and word formation are traditionally referred to as grammar and lexis, respectively. However, there are some long-standing problems with this distinction. Firstly, the word-formational resources of language are a collection of very different morphological models in terms of form, semantics and function, and at least some of them are quite relevant to syntax. Secondly, it has proved impossible to draw a distinct boundary between word formation and inflection (borderline cases in Latvian include declinable participles, the diminutives of nouns, deadjectival *-i* adverbs, certain types of prefixal verbs, reflexive verbs). Furthermore, the general criteria normally used to substantiate the distinction between inflection and word formation are either prone to exceptions or circular, i.e. depend on definition. On the other hand, regular word formation processes (such as deverbal nouns with *-šan-*, *-um-*, *-tāj-*, *-īb-* or deadjectival nouns with *-īb-*, *-um-* in Latvian) and regular inflectional processes share a number of important properties, such as regularity, high productivity, synchronic availability, which enables language users to produce word forms and regular derivatives online, by using morphological models based on systematic form – meaning correspondences between words found in language use, as opposed to acquiring individual, more specific correspondences. The article attempts to place the study of regular derivatives in Latvian in a wider context, i.e. if language is viewed as a complex dynamic system shaped by communicative interactions of numerous idiolects over time, the mental aspect of language in individual speakers becomes directly relevant to the study of language structure.

Morphemic structure of the Lithuanian prefixes

Lietuviešu valodas priedēkļu morfēmiskā struktūra

Daiva Šveikauskienė

Institute of the Lithuanian Language
Vileišio str. 5, LT-10308 Vilnius
E-mail: daiva.sveikauskiene@lki.lt

The article describes the morphemic structure of words. The structures of the word in various languages are reviewed. The morphemic dictionaries are discussed too. The insufficiency of information in the morphemic dictionary of the Lithuanian language is pointed out. The generalized structure of the Lithuanian word is presented. The results of the comprehensive analysis of the Lithuanian prefixes are described.

Keywords: Morphology, morphemic structure, prefix, computational linguistics, natural language processing.

1. Introduction

According to the data of the META-NET project, Lithuanian belongs to the group of the worst computerized languages of the Europe (Vaišnienė, Zabarskaitė 2012, 35). In many areas the Latvian language is more computerized than Lithuanian. For example, the inverse dictionary of Latvian by Emilija Soida (Soida, Kļaviņa 1970) is computerised. The reverse dictionary of the Lithuanian language by Juozas Korsakas (Korsakas 1991) is not computerized yet.

Morphological analysis is one of the main parts of the language processing. It is very important to have information about the morphemic structure of a word. The described structures of the word differ in various languages, because of the difference in structure of language and because of the difference in the goal of representing information in the structure of the word.

2. Word structure in various languages

Various languages represent their word structure in different ways. Czech word is depicted as consisting of three sections. Finnish and Latvian words have four parts with different representation of information. Russian linguists describe the word as consisting of two parts. English word has three parts as in Czech, but the kind of information represented in it is different.

2.1. Word structure in English

Structurally, English word consists of three parts. It is made up of prefix, base form and suffix. Figure 1 shows the formula of the English word (Adedimeji 2005, 10).

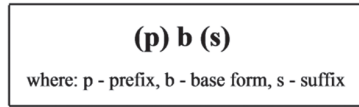

Figure 1. Formula of the English word (Adedimeji 2005, 10)

Base form is obligatory, whereas prefix and suffix are optional. The brackets indicate that their contents are optional. Possible structures of an English word may be the following: *b*, *pb*, *bs*, *pbs*. Many English words have more than one *p* element and more than one *s* element. Compound words have more than one *b* element. The formula of the English word can be expanded and Figure 2 shows it (Adedimeji 2005, 11).

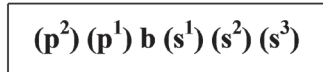

Figure 2. Expanded structure of the English word (Adedimeji 2005, 11)

The author doesn't note if the structure with two prefixes and three suffixes is most possible extension in the English language.

2.2. Word structure in Czech

Sedlaček (2004) describes the detailed morphemic structure of Czech words. Each Czech word is divided into three fields: root segment, preroot segment, and postroot segment. A tool for research on Czech derivation morphology was created. Figure 3 shows an example of printout.

	od /běr/ a tel	
mal	o od /běr/ a tel	compound
mal	o od /běr/ a tel k a	derivative
mal	o od /běr/ a tel sk ý	derivative
mal	o od /běr/ a tel sk y	derivative
velk	o od /běr/ a tel	compound
velk	o od /běr/ a tel k a	derivative
velk	o od /běr/ a tel sk ý	derivative
velk	o od /běr/ a tel sk y	derivative
	od /běr/ a tel k a	derivative
	od /běr/ a tel sk ý	derivative

Figure 3. Example of the morphemic structure of the Czech word family (Sedlaček 2004, 1281)

The words are organized into derivational families. The root is marked with slash. The preroot segment includes all prefixes and also the first element of compounds and the postroot segment contains all suffixes and the flexional ending if any (Sedlaček 2004, 1280).

2.3. Word structure in Finnish

The word structure in Finnish consists of four parts: stem, sign, ending, and suffix (Website 1). Figure 4 shows the generalized structure of the Finnish verbs and nominals.

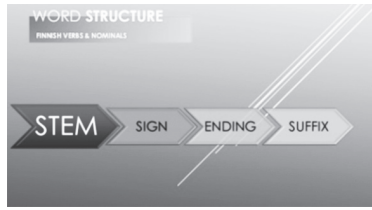

Figure 4. Word structure of the Finnish words (Website 1)

Stem indicates the root. Sign can indicate the mood, for example, conditional, or number. Ending gives the grammatical information, for example, person, case. Suffix can indicate possessive feature or signify yes/no question.

2.4. Word structure in Latvian

The structure of the Latvian word is represented as consisting of four parts too, only the information represented is different. Figure 5 shows the general format for single-rooted words (Levāne, Spektors 2000, 1095).

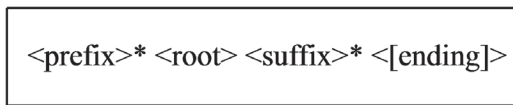

Figure 5. Word structure of the single-rooted Latvian words (Levane, Spektors 2000, 1095)

The possibility of zero or more occurrences of element is denoted by * and optional elements are included in square brackets. Figure 6 shows an example of the „Derivational Dictionary of Latvian” (Metuzāle-Kangere 1985, 92).

<u>GRUP</u>	GRUP A	GROUP
	GRUP Ē T (IE S)	TO GROUP
	GRUP Ē J UM S	GROUPING
	GRUP Ē ŠAN A	GROUPING
	GRUP Ē ŠAN ĀS	GROUPING
	NO GRUP Ē T IE S	TO GROUP
	NO GRUP Ē J UM S	GROUPING
	PĀR GRUP Ē T (IE S)	TO RE-GROUP
	PĀR GRUP Ē ŠAN A	RE-GROUPING
	PĀR GRUP Ē ŠAN ĀS	RE-GROUPING
	PĀR GRUP Ē J UM S	RE-GROUPING
	SA GRUP Ē T (IE S)	TO GROUP
	SA GRUP Ē ŠAN A	GROUPING
	AROD GRUP A	TRADE-UNION GROUP
	ASIN S GRUP A	BLOOD GROUP
	HIDR OKS IL GRUP A	HYDROXIDE GROUP
	TRIEC IEN GRUP A	ASSAULT GROUP

Figure 6. Example of the „Derivational Dictionary of Latvian” (Metuzale-Kangere 1985, 92)

The words are represented in word family. Each family is introduced with underlined root. The English equivalent is given for the each word in the family. Roots are placed in the same column. Prefixes, suffixes and endings are separated with spacing.

2.5. Word structure in Russian

Each flexible word in the Russian language has two parts: stem and inflectional formant. Stem contains the root, optional prefixes and suffixes. Inflectional formant consists of ending and optional postfix, for example, reflexive particle (Website 2). Single-rooted words can consist of one to eight morphemes (see Figure 7).

Figure 7. Structure of the Russian word with eight morphemes (Website 2)

The morphemic dictionary of the Russian language gives exhaustive information about the type of each morpheme in the word. Figure 8 shows two examples of the word representation (Website 3).

Figure 8. Examples of the word representation in the Russian morphemic dictionary (Website 3)

Roots, prefixes, suffixes and endings are represented in different manner.

3. Works created in morphemic of Lithuanian

The works made in Lithuanian on computerisation of morphology are following: automatic morphologic analysis, created at the Institute of Mathematics and Informatics (Zinkevičius 2000) is used in morphologic analyser of the Vytautas Magnus university in Kaunas. The dictionaries of morphemic, both alphabetic and reverse, are created at the Centre of computational linguistics in Vytautas Magnus university in Kaunas. Derivational morphemic database is created at the Institute of Lithuanian Language. These works are very important, however, they have some negatives, and must be improved.

3.1. Morphemic dictionary

Alphabetical morphemic dictionary of the Lithuanian language is corpus-based (Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2011, 4). It contains information about the frequency of the word, that is, times of its occurrence in the corpus, the word

divided in morphemes, and grammatical information, that is, lemma, part of speech, tense, person, case, number, gender etc.

The negative of this dictionary is absence of any information about the type of morpheme. For example, two words *viršsvoris* and *viršūnėmis* are presented as in Figure 9 (Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2011, 777).

2	virš-ūn-ėmis	viršūnė; dkt. mot. g. dgs. įnag.
1	virš-svor-is	viršsvoris; dkt. vyr. g. vns. vard.

Figure 9. Examples of the words *viršūnėmis* and *viršsvoris* (Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2011, 777)

Both words have three morphemes and begin with the same morpheme *virš*. There is no information in the dictionary that in the word *viršsvoris* the first morpheme (*virš*) is the prefix and in the word *viršūnėmis* the first morpheme (*virš*) is the root.

The same lack of information can be observed in compounds. Figure 10 shows the representation of two words, one of which is compound (*laikrodis*) and the second is simple (*laikmenoje*). The structure of the both words is identical, that is, both words consist of three morphemes separated with hyphens and the first morpheme is *laik-* (Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2011, 331–332).

9	laik-rod-is	laikrodis; dkt. vyr. g. vns. vard.
3	laik-men-oje	laikmena; dkt. mot. g. vns. viet.

Figure 10. Examples of the words *laikrodis* and *laikmenoje* (Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2011, 331–332)

The type of the second morpheme in both words differs. There is no information indicating, that the second morpheme *men* in the word *laikmenoje* is the suffix, and the second morpheme *rod* in the word *laikrodis* is the second root.

3.2. Derivational and morphemic database of Lithuanian

The first linguistic database in Lithuania was created in the last decade of the 20th century at the Institute of Mathematics and Informatics. It contains ca. 75 thousand word entries of the Dictionary of Contemporary Lithuanian (Murmulaitytė 2012, 97). Morphemic information is following: the root is represented with bold font, upper case is used for the derivational suffix, endings have normal font, not derivational suffixes are depicted with italic case and infixes are double underlined. The underlying words are given for compounds and derivatives. Figure 11 shows

two fragments of the database: derivative *taisyklingas* and compound *toliaregis* (Murmulaitytė 2012, 98).

tais <i>ykl</i> <i>ING</i> as	taisyklė dkt.
tol <i>ia</i> reg is	toli prv. + regėti vksm.

Figure 11. Examples of the first database: derivative *taisyklingas* and compound *toliaregis* (Murmulaitytė 2012, 98)

The database was created before the Morphemic Dictionary (see Section 3.1.), however, it contains more information about the morpheme type.

4. Word structure in Lithuanian

The structure of the Lithuanian words is not sufficiently analysed. We have no publications about the generalized structure of Lithuanian word. Rimkutė (2010, 95) describes the frequency characteristics of word patterns in Contemporary Lithuanian text corpus. The largest word found in corpus consists of 9 morphemes. The type of morphemes is not presented. It is planned at the second stage of the project LIEPA to create the grammatical database with exhaustive information about the words used in the project. To achieve this goal, we need a comprehensive research of the structure of Lithuanian words.

4.1. Generalized structure of the word

The publications describing structure of the Lithuanian word give word patterns. No general structure is presented. It was decided to create common structure reflecting all Lithuanian words. We prefer to treat the Lithuanian word as consisting of three parts. However, the information belonging to each part is different from the English and Czech languages, which have the same number of parts in the word structure (see Section 2.1. and Section 2.2.). English word has prefix, base form and suffix. There is no ending depicted in it, because endings are very rare in English. The endings are very important for the Lithuanian language, because they have almost all syntactic information. Thus the method of representation of the word structure used in Czech is more suitable for the Lithuanian language. The only difference is in the composition of word segments. The postroot segment contains suffix and ending. It is very useful for Lithuanian with the large number of endings. It is not very meaningful to make the ending a separate part of the word, like in the case of Latvian (see Section 2.4.), because the ending in a Lithuanian word is always an only one. Thus, the better choice is to treat the ending as a component of the postroot segment.

The representation of information in root segment and preroot segment in the Lithuanian differ from Czech. Preroot segment contains prefixes and optional reflexive particle. Root segment is common for the single rooted words and compounds. It contains one or more roots, infixes, connective vowel between

the roots. So we have generalized word structure which is able to represent any Lithuanian word (see Figure 12).

Figure 12. Generalized structure of the Lithuanian word

Each part must be detailed. The additional research is needed in the structure of Lithuanian words in the aspect essential for the computer processing. The first part of the structure of the Lithuanian word was particularly analysed in its composition. Next section describes the results of the research.

4.2. Structure of the prefixes in Lithuanian

The publications represent some patterns of Lithuanian word. Figure 13 shows most frequent pattern of Lithuanian verbs (Murmulaitytė 2012, 99).

$$pd_{1.1}^d + \check{s}_1 + ps_{1.1} + ps_{1.2}$$

Figure 13. Most frequent word pattern of Lithuanian verbs

It consists of one prefix, one root and two suffixes. Only the infinitives were taken into account.

Tree most typical models of Lithuanian verbs are following (Rimkutė 2010, 88):

1. prefix + root + ending,
2. prefix + root + derivational suffix + ending,
3. prefix + root + derivational suffix

The largest number of prefixes in given patterns is two, for example, PPRF (prefix, prefix, rot, flexion), PPRS (prefix, prefix, root, suffix), PPRSF, PPRSSF (Rimkutė 2010, 95). The patterns of Russian words have the largest number of prefixes – three (see Section 2.5.).

It is important to know how many positions in the database are needed for each part of the words. The preroot part of the Lithuanian word was analysed. All possible combinations of prefixes were made. The combination was deleted if the word as example for that combination of prefixes was not found. The goal of research was to find most possible number of morphemes bevor the root, that is, it was more technical than linguistic research. The number positions is important, not the number of prefixes. Some Lithuanian linguists treat the reflexive particle before the root as a prefix, however, others state that the reflexive particle is not prefix. The number of morpheme combinations before the root reaches about 600. The largest number of morphemes before the root in the word is 6, for example, *tenebprisipažista* (let he do not confess it more). It was decided to make the

first part of the Lithuanian word structure consisting of eight positions with hope that the words with more than eight morphemes will not arise in the Lithuanian language.

The list of all possible combinations of morpheme was made by representing each type of prefixes with different colour. Figure 14 shows a fragment of the list.

- 467. → **ne-be-si-a-**¶
- 468. → **ne-be-si-ant-**¶
- 469. → **ne-be-ap-si-**¶
- 470. → **ne-be-at-si-**¶
- 471. → **ne-be-si-dis-**¶
- 472. → **ne-be-si-eks-**¶
- 473. → **ne-be-si-hiper-**¶
- 474. → **ne-be-į-si-**¶
- 475. → **ne-be-si-inter-**¶
- 476. → **ne-be-iš-si-**¶
- 477. → **ne-be-si-kon-**¶
- 478. → **ne-be-si-ko-**¶
- 479. → **ne-be-nu-si-**¶
- 480. → **ne-be-pa-si-**¶
- 481. → **ne-be-par-si-**¶
- 482. → **ne-be-per-si-**¶

Figure 14. Fragment of the list of the morpheme combinations in the preroot part of the Lithuanian word

It can be observed, that the reflexive particle *si* is allocated before the international prefix and after the Lithuanian prefix. The particles *te*, *be*, *ne* are located before the prefixes, that is, at the beginning of the word. This information can be useful for the linguistic research of the regularity of location of certain morphemes in preroot part of the word.

Conclusions

1. The morphemic structure of the word in various languages is reviewed.
2. Works created in morphemic of Lithuanian words are described.
3. Generalized morphemic structure of Lithuanian words is presented.
4. The results of the comprehensive research of Lithuanian prefixes are described.

Sources

1. Website 1: <http://www.slideshare.net/riortamm/word-structure-42667712>

2. Website 2: http://www.langust.ru/rus_gram/rus_gr03.shtml
3. Website 3: <http://ruskiy-na-5.ru/dictionary/morphemics/архитектурный>
<http://ruskiy-na-5.ru/dictionary/morphemics/беспамятный>

References

1. Adedimeji, Mahfouz A. 2005. *Word Structure in English*. <https://www.unilorin.edu.ng/publications/ADEDIMEJI/WORD%20STRUCTURE%20IN%20ENGLISH.pdf>
2. Korsakas, Juozas. 1991. *Lietuvių kalbos inversinis žodynas*. Kaunas: Šviesa.
3. Levāne, Kristīne, Spektors, Andrejs. 2000. Morphemic Analysis and Morphological Tagging of Latvian Corpus. *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*. Athens, Greece, May 31–June 2, 2000. V. 2. 1095–1098. Available: <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2000/pdf/107.pdf>
4. Murlaitytė, Daiva. 2012. Lietuvių kalbos morfemikos ir žodžių darybos tyrimų perspektyvos. *Žmogus ir žodis*. Nr. 1. Vol. 14. 96–102.
5. Rimkutė, Erika. 2010. Lietuvių kalbos veiksmažodžių morfeminė struktūra. *Acta linguistica Lituanica*. LXIV–LXV. 87–105.
6. Rimkutė, Erika, Kazlauskienė, Asta, Raškinis, Gailius. 2011. *Abėcėlinis lietuvių kalbos morfemikos žodynas*. I dalis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
7. Sedlaček, Radek. 2004. *The Core of the Czech Derivational Dictionary*. Available: <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2004/pdf/696.pdf>
8. Soida, Emīlija, Kļaviņa, Sarma. 1970. *Latviešu valodas inversā vārdnīca*. Rīga, Latvijas valsts universitāte.
9. Vaišnienė, Daiva, Zabarskaitė, Jolanta. 2012. The Lithuanian Language in the digital age. *META-NET White paper series*. Rehm, Georg, Uszkoreit, Hans (eds.). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
10. Zinkevičius, Vytautas. 2000. Lemuoklis – morfologinei analizei. *Darbai ir dienos* 24. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 245–273.

Kopsavilkums

Rakstā īpaša uzmanība pievērsta vārdu struktūrai. Tiek aplūkotas dažādu valodu vārdu struktūra, kā arī morfēmas vārdnīcas. Iesniegtajā pētījumā apgalvots, ka lietuviešu valodas morfēmas vārdnīcā nav pietiekamas informācijas. Tiek apkopota lietuviešu valodas vārda struktūra, aprakstīti rūpīgi analizētu lietuviešu valodas priekšroku rezultāti.

Reliability types and typical devices of their expression in advertisement texts

Uzticamības tipi un to raksturīgākie izteiksmes līdzekļi reklāmas tekstos

Vidas Valskys

Lithuanian University of Educational Sciences

31 T. Ševčenkos St., Vilnius, Lithuania

E-mail: *vidas.valskys@leu.lt*

A speaker's relationship with the idea spoken about is expressed by modality, which is treated as a grammatical and semantic category and performs a pragmatic communicative function: it shows the speaker's attitude towards the expression; it stimulates the addressee to react; it signals what reaction the addresser expects from the addressee, etc. Therefore, modality is also very important in advertisement texts. The secondary modality distinguishes the speaker's attitude towards the reliability of the content of the expression. Numerous works in Lithuanian linguistics tend to distinguish categorical and problematic reliability. The present article is a discussion on lexical cases of problematic and categorical reliability expression taken from different advertisement texts.

Their analysis reflects that words of categorical reliability are used more often. It is most probably related to the general advertisement intentions, as the main task of the language used for advertising is to persuade, disclose the benefit received from the item used, warrant that it is of a good quality, etc. Cases of problematic reliability expression are not frequent in advertisement texts. The possible reason could be that they do not have clear meaning of certainty as in the case of words expressing a categorical reliability.

The most frequent items expressing categorical reliability are the particles *net* 'even' and *ne* 'not' as well as the adverb *tikrai* 'really'. The negating particle *ne* 'not' is quite frequently used by employing the principle of contrast and thus making the positive sides of the advertised item or service even more prominent.

Problematic reliability is most often expressed in advertisement texts by the particles *ar* 'is it', *lyg* 'as if', *tarsi* 'as if'. The interrogative particle *ar* is aimed at catching user's attention; meanwhile, the particles *lyg* and *tarsi* are used in figurative comparisons (similes) aiming at getting the addressee's attention, pointing out exceptional quality of an item, etc.

The research results indicate that advertisement makers are able to skilfully use words expressing reliability in order to make advertisements interesting and attractive. It is especially prominent in advertisements of *Whiskas* and *Carlsberg*, whose texts (especially slogans) have become an inseparable part of their brand names. Creation of a paradoxical situation and unexpected usage of a word marking reliability helps to get a greater share of the addressee's attention and memorise the advertisement as well as the items promoted in advertisements of these brands.

Keywords: advertisement texts, modality, categorical and problematic reliability.

Introductory notes

Advertisement is a means of communication that purposefully informs and tries to attract as many users of the advertised product (item or service) as possible (cf. Smetonienė 2009, 21–22). Which texts, views and other elements in advertisements are so impactful and how? What predetermines the fact that it usually (gradually, if not at once) disarms the addressee? What are the factors determining the success of advertising? What is the exclusiveness of expression in advertisement texts? The said and other issues are interesting to representatives of different areas researching the phenomenon of advertising. Recently, quite a number of linguistic research on advertisement texts has appeared in Lithuania. Some of the works are more comprehensive and included in a monograph (Smetonienė 2009) or of an educational (Župerka 2008) character. In other works, the attention is concentrated on various aspects of advertisement texts: ethical (Blažinskaitė 2004, 2005; Valskys 2005, etc.), stylistic (Smetonienė 2001a; Čičirkaitė 2005, etc.), syntactic (Smetonienė 2001b, 2005, etc.), cognitive (Gabrėnaitė 2006), pragmatic (Kazlauskaitė, Liakaitė 2009, Dobržinskienė 2012, etc.) and others. In this context, it is also important to mention the research on advertisement texts performed by Latvian linguists (Ernstson 1998; Ločmele 2003, 2004; Lokmane 2009, etc.).

In advertisement texts, different devices performing the modal function are quite frequent, used to indicate the addresser's attitude towards his/her utterance; the addresser appeals to the addressee and seeks to get in touch and retain the relationship with him/her. The addressee is stimulated to react, and a signal is given as to what reaction the addresser awaits from the addressee, etc. In order to discuss different aspects of modality expression in advertisement texts, a number of published research works already exist in Lithuania (Stankevičienė, Valskys 2008; Dobržinskienė 2013).

The goal of the present article is to examine, what types of secondary modality (reliability) are used in advertisement texts published in Lithuanian, and what devices of expression are typical of them. The following objectives have been raised in order to achieve the aforementioned goal:

1. To discuss the expression of categorical and problematic expression in written advertisement language.
2. To compare the distribution of the devices of categorical and problematic reliability expression in advertisement texts.
3. To analyse the syntactic environment, position in the advertisement text structure and other peculiarities of the usage of secondary modality expression devices.

The empirical material of the research consists of 200 written advertisement texts published in various forms within the period from 2007 until 2014, mostly in magazines and advertising pamphlets. Since the same advertising texts have been published in various sources or different volumes of the same publication, a long period of research material accumulation has been selected for the research, i.e. starting with 2007. Since the attempt is made to discuss various types of reliability,

different types of publications have been selected for the research, whose addressees are people of different ages and genders, performing different social roles.

Obviously, advertisement content depends on the addressee. So does its language and selection of expression devices. As advertisement makers usually consider the addressee of the advertisement, they try to adapt the content to him/her; this is only possible by communicating on the same level. Therefore, depending on the addressee, the respective devices for addressee persuasion and reliability arousal are usually chosen.

Only the linguistic devices that mark the **secondary** (subsidiary) modality, called secondary due to not being a mandatory quality of a sentence (it is used to identify and describe the speaker's attitude towards the content reliability) (Akelaitis 1986, 5; cf. a slightly different conception and typology of modality in Holvoet, Judžentis 2004, 77–79 and 82–85) are analysed in the present article.

In the current article, the author follows the narrow conception of secondary modality (Akelaitis 1987, 78–79). According to this conception, it only consists of problematic reliability (doubt, guessing, uncertainty) and categorical reliability (emphasising of surety, obviousness, assurance). Consequently, the aspects related to the wider interpretation of reliability, e.g., the emotional relationship of the speaker with the theme spoken about or just “sayings about the saying”, etc., are omitted here.

Bearing in mind that the most important function of an advertisement text is to persuade the addressee, it has been possible to raise a hypothesis that words marking categorical reliability should be dominant in the advertisement texts. The said hypothesis has been absolutely proven. The analysis of advertisement texts discloses that out of the total of 155 recorded cases of categorical and problematic reliability expression, modal words expressing categorical reliability are dominant in advertising (i.e. 118 words out of 155). The problematic reliability type is much scarcer. The recorded 47 words or their combinations make 28% of all the devices marking reliability. Among the researched advertisement texts quite a number of advertisements generated by the so-called transnational corporations translated into Lithuanian have occurred, so it only remains to guess how many structural and semantic modal elements come to advertisement texts from the texts in the original language (usually English) through translation, and to what extent the said elements are authentic and created by Lithuanian authors of advertisement texts. Research of advertisement texts in the aforementioned and other contrastive aspects could be a significant object and goal for the future research. Of course, it is quite challenging to distinguish whether a given advertisement text is original or adapted. Therefore, the present article deals with advertisement texts both translated and created by Lithuanian authors and published in various forms in the aspect of modality.

1. Expression of categorical reliability

Usually, modal particles *net* ‘even’ and *ne* ‘not’ express categorical reliability in advertisement texts. More than 20 cases of each particle’s usage were recorded: *net* was used 27 times (*netgi* could be treated as a certain variation of *net*, consequently,

having summed the total of both particles, the expression would be even more frequent and prominent), and *ne* - 23 times. Also, the adverbs *tikrai* 'really' and *būtent* 'namely' are used often (17 and 9 cases, respectively). Cf. *žinoma* 'of course', *tiesa* 'truly' were used 3 times, and other words even more seldom.

As mentioned above, the most frequent device of categorical reliability expression, the particle *net* (together with *netgi*) is used in advertising to express intensification, emphasis or exceptional quality of an item:

- (1) *Visionnaire LR 2412 gali iš esmės atkurti jūsų odą. Pirmą kartą molekulė buvo sukurta taip, kad prasiskverbtų į visus odos sluoksnius, net ir pačius giliausius.*

"*Visionnaire LR 2412 can substantially renew your skin. For the first time, the molecule was developed so that it can penetrate all the layers of the skin, even the deepest ones.*" ("Lancôme");

- (2) *Lengvai pašalina riebalus net iš sunkiai pasiekiamų vietų. Jokių matomų riebalų žymių.*

"It easily removes grease, **even** from places hard to reach." ("Fairy");

- (3) *Švelnios ir apsaugotos rankos. Ilgalaikis drėkinimas net ir po plovimo.*

"Soft and protected hands. Long-lasting moisturising **even** after washing." ("Garnier");

- (4) *Puresse – tai naujos kartos oro gaivikliai visiems, net ir jautriems žmonėms.*

"*Puresse – new generation air fresheners for everybody, even sensitive people.*"

("Ambi Pur Puresse");

- (5) *Klinikiniais tyrimais patvirtintas priemonės tinkamumas odai, netgi esant atopinei egzamai.*

"The product's suitability for skin is proven by clinical research, **even** in cases of atopic eczema." ("Eucerin Sun Lotion").

It is important that the sentence section, where the particles *net*, *netgi* are used, is usually at the end of advertisements. This way, attention is drawn to those qualities of a product or service that are purposefully singled out, and their exclusiveness is to be stressed. Such type of expression is used to address as many potential users as possible, even those to whom such products might, for some reason, be unacceptable, as if it was possible to eliminate the unacceptable properties this way and to present the advertised item as even more attractive.

The particle *net* is often found next to numerals in advertisement texts. This way, advertisement makers not only attempt to draw attention towards the properties of the advertised item, but also seek to show the quality, diversity of exclusiveness of an item:

- (6) *Inovatyvus variklis su tiesioginiu įpurškimu ir kompresoriumi yra ne tik ekonomiškas, bet ir galingas, turintis net 98 arklio galias, todėl lėksite it kulka.*

“An innovative engine with direct injection and a compressor is not only economical, but also powerful, having **as many as** 98 horsepower, so you will fly like a bullet.” (“Nissan”);

- (7) *Kad ir kurią „Gimtinės“ rūšį pasirinktumėte, būkite tikri – su kiekvienu gurkšniu jusite lietuviškų vaisių skonį, sodų aromatą ir nepaprastai daug džiaugsmo. **Net** 4 skirtingi skoniai.*

“Whatever sort of “Gimtinės” you choose, you can be sure – you will feel the taste of Lithuanian fruit, garden aroma and lots of joy. **As many as** 4 different tastes.” (Juice “Gimtinės”);

- (8) *Taigi dabar „Gallina Blanca“ siūlo ir kubelius, kuriuose dar daugiau Jūsų pamėgto skonio ir **net** 30 proc. mažiau druskos.*

“So now “Gallina Blanca” also offers cubes that have even more of the taste you like and **even** 30% less salt.” (“Gallina Blanca”).

- (9) *Išmanioji Beko skalbia **net** 9 kg vienu metu.*

“The smart *Beko* can wash **as much as** 9 kg at once.” (“Beko”).

The usage of the particle *ne* is of a particular interest. Negating particles are often applied in order to highlight the positive aspects of the advertised item:

- (10) *„Neutral“ to netoleruos! Būtent dėl to gausi „Neutral“ produktų linija yra be kvėpalų ir nereikalingų priedų. **Ne** alergijai. Taip švelniai odai.*

“Neutral” will not tolerate this! It is precisely the reason why the line of numerous “Neutral” products is without scent and unnecessary additives. **No** to allergy. Yes to gentle skin.” (“Neutral”);

- (11) *Kai gimsta vaikelis, kartu gimsta ir mama, kuriai pirmosios maudynės gali išspausti ašaras. Bet jam – **ne!***

“When a little child is born, birth is also given to a mother, whom the first bathing may lead to tears. But the baby – **no!**” (“Johnson’s Baby”);

- (12) *Taip, jis nuolat neįtinka dovanomis: **ne** tokios gėlės, **ne** tokie auskarai, **ne** tas šokoladas. Išmokyk jį vieną žodį KARALIŠKAS¹. Tada kaskart jausies taip, lyg gavusi deimantų.*

“Yes, his presents constantly fail to please you: **not** the right flowers, **not** the right earrings, **not** the right chocolate. Teach him one word – KARALIŠKAS. Then you will feel as if you were given diamonds every time.” („Karališkas“);

- (13) ***Ne** – riebiam odos blizgesiui!*

“**No** – to greasy glitter of skin!” (“Faberlic”).

Another way to show the special character of an item used in advertising is usage of the affirmative particle *taip* ‘yes’. Although not a very large number of advertisement texts containing this particle with a modal meaning were found (7 cases of usage), they are characterised by exceptional structure and composition.

¹ The Lithuanian for “Royal”.

Quite often such advertisement texts consist of a question and the affirmative answer *taip* (see examples 14 and 15) or presentation of a product or a service with the affirmative statement *taip* (examples 16 and 17):

- (14) *Ar galima suderinti malonumā su nauda? Pasirodo, **taip**. Galima valgyti skanų, sveiką ir natūralų maistą.*
 “Can you match pleasure with benefit? It appears, **yes**. You can eat food that is tasty, healthy and natural.” (“Biola”);
- (15) *Nuostabi spalva ir sveikai atrodantys plaukai – ar tai įmanoma? Žinoma, **taip**, su naujaisiais „Wellaton“ plaukų dažais!*
 “Wonderful colour and healthy looking hair – is it possible? Surely, **yes**, with the new “Wellaton” colour!” (“Wellaton”);
- (16) *Visa tai baigiasi, kaip kad nakties tamsą ištirpdo aušra. O mes pasitinkame rytdieną su pažadu sau, jog visos iki šiol nepaliestos galimybės gali būti mūsų. **Taip**. Tai Jis.*
 “All that finishes like the darkness of night melted by dawn. And we meet the morrow with the promise to ourselves that all of the possibilities yet untouched can be ours. **Yes**. This is It.” (“Italiana Prestige”);
- (17) *Pasitikėk savimi – su nauja kolekcija Wellaflex 2nd Day Volume. Net kitą rytą pabudusi galėsi lengvai sugrąžinti plaukams per naktį vis dar neprarastą purumą. **Taip**, kitą dieną ir vėl galėsi mesti iššūkį vėjui – ir ne tik jam.*
 “Be self-confident – with the new collection *Wellaflex 2nd Day Volume*. Even when you wake up next morning, you will be easily able to return softness to your hair still not lost overnight. **Yes**, the next day you can again challenge the wind. And not only it.” (“Wella”).

It is important to notice that the categorical reliability word *tikrai* ‘really’ is very often used in advertisement texts with future tense verbs. Such advertisement texts seemingly show the addressee that his or her life quality so far has not been what it could be if they started using the proposed item or service, and they ensure that the user will not be disappointed with the product proposed and will really use it:

- (18) *„Skaitmeninė GALA“ matysite iki 40 populiarių TV kanalų: pažintines laidas ir filmus iš viso pasaulio, žvaigždžių koncertus, tiesiogines sporto transliacijas ir dar daugiau! **Tikrai rasite** ką žiūrėti, nes daugumos užsienio kanalų kalbą (rusų arba anglų) galėsite pasirinkti patys.*
 ““Skaitmeninė GALA”² will allow you to watch up to 40 popular TV channels: documentary programmes and films from all over the world, star shows, live sports broadcasts and much more! You will **really find** what to watch, as you can choose the language of the majority of foreign channels (Russian or English) by yourselves.” (“Skaitmeninė GALA”);

² “Skaitmeninė GALA” translates into English as “The Digital GALA Channel”.

- (19) *Paragaukite naujojo vištienos sultinio su Jūsų mėgstamais žalumynais – krapais ir petražolėmis! Jūsų šeima **tikrai pamėgs** sodrų šios sriubos skonį ir aromatą!*
 “Try the new chicken bouillon with your favourite greenstuff – dills and parsley! Your family will **really fancy** the rich taste and flavour of this soup!” (“Maggi”);
- (20) *Jūs **tikrai pajusite**, kaip švelniai rūpinamasi Jūsų drabužiais.*
 “You will **really feel** the gentle care of your clothes.” (“Miele”);
- (21) *„Ariel“ visuomet užtikrina nepriekaištingos švaros pojūtį. Platus „Ariel“ skalbiamųjų priemonių pasirinkimas **tikrai palengvins** jūsų gyvenimą ir buitį.<...> Juk dažnai tokie, rodosi, maži dalykai kaip mamos, sutuoktinio, trenerio ar kitų brangių žmonių parama gali tiek daug reikšti kelyje į sėkmę!*
 ““Ariel” always ensures the feel of perfect cleanness. A wide choice of “Ariel” washing products will **really facilitate** your life and daily jobs. (...) After all, such seemingly small things as support from mother, spouse, coach or other dear people might mean so much on the way to success!” (“Ariel”);
- (22) *Jūsų odai šis makiažo valiklis **tikrai patiks!***
 “Your skin will **really enjoy** this makeup remover!” (“L’Oreal”).

The short advertising slogan *Katės **tikrai** pirktų Whiskas* “Cats would **really** buy Whiskas”³ (by “Whiskas”) has been etched in the memory of numerous Lithuanian press readers and TV watchers. In this text, the adverb *tikrai* having a strong meaning of suggestion is applied to describe a situation that is paradoxically impossible. A smart choice of contraposition between an impossible situation (for cats cannot buy, but what would happen if they could) and the proverb *tikrai* expressing reliability attracts the addressee’s attention and stimulates him or her to memorise the advertisement slogan and product brand name.

The modal word of categorical reliability *būtent* ‘exactly’ or ‘namely’ is also often used in the language of advertisements (9 cases of usage). This word is most often used in advertisement texts together with the pronouns *toks* ‘such’ and *šis* ‘this’ in order to draw attention towards certain qualities of the advertised product or service that are described in the text and later named, using a pronoun:

- (23) *Tai natūralūs, be jokių priedų pieno produktai. **Būtent tokius** natūralius produktus lietuviai valgė nuo seno, o mes jų skonį, ko gero, jau pamiršome.*
 “These are natural dairy products without additives. **Exactly such** natural products have been used by Lithuanians since the old times, and it is likely that we have already forgotten their taste.” (“Naminis”);
- (24) *Balta suknelė – visuomet madinga. Kaip ir kerinti šypsena bei balti dantys. Naujoji braškių ir mėtų skonio kramtomoji guma „Dirol Pearl“ balina dantis ir suteikia neapsakomai gaių burnos kvapą, todėl ją rankinėje turėtų*

³ This is the Lithuanian version of the advertisement. The popular English slogan is *Whiskas. What cats want.*

nešiotis kiekvienu save gerbianti dama – kad spindētumēte kaip perlas, beliks išsirinkti daili baltą suknotę. Juk prie baltų dantų tinka būtent tokia!

“A white dress is always in fashion. As well as an alluring smile and white teeth. The new strawberry and mint taste chewing gum “Dirol Pearl” whitens teeth and gives an overwhelmingly fresh breath. Therefore, every self-respecting lady should carry it in her handbag. So to shine like pearl, it only remains to choose a pretty little white dress. After all, **exactly such** a dress goes well with white teeth!” (“Dirol Pearl”);

- (25) **Būtent dėl šios** priežasties ypač svarbi nuolatinė +nosies higiena.
“It is **exactly this** reason why constant nasal hygiene is especially important.” (“Humer 150”);
- (26) **Būtent tokią** autentišką receptūrą ir senas tradicijas išlaikiusių „KLAIPĖDOS PLIKYTA“ duoną daugiau kaip 10 metų kepa bendrovė „Klaipėdos duona“.
“It is **exactly such** authentic recipe and old traditions that the bread “KLAIPĖDOS PLIKYTA” baked by the “Klaipėdos duona” company has retained for over 10 years.” (“Klaipėdos duona”).

The above examples indicate that the usage of the pronouns *toks* and *šis* intensifies the categorical meaning of the modal word *būtent* even more.

In advertisement texts, cases have been recorded where the modal word *būtent* is used alongside with personal pronouns or nouns. By employing the categorical reliability word *būtent*, the author seeks to show the importance of the user and the great attention that is lavished on him or her (27), or to draw attention to the product advertised (28):

- (27) *Skani naujiena tiesiai iš krosnies! Naujieji krosnyje kepti bulvių traškučiai LAY'S OVEN BAKED – dar skanesnis užkandis būtent jums.*
“A tasty news right out of the oven! The new oven-baked potato chips LAY’S OVEN BAKED - an even tastier snack **exactly for you.**” (“Lay’s”);
- (28) **Būtent prieskoniai** taip pagardina patiekalus, kad šie tampa skanūs net be kaloringų padažų. Pavyzdžiui, kokios gardžios paprasčiausios pomidorų ir agurkų salotos, kai į jas įberi druskos, „Kotanyi“ baziliko, krapų ir petražolių. Nereikės net aliejaus ar grietinės!
“It is **exactly the spices** that season the meals so they become tasty even without high-calorie sauces. For instance, how tasty does the simplest tomato and cucumber salad become when you add salt, “Kotanyi” basil, dill and parsley. No need at all for oil or cream!” (“Kotanyi”).

As it can be noticed from the above examples, in the advertisements where the product properties and quality are highlighted, using the adverbs *iš tiesų* ‘truly’, *išties* ‘truly’, *iš tikrųjų* ‘really’, these modal words are usually presented at the end of the advertisement text. It is one more way to attract the addressee’s attention and to intensify the impression:

- (29) *Pusryčiams suvalgę indelį jogurto, jausitės energingi ir neapsunkę, o juose esantys tikrų vaisių gabaliukai garantuos ne tik išskirtinį skonį, bet ir papildomą vitaminų dozę. Juk ne be reikalo ši gaminių linija vadinama „Gardus“ – tai iš tiesų gardus pasirinkimas.*

“After a cup of yogurt, you will feel energetic and have no heavy feeling. Pieces of real fruit in it will ensure not only its exclusive taste, but also an additional dose of vitamins. After all, this line of products is called “Gardus”⁴ for a reason – it is a truly yummy choice.” (“Gardus”);

- (30) *Įsigydamį mobilųjį internetą būkite tikri, kad jis iš tiesų mobilus!*

“By purchasing a mobile internet plan, be sure that it is **truly mobile!**” (“Omnitel”);

- (31) *Nepaprastai švelnus skonis nė lašelio kartumo... Paragauk baltosios arba žaliosios arbatos piramidės formos maišeliuose ir pajusk iš tiesų įkvėpanti lengvumą!*

“A remarkably gentle taste and not a splash of bitterness... Try the white or green tea in pyramid-shaped bags and experience a truly inspiring lightness!” (“Lipton”).

The modal construction *iš tikrųjų* ‘truly/really’ is sometimes used in advertisement texts as a certain addition that seems to confirm the preceding statement and concludes the idea presented in the advertisement:

- (32) *Kai kurių dalykų niekada negana...iš tikrųjų.*

“Some things are never enough... **Really.**” (“Mars Delight”).

It is important to mention that categorical reliability can be stressed by means of sentence composition, lexical and stylistic devices - quite often the repeating of words or phrases used in short, incomplete sentences is found in the advertisement texts:⁶

- (33) *Geriausia kūdikiui, geriausia tau!*

“**The best** for baby, **the best** for you!” (“Johnson’s Baby”);

- (34) *Šioje drėkinamojoje odos priežiūros priemonėje gausu naudingų mineralinių medžiagų, dėl kurių oda tampa skaistesnė. Kasdien vis labiau ir labiau.*

“This moisturising skincare product contains plenty of useful minerals, making your skin fresher. **More** and **more** with every day.” (“Vichy”);

- (35) *Be galo švelnu, be galo žavinga...*

“**Extremely** tender, **extremely** fascinating...” (“Braun”);

⁴ ‘Gardus’ is the Lithuanian for ‘yummy’ or ‘very tasty’.

⁵ This is the Lithuanian version of the slogan. In English, numerous other slogans are used.

⁶ For a wider overview of incomplete sentence usage in advertisement texts, see Smetonienė 2009, 166–168.

(36) *Ypač didelės ypač juodos net 24 valandas.*

“Particularly large and particularly black for as much as 24 hours.” (“L’Oreal”).

2. Expression of problematic reliability

The performed research has disclosed that the number of problematic reliability expression cases is almost three times lower than that of categorical reliability expression cases (47 and 118 cases, respectively).

Most often problematic reliability is expressed through usage of the interrogative particle *ar* ‘whether/if/do/be/can, etc.’ (12 cases of usage). Such utterances are applied to attract the user’s attention and to produce the impression that the advertised item or service may help to answer all the arising questions and solve all the problems:

(37) *Ar žinai, kaip nelaimės atveju šeimai išsiversti su vienu atlyginimu? Kaip grąžinti būsto paskolą ir sumokėti už automobilį? Ar tikrai sugalvosi, kaip išspręsti mokslui ar naujiems drabužiams skirtų išlaidų klausimą?*

“Will you know how a family can manage with one salary in case of an accident? How can one return mortgage payments or pay for his/her car? Will you really be able to solve the issue of expenses related to education or new clothes?” (SEB Bank);

(38) *Ar įmanoma grąžinti laiką?*

“Is it possible to turn back time?” (“Skincode”);

(39) *Ar galima suderinti malonumą su nauda? Pasirodo, taip. Galima valgyti skanų, sveiką ir natūralų maistą.*

“Can you match pleasure with benefit? It appears, yes. You can eat food that is tasty, healthy and natural.” (“Biola”).

As can be seen from the above examples, usage of the interrogative particle *ar* is related to a certain strategy of creating advertisement texts: such advertisements start with a rhetorical question or a question to be answered in the further text.

Other frequent words of problematic reliability are the particles *lyg* ‘as if/sort of/like’ and *tarsi* ‘as if/sort of/like’ (11 and 10 usage cases, respectively). The same meaning is typical of the modal word *tarytum* (the same meaning in English), which was used twice in advertisements. When using such words in advertisements, the producers state that the product’s quality is very good and even matches that of the products of a better quality. E.g., although “Dvaras”⁷ dairy products are not produced at a manor estate, they are „*tarsi iš lietuviško dvaro pieninės atkeliavę*“ “as if coming from a Lithuanian manor estate dairy”. Home products are not really homemade, but the advertisement states that they are „*pagaminti tarsi namie*“ “as if homemade”, and when you use the WOOLITE detergent, „*rezultatas toks, lyg skalbtumėt rankomis!*“ – “the result is as if washed by hand!”. The interesting fact is that comparisons and similes used by advertisement producers are often

⁷ “Dvaras” is the Lithuanian for ‘manor estate’.

related to brand names (as can be seen in the *DVARO* (40) and *HOME* (41) product advertisement examples):

- (40) *Šių dienų DVARO pieno produktai – tai tarsi iš lietuviško dvaro pieninės atkeliavę, geriausias savybes išsaugoję unikalūs gaminiai. Jie tikrai verti atsidurti ir ant Jūsų stalo.*

“Contemporary *DVARO* dairy products are unique products **as if** coming from a Lithuanian manor estate dairy and having retained the best qualities. They are really worthy to be on your table.” (“Dvaro”);

- (41) *Pagaminti tarsi namie.*

“**As if** homemade.” (“Home”);

- (42) *Tarytum užauginti savame darže – tokia pirma mintis kyla paragavus šių ekologiškų grikių kruopų.*

“**As if** grown in your private garden - this is the first thought that comes to your mind after having tasted this ecological buckwheat cereal.” (“Ustukių malūnas”⁸).

Quite often usage of the words *lyg*, *tarsi*, *tarytum* is aimed at persuasion of the addressee that purchase of the proposed product or service will result in their elevated mood, and their life quality will improve:

- (43) *Mat jie gardžiai kvepia, švelnina odą – jausitės lyg atgimę.*

“As you can see, they have a nice smell and soften your skin – you will feel **as if** newly reborn.” (“Nivea”);

- (44) *Unikalus dėl viskozės elastinės medžiagos sluoksnis šį čiužinį padaro unikalų. Jis sušyla nuo žmogaus temperatūros ir idealiai išsigaubia pagal individualų kūno svorį ir formą, o svarbiausia – visiškai atpalaiduoja įsitempusius raumenis! Jausitės tarsi plūduriuotumėte ant vandens.*

“Being unique due to the elastic viscose material, the viscoelastic layer makes this mattress unique. It becomes warm from the human body temperature and curves ideally with regard to the body weight and form. And, most importantly, it absolutely relaxes stiff muscles! You will feel **as if** floating on water.” (“Dormeo Memory”);

- (45) *Taip, jis nuolat neįtinka dovanomis: ne tokios gėlės, ne tokie auskarai, ne tas šokoladas. Išmokyk jį vieną žodį KARALIŠKAS. Tada kaskart jausies taip, lyg gavusi deimantų.*

“Yes, his presents constantly fail to please you: not the right flowers, not the right earrings, not the right chocolate. Teach him one word – KARALIŠKAS. Then you will feel **as if** you were given diamonds every time.” (Chocolate “Karališkas”).

As the research indicates, other modal words expressing problematic reliability are rare in written advertisement texts: the words and combinations *ko gero* ‘possibly’ and *gal* ‘maybe’ have been recorded 4 times each; *tarytum* ‘as if’

⁸ The Mill of Ustukai.

and *atrodo* ‘seemingly/it seems’ have been found in 2 cases, and *galbūt* ‘possibly’, *tikriausiai* ‘probably’ – in 1 case.

Out of the modal words mentioned above, the word combination *ko gero* ‘possibly/I guess/probably/likely’ is different. This construction is usually attributed to the problematic reliability type, since it expresses a certain doubt or guessing:

(46) *Ko gero, turite daugybę minčių, kaip galėtų atrodyti naujai išdažytas Jūsų kambarys.*

“You **probably** have numerous ideas what your newly painted room could look like.” (“Vivacolor”);

(47) *Tai natūralūs, be jokių priedų pieno produktai. Būtent tokius natūralius produktus lietuviai valgė nuo seno, o mes jų skonį, ko gero, jau pamiršome.*

“These are natural dairy products without additives. Exactly such natural products have been used by Lithuanians since the old times, and it is **likely** that we have already forgotten their taste.” (“Naminis”).

Nevertheless, the parenthesis *ko gero* is also used in advertisement texts to express subtle, somewhat careful reliability but still a reliability. We should mention the advertisement text known to numerous people, where *ko gero* is used exactly within this meaning. It is a short *Carlsberg* beer advertisement attracting attention through its unexpected idea and unusual character:

(48) *Ko gero, geriausias alus pasaulyje.*

“**Probably** the best beer in the world.” (“Carlsberg”).

The usage of the parenthesis *ko gero* having the meaning of a careful assertion has already become an exclusive advertising slogan of *Carlsberg*, also applied in other texts related to the said brand name, e. g.:

(49) *Carlsberg neorganizuoja kelionių, bet jei organizuotu, tai būtų, ko gero, geriausias kelionės pasaulyje.*

“*Carlsberg* don’t do travels, but if they did, these would **probably** be the best travels in the world.” (“Carlsberg”);

(50) *Ko gero, geriausia taurė alui?!*

“**Probably** the best glass for beer?!” (“Carlsberg”).

Conclusions

1. The objective of advertising (to attract and persuade as many potential users of a product or a service as possible) predetermines the fact that advertisement text producers make use of many more categorical reliability expression devices that intensify the impression of the quality, importance, need, etc. of the advertised object, and advertisement texts, which employ categorical reliability expression words, are characterised by a greater persuasiveness and impact.

⁹ Again, this is the Lithuanian version of advertising. The English version usually ends with ‘But if they did...’

2. The most frequent modal words expressing categorical reliability are *net* (*netgi*) 'even', *ne* 'not' and *tikrai* 'really'; meanwhile, those expressing problematic reliability are *ar* 'or/do', *lyg* 'as if', *tarsi* 'as if'.
3. Expression devices related to reliability are quite often used in rather unusual and peculiar ways in advertisement texts - not only as modal devices, but also as certain devices of advertisement text production strategy and text composition. For instance, the particle *ne* is applied in order to underline positive aspects of the advertised item or service, and *ko gero* 'probably' becomes a device of certain mild and subtle assertion. Therefore, their attribution to categorical or problematic reliability is rather conditional and often rather awkward.

References

1. Akelaitis, Gintautas. 1986. Įterptiniai vienetai kaip semantikos formuojamasis elementas. *Kalbotyra*, 26, 4–11.
2. Akelaitis, Gintautas. 1987. Įterptiniai vienetai ir lietuvių kalbos modalinių žodžių klausimas. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 26, 77–82.
3. Blažinskaitė, Dalia. 2004. Kalbinės manipuliacijos reklamoje. *Reklamos kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–14.
4. Blažinskaitė, Dalia. 2005. Reklama ir kalbos etika. *Kalbos kultūra*, 78, 144–152.
5. Čičirkaitė, Ramunė. 2005. Lingvistiniai reklamos tekstų požymiai. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 7, 73–77.
6. Dobržinskienė, Rasa. 2012. *Pragmatinė lingvistinė televizijos reklamų komunikatų analizė*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
7. Dobržinskienė, Rasa. 2013. Galimybė, tikimybė ir siekiamybė senatvės pensijų kaupimo fondų reklamose. *Filologija*, 18, 45–55.
8. Ernstsone, Vineta. 1998. Slenga elementai mūdienu reklāmā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. 2. Liepāja: LiePa, 32–36.
9. Gabrėnaitė, Eglė. 2006. Konceptualioji metafora reklamoje. *Kalbos vienetų semantika ir struktūra*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 51–57.
10. Holvoet, Axel, Judžentis, Artūras. 2004. Nuosakos kategorijos struktūra. *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 77–104.
11. Kazlauskaitė, Rūta, Liakaitė, Romėna. 2009. Vaizdiniai reklamos elementai: pragmatinis tyrimas. *Žmogus ir žodis: pragmatinė lingvistika*, 11 (1), 35–44.
12. Ločmele, Gunta. 2003. Kultūru saziņas jautājumi reklāmas diskursā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. 7. Liepāja: LiePa, 358–364.
13. Ločmele, Gunta. 2004. Advertising and the Internet. *Sastatāmā un lietišķā valodniecība. Zinātniskie raksti, XII* (A. Veisberga redakcijā). Rīga: Moderno valodu fakultāte, Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa, 81–88.
14. Lokmane, Ilze. 2009. Pārmaiņas vārdu semantikā un saistāmībā reklāmas katalogos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 89–97.
15. Smetonienė, Irena. 2001a. *Garsinės reklamos stilius*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
16. Smetonienė, Irena. 2001b. Reklamos tekstų sintaksė. *Lituanistica*, 1 (45), 80–92.
17. Smetonienė, Irena. 2005. Sintaksinės figūros reklamos tekstuose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 7 (1), 102–105.

18. Smetonienė, Irena. 2009. *Reklama... Reklama? Reklama!* Vilnius: Tyto alba.
19. Stankevičienė, Regina, Valskys, Vidas. 2008. Tikrenybės, galimybės ir reikiamybės reikšmės ir jų raiškos būdai reklamos tekstuose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 10 (1), 133–137.
20. Valskys, Vidas. 2005. Kultūros iškraipymų apraiškos reklamos tekstuose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 7 (1), 106–109.
21. Župerka, Kazimieras. 2008. *Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Kopsavilkums

Runātāja saistību ar runas tematiku izsaka modalitāte, ko uzskata par gramatisku un semantisku kategoriju. Modalitāte norāda runātāja attieksmi pret savu sakāmo; mudina adresātu reaģēt; norāda uz to, kāda reakcija tiek gaidīta no adresāta u. c. Tāpēc modalitāte reklāmas tekstos ir ļoti nozīmīga. Sekundāra modalitāte nosaka runātāja viedokli par uzticamību izteiktās informācijas saturam. Daudzi Lietuvas lingvistikas pētījumu darbi vērtīti kategoriskajai un problemātiskajai uzticamībai (liet. val. *tikimybė*).

Šajā rakstā apskatīti dažādos reklāmas tekstos sastopami leksiskie problemātiskās un kategoriskās uzticamības izteiksmes piemēri. Tos analizējot, atklāts, ka kategoriskās uzticamības vārdi tiek izmantoti biežāk. Tas, iespējams, saistīts ar vispārīgajiem reklāmas mērķiem, jo reklāmas valodai ir svarīgi pārliecināt, atklāt reklamētā priekšmeta noderīgumu, pārliecināt, ka tas ir kvalitatīvs u. tml. Problemātiskās uzticamības gadījumi reklāmas tekstos nav bieži sastopami, iespējams, tādēļ, ka tiem nav tik skaidras uzticamības izteiksmes kā kategoriskās uzticamības vārdiem.

Visbiežāk kategorijas uzticamības izteikšanai izmanto partikulas *pat, ne* un apstākļa vārdu *patiešām*. Nolieguma partikulu *ne* nereti lieto, ņemot talkā kontrasta principu, tā vēl spilgtāk uzsverot piedāvātās preces vai pakalpojuma pozitīvās īpašības.

Problemātisko uzticamību reklāmās visbiežāk iezīmē partikulas *vai, līdzīgi, kā*. Jautājuma partikula *vai* pievērš lietotāja uzmanību, savukārt *līdzīgi, kā* visbiežāk tiek lietotas gleznainos salīdzinājumos, ar kuriem tiek pievērsta adresāta uzmanība, demonstrējot priekšmeta īpašo kvalitāti u. c.

Veiktais pētījums liecina, ka reklāmu veidotāji spēj lietderīgi izmantot uzticamību raisošus vārdus, padarot reklāmu īpašu un pievilcīgu. Sevišķi tas novērojams *Whiskas* un *Carlsberg* reklāmās, kuru teksti (jo īpaši saukļi) jau kļuvuši par neatņemamu zīmola daļu. Paradoksālu situāciju radīšana un negaidīts uzticamības nosaucēju vārdu lietojums šo preču reklāmās labāk piesaista adresāta uzmanību, kā arī palīdz iegaumēt reklāmu un kopā ar to – arī reklamēto preci.

**Trešās personas vietniekvārdi „Līdzsvarotajā
mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” un
zinātniskajos rakstos angļu valodā**

***The use of the third person pronouns in
“The Balanced Corpus of Modern Latvian” and
research articles in English***

Zigrīda Vinčela

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Anglistikas nodaļa

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: zigrida.vincela@lu.lv

Trešās personas vietniekvārdu lietojums latviešu un angļu valodā atšķiras, ja vietniekvārdi attiecas uz lietvārdiem, kurus lieto plaša cilvēku kopuma apzīmēšanai vispārīgā ar konkrētu personu nesaistītā nozīmē. Latviešu valodā ir neīstās kopdzimtes lietvārdi, kuri atbilstoši valodas normām lietojami abās dzimtēs, bet plaša cilvēku kopuma apzīmēšanai šos lietvārdus lieto vīriešu dzimtē un uz tiem attiecas vīriešu dzimtes vietniekvārds *viņš*. Savukārt angļu valodā kopš 20. gs. vidus dzimumneitrālas izteiksmes dēļ kopdzimtes vietniekvārda *viņš* lietojums tiek apšaubīts, iesakot šī vietniekvārda alternatīvas (*she* ‘viņa’, *they* ‘viņi’, *he or she* ‘viņš vai viņa’ u. c. grafiskās variācijas). Lai izzinātu minēto vietniekvārdu lietojuma tendences angļu valodā, pētījumā atlasīti un analizēti piemēri no brīvpieejas zinātnisko rakstu krājumiem. Piemēru izpēte liecina, ka zinātnisko rakstu krājumos iezīmējas kopējā angļu valodas tendence – atteikties no kopdzimtes vietniekvārda *he* ‘viņš’ lietojuma. Tomēr līdztekus vērojama alternatīvo vietniekvārdu daudzveidība ne tikai atšķirīgu izdevēju, bet arī viena izdevēja žurnālu rakstos. Savukārt piemēri no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” apstiprina lietvārdu un tiem pieskaņoto vietniekvārda lietojumu vīriešu dzimtē, ja lietvārds apzīmē plašu cilvēku kopumu.

Atslēgvārdi: lietvārds, neīstās kopdzimtes lietvārds, vietniekvārds, kopdzimtes vietniekvārds.

Trešās personas vietniekvārdu lietojums latviešu un angļu valodā atšķiras, ja vietniekvārdi attiecas uz lietvārdu, kas apzīmē ar konkrētu personu nesaistītu plašu cilvēku kopumu (piem., *patients*, *students*, *skolēns*, *mācītspēks*, *dabas draugs* u. c.). Raksta mērķis ir apzināt valodnieku atziņas un izpētīt minēto vārdu lietojumu zinātnisko rakstu krājumos, kas publicēti dažādās Eiropas valstīs angļu valodā un vēltīti lietišķās valodniecības jautājumiem, kā arī piemērus, kas rodami „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā”.

Lietvārda dzimti latviešu valodā norāda tā gramatiskā forma, t. i., galotne (Skujiņa 2007, 100). Taču latviešu valodā ir arī kopdzimtes lietvārdi, kuri

atbilstoši valodas normām ir lietojami abās dzimtēs, un tiem ir kopīga locīšanas paradigma (piem., *auša, tiepša* u. c.), kas atšķiras tikai datīva formā. Valodnieki ir aktualizējuši (sk. Smiltnece 2008; Meistere 2008, 2009; Nītiņa, Grigorjevs 2013; Kalnača 2014) kopdzimtes lietvārdu lietojumu mūsdienu latviešu valodā un skāruši arī neīstos kopdzimtes lietvārdus (piem., Veisbergs 1999; Strelēvica 2004; Kalnača 2008), kurus detalizētāk ir apskatījusi Anda Meistere, jo līdz šim tie nav bijuši valodnieku redzeslokā, piem., Jāņa Endzelīna (1951) un Valērijas Bērziņas-Baltiņas (1973) darbos tie nav minēti.

A. Meistere (2009, 46) skaidro, ka par neīstajiem kopdzimtes vārdiem ir uzskatāmi vārdi, kuriem ir „izmantota kopīga locīšanas paradigma, kas netiek diferencēta atkarībā no personas dzimuma nevienā locījumā”. Pamatojoties uz valodnieku teorijām un pētījumiem, A. Meistere (2008, 185) piedāvā šādu neīstās kopdzimtes lietvārdu grupējumu:

- 1) vispārīgas nozīmes vārdi, kas ir ģinšu/sugu apzīmējumi (sk. 1. piemēru);
- 2) funkcionāli vārdi vai kāda vispārīga statusa apzīmējumi (sk. 2. piemēru);
- 3) vārdi, kuru pamatnozīme nav saistīta ar cilvēka apzīmēšanu un kas funkcionālā aspektā kļūst par neīstās kopdzimtes lietvārdiem, ja tiek attiecināti uz cilvēkiem (sk. 3. piemēru).

(1) *cilvēks, bērns, bērnis, zīdāinis* u. c.

(2) *indivīds, ģēnijs, spoks, boss, elks, personība, mācītbspēks* u. c.

(3) *produkts, zābaks* u. c.

Vienlaikus A. Meistere (2009, 47) akcentē, ka „teorētisko nostādņu nekonkrētība [...] pieļauj interpretācijas iespējas, tāpēc par neīstās kopdzimtes vārdiem var uzskatīt arī daudzus citus vārdus atsevišķās nozīmēs, atkarībā no konteksta”. Pamatojoties uz iepriekš minētajiem skaidrojumiem, ir piemēri, kuros pie neīstās kopdzimtes lietvārdiem, domājams, ir piederīgi ne tikai vispārīgas nozīmes lietvārdi (piem., *cilvēks, bērns, indivīds* u. c.), bet arī tādi lietvārdi kā, piem., *pacients/paciente, pircējs/pircēja, skolēns/skolniece, students/studente* u. c., kurus lieto vīriešu un sieviešu dzimtē, taču, lai apzīmētu plašu ar konkrētu personu nesaistītu ļaužu kopumu, tos lieto vīriešu dzimtē. Kā redzams 4. piemērā, kas atlasīts „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas korpusā”, lietvārds *pacients* ir attiecināms gan uz sieviešu, gan vīriešu dzimtes pacientiem, jo apzīmē nevis konkrētu personu, bet gan pacientu kopumu, kurā ietilpst vīriešu un sieviešu dzimtes pacienti, un tādēļ gan lietvārdu, gan arī saistīto vietniekvārdu lieto vīriešu dzimtē.

(4) *Un ir vienalga, vai tas ir galīgi nodzēries pacients vai tāds, kas nav pie tā vainīgs, vinš tomēr ir jāārstē.*

Savukārt angļu valodā lietvārda dzimti atspoguļo semantiski (sk. Quirk et al. 1985, 314–315; Biber et al. 1999, 311–312), piem., vārdu izvēle, kas izsaka dzimti *boy/girl* ‘zēns/meitene’, vārddarināšanas paņēmieni izvēle *actor/actress* ‘aktieris/aktrise’, *duke/duchess* ‘hercogs/hercogiene’, kā arī trešās personas vietniekvārda lietojums, kas attiecas uz lietvārdu. Piem., vietniekvārdu

he ‘viņš’ lieto ar lietvārdu, kas apzīmē vīriešu dzimti, vietniekvārdu *she* ‘viņa’ ar lietvārdu, kas apzīmē sievietes dzimti. Savukārt vietniekvārda izvēles grūtības rodas tad, ja vietniekvārds attiecināms uz lietvārdiem, kas var apzīmēt gan vīriešu, gan sievietes dzimtes denotātu vai arī denotātu, kura dzimte nav zināma, kā arī plašu ar konkrētu personu nesaistītu ļaužu grupu, piem., lietvārdi *friend* ‘draugs/draudzene’, *journalist* ‘žurnālists/žurnāliste’ u. c., kā arī vietniekvārdi *anybody*, *anyone* ‘ikviens’ u. c. gadījumi.

Tas nozīmē, ka angļu valodā vietniekvārda izvēle ir būtiska lietvārda dzimtes norāde ikvienā komunikatīvajā situācijā. Tādēļ angļu valodā vairākkārt ir aktualizējies jautājums par to, kurš vietniekvārds būtu lietojams ar lietvārdiem un, piem., vietniekvārdu *everyone* ‘ikviens’, kas apzīmē plašu cilvēku kopumu, t. i., kuram vietniekvārdam būtu piešķirama kopdzimtes funkcija. Valodnieki norāda – apskatot dažādos laika posmos angļu valodā publicētos daiļdarbus, ir rodami piemēri, kas liecina, ka vēsturiski acīmredzot priekšroka ir dota vietniekvārdam *they* ‘viņi/viņas’. Piem., Elizabeta Adami (*Elisabetta Adami* 2009, 282) atgādina, ka dažādu rakstnieku darbos vietniekvārds *they* ‘viņi, viņas’ veic kopdzimtes funkciju, jo tādi teikumi kā *Everybody raised their hands* ‘Ikviens pacēla roku’ ir tikuši un tiek plaši lietoti. Kopdzimtes vietniekvārds *they* ir arī rodams daiļdarbos, piem., Džeinas Ostinas (*Jane Austin*) darbā „Lepnums un aizspriedumi” (*Pride and Prejudice*), kas iznāca 1811. gadā (sk. 5. piemēru), kā arī Viljama M. Tekerija (*William M. Thackeray*) 1847.–1848. gadā iznākušajā darbā „Liekulības tirgus” (*Vanity Fair*) (sk. 6. piemēru), lai gan šī vietniekvārda gramatiskā daudzskaitļa forma nesaskaņojas ar lietvārda vienskaitļa formu vai vietniekvārdu *everyone* ‘ikviens’, kas gramatiski arī saistās ar vienskaitli.

(5) *But to expose the former faults of any person, without*
Bet izpaust iepriekšējos trūkumus jebkura cilvēka bez

knowing what their present feelings were,
nezinot kādas viņu tagadējās izjūtas bija

seemed unjustifiable.
likās neattaisnojamas.

‘Bet toreiz šķieta neattaisnojami izpaust cilvēka kādreizējos trūkumus, nezinot, kādas tagad bija viņa izjūtas.’

(6) *A person can't help their birth.*
Cilvēks nevar palīdzēt viņi/viņas piedzimšana.
‘No cilvēka nav atkarīga viņa piedzimšana.’

Vietniekvārda *they* ‘viņi, viņas’ un lietvārda vienskaitļa formas gramatiskā nesaderība kalpojusi par pamatu norādēm angļu valodas gramatikās (laika posmā no 18. gs. vidus līdz pat 20. gs. vidum), ka vietniekvārds *he* ‘viņš’ būtu lietojams kā kopdzimtes vietniekvārds, jo tā gramatiskā forma (vienskaitlis) saskaņojas ar lietvārda (piem., *teacher* ‘skolotājs/skolotāja’) vienskaitļa formu un arī nenoteikto vietniekvārdu *everyone* ‘ikviens’. Sākotnēji šī pieeja tika pausta darbā „A New Grammar” („Jaunā gramatika”), kurš izdots 1745. gadā un kura

autore bija Anna Fišere (*Ann Fisher*). Tādējādi vietniekvārds *he* ‘viņš’ līdztekus savai pamatfunkcijai apmēram divu gadsimtu garumā nostiprinājās kā kopdzimtes vietniekvārds. Savukārt vietniekvārda *they* ‘viņi, viņas’ kopdzimtes funkcija šajā laika posmā netika atbalstīta.

20. gs. vidū līdz ar dzimumlīdztiesības jautājumu aktualizāciju sabiedrībā kļuva svarīgs arī jautājums par kopdzimtes vietniekvārdu lietojumu angļu valodā. Šīs norises satricināja vietniekvārda *viņš* pozīciju kopdzimtes vietniekvārda statusā un izraisīja vētrainu diskusiju par to, kuram vai kuriem vietniekvārdiem būtu piešķirama kopdzimtes funkcija. Valodnieki, aktīvi iesaistoties diskusijā, iezīmēja vairākus kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma uzskatu virzienus:

- 1) kopdzimtes vietniekvārda *they* ‘viņi/viņas’ rehabilitācija, piem., Donalds G. Makejs (*Donald G. MacKay* 1983), Deniss Barons (*Dennis Baron* 1986) u. c. valodnieki, kas uzskatīja, ka *he* (viņš) lietojums nesaskan ar lietvārda dzimti, uz kuru tas attiecas;
- 2) kopdzimtes vietniekvārda *he* saglabāšana kopdzimtes funkcijā, piem., Fransīna V. Frenka (*Francine W. Frank*) un Pola Treklere (*Paula Treichler*) (1989), kas to pamatoja ar *he* ‘viņš’ (vienskaitlis) gramatisko saskaņojumu ar lietvārdu;
- 3) dažādu citu alternatīvu variantu lietojums, piem., *he or she* u. c., kurus apskatījis, piem., D. Barons (1981).

Atšķirīgi secinājumi un ieteikumi par kopdzimtes vietniekvārdu izvēli un lietojumu, kas kalpotu kā *he* alternatīva, atspoguļojas arī mūsdienu angļu valodas gramatikās. Piem., D. Baibers u. c. (1999, 316–317) atzīst šādas *he* lietojuma alternatīvas:

- 1) dažādas vietniekvārdu kombinācijas *he or she* ‘viņš vai viņa’, *his or her* ‘viņa vai viņas’, *he/she* ‘viņš/viņa’, *his/her* ‘viņa/viņas’;
- 2) daudzskaitļa vietniekvārdus *they/them/their* ‘viņi, viņas, viņiem/viņām, viņu’;
- 3) teikumu veidošanu daudzskaitlī, lai izvairītos no kopdzimtes vietniekvārdu dilemmas.

Savukārt Endžela Dauninga (*Angela Downing*) un Filips Loks (*Philip Locke*) (1992/2006, 412–415), atzīstot, ka *he* lietojums ir daudziem kļuvis nepieņemams, iesaka izmantot šādas kopdzimtes vietniekvārda alternatīvas:

- 1) *they* (‘viņi, viņas’);
- 2) neekonomiskus vietniekvārdu pārus *he or she* ‘viņš vai viņa’ u. c.;
- 3) visekonomiskāko formu *s/he*, kas gan lietojama vienīgi rakstu valodā.

Lai rastu priekšstatu par kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma tendencēm angļu valodā laika posmā no 20. gs. 60. gadiem, E. Adami (2009, 281–308) veica plašu pētījumu, kas balstās uz diahronisku tekstu korpusiem. Pirmkārt, pētniece izvēlējās tekstu korpusus, kas atklātu vietniekvārdu lietojuma tendences pirms (t. i., *LOB* un *BROWN*, sk. 1. tabulu) un pēc (t. i., *FLOB* un *FROWN*, sk. 1. tabulu) valodnieku diskusijas. Turklāt, lai akcentētu iespējamās kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma variācijas britu un amerikāņu angļu valodā, E. Adami izraudzītie korpusi ietver

gan britu (*LOB, FLOB, BNC*), gan arī amerikāņu (*BROWN, FROWN, ANC*) angļu valodā veidotus tekstus.

Apskatot iegūtos rezultātus, protams, jāņem vērā, ka pētījums neietver teikumus, kurus to autori bija veidojuši daudzskaitlī, iespējams, lai diplomātiski izvairītos no kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma. Šādu teikumu atlase ir sarežģīta, varētu teikt, pat apšaubāma, jo nav iespējams konstatēt, vai daudzskaitļa lietojumu ir tiešām noteikusi kopdzimtes vietniekvārdu dilemma.

E. Adami iegūtie rezultāti (sk. 1. tabulu) liecina par vairākām būtiskām tendencēm. Pirmkārt, laika posmā pēc valodnieku diskusijas (sk. *FLOB* un *FROWN*) ir vērojama kopdzimtes vietniekvārda *he* ‘viņš’ lietojuma samazināšanās, īpaši amerikāņu angļu valodas tekstos. Otrkārt, ir vērojams vietniekvārda *they* ‘viņi/viņas’ lietojums kopdzimtes funkcijā, kas nav ticis konstatēts pirms diskusijas veidotajos *LOB* un *BROWN* korpusa tekstos. Turklāt pētniece ir arī konstatējusi *FLOB* un *FROWN* korpusa tekstos pat kopdzimtes vietniekvārda *she* ‘viņa’ lietojuma gadījumus.

Tekstu korpusi	<i>he</i>	<i>they</i>	<i>s/he</i>	<i>she</i>
<i>LOB</i> 1960	487,50	0	6,25	0
<i>FLOB</i> 1990	318,75	12,50	131,25	25
<i>BROWN</i> 1960	531,25	0	6,25	0
<i>FROWN</i> 1990	212,50	6,25	62,50	12,5
<i>ANC</i> 1990	105,50	5,07	10,83	11,98
<i>BNC</i> 1990	1198,59	5,91	114,36	34,08

1. tabula. Vietniekvārdi britu un amerikāņu angļu valodas korpusos (Adami, 2009, diahronisks pētījums, vārdu biežums uz 1 milj. vārdu)

E. Adami ir konstatējusi kopdzimtes vietniekvārdu *they* ‘viņi/viņas’, kā arī *s/he* un pat *she* ‘viņa’ lietojuma gadījumus arī *BNC* un *ANC* korpusā un ir izpētījusi, ka vietniekvārds *he* ‘viņš’ biežāk tiek lietots *BNC* tekstos.

Valodnieku atšķirtīgā attieksme pret kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma izvēli angļu valodā, kas ir fiksēta angļu valodas gramatikās (sk. Biber et al. 1999; Downing, Locke 2006), kā arī kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma variācijas vispārīgajos tekstu korpusos (*BNC, ANC*) apgrūtina to izvēli un lietojumu zinātnisko rakstu autoriem, kuru dzimtā valoda nav angļu valoda.

Lai izzinātu minēto vietniekvārdu lietojuma tendences angļu valodā veidotajā zinātniskajā diskursā, ir izpētīti 2012. un 2013. gadā angļu valodā publicētie zinātniskie raksti lietišķajā valodniecībā šādos rakstu krājumos: „Annual Review of Education, Communication and Language Sciences” (Lielbritānija), „ELIA Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada” (Spānija), „Apples – Journal of Applied Language Studies” (Somija). Izraudzītie krājumi ir pieejami datubāzē DOAJ (*Directory of Open Access Journals*), savukārt informācija par apskatītajiem zinātniskajiem rakstiem ir ietverta avotu sarakstā.

Lai atlasītu piemērus, tika izveidots vietniekvārdu saraksts, kuri, kā norāda valodnieki, ir veikuši un/vai var veikt kopdzimtes funkciju (t. i., *he, she, they*,

himself, herself, themselves), kā arī šo vietniekvārdu iespējamās formas (piem., *he, him, his* utt.) un to grafiskās kombinācijas (piem., *s/he, he or she, he/she*). Saraksts ir ticis izmantots kā vaicājums piemēru atlasei *AntConc* konkordances programmā. Katrs izvēlētais vietniekvārda gadījums ir pārbaudīts kontekstā, lai pārlicinātos, vai tam patiesi ir kopdzimtes funkcija. No piemēru atlases izslēgti rakstos iekļautie citāti. Šajā pētījumā ir izcelts rakstu autoru lietoto kopdzimtes vietniekvārdu veidu klāsts, neakcentējot lietojuma biežuma rādītājus salīdzinošā aspektā. Turklāt, iespējams, autori ir ņēmuši vērā valodnieku ieteikumu, veidojot teikumus, lietojot daudzskaitli, lai izvairītos no kopdzimtes vietniekvārdu izvēles dilemmas. Tādēļ, līdzīgi E. Adami (2009) pētījumam, zinātniskajos rakstos nav atlasīti teikumu piemēri, kuri varētu būt veidoti daudzskaitlī, lai izvairītos no kopdzimtes vietniekvārdu izvēles grūtībām.

Rakstu krājumu izpētes rezultāti atklāj gan visos krājumos kopīgas vietniekvārdu lietojuma tendences, gan arī katram krājumam raksturīgas iezīmes. Pirmā kopējā tendence – autoru tekstos nav konstatēti kopdzimtes vietniekvārda *he* ‘viņš’ lietojuma gadījumi, lai gan šis vietniekvārds ir sastopams rakstos minētajos citātos.

Otra tendence – trešās personas vietniekvārdu formu *he/she* ‘viņš/viņa’ grafisko variāciju izvēle (piem., lietojums ar ‘*or*’ vai šķērsvītru) atšķiras katra rakstu krājuma piemēru klāstā.

Ņūkāsas Universitātes (Lielbritānija) elektroniskais zinātnisko rakstu krājums „Annual Review of Education, Communication and Language Sciences” (*ARECLS*) iznāk reizi gadā kopš 2004. gada. Desmit minētā krājuma rakstu piemēri liecina, ka autori ir izmantojuši divus kopdzimtes vietniekvārdu veidus. Pirmkārt (sk. 2. tabulu), paralēlo vienskaitļa trešās personas vietniekvārdu formu ekonomisko lietojumu, t. i., izmantojot šķērsvītru, kā arī trešās personas vīriešu un sieviešu dzimtes vietniekvārdu formas, kas apvienotas ar saikli *or* ‘vai’ (sk. 7. piemēru).

(7) <i>The leader</i>	<i>has</i>	<i>a vision</i>	<i>of what</i>	<i>she</i>	<i>or</i>	<i>he</i>
Līderim	ir	skatījums	ko	viņa	vai	viņš
<i>wants</i>	<i>to achieve.</i>					
vēlas	sasniegt.					

‘**Līderim** ir skaidrs, ko **viņš** vēlas sasniegt.’

Otrkārt, rakstu autori ir lietojuši arī kopdzimtes vietniekvārdu *they* (sk. 8. piemēru).

(8) <i>The younger</i>	<i>the teacher</i>	<i>the more easily</i>
Jaunāks	skolotājs/-a	vieglāk
<i>they</i>	<i>accept</i>	<i>technology.</i>
viņi/viņas	pieņem	tehnoloģijas.

‘Jo jaunāks **skolotājs**, jo vieglāk **viņš** pieņem tehnoloģijas.’

Krājums „Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada” (*ELIA*) tiek izdots kopš 2000. gada Seviljas Universitātē (Spānijā), un tajā publicē rakstus spāņu un angļu valodā. Kopdzimtes vietniekvārdu piemēri ir atlasīti deviņos angļu valodā publicētos rakstos, to skaits ir salīdzinoši neliels, jo rakstu autori atbilstoši kontekstam ir lietojuši lietvārdus daudzskaitlī, piem., *trainees, students, learners, subjects* u. c. Savukārt gadījumos, kad kontekstuāli ir radusies nepieciešamība izmantot kopdzimtes vietniekvārdus, priekšroka konsekventi ir dota maksimāli ekonomiskām formām, izmantojot šķērsvītru (sk. 9. piemēru):

(9) *The higher the student's proficiency level, the more*
 Augstāks studenta zināšanu līmenis vairāk
strategies s/he used.
 stratēģijas viņš/viņa izmantoja.

‘Jo augstāks **studenta** zināšanu līmenis, jo vairāk stratēģijas **viņš** izmantoja.’

<i>ARECLS</i> (Lielbritānija) (10 raksti, 35 176 v.)	<i>ELIA</i> (Spānija) (9 raksti 56 458 v.)	<i>AJALS</i> (Somija) (19 raksti, 186 539 v.)
<i>they, their</i> (3)	<i>their</i> (1)	<i>they, their; them</i> (7)
<i>him/her</i> (2)	<i>he/she, his/her; him/her</i> (6)	<i>he/she, his/her; him/her</i> (17)
		<i>he or she, his or her</i> (21)
<i>she or he</i> (2)	<i>s/he</i> (3)	<i>him/herself</i> (1)
		<i>s/he</i> (3)

2. tabula. Kopdzimtes vietniekvārdu piemēri

<i>ARECLS</i>	<i>ELIA</i>	<i>AJALS</i>
<i>leader</i> ‘līderis/līdere, <i>participant</i> ‘dalībnieks/ dalībniece’, <i>pupil</i> ‘skolēns/ skolniece’, <i>teacher</i> ‘skolotājs/skolotāja’	<i>student</i> ‘students/ studente’, <i>worker</i> ‘strādnieks/strādniece’, <i>learner</i> ‘apguvējs/ apguvēja’, <i>friend</i> ‘draugs/draudzene’, <i>neighbour</i> ‘kaimiņš/ kaimiņiene’	<i>individual</i> ‘indivīds’, <i>learner</i> ‘apguvējs/ apguvēja’, <i>partner</i> ‘partneris/partnere’, <i>participant</i> ‘dalībnieks/dalībniece’, <i>player</i> ‘spēlētājs/spēlētāja’, <i>researcher</i> ‘pētnieks/pētniece’, <i>reader</i> ‘lasītājs/lasītāja’, <i>speaker</i> ‘runātājs/runātāja’, <i>student</i> ‘students/studente’, <i>teacher</i> ‘skolotājs/skolotāja’, <i>researcher</i> ‘pētnieks/pētniece’, <i>writer</i> ‘rakstnieks/rakstniece’

3. tabula. Ar kopdzimtes vietniekvārdiem saistīto lietvārdu saraksts

Krājumā „Apples – Journal of Applied Language Studies”, kas tiek izdots Somijā, Jiveskiles Universitātē, kopš 2001. gada (1–3 izdevumi gadā) tiek

iekļauti raksti angļu valodā. Deviņpadsmit rakstos rodamie piemēri atklāj lielāku kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma daudzveidību nekā piemēri no *ARECLS* un *ELIA*. Autori ir izmantojuši gan vienskaitļa trešās personas vietniekvārdu *he/she* pilno formu (sk. 10. piemēru), gan arī t. s. saīsināto formu *s/he*, kā arī trešās personas vīriešu un sievietes dzimtes vietniekvārdu formas, kas apvienotas ar saikli *or* ‘vai’.

- (10) *What is the role of the speaker when he/she has*
 Kāda ir loma **runātāja** kad **viņš/viņa** ir
chosen the topic for conversation?
 izvēlēties/-usies tēmu sarunai?

‘Kāda ir **runātāja** loma, kad **viņš** ir izvēlēties sarunas tēmu?’

Krājuma tekstos ir rodami arī piemēri, lai gan mazākā skaitā, kuros kopdzimtes vietniekvārda funkciju veic vietniekvārds *they* (sk. 11. piemēru):

- (11) *The learner makes personal sense out of what they*
Apmācāmais veido savu izpratni no ko **viņi**
encounter.
 saskaras.

‘**Apmācāmais** veido savu izpratni no tā, ar ko **viņš** saskaras.’

Krājumā atrasto piemēru klāstā ir arī gadījums, kas liecina par raksta autora vēlmi saīsināt visneekonomiskāko kopdzimtes vietniekvārdu paralēlo formu *himself/herself*, tās vietā piedāvājot *him/herself*.

„Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas korpusā” ir atlasīti piemēri ar lietvārdiem latviešu valodā, kuri ietverti 3. tabulā. Tekstu korpusā rodamie piemēri liecina par lietvārda un tam pieskaņotā vietniekvārda vīriešu dzimtes lietojumu kontekstos, kas saistīti ar plaša cilvēku kopuma apzīmējumu, lai gan šiem lietvārdiem (izņemot tādu 1. grupas neīstas kopdzimtes lietvārdu kā *indivīds*) līdztekus vīriešu dzimtei citos kontekstos ir iespējama arī sievietes dzimtes forma. Kā redzams 12. piemērā, vietniekvārds *viņš* attiecas uz lietvārdu *students*, kas apzīmē plašu abu dzimumu studentu kopumu, savukārt 13. piemērā vietniekvārds *viņam* attiecas uz lietvārdu *skolēns*, kas apzīmē visu Latvijas skolēnu kopumu neatkarīgi no dzimuma.

- (12) *Ja students neatmaksās kredītu, banka vērsīsies pie kredīta galvotāja un apķīlās studenta un viņa galvotāja mantu.*

- (13) *Lai skolēns tiktu uzaicināts saņemt goda rakstu, viņam jābūt sekmīgam mācībās un ar nevainojamu uzvedību.*

Secinājumi

Piemēru izpēte liecina, ka zinātniskajos rakstos angļu valodā autori nelieto kopdzimtes vietniekvārdu *he* ‘viņš’, kas atbilst mūsdienu angļu gramatikās

sniegtajam zinātnieku ieteikumam. Šis atzinums būtu ņemams vērā, veidojot zinātniskos rakstus angļu valodā. Tomēr līdztekus vērojama alternatīvo vietniekvārdu lietojuma daudzveidība ne tikai dažādu izdevēju, bet arī viena izdevēja krājumu rakstos, kas acīmredzot ir saistīts ar angļu valodas gramatikās ieteiktajiem kopdzimtes vietniekvārda *he* aizstāšanas variantiem. Turklāt, kā liecina piemēru izpēte, trešās personas vienskaitļa vietniekvārdu kombinācijas, piem., *s/he, he/she, he or she*, rakstu autori ir lietojuši biežāk nekā daudzskaitļa vietniekvārdu *they* ‘viņi/viņas’. Lai gan ir vērojama nekonsekvence dzimumneitrālu vietniekvārdu lietojuma ieteikumos, kā arī valodnieku veiktajos pētījumos un arī šī pētījuma piemēros, tomēr, veidojot tekstus angļu valodā, acīmredzot būtu ieteicams izvēlēties vienu kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma veidu un to respektēt, lai lasītājiem atvieglotu teksta domas uztveri. Protams, jāņem arī vērā tas, ka kopdzimtes vietniekvārdu lietojuma pamatā ir katra autora izvēle noteiktā saziņas situācijā. Turpmāk būtu veicams plašāks zinātniskā diskursa kvantitatīvs pētījums, lai noskaidrotu, kuras no vietniekvārda *he* ‘viņš’ alternatīvajām formām, iespējams, ir visvairāk lietotās mūsdienu zinātniskajā diskursā angļu valodā.

Saīsinājumi

ANC	<i>American National Corpus</i>
BROWN	<i>Brown University Standard Corpus of Present-Day American English</i>
BNC	<i>British National Corpus</i>
FLOB	<i>The Freiburg-LOB Corpus of British English</i>
FROWN	<i>The Freiburg-Brown Corpus of American English</i>
LOB	<i>Lancaster-Oslo-Bergen Corpus</i>

Avoti un rīki

1. Alghamdi, Ahmed. 2013. Emotional intelligence and school learners' ability with respect to the Saudi Arabian educational context. *Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 10. 1–21.
2. Allemano, Jane. 2013. Testing the Reading Ability of Low Educated ESOL Learners. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 1. 67–81.
3. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*. Newcastle University. Pieejams: <http://research.ncl.ac.uk/ARECLS/>
4. *AntConc*. Pieejams: http://www.laurenceanthony.net/antconc_index.html
5. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. University of Jyväskylä. Pieejams: <http://apples.jyu.fi/>
6. Austen, Jane. 2013. *Pride and Prejudice*. Top Five Books, LLC.
7. Bancha, Woralak, 2013. What causes spelling errors of Thai EFL students? *Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 10. 107–129.
8. Beltrán, Elina Vilar. 2013. Requesting in English as a lingua franca: Proficiency effects in stay abroad. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 13. 111–147.
9. Bergroth-Koskinen, Ulla-Maija, Seppälä, Riina. 2012. Teacher-researchers Exploring Designbased Research to Develop Learning Designs in Higher Education Language Teaching. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 95–112.

10. Block, David. 2013. Issues in language and identity research in applied linguistics. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 13. 11–46.
11. Cabrejas Peñuelas, Ana Belén. 2012. The writing strategies of American university students: Focusing on memory, compensation, social and affective strategies. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 12. 77–113.
12. Delgaty, Laura. 2013. Communities of Practice in clinical education: Do we (need to) trust our leaders? *Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 10. 43–68.
13. *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*. 2014. Pieejams: <http://doaj.org/>
14. Doiz, Aintzane, Elizari, Carmen. 2013. Metaphoric competence and the acquisition of figurative vocabulary in foreign language learning. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 13. 47–82.
15. Ebrahimi, Nabi A., Rahimi, Ali. 2013. Towards a more efficient EFL reading comprehension classroom environment: The role of content and critical reading. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 2. 1–15.
16. Eshet, Olubusola. 2012. Synthetic phonics as a tool for improving the reading skills of Nigerian pupils. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 9. 141–162.
17. Eshet, Olubusola. 2013. Teaching reading skills: The suitability of CD and class teachers' mobile phones for lesson preparation. *Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 10. 91–106.
18. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada (ELIA)*. Pieejams: <http://www.publius.us.es/en/node/167>
19. Farrelly, Raichle. 2013. Converging Perspectives in the LESLLA Context. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 1. 25–44.
20. Gallucci, Sonia. 2013. Emotional Investments During the Year Abroad: A case study of a British ERASMUS student in Italy. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 2. 17–37.
21. Grami M. Grami. 2012. Are learner-centred approaches the answer to Saudi language classes? *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 9. 1–14.
22. Gunion, Richard. 2012. What are the types and proportions of 'major' spelling errors made by 'short-stay' Japanese university students enrolled full-time at Newcastle University. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 9. 15–41.
23. Heines, Kevin. 2012. 'Stories from No-Man's Land?' Situated language learning through the use of role models in the context of international Higher Education. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 1. 1–22.
24. Huhtala, Anne, Lehti-Eklund, Hanna. 2012. Language Students and Emerging Identities. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 5–17.
25. Kitikanan, Patchanok, Al-Tamini, Jalal. 2012. The earliest stage of voiceless fricative acquisition among the learners of Mandarin Chinese. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 9. 91–114.
26. Leone, Paola. 2013. Content Domain and Language Competence in Computer-mediated Conversation for Learning. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 131–153.

27. Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss. Pieejams: <http://www.korpuss.lv>
28. Llewellyn-Williams, Jill. 2012. In Search of Lost Language: A longitudinal study into trainee teacher motivation and the reactivation of lapsed language skills. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 61–73.
29. Marrapodi, Jean. 2013. What Doesn't Work for the Lowest Level Literacy Learners and Why? *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 1. 7–23.
30. Mercer, Sarah. 2012. The Complexity of Learner Agency. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 41–59.
31. Milton, James. 2013. Key concepts in applied linguistics. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 13. 175–191.
32. Nakayama, Akira, Heffernan, Neil, Matsumoto, Hiroyuki, Hiromori, Tomohito. 2012. The Influence of Goal Orientation, Past Language Studies, Overseas Experiences, and Gender Differences on Japanese EFL Learners' Beliefs, Anxiety, and Behaviors. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 19–39.
33. Naruemon, Darett, 2013. Causes of English spelling errors made by Thai foreign language learners. *Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 10. 22–43.
34. Neary-Sundquist, Colleen. 2013. The use of hedges in the speech of ESL learners. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 13. 149–174.
35. Ngoc Du, Nguyen. 2013. The influence of distributed leadership on teacher organisational commitment: Initial evidence from Vietnam. *Review of Education, Communication and Language Sciences*. Vol. 10. 69–90.
36. Pilar Agustín Llach, María del, Gallego Melania Terrazas. 2012. Vocabulary knowledge development and gender differences in a second language. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 12. 45–75.
37. Prodeau, Mireille, Lopez, Sabine, Daniel, Véronique. 2012. Acquisition of French as a Second Language: Do developmental stages correlate with CEFR levels? *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 1. 47–68.
38. Roothoof, Hanne. 2012. Developing a methodology for researching the effects of corrective feedback on the acquisition of the past tense: A pilot study. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 12. 211–242.
39. Rosas, Norma. 2013 Effects of input enhancement and visual prompts in children's L2 acquisition of Spanish verbal morphology. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*. 13. 83–111.
40. Strube, Susanna, Van de Craats, Ineke, Van Hout, Roeland. 2013. Grappling with the Oral Skills: The learning processes of the low-educated adult second language and literacy learner. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 1. 45–65.
41. Sylven, Liss Kerstin, Sundqvist, Pia. 2012. Similarities between Playing World of Warcraft and CLIL. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 113–130.
42. Takase, Atsuko, Otsuki, Kyoko. 2012. New Challenges to Motivate Remedial EFL Students to Read Extensively. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 2. 75–94.

43. Tarnanen, Mirja, Aalto, Eija. 2013. Studying in Comprehensive School with Low Second Language Writing Proficiency. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 7, 1. 83–97.
44. Tergujeff, Elina. 2012. The English Pronunciation Teaching in Europe Survey: Finland *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 1. 29–45.
45. Thackeray, William M. 2001. *Vanity Fair*. Wordsworth Classics.
46. Tholin, Jörgen. 2012. If You Get Double the Time: Teaching practices in the “Swedish/English” language subject option in Swedish nine-year compulsory schooling. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 6, 1. 69–91.

Literatūra

1. Adami, Elisabetta. 2009. To each reader his, their or her pronoun. Prescribed, proscribed and disregarded uses of generic pronouns in English. *Corpus Linguistics: Refinements and Reassessments*. Renouf, Antoinette, Kehoe Andrew (eds.). Amsterdam, New York: Rodopi, 281–308.
2. Baron, Dennis E. 1981. The Epicene Pronoun: The World That Failed. *American Speech*. 56/1. 83–97.
3. Baron, Dennis E. 1986. *Grammar and Gender*. New Haven, London: Yale University Press.
4. Bērziņa-Baltiņa, Valerija. 1973. *Latviešu valodas gramatika*. Vašingtona: Amerikas Latviešu apvienība.
5. Biber, Douglas et al. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
6. Downing, Angela and Locke, Philip. 1992/2006. *English Grammar*: London, New York: Routledge.
7. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
8. Frank, Francine W., Treichler, Paula. 1989. *Language, Gender, and Professional Writing: Theoretical Approaches and Guidelines for Nonsexist Usage*. New York: Modern Language Association.
9. Kalnača, Andra. 2008. Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā. *LU Raksti. Valodniecība. Latvistika*. 728. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28–34.
10. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Berlin: De Gruyter.
11. MacKay, Donald G. 1983. Prescriptive grammar and the pronoun problem. *Language Gender and Society*. Thorne, Barry, Kramarae, Cheris, Henley, Nancy (eds.). Rowley, MA: Newbury House, 25–37.
12. Meistere, Anda. 2008. Kopdzimtes lietvārdu lietojums. *Letonika. Valodniecības raksti*. I. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 176–193.
13. Meistere, Anda. 2009. Sievietes nosaukumi publicistikas tekstos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 44–58.
14. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
15. Quirk, Randolph et al. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Longman.

16. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
17. Smiltnece, Gunta. 2008. Kopdzimtes lietvārdi latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 18. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 15–26.
18. Strelēvica, Dace. 2004. Par gramatiskajām dzimtēm un politkorektumu latviešu valodas kontekstā. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 52–68.
19. Veisbergs, Andrejs. 1999. Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 5. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 48–59.

Summary

The use of the third person pronouns differs in the Latvian and English languages, if the pronoun antecedents are the nouns that denote a broad mixed-sex human group. The nouns that refer individually to a broad human group are labelled by Latvian linguists as false generic nouns and they traditionally follow the masculine gender inflection pattern and thus involve the use of generic *he* (all its forms). In the English language, there is no inflectional category for the gender of nouns, so the gender is signalled by the third person singular pronouns (*he, his, him, himself* for the male antecedents and *she, her, hers, herself* for the female antecedents). As the English language does not have a sex-neutral third person singular pronoun, the generic *he* has been traditionally used in the cases when a noun refers individually to a broad mixed-sex group of humans. However, during the last four decades the generic *he* has been questioned, because it is often perceived to be male and, therefore, implies discriminatory pronoun use in favour of males. In order to explore the generic pronoun use in the English language, a set of examples was extracted from three open-access journals containing articles in applied linguistics. The analysis of examples shows that the authors have avoided the use of generic *he* that has been replaced by coordinated pronoun forms (*he* or *she; he/she*), the combination *s/he* or the use *they* as a generic pronoun. However, the choice of generic *he* alternatives varies not only across the journals, but also in the articles belonging to one journal. The examples extracted from *The Balanced Corpus of Modern Latvian (BCML)* show that the nouns used in the contexts in which they denote a broad mixed-sex human group are used in masculine, and, consequently, serve as antecedents for the pronoun *he*.

VALODA: NOZĪME UN FORMA

Šo rakstu krājumu materiāli atbilst Publikāciju ētikas komitejas Uzvedības kodeksā un vadlīnijās noteiktajiem zinātnisko publikāciju ētikas standartiem attiecībā uz visām publikāciju veidošanā iesaistītajām pusēm – autoriem, redaktoriem, recenzentiem un izdevēju; sk. <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

IZDOŠANAS PRICIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek divkārt anonīmi recenzēti.
4. Raksta ieteicamais apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
 - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
 - b) raksta nosaukums latviski – vidū, treknrakstā, 14;
 - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, kursīvā, treknrakstā, 14;
 - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, treknrakstā, 12;
 - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
 - f) kopsavilkums latviešu valodā līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10;
 - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
 - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);
 - i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
 - j) citāti tekstā pēdiņās (nekursivēti).

6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums latviešu valodā (līdz 250 vārdiem).
7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami ar (1), (2), (3) utt.;
 - kursivējami un, ja iespējams, nošķirami jaunā rindkopā;
 - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdīnās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
 - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipčigas principiem (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru/redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsaucies tekstā);
- b) grāmatas:**
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
- Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; nosaukumu abreviatūras **nav izmantojamas**):
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
- Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.
- c) raksti:**
- Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.
- literatūra (arī teksti/piemēri/atsauces) kirilicā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>).
10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipčigas glosēšanas principos

noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *PDF* versiju.
12. Redakcijas adrese:

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža 4a

Rīga LV-1050

LATVIJA

E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*; *andra.kalnaca@lu.lv*

ilokmane@latnet.lv; *ilze.lokmane@lu.lv*

LANGUAGE: MEANING AND FORM

These conference proceedings follow the best practices in the ethics of scholarly publishing stated in the COPE's (Committee on Publication Ethics) Code of Conduct and Guidelines for all parties involved: Authors, Editors, Reviewers, and the Publisher; see <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings "Language: Meaning and Form" are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume the various research results and theoretical developments that are presented each year at the international conferences and workshops organised by the Department of Latvian and General Linguistics of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: meaning and form* includes researchers, university lecturers, doctoral students and students at other stages of their training.
2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are double-blind peer-reviewed.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
 - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
 - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
 - c) Author's (authors') name and last name – centred, bold, 12pt.
 - d) Author's (authors') affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
 - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
 - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
 - g) Article's main text.
 - h) A summary of no more than 250 words in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.

- i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
 - j) References.
6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year, the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
 7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
 8. Language material in the text:
 - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and, where possible, set off in a separate paragraph.
 - b) All examples are italicised.
 - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas ōpetajaks* 'became a teacher' (Estonian);
 - d) Examples from languages other than Latvian are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
 9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced, if applicable.
 10. Sources of language material etc., and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only the works mentioned in the text must be included in the references.

a) Books

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

In order to cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume, use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) Articles

Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.

c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *PDF* copy may be attached, if necessary.

12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and General Linguistics

Faculty of Humanities

University of Latvia

4a Visvalža Street

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

**Valoda: nozīme un forma 6.
Valodas sistēma un lietojums, 2015**

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālr. 67034535

Iespiests
SIA „Latgales druka”